

TIP
TEORIJA IN
PRAKSA
LET. XXVI
1989

1
2

TEORIJA IN PRAKSA

LETNIK XXVI

1989

REVIIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA, LET. XXVI, ŠT. 1-2, STR. 1-256, JANUAR-FEBRUAR 1989, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Božidar Debenjak, Mladen Dolar, Alfred Golavšek, Sonja Lokar, Boris Majer, Franc Pernek, Ciril Ribičič, Marija Švajncer, Maks Tajnikar, Mara Žlebnik (delegati univerz in širše družbene skupnosti); Anton Bebler, Adolf Bibič, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Boštjan Markič, Ernest Petrič, Niko Toš, Mirjana Ule, France Vreg, Marko Vrhunec

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Miroslav Glas, Ivan Hvala, Albin Igličar, Maca Jogan, Stane Južnič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Bogomir Kovač, Lev Kreft, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJI:

Alenka Božič, Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

SEKRETAR REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA

Nova letna naročnina za študente in dijake 35.000 din, za druge individualne naročnike 45.000 din, za delovne organizacije in ustanove 100.000 din, za tujino 150.000 din.

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 10.000 din

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka – Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK

MARKO BULC: Podjetništvo, evropska razvojna usmeritev in lastna identiteta 3

ČLANKI, RAZPRAVE

JANEZ STANIČ: Nacionalne napetosti in konflikti v ZSSR 6

JOVAN TEOKAREVIČ: Legitimnost in reforme v socializmu 18

MARKO KERŠEVAN: Božič med cerkveno, ljudsko in civilno religijo 31

FRANCE VREG: Interkulturno komuniciranje in interkulturni konflikt v SFRJ 41

LEV KREFT: Vloga avtonomije intelektualnega dela na univerzi in v družbi (2) 52

AMANDMAJI K USTAVI 1988

MIHA RIBARIČ: Ustavne spremembe 61

TOMA ĐORĐEVIČ: Javnost in ustavne spremembe 72

POGOVOR ZA OKROGLO MIZO

Kaj naj bi bil socializem?

Razpravljali so: Stane Južnič (82), Peter Klinar (83), Branko Pribičević (87, 112), Janez Stanič (90, 113), Zdenko Roter (93), Dragan Veselinov (94), France Černe (96, 105), Janez Jerovšek (99, 111), Rafko Valenčič (102), Bogomir Kovač (104, 105, 108, 115) Vinko Trček (108), Andrej Kirn (113), Viljem Merhar (117), Albin Igličar (120), Bogomil Ferfila (121), Dimitrij Rupel (126), Ivan Štuhec (129), Jan Makarovič (130).

AKTUALNI INTERVJU

COSTANZO PREVE: Obnova perspektive socializma 134

KAR NARAVNOST

ZDENKO ROTER: Krhka slovenska politična pomlad 142

PETER KLINAR: ABC našega političnega trenutka v pričakovanju pomladi 145

MOJCA DRČAR-MURKO: Dva pogleda ali dva svetova? 148

STANE JUŽNIČ: Razmišljanje o univerzi 151

LEO ŠEŠERKO: Volitve po butalsko 153

POGOVOR Z AVTORJEM

VID PEČJAK: Knjiga o idejah 156

ZIHERLOVI DNEVI 1988

EMIL MILAN PINTAR: Slovenija in vprašanje visokih tehnologij 162

MARJAN BREZOVŠEK: Politični pluralizem kot projekt demokracije 166

DRUŽBA IN KMETIJSTVO

ANA BARBIČ: Prehranska varnost in ruralni razvoj 169

GOSPODARSTVENIKI RAZMIŠLJAJO

FRANČEK HUDEJ: Privid in stvarnost tržnega gospodarstva 178

DRUŽBENOPOLITIČNE ORGANIZACIJE DANES

BORIS MAJER: Razmišljanje o drugačni Zvezi komunistov 188

BOGO GORJAN: Zveza združenj borcev Slovenije danes 205

POGLEDI, KOMENTARJI

JANKO JERI: »Naj živi pripoved« (prednovoletni obračun) 217

ALBIN IGLIČAR: Hitri zakonodajni postopki 219

NAŠ PREVOD

RAINER EISFELD: Liberalni in socialistični pluralizem – debata med dvema perspektivama (1) 222

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA

ZDRAVKO MLINAR: ISA v Ljubljani 233

LEV KREFT: Svetovni kongres estetikov v Nottinghamu 235

INGE PERKO-ŠEPAROVIC: Globalizacija političnih znanosti 236

PRIKAZI, RECENZIJE

DANILO BASTA: Pravo pod okriljem utopije (Bogomir Novak) 239

IAN BIRCHAL: Bailing out the System (Ognjen Pribičević) 241

LEV MITROHIN: I marxisti e i christiani (Dragoljub Kraljevič) 243

The Informal Economy (Dušan Pirc) 245

FRANC HUDEJ: Odločanje v gospodarskih organizacijah (Bogdan Kavčič) 247

IZ DOMAČIH REVIJ

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

253

AVTORSKI SINOPSIS

255

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. XXVI, št. 1–2, str. 1–256,
Ljubljana, januar–februar 1989

EDITORIAL

- MARKO BULC: Entrepreneurism, European Development Trend and Our Own Identity 3

ARTICLES, DISCUSSIONS

- JANEZ STANIČ: National Tensions and Conflicts in Soviet Union 6
 JOVAN TEOKAREVIČ: Legitimacy and Reforms in Socialism 18
 MARKO KERŠEVAN: Christmas among the Ecclesiastical, Popular and Civil Religions 31
 FRANCE VREG: Intercultural Communication and Intercultural Conflicts in Yugoslavia 41
 LEV KREFT: The Role of Autonomy of Intellectual Work in Universities and Society (2) 52

AMANDMENTS TO THE CONSTITUTION 1988

- MIHA RIBARIČ: Constitutional Changes 61
 TOMA ĐORĐEVIČ: The Public and Constitutional Changes 72

THE ROUND TABLE

- What should Socialism be?
 Participants in the discussion: Stane Južnič (82), Peter Klinar (83), Branko Pribičević (87, 112), Janez Stanič (90, 113), Zdenko Roter (93), Dragan Veselinov (94), France Černe (96, 105), Janez Jerovšek (99, 111), Rafko Valenčič (102), Bogomir Kovač (104, 105, 108, 115) Vinko Trček (108), Andrej Kirn (113), Viljem Merhar (117), Albin Igličar (120), Bogomil Ferfila (121), Dimitrij Rupel (126), Ivan Štuhec (129), Jan Makarovič (130).

THE INTERVIEW

- COSTANZO PREVE: The Reconstruction of the Prospect of Socialism 134

STRAIGHT FORWARD

- ZDENKO ROTER: Fragile Slovene Political Spring 142
 PETER KLINAR: The ABC of Our Political Momentum in Expecting the Spring 145
 MOJCA DRČAR-MURKO: Two Aspects or Two Worlds? 148
 STANE JUŽNIČ: Contemplations on University 151
 LEO ŠEŠERKO: Elections a Parody 153

INTERVIEW

- VID PEČJAK: The book on Ideas 156

B. ZIHERL'S DAYS 1988

- EMIL MILAN PINTAR: Slovenia and the Question of High Technologies 162
 MARJAN BREZOVŠEK: Policy of Pluralism as a Prospect of Democracy 166

SOCIETY AND AGRICULTURE

- ANA BARBIČ: Safe Food and Rural Development 169

ECONOMIST'S IDEAS

- FRANČEK HUDEJ: Imagination and Reality of Market Economy 178

SOCIO-POLITICAL ORGANIZATIONS OF TO-DAY

- BORIS MAJER: Contemplations on a Different League of Communists 188
 BOGO GORJAN: The League of Veterans' Associations To-day 205

VIEWS, COMMENTS

- JANKO JERI: »Let Small Talk Live!« 217
 ALBIN IGLIČAR: Prompt Law Procedures 219

THE TRANSLATION

- RAINER EISFELD: Liberal and Socialist Pluralism: Debate Between Two Prospectives (1) 222

SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL ENCOUNTERS

- ZDRAVKO MLINAR: ISA in Ljubljana 233
 LEV KREFT: The World Congress of Esthetics in Nottingham 235
 INGE PERKO-ŠEPAROVIČ: Globalisation of Political Sciences 236

NOTES, REVIEWS

- DANILO N. BASTA: Law Under the Eags of Utopia (Bogomir Novak) 239
 IAN BIRCHAL: Bailing out the System (Ognjen Pribičević) 241
 LEV MITROHIN: Marxists and Christians (Dragoljub Kraljevič) 243
 The Informal Economy (Dušan Pirc) 245
 FRANČEK HUDEJ: Decision-making in Economic Organizations (Bogdan Kavčič) 247

FROM DOMESTIC REVIEWS 250

BIBLIOGRAPHY OF ARTICLES AND BOOKS 253

AUTHORS' SYNOPSES 255

MARKO BULC

Podjetništvo, evropska razvojna usmeritev in lastna identiteta

Najprej prisrčna zahvala za čast, ki ste mi jo namenili s tem, da otvorim Ziherlove dneve z uvodno besedo. Zaradi spoštovanja do Borisa Ziherla in zaradi življenjskega pomena odgovorov, ki jih sproža in tudi terja naslov posveta, sem bil povabila vesel. Seveda, istočasno tudi v stiski, kaj povedati, kajti pri nas postajajo besede tako obrabljene, da tudi tehtne zvenijo plehko.

Odziv mnogih avtorjev in izziv teme posveta, številne dileme, pomisleki, opozorila in tudi predlogi, zbrani in natisnjeni v tej knjigi – izpričujejo zavest, da stojimo resnično pred usodnimi dejanji za bodočnost Slovenije in Jugoslavije ter socialističnega samoupravljanja.

Zdi se mi, da bi kazalo najprej poenotiti ocene, katere spremembe v svetu opredeljujejo sodobne razvojne trende. Nadalje ugotoviti, kje vse v Sloveniji in Jugoslaviji razvojno zaostajamo, kaj so vzroki našega zaostajanja; namreč, brez prave diagnoze ni pravih zdraviljenj; in končno bi morali ugotoviti, katere poti in rešitve lahko upočasnijo zaostajanje in v nadaljevanju njegovo zmanjševanje.

Zgodovina izpričuje, da so tiste družbe, ki so bile primerno organizirane za vgraditev naj sodobnejše tehnologije v svojo gospodarsko strukturo – pa naj je šlo za parni stroj, elektroniko ali pa mikroelektroniko – najhitreje napredovale.

Številni avtorji ugotavljajo, da so mnoga tehnična odkritja v 60-tih letih in uporabljena v 70-tih letih povzročila izjemen tehnološki napredek, ki je z vedno novimi inovacijami stalno povečeval produktivnost, izboljševal strukturo stroškov in konkurenčno sposobnost gospodarstev, ki so to izkoristila. Zlasti razvoj teleinformatike je začel spreminjati dosednji industrijski način proizvodnje, ki temelji na kapitalu in mišicah, v informacijski način proizvodnje, ki temelji predvsem na znanju. Kazalci uspešnosti niso več tone jekla, centi pšenice in kilovat-ure energije, temveč število uporabljenih računalnikov, CAD/CAM sistemov, robotov, inovacij, patentov, poklicna in izobrazbena struktura itd. Če vplivu tehnologij dodamo še globalizacijo konkurence, finančne in valutne preobrate, stalne spremembe in diskontinuitete, ki pomenijo tveganje in priložnost hkrati, ob vse večji demokratizaciji in zagotavljanju človekovih pravic, smo že blizu sodobnih trendov razvoja zahodnega sveta.

Pri tem seveda na kaže zanemariti ugotovitev Petra Druckerja, da se primarna proizvodnja ločuje od industrije, da se v industriji proizvodnja »ločuje od dela« (avtomati, roboti) in da je danes mobilnost kapitala močnejša gonila sila v gospodarstvu kot pa mobilnost trgovine z dobrinami.

Končno, da je po mnenju mnogih temeljno dosežati konkurenčno prednost, ki jo še najbolj zagotavljajo kakovost, najzahtevnejši standardi, sodobna oblika in dobra cena. Le-to vodi do nadpovprečnega dohodka, ki omogoča nadpovprečne

naložbe v atraktivna področja, te pa spet nadpovprečni dohodek. To imenujejo spiralo uspešnosti. Pri tem se po energetski krizi srečujemo z novo razporeditvijo moči v svetu, ki kaže nazadovanje članic OPEC, prodor štirih azijskih tigrov, kot jim rečejo, in spremenjen odnos ZDA-Evropa. Moč triade, ki pomeni izjemno uspešnost nekaj maloštevilnih narodov in nekaj multinacionalk. Evropa želi preseči evrosklerozo z odločnim gospodarskim poenotenjem. Pot k temu je enotna carinska unija, enotna tehnična regulativa, enotno ekspanzivno tržišče po letu 1992, kar vse naj zagotovi blagostanje v prihodnosti.

Verjetno ne kaže zastavljati vprašanja, ali ti procesi zajemajo celo človeštvo v taki meri, da jih kaže poimenovati z novo civilizacijo. Tudi ne, ali je to revolucionarno gibanje ali pa razpotje. Mislim, da ni naša naloga, da iščemo definicijo časa, ki prihaja, pač pa skupen imenovalac, ki ga novi čas prinaša tudi za našo rabo. Opozoriti pa kaže na nevarnost enostranskega interesa le za ekonomsko plat razvoja. Zoževanje vloge znanja le na ekspanzijo produkcijskih procesov, bi bila lahko velika napaka. Znanje namreč ni cilj zase, pač pa sredstvo za doseganje drugih ciljev, ekonomskih, kulturnih, političnih. Je način funkcioniranja družbe, način prilagajanja družbe na izzive lastnega razvoja.

In kje smo v vsem tem mi? Dr. Sočan v zaključnem poročilu o strategiji razvojne preobrazbe slovenskega gospodarstva in v najnovejših raziskavah ugotavlja, da praktično v pogledu vseh teh vprašanj občutno zaostajamo. Njegov znani primerjalni diagram kaže, da tedaj, če bistveno ne spremenimo razmer v učinkovitosti, se razkorak ne bo zmanjšal.

Vzroki za zaostajanje Slovenije in Jugoslavije so v gradivu obširno razčlenjeni, ocene avtorjev so slične. Inštitut za ekonomska raziskovanja Slovenije ugotavlja, da Jugoslavija ni sprejela izziva, ki ga je svet ponujal, in to kljub možnostim, ki jih je dajala dosežena gospodarska in družbena stopnja razvitosti že sredi 60-tih let. Z vztrajnim nadaljevanjem uvozne substitutivne, pretežno avtarkično naravnane razvojne politike, brez vpliva trga in mednarodnih razvojnih kriterijev smo izgubili razvojno-tehnološki ritem ter zapadli v veliko uvozno in finančno odvisnost od razvitega sveta. Z dogovorno ekonomijo pa smo postali notranje neučinkoviti. Poleg vseh naštetih vzrokov bi dodal vsaj še enega, po mojem mnenju, bistvenega. Naš sistem ni postavil pred posameznika in delovno organizacijo skrbi in odgovornosti za lastno preživetje, pač pa je to prevzemala družba. Ve se pa, da v trenutku, ko si nehaš prizadevati, da bi postal boljši, nisi več dober. In boljši nismo postajali, ker ni bilo treba, zato smo postali slabi.

Moram reči, da se mi ne zdi najvažnejše iskati za vse to grešnega kozla. Mnogo jih je, bila bi prevelika potrata časa in energije. Pomembnejše kot oziranje v temó se mi zdi prižiganje luči.

Za kaj gre?

Za uspešnost delovne organizacije – poenostavljeno rečeno, sta potrebna dva pogoja:

1. jasno opredeljena pripravljenost družbe, da se resnično izpostavi potrebnim spremembam, in

2. ustrezno okolje ali ustrezni politični in ekonomski pogoji za to.

Glede ustreznih pogojev je jasno, da gre za nacionalno vizijo, za družbeni konsenz o doseganju jasno opredeljenih ciljev, poteh za njihovo doseganje in žrtvah na tej poti. Pogoj zanje sta stabilnost in predvidljivost.

To so tri reforme. In če je gospodarska reforma opredeljena kot sprememba lastninskih odnosov, uvajanje celovitega trga – blaga, denarja in delovne sile, reduciranje vloge države na zagotavljanje enakih pogojev in motiviranje ustvarjanja,

razmejitev upravljanja in poslovođenja za učinkovitejšo samoupravljanje z ustrežno spremembo sistemskih zakonov in ekonomske politike, to smer že poznamo. Prav tako je nujno razdelati tudi smeri politične reforme in reforme ZKJ. Namreč, za enkrat so to le fraze, ve pa se, da brez ostalih dveh reform tudi gospodarske ni. Politična reforma zagotovo zahteva resnično demokratizacijo, uveljavljanje človekovih pravic, spremembo volilnega sistema in odpravljanje hipertrofirane in neracionalne družbenopolitične nadgradnje. Za racionalno porabo pa je nujno obvladovati njeno razporejanje. Ni mogoče, da se sleherni lokalni interes proglasi za narodnogospodarski. Reforma zveze komunistov pa najverjetneje zahteva – med drugim – tudi uveljavljanje civilne družbe in zveze komunistov v njej kot idejnega gibanja.

Seveda je nujno vizije izpeljati, jih torej napolniti z življenjem. Za to pa je potrebno izpolniti še nekaj predpogojev.

1. Razrešiti notranje dolgove Jugoslavije ali pospraviti mizo. Hudič leži vedno v konkretnem in nerazrešitev teh materialnih vprašanj med republikami, pokrajinama in federacijo lahko ogrozi samo reformo. Pripravljanje bodočnosti pa pomeni utemeljiti sedanost.

2. Nujno je sprejeti konkreten program razbremenitve gospodarstva, kajti sedanje 60% odtujevanje dohodka delovnim organizacijam dela jugoslovansko gospodarstvo zaradi visokih stroškov nekonkurenčno na tujih trgih, zaradi nizke oziroma nikakršne akumulacije pa nesposobno za modernizacijo in razvoj. Zato tudi nesposobno za povečanje proslule le 62% izkoriščenosti kapacitet in nizke produktivnosti. Mnogi namreč ne razumejo, da je med obremenitvijo in slabo izkoriščenostjo visoka stopnja odvisnosti (korelacija).

3. Nujna je odločnejša kadrovska usposobitev oziroma prenova predvsem iz podjetij. V tem smislu gre tudi za naše prilagajanje – še posebej Zahodni Evropi – po letu 1992. Ali se ji bomo prilagodili, ali pa bomo ostali na evropski periferiji. Trdim, da je ne glede na različne okvirne pogoje tudi v socializmu to mogoče. Tuji strokovnjaki trdijo, da je okoli 80% metod vodenja v vseh sistemih enakih. Uspeh podjetja vedno temelji na dolgoročni viziji in izboru možnosti. Z ozirom na mnogo zamujenega ne bo lahko. Vendar morajo vodstva podjetij tudi pri nas obvladati menedžment, know-how, da bi se ognila »luknji v vodenju«. To pomeni neprestano spreminjati organizacijo v cilju vse manj zapletenih odnosov in struktur, kratkih poti odločanja, za pridobivanje organizacijskih, marketinških, informacijskih in drugih znanj. Ne v EFTO ne v EGS ne bo mogoče brez paritetne politike, brez hitrih prilagoditev vsem 290 novim pogojem, ki bodo v veljavi za članice EGS. Pri vsem tem je izjemnega pomena ustvariti vzdušje, ki je naklonjeno gospodarstvu, ki se izreka za delo, uspeh, proizvodno in prodajno ofenzivo, za podjetništvo nasploh in notranje podjetništvo. Vse to zahteva vrnitev zavesti o sebi, samozavest in smelost.

Naj zaključim! Verjetno smo vsi prepričani, da je naš prihodnji razvoj vezan na Evropo in se zato kaže odločneje povezovati z evropskimi procesi. Prav tako, da je povečanje naše učinkovitosti pot iz krize. Zgodovinski spomin vé za učinkovitost kapitalističnih metod. Z uvajanjem tržne ekonomije bomo nekatere take metode – kot paralelne – ponovno uvedli. Vendar mislim, da bi bilo napačno, če bi zaradi večje učinkovitosti zanemarili našo samoupravno socialistično družbeno bit. Obratno, mnogokaj kaže spremeniti, da bi socialistično samoupravljanje postalo učinkovitejše. To je naša šansa, da ohranimo avtentičnost, seveda ne povsod in za vsako ceno, in lastno identiteto. Ne zaradi dolga do Borisa Zihlerla, temveč do naših delavcev in bodočnosti.

Uvodna beseda na Zihlerlovih dnevih, Smelt 10. 11. 1988

Nacionalne napetosti in konflikti v ZSSR

Na zadnjem zasedanju Vrhovnega sovjeta ZSSR v začetku decembra 1988, kjer so sprejemali prvi del ustavnih sprememb, se je zgodilo nekaj povsem novega: Prvič predlogi najvišjega vodstva niso bili sprejeti soglasno, s tako rekoč avtomatskim dviganjem rok, ampak je pet poslancev glasovalo proti, kar 27 pa se jih je vzdržalo. Razen tega tudi sama poprejšnja razprava o predlogih ni bila eno samo splošno odobravanje, ampak so se v njej kresala hudo nasprotujoča si mnenja.

Vsekakor je to že samo po sebi izredno zanimivo znamenje časa in sprememb v Sovjetski zvezi, morda celo prva kal rojevajočega se parlamentarizma, ki ga sicer napovedujejo tudi sprejete spremembe v ustavi, po katerih bo vrhovni sovjet odslej bolj operativno telo s precej večjimi pristojnostmi.

Različna mnenja so se kresala v glavnem v zvezi s sovjetskim federalizmom in nacionalnim vprašanjem, kajti del poslancev je menil, da nova ustavna določila omejujejo že tako neznatne pravice in možnosti republik do samostojne politike. Sploh sta dosedanji tok in razvoj perestrojke z veliko – dasi ne pričakovano in presenetljivo – močjo vrgla na površje nacionalno vprašanje, ki je bilo doslej nedotakljiva skrinja, zaklenjena z dogmo, da so narodnostna vprašanja v Sovjetski zvezi rešena enkrat za vselej in povrh tega še na najboljši možni način.

Trenutek, ko se ta dogma ruši, je vsekakor zelo primeren za vsaj delni prikaz tega, kaj se za »rešenim« nacionalnim vprašanjem v resnici skriva.

Gospodarska nesamostojnost republik in narodov

V sovjetskem strogo centraliziranem planskem gospodarstvu so vse niti odločanja skoncentrirane v središču, v zveznih ministrstvih, kamor se tudi steka velikanška večina denarja, ki ga ustvarjajo posamezna podjetja.

Glede na to, katerim višjim organom so podrejena, se sovjetska podjetja razvrščajo v tri kategorije: zvezna, republiško-zvezna in lokalna.

V prvem primeru gre za podjetja, ki so neposredno podrejena ustreznim zveznim ministrstvom v Moskvi, od katerih dobivajo plane, so njim odgovorna za svojo dejavnost in njim tudi odvajajo praktično vsa ustvarjena sredstva. V to kategorijo sodi vsa težka, surovinska in energetska industrija, promet, zveze itd. Skratka, gre za največji in najpomembnejši del sovjetske industrije, katerega delo in razvoj v celoti vodijo iz centra. Republike pri tem nimajo druge vloge, kot da takim zveznim podjetjem pomagajo pri takih stvareh, kot so na primer skrb za delovno silo, prevoz na delo, gradnja stanovanj itd.

Republiško-zvezna podjetja obstajajo v glavnem na področju lahke, prehrambene in predelovalne industrije. Podrejena so ustreznim republiškim ministr-

stvom, ki pa so v okviru enotnega državnega plana spet podrejena ustreznim zveznim ministrstvom, tako da v resnici tudi v tem primeru niso ne podjetja ne republike niti plansko niti finančno samostojne.

Dejansko samo lokalna podjetja niso neposredno podrejena centru, marveč lokalnim oblastem. Toda v tem primeru gre res za lokalne ali pomožne dejavnosti, kakršne so na primer pivovarne, peskokopi, pekarnice in tem podobni obrati. V lokalnih okvirih so te dejavnosti seveda pomembne, v zveznem merilu pa niti proizvodno niti finančno ne pomenijo dosti.

Dejansko torej niti zvezne republike niti druge administrativne enote (avtonomne republike, avtonomne pokrajine, nacionalni okraji, pokrajine, okraji) gospodarsko niso samostojne. Njihov razvoj se načrtuje v Moskvi, od koder prihajajo vsa sredstva in kamor se vsa sredstva tudi stekajo. V zvezi z nacionalnim vprašanjem lahko mirno trdimo, da sovjetski narodi nimajo nikakršne lastne materialne baze za svojo samostojnost.

Desetletja in desetletja se o tem sploh ni smelo govoriti, ker je veljala dogma, da je strogo centralizirani planski sistem gospodarstva temeljna zakonitost graditve socializma, hkrati pa tudi izraz in dokaz internacionalizma sovjetske družbe, v kateri se lokalni ali posamični interesi podrejajo splošnim in skupnim.

Šele s perestrojko in njeno postopno radikalizacijo so v javnost prodrla tudi ta vprašanja, in sicer v dveh oblikah: prvič kot vprašanje gospodarske reforme ter z njo povezano decentralizacijo podjetij in njihovo poslovno samostojnostjo; drugič pa kot vprašanje ekonomske baze nacionalne suverenosti.

V širšo javnost je ta tema prvič tako rekoč uradno prodrla med konferenco KPSZ, ki je bila konec junija 1988. Tedaj so nekateri republiški predstavniki zahtevali, naj zvezne republike dobijo več ekonomske in finančne samostojnosti. S takimi zahtevami so nastopili na primer predstavniki Moldavije, Estonije, Latvije, Ukrajine in Turkmenije, vendar v glavnem še v kontekstu zagovarjanja obstoječega sistema in zahtev, da ga je treba dosledno spoštovati. Tako je na primer prvi sekretar moldavske partije S. K. Grossu trdil, da zvezni organi včasih presegajo meje, ki jih določa ustava: »Niso redki primeri, ko zvezni organi direktno ukazujejo republiškim, ignorirajo teritorialne interese in vodijo neizbalansirano socialno-ekonomsko politiko...«

Zelo tipičen primer boja za svoje regionalne in nacionalne ekonomske interese, ki pa je bil še vedno v okviru strogo centraliziranega planskega sistema, je bil na primer nastop prvega sekretarja CK KP Turkmenije S. A. Nijazova na omenjeni konferenci: »V preteklosti je za zaveso navidezne brezkonfliktnosti, paradnih govorov in praznega čvekanja pogosto prihajalo do ignoriranja, včasih tudi zatiranja nacionalnih interesov. Desetletja so se na skrivaj od ljudi, v nasprotju z vsakršno pravičnostjo in s podporo visokih avtoritet, dogajale krivice pri razdeljevanju vodnih virov, in zvezno ministrstvo za vodno gospodarstvo je bilo v vlogi koordinatorja na strani močnejšega. To je negativno vplivalo na razpoloženje ljudi in ni prispevalo h krepitvi prijateljstva in dobrih sosedskih odnosov med republikami.« (Nijazov je s tem namigoval na prepričanje, ki je očitno razširjeno v Turkmeniji, da Moskva protežira sosednji, razvitejši Uzbekistan, ki dobiva več sredstev za namakanje polj in osvajanje pustinj ter zato uporablja rečno vodo, ki je potem v Turkmeniji primanjkuje.)

Še jasnejši je naslednji očitek omenjenega Nijazova: »Več kot 40 odstotkov industrijske proizvodnje v Turkmeniji dajejo podjetja, ki so neposredno podrejena centru. Lani so ta podjetja prispevala v proračune lokalnih sovjetov samo

pol milijona rubljev, v proračun zveznih ministrstev pa 530 milijonov; hkrati so dotacije iz zveze v proračun republike znašale samo 344 milijonov rubljev.«

Podobni očitki in pritožbe niso novost; na partijskih plenurnih in tudi kongresih jih je bilo slišati že prej, toda vedno kot kritike konkretnega ravnanja zveznih organov, nikoli pa ne kot kritike sistema. Kritični toni na račun sistema samega so se prvič v večjem obsegu pojavili na junijski partijski konferenci (1988), povsem jasno pa so se izostrili poleti in jeseni 1988 v treh baltiških republikah. Tu se je namreč izoblikovala zahteva, ki so jo podprli tudi republiški politični organi, po lastni ekonomski osnovi, temelječi na ekonomski računici in načelu rentabilnosti (vse to je zajeto v ruskem terminu »hozasčjot«). Geslo, ki so ga začele z vso silo zagovarjati baltiške republike, se glasi »regionalni hozrasčjot«, kar v baltškem primeru pomeni hkrati tudi republiški »hozasčjot«.

Po tej zamisli naj bi postale posamezne regije (republike) same odgovorne za to, da bi bilo gospodarstvo na njihovem področju v celoti rentabilno in bi se samo finansiralo, kar pa bi seveda terjalo veliko večjo samostojnost regionalne (republiške) gospodarske politike, načrtovanja in vodenja. V tem primeru bi se regionalni (republiški) proračuni oblikovali v skladu z uspešnostjo regionalnega (republiškega) gospodarstva, in to na ravni regije (republike), ne pa zveze, tako kot zdaj. S tem bi prišlo tudi do »čistih računov«, ki jih zdaj ni, kar povzroča nenehne spore o tem, kdo koga izkorišča, kdo je vzdrževan itd.

Predsednik estonskega Gosplana Rejn Otsason je v obsežnem intervjuju za tednik *Literaturnaja gazeta* (16. novembra 1988) to zadevo opisal drastično jasno in na doslej v Sovjetski zvezi še izjemen način:

»Naš proračun je čudež, ki v svetu nima primerjave. Vsaka republika, pokrajina in okraj nastopa v vlogi prosilca, vzdrževanca. Vzdrževanost pa je smrt za iniciativo. Nobenega smisla nima delati boljše, pač pa je zelo pomembno znati sestavljati prošnje za pomoč. Pomembno je znati izprositi denar, hrano, krmila, blago za potrošnjo ali karkoli drugega. To je veliko pomembnejše, kot znati delati te stvari. Zaradi takega nenavadnega proračuna mesto ne more samo odločiti, ali naj gradi bolnišnico, vas ne more odločiti, ali naj si zgradi šolo, krajevni sovjeti ne morejo določati niti plač za lastne uslužbence. O vsem se odloča v centru...«

Vplačila vseh podjetij, organizacij in zasebnikov se morajo stekati v republiški proračun, zaradi česar bo republika zainteresirana za njihovo učinkovito delo. Republika bo določeno vsoto odvajala v zvezni proračun za zvezne stroške – transport, zveze, upravo, obrambo itd. Seveda mora biti ta vsota razdeljena med republike po nekem objektivnem ključu. Morda je to lahko število prebivalstva. Ko izpolni to obveznost, ostanek denarja ostane republikli. Vse drugo je zdaj njena stvar...«

Zahteva zveni logično, je pa v sedanjem sovjetskem sistemu popolnoma neuresničljiva. Ne gre namreč samo za to, da centralni organi zdaj jemljejo podjetjem ves denar in ga nato po svoje distribuirajo naprej, ampak tudi – ali še bolj – za to, da centralni organi tudi povsem administrativno določajo vse cene, da v celoti nadzorujejo distribucijo surovin, energije, reprodukcijskega materiala in vse tokove finalnih izdelkov. Tržišče preprosto ne obstaja. To je – mimogrede – tudi eden glavnih problemov načrtovane gospodarske reforme, kajti predvidena večja samostojnost in samofinansiranje podjetij ne pomenita dosti, če se podjetja ne morejo tržno obnašati, kar pa je popolnoma nemogoče, dokler centralni organi držijo v svojih rokah vse ključne gospodarske vzvode.

Resnični regionalni (republiški) »hozasčjot« bi zahteval temeljito spremembo sedanjega gospodarskega (in političnega) sistema, česar pa ne predvidevajo niti

najbolj vneti zagovorniki reforme. Zaradi tega je dejansko neuresničljiv, ali pa terja ukrepe, ki se zdijo še bolj neuresničljivi. V vseh treh baltičskih republikah zagovarjajo nekakšno republiško avtarkijo, pravico do zapiranja v lastne meje in uvajanje posebnih ukrepov, vse do, recimo, uvajanja posebnih republiških valut. Zadeva se zdi na prvi pogled naravnost neverjetna, zato gotovo ne bo odveč, če dobesedno citiramo odlomek iz že omenjenega intervjuja glavnega estonskega gospodarskega funkcionarja Rejna Otsasona. Sodelavec *Literaturnaje gazete* ga je med drugim vprašal, kako naj republika, ki bi živela na osnovi »hanzasčjota«, zavaruje svoje interese pred drugimi?

»Odgovor: Če bi dali republikam vso odgovornost za njihovo gospodarstvo, bi lahko, zaradi ekonomskih vzrokov pa bi celo morali, uporabiti tak način zavarovanja interesov, kot je lastna valuta. Vendar, prosim, ne storimo napake, ki je značilna za običajni način razmišljanja: lasten denar pomeni lastno državo. Na osnovi ekonomske analize sem prišel do zaključka, da bi Estonija, na primer, lahko imela tak denar, ne da bi s tem spodbujala enoten denarni obtok v Sovjetski zvezi.

Vprašanje: Kako?

Odgovor: Vse možnosti so, napraviti ta denar konvertibilen v odnosu do zveznega rublja.

Vprašanje: Ampak najbrž ne ena proti ena?

Odgovor: Očitno ne. Urejanje tečaja bi povečalo zainteresiranost drugih republik za kupovanje ali prodajo blaga. Recimo, da ena republika manj izvažata, kot kupuje; če prihaja vanjo nakupovat preveč turistov, lahko zviša tečaj svoje valute. Če se naval turistov zmanjša in se blagovna menjava izravna, se valutno razmerje spet zniža.

Vprašanje: Evropska gospodarska skupnost se skuša znebiti množice valut in razpravlja o prehodu k enotnemu denarju. Mi pa prav nasprotno?

Odgovor: Mi bi se morali primerjati z Evropo pred kakimi petindvajsetimi leti, ko so še obstajale velike razlike v razvitosti. Zdaj so se že tako izravnale, da je enotna valuta postala smiselna. Tudi mi predlagamo »poseben denar«¹ le kot začasen ukrep, dokler se republike ne izenačijo.

Vprašanje: Kako pa bi bilo s pravico državljanov, da kupijo, kar potrebujejo, v vsaki trgovini v državi?

Odgovor: V hranilnici bi mu morali zamenjati denar ene republike za denar druge. V Moskvi pa bi morali vsako valuto zamenjati za vsako drugo.

Vprašanje: To bi bil ukrep brez primerjave.

Odgovor: Da. Tudi naša Sovjetska zveza je brez primerjave. To je edinstvena zvezna država, katere enote imajo po ustavi pravice suverenih držav. Take formalne samostojnosti ni ne v ZDA ne v Kanadi.«

Še pred nekaj leti bi bil podoben pogovor, objavljen v enem od najbolj uglednih in najbolj razširjenih sovjetskih časopisov, popolnoma nepojmljiv, ali pa bi zvenel kot čudaška šala. Še danes se zdi, ob vseh presenečenjih in izkušnjah, ki jih je perestrojka že prinesla, vsaj nenavaden, obenem pa tudi izjemno zanimiv kot dokaz, v kakšnih smereh se giblje del razmišljanj v Sovjetski zvezi, in to ne razmišljanj kakšnih oporečnikov, marveč najvišjih republiških funkcionarjev.

Baltiške republike so v tem pogledu gotovo izjemno radikalne in nekatere njihove zamisli o popolni republiški neodvisnosti (med njimi tudi zamisel o posebnem denarju) se zdijo glede na dejansko stanje in razmerja moči precej fantastične. A bolj kot stopnja njihove uresničljivosti je pomembno in značilno, da se taka razmišljanja sploh pojavljajo. Njihovo racionalno jedro je v nezadovoljstvu in

odporu proti sedanjemu sistemu in ustvarjanju psihološko-političnih predpogojev za njegovo spreminjanje. Najodgovornejši sovjetski voditelji, med njimi tudi sam Gorbačov, so v zadnjem letu že nekajkrat vsaj načelno priznali, da so zahteve po večji gospodarski samostojnosti republik upravičene.

Take ocene je bilo slišati tudi na zadnjem zasedanju Vrhovnega sovjeta ZSSR (v začetku decembra 1988), ki je sprejel delne ustavne spremembe, s katerimi se je predvsem znatno okreplil položaj in oblast šefa države, sam Vrhovni sovjet (parlament) pa je po novem organiziran nekoliko drugače in bo deloval znatno bolj operativno in tudi z večjimi pooblastili. Proti tem spremembam je bilo spet veliko ugovorov zlasti iz baltičskih republik, češ da še krepijo oblast centra. Sam Gorbačov je moral zagotavljati številnim kritikom, da gre v tej fazi ustavnih sprememb le za novo, boljše organizacijo vrhovne državne oblasti, da pa bodo prava vsebinska vprašanja, to so odnosi med republikami in zvezo, prišli na vrsto šele pozneje, in to tako, da bodo upoštevali zahteve po večji samostojnosti republik.

Kar zadeva mednacionalne odnose, je v zvezi s tem vsekakor moč reči, da je na dnevni red končno prišlo tudi vprašanje ekonomskega položaja republik in narodov, kar je bila doslej ena najbolj nedotakljivih tabu tem. Jasno je, da bo do konkretnih rešitev še dolga in nelahka pot, saj gre navsezadnje za vprašanja, ki bistveno posegajo v same osnove sovjetskega sistema. Toda proces se je nepreklicno začel in ustaviti bi ga bilo moč samo z izjemnimi ukrepi in v izrednih okoliščinah.

Problem ruske hegemonije

Sovjetska narodnostna politika temelji na dveh glavnih načelih: na enakopravnosti narodov in internacionalizmu. Enakopravnost narodov je zagotovljena s politično-administrativno delitvijo (15 zveznih republik, 20 avtonomnih republik, 8 avtonomnih pokrajin in 10 nacionalnih okrajev), ki večjim narodom omogoča določeno stopnjo državne organiziranosti in samostojnosti. Res pa je, da je njihova samostojnost dejansko močno omejena – na eni strani zato, ker ne obstaja ekonomska baza njihove samostojnosti, o čemer smo že govorili, na drugi strani pa zaradi specifičnega sovjetskega pojmovanja internacionalizma.

Internationalizem je nedvomno glavno in najbolj pomembno načelo, na katerem partija gradi svojo nacionalno politiko, in to v teoriji in praksi. Pojmovanje predvsem kot vsestransko spodbujanje zблиževanja posameznih narodov in kot zelo forsiran boj proti vsem poskusom, da bi se ta ali oni narod jezikovno, kulturno, ekonomsko ali kako drugače preveč ukvarjal sam s seboj ali se zapiral vase. Internationalistična vzgoja ima absolutno prednost na vseh področjih političnega, idejnega in kulturnega delovanja, njenim smotrom je (ali je vsaj bil vse do najnovjšega časa) podrejen velik del aktivnosti sredstev množičnega obveščanja, literature, umetnosti, šolstva, propagande. Njena glavna naloga je privzgjati v ljudeh občutek, da so najprej pripadniki neke določene socialno-ekonomske in politično-idejne skupnosti (sovjetsko ljudstvo), in šele potem ožje in objektivno manj pomembne skupnosti – konkretnega naroda.

Glede tega je vredno opozoriti na močan poskus v sedemdesetih letih, da bi uveljavili pojem »sovjetskega naroda« kot neke zgodovinsko nove, nadnacionalne skupnosti, ki jo določa predvsem enoten način življenja in mišljenja, ne pa nacionalna pripadnost. Pritiski za uvajanje termina »sovjetski narod« so dosegli vrhunec ob sprejemanju nove sovjetske ustave leta 1976, vendar so v neruskih okoljih

naleteli na tolikšen odpor, da ga nazadnje niso vključili v novo ustavo. Kljub temu je ta epizoda pomembna za razumevanje dosedanjih uradnih političnih pogledov na nacionalno vprašanje.

Prav do najnovejšega časa je veljal kot preizkusni kamen za pravilno pojmovanje internacionalizma odnos do ruskega naroda, ruskega jezika in ruske kulture, ki jim je v uradni ideologiji pripadala vloga najvišjega političnega in civilizacijskega dosežka, po katerem se morajo ravnati vsi ostali. Ruskemu narodu je bila določena vloga avantgarde v družbenopolitičnem pomenu, ruska kultura je veljala za najvišji dosežek in zgled za vse druge narode, ruski jezik pa za splošno in skupno komunikacijsko sredstvo, s katerim ostali narodi uresničujejo ne le medsebojne stike, ampak z njegovim posredovanjem in prek njega navezujejo tudi stike s svetom.

Tak pogled na vlogo ruskega naroda, jezika in kulture je Ruse postavljaval v politično in idejno privilegiran položaj, zaradi centralističnega planskega sistema pa imajo v rokah tudi domala vse vzvode ekonomske moči, tako da je ruski narod kljub deklarirani enakopravnosti dejansko hegemon. Pri tem pa je vsekakor treba opozoriti, da v tej sicer zelo močno izraženi hegemoniji ni vidnejših elementov rasizma (samo delno so takšne poteze prisotne v tradicionalno močnem antisemitizmu) in da je rasizem anglosaksonskega tipa ruskemu načinu mišljenja tuj.

Ruska hegemonija se na zunaj najbolj očitno kaže v močno privilegiranem položaju ruskega jezika in ruske kulture na vsem ozemlju Sovjetske zveze. Objektivna osnova za tako politiko je predvsem številčna premoč Rusov in Slovanov sploh (po popisu prebivalstva iz leta 1970 sestavljajo Rusi 45,4 odstotke vsega prebivalstva ZSSR, vsi trije slovanski narodi skupaj – Rusi, Belorusi in Ukrajinci – pa 73,9 odstotkov). Delež ruskega prebivalstva je zelo močan v skoraj vseh zveznih republikah in ponekod je domače prebivalstvo celo v manjšini. V tem pogledu omenjeni popis pokaže naslednje stanje (številka pomeni, koliko odstotkov prebivalstva republike sestavlja osnovni narod, ki je naveden v oklepaju):

Ruska federacija (Rusi)	82,8
Ukrajinska SSR (Ukrajinci)	74,9
Beloruska SSR (Belorusi)	81,0
Uzbeška SSR (Uzbeki)	65,5
Kazahska SSR (Kazahi)	32,6
Gruzinska SSR (Gruzinci)	66,8
Azerbajdžanska SSR (Azerbajdžanci)	73,8
Litvanska SSR (Litvanci)	80,1
Moldavska SSR (Moldavci)	64,6
Latvijska SSR (Latvijci)	56,6
Kirgiška SSR (Kirgizi)	43,8
Tadžiška SSR (Tadžiki)	56,2
Armenska SSR (Armenci)	88,6
Turkmenska SSR (Turkmenci)	65,6
Estonska SSR (Estonci)	68,2

V avtonomnih republikah, avtonomnih pokrajinah in nacionalnih okrajih so deleži avtohtonega prebivalstva praviloma še znatno nižji. Razen tega se procesi migracije v zadnjih desetletjih še krepijo; zlasti v nekatera razvitejša področja (na primer v baltiške republike) se je močno povečal priliv slovanskega, predvsem ruskega prebivalstva, tako da na primer predstavniki Latvije in Estonije opozarjajo, da delež priseljencev v teh republikah že presega polovico.

Ruski jezik je na vsem ozemlju ZSSR močno privilegiran, medtem ko nacionalni jeziki celo v svojih republikah nimajo prednostnega položaja. Samo v dveh zveznih republikah (Gruziji in Armeniji) sta nacionalna jezika že doslej bila tudi državna in uradna, od poletja 1988 pa so državni oziroma uradni jeziki tudi litvanski, latvijski in estonski v svojih republikah. Povsod drugod in tudi v baltičskih republikah je ruščina prevladujoči jezik uradov, sodišč, državnih ustanov, političnega, javnega in v znatni meri celo kulturnega življenja.

Zlasti je hud položaj v dveh slovanskih republikah – Ukrajini in Belorusiji. Tu sta domača jezika skoraj povsem izrinjena iz javnega življenja in omejena na rabo med domačimi štirimi stenami. V Belorusiji poteka šolanje od osnovne šole do univerze v ruščini; formalno imajo starši sicer pravico zahtevati, da se v osnovni šoli njihov otrok uči v beloruščini, vendar morajo za to napisati posebno izjavo; to pa delajo le izjemoma, ker se s tem izpostavljajo nevarnim obtožbam nacionalizma. Zanimiv je tudi podatek, da od štirinajstih poklicnih dramskih gledališč v Belorusiji samo dva uporabljata beloruski jezik, vsa druga pa ruščino.

Na partijski konferenci (junij 1988) je ukrajinski pisatelj B. I. Olejnik prvič na takem forumu spregovoril tudi o tem vprašanju in med drugim dejal naslednje: »Ena od težkih posledic kulta osebnosti je izroditev leninske nacionalne politike. Ni treba iskati krivcev po raznih regijah, kajti nesreča je splošna. Na tem področju so enako žalostne posledice in vzroki. Posledice so v Ukrajini med drugim tudi takšne: nacionalni jezik se je znašel skoraj na obrobju duhovnega in materialnega življenja naroda; postopno nekako izginja iz proizvodnje, iz državne in partijske rabe. Še več, v mnogih mestih sploh ni več šol v domačem jeziku. Skoraj na nobeni višji šoli študentje nimajo več možnosti, da bi se učili v jeziku svojih mater, da o otroških vrtcih sploh ne govorimo. Glede tega vprašanja ne sme biti različnih pojmovanj. Na ravni države je treba zagotoviti najboljše pogoje za rabo materinega jezika na vseh področjih; teorijo je treba podpreti z zakoni, vključno s takimi, ki bodo predvidevali odgovornost za osebe, ki zavirajo razvoj nacionalne kulture.«

Od vseh zveznih republik sta obe slovanski – Ukrajina in Belorusija – izpostavljeni najhujši rusifikaciji, k čemer v precejšnji meri prispeva tudi podobnost ukrajinskega in beloruskega jezika z ruskim, kar lajša širjenje in rabo ruščine kot glavnega jezika; precejšnje vlogo pri tem pa igrajo tudi nekatere zgodovinske posebnosti, kot na primer tesna in dolgotrajna povezanost Ukrajine in Belorusije z Rusijo – v primeru Ukrajine tudi zgodovinska nasprotja, v luči katerih je ukrajinsko nacionalno zavest kaj lahko prikazati tudi kot nacionalizem, v primeru Belorusije pa gre tudi za razmeroma pozen nastanek in razvoj moderne nacionalne zavesti.

V Ukrajini je doslej na nacionalnem področju razmeroma mirno, kar je vsaj delno tudi posledica nenehnega hudega pritiska na Ukrajino, kjer vsako izražanje nacionalnih interesov ali čustev hitro dobi oznako nacionalizma in kjer je prav zaradi tega položaj stalno napet. Del vzrokov za relativen mir na tako občutljivem področju, kljub vrenju, ki je zajelo mnoge druge nacionalne predele ZSSR, je verjetno treba iskati tudi v dejstvu, da v ukrajinskem ožjem političnem vodstvu še ni prišlo do formiranja jasno oblikovane nove politične ekipe na liniji perestrojke, ki bi po logiki stvari morala sprožiti občutnejšo demokratizacijo in s tem sprostiti tudi nacionalna vprašanja. Vsekakor pa je Ukrajina kljub navideznemu miru v nacionalnem pogledu gotovo potencialno krizno žarišče, ki lahko vsak hip izbruhne. Navsezadnje gre za 42 milijonski narod, ki mu kratijo nekatere elementarne narodnostne pravice.

Delno je temu podoben položaj v Belorusiji, ki prav tako ni med protagonisti

perestrojke. Toda jeseni leta 1988 je občutneje začelo vreti tudi v tej republiki, in to predvsem v zvezi z nacionalnim položajem Belorusov (vseh je okrog 10 milijonov), torej manj vsled splošne demokratizacije in perestrojke. Tovrstna vprašanja so se močno zaostriła zlasti v začetku novembra 1988 v zvezi z odkritjem, da je stalinistična policija med leti 1937 in 1941 na enem samem kraju, nedaleč od Minska, postrelila več kot 100.000 ljudi, v glavnem beloruskih intelektualcev in »kadrov«, s čimer so tako rekoč obglavili beloruski narod. To odkritje meče novo in skrajno konfliktno luč na položaj Belorusov v Sovjetski zvezi, na njihovo novejšo zgodovinsko usodo in seveda tudi na sam sistem mednacionalnih odnosov, saj je imel ta obračun, ki bržda ni osamljen, tudi prizvok svojstvenega stalinističnega načina reševanja nacionalnega vprašanja.

Kar zadeva neslovanske narode, zlasti največje med njimi, je neposredna rusifikacija nekoliko manj izrazita – verjetno vsaj delno zaradi velikih jezikovnih in civilizacijskih razlik (to velja zlasti za muslimanske srednjeazijske republike, naseljene z narodi iz turške narodnostne skupine) – čeprav je tudi tam še vedno močna. Do občasnih konfliktov in napetosti med Rusi in avtohtonimi prebivalci je tudi v preteklosti prihajalo pogosto, vendar so bili ti konflikti hitro potlačeni, obračun z njimi pa je vedno potekal pod geslom boja proti nacionalizmu.

V časih perestrojke je prišlo prvič do odkritih nacionalnih konfliktov decembra 1986 v Kazahstanu; najprej v glavnem mestu Alma-Ati, potem pa še drugod so bile množične protiruske demonstracije Kazahov, ki so jih morali ukrotiti s silo, kar je terjalo tudi človeške žrtve. Povod za izbruh nemirov je bila odstavitev dolgoletnega šefa kazahstanske partije Dinmuhameda Kunajeva, sicer tudi člana politbiroja CK KP SZ, ki je po narodnosti Kazah. Očitani so mu nesposobnost, dopuščanje korupcije in zlorab, potvarjanje podatkov o gospodarskih rezultatih in druge grehe, tipične za celo generacijo »brežnjevskih« voditeljev. Na njegov položaj so izvolili Rusa Gennadija Kolbina, kar pa so domačini očitno doumeli kot obračun z domačimi kadri in vsiljevanje ruskega skrbništva.

Tedanji nemiri v Kazahstanu so prvič prisilili Gorbačovovo vodstvo, da se je jasneje izreklo tudi o teh vprašanih in zagotovilo, da ta zamenjava nima nikakršnih nacionalnih podtonov; prav nasprotno, novo vodstvo pod Kolbinom bo še bolj skrbelo za nacionalni razvoj, pravice in enakopravnost Kazahov. Premalo imamo podatkov, da bi lahko presodili, koliko so bile te obljube že doslej izpolnjene, vsekakor pa je zanimivo znamenje časa in spremenjenih pogledov v Kremlju dejstvo, da se je Rus Gennadij Kolbin nemudoma začel učiti kazahskega jezika in da je na plenumu CK KP Kazahstana poleti 1988 že govoril v njihovem jeziku. Za sovjetske razmere je to vsekakor izjemen primer.

Napetost med Rusi in avtohtonim prebivalstvom je doslej dosegla najvišjo točko v treh baltiških republikah, predvsem pa v Latviji in Estoniji. Za obe republiki je značilno, da Rusi sestavljajo po neuradnih podatkih ta hip že več kot polovico prebivalstva, medtem ko imajo Litvanci v Litvi še vedno občutno večino. Te republike, ki tudi sicer prednjačijo v političnem in gospodarskem radikalizmu, očitajo Rusom predvsem rusifikacijo, načrtno zatiranje nacionalne in zgodovinske zavesti ter gospodarsko izkoriščanje. Ti očitki niso plod kakšnih osamljenih oporečnikov, marveč uživajo tudi podporo republiških partijskih in državnih struktur.

V vseh treh baltiških republikah so poleti in jeseni 1988 ustanovili tako imenovane Ljudske fronte, množične organizacije oziroma gibanja, ki združujejo ljudi in družbeno politične organizacije na nacionalni, ne pa na ideološki osnovi. Programi vseh treh Ljudskih front – med katerimi je najbolj izdelan in radikalen program latvijske Ljudske fronte – terjajo predvsem boj za radikalno perestrojko, v tem

okviru pa tudi boj za nacionalno in gospodarsko afirmacijo Estoncev, Latvijcev in Litvancev.

V vseh treh republikah so razglasili nacionalne jezike za državne, s čimer želijo zgraditi jez proti nadaljnji rusifikaciji. Terjajo, naj vsi državni uradi in ustanove poslušajo tudi v nacionalnih jezikih, naj imajo nacionalni jeziki ustrezno vlogo v šolstvu, vzgoji, kulturi itd.

Poleg tega zahtevajo uvedbo tako imenovanega republiškega državljanstva. Gre za zelo občutljivo in pomembno temo. Sovjetski državljani imajo zdaj eno samo državljanstvo – sovjetsko – in enake pravice do dela, stanovanja, izobraževanja itd. na vsem ozemlju Sovjetske zveze. Kljub močnim administrativnim omejitvam je v državi zelo močna migracija, naselitveni tokovi pa seveda tečejo predvsem proti predelom z višjo življenjsko ravni in boljšimi možnostmi. Baltiške republike so prav na vrhu tega, zato je migracija v te republike zelo intenzivna, glavnina priseljencev pa so Rusi, zaradi česar se razmeroma hitro spreminja nacionalni sestav treh republik, avtohtono prebivalstvo pa se čuti vedno bolj ogroženo. Zahteva po republiškem državljanstvu pomeni v bistvu zahtevo po nadzorovanju migracijskih tokov, ki naj bi jih nadzorovale republiške oblasti.

Leta 1988 je vse tri republike zajel pravi nacionalni preporod, ki se med drugim kaže v poudarjenem javnem uporabljanju nacionalnih simbolov (predvsem zastav in himen), katerih raba je bila doslej (sicer neformalno) prepovedana, češ da gre za ostanke buržoaznega nacionalizma – in pa v izredno množični in močni reviziji ocen nedavne preteklosti. Pri tem je v ospredju dejstvo, da so bile Litva, Latvija in Estonija v obdobju med dvema vojnama neodvisne meščanske republike. Sovjetska Rdeča armada jih je leta 1940 na osnovi pakta Ribbentrop-Molotov zasedla in priključila Sovjetski zvezi. Razen tega so v letih 1940 in 1941, potem pa spet takoj po vojni v teh deželah izvajali obsežne stalinistične čistke.

Sovjetska uradna zgodovina je vse doslej vztrajala pri ocenah, da je bila neodvisnost teh treh držav zgolj stranpot in incident, da je bila zasedba leta 1940 izpolnitev želje tamkajšnjega prebivalstva po prostovoljni vključitvi v ZSSR in da je bila ta vključitev v resnici osvoboditev. Pravih dogajanj in seveda tudi stalinističnih čistk, ki so te narode dobesedno obglavile, ni bilo dovoljeno raziskovati in tudi domače zgodovinopisje je moralo poslušno prevzemati in ponavljati uradne moskovske teze. Predvsem znanstveni in kulturni, v znatni meri pa tudi politični krogi v vseh treh republikah zagovarjajo mnenje, da je bilo tako stanje nasilje nad resnico, zgodovinskim spominom in nacionalnim dostojanstvom Estoncev, Latvijcev in Litvancev. V teku so široke akcije za ponovno proučevanje zgodovine in njenih nauk.

Jasno je, da so vsa ta dogajanja močno konfliktna, kajti v vseh treh republikah izredno naglo narašča nacionalizem (v njegovem pozitivnem in negativnem pomenu), množijo in zastrujejo se konfrontacije z lokalnim ruskim prebivalstvom in s celotnim sovjetskim (ruskim) konceptom mednacionalnih odnosov. O tem, kakšne razsežnosti dobiva konfrontacija, zgovorno priča dejstvo, da je rusko prebivalstvo v Estoniji in Latviji jeseni 1988 ustanovilo lastni tako imenovani internacionalni fronti, ki tako rekoč v celoti nasprotujeta nacionalnim ljudskim frontam in v imenu internacionalizma zagovarjata prejšnji vzorec in stanje mednacionalnih odnosov.

Položaj je zelo resen in konflikten predvsem zato, ker se v baltiških republikah prvič v zgodovini Sovjetske zveze povsem izrecno, javno in organizirano soočata dva povsem različna koncepta mednacionalnih odnosov: še vedno »uradni«, ki objektivno temelji na ruski hegemoniji, in nek nov, nacionalni koncept, ki se

zavzema za popolno nacionalno neodvisnost in suverenost, vse do zahtev po pravici do odcepitve, ki jih je tudi že javno slišati. Čeprav stanje in dogajanja že postajajo dramatična, je vse to vendarle šele začetek. Celo v Pribaltiku vrh še zdaleč ni dosežen, drugje seveda še manj. Nadaljnji razvoj je vsaj v tej fazi še nepredvidljiv.

Konflikti in napetosti med drugimi narodi

Na zunaj je najbolj dramatičen mednacionalni konflikt v Sovjetski zvezi nedvomno spor med Armensko SSR in Azerbajdžansko SSR zaradi avtonomne pokrajine Gorski Karabah v Azerbajdžanu. Spori in konflikti se vlečejo že od začetka leta 1988 in so občasno dobivali razsežnosti mesece trajajočih splošnih stavk, množičnih javnih demonstracij in celo pouličnih spopadov in pogromov na Armence v nekaterih azerbajdžanskih mestih, med katerimi je bilo celo po uradnih podatkih več desetih mrtvih. Za vzdrževanje vsaj zasilnega reda je morala Moskva angažirati posebne vojaške oddelke, tako imenovano notranjo vojsko, ki nadzoruje položaj v teh dveh zakavkaških republikah.

Povod za izbruh napetosti je bila uradna zahteva lokalnih organov avtonomne pokrajine Gorski Karabah v začetku leta 1988, naj Vrhovni sovjet ZSSR sprejme sklep o odcepitvi Gorskega Karabaha od Azerbajdžanske SSR in ga priključi Armenski SSR. Zahtevo so argumentirali z dejstvom, da veliko večino prebivalcev Gorskega Karabaha sestavljajo Armenci, ki pa v Azerbajdžanski SSR – kljub formalni avtonomiji – nimajo zagotovljenih narodnostnih pravic in ustreznih možnosti za nacionalni in kulturni razvoj.

Zahtevo Gorskega Karabaha so nemudoma podprli v Armeniji, in armenski sovjet je celo sprejel uraden sklep o priključitvi Gorskega Karabaha. Reakcija v Azerbajdžanu je bila izredno ostra: azerbajdžansko vodstvo ni hotelo niti slišati o spremembi meje in je zahtevalo podporo Moskve, ki jo je tudi dobilo. Vrhovni sovjet ZSSR je zvrnil zahteve in razveljavil sklepe lokalnih oblasti o združitvi Armenije in Gorskega Karabaha, kar je izzvalo vse leto 1988 trajajoče proteste v Armeniji in Gorskem Karabahu ter nasprotno proteste in pogrome proti Armencem v Azerbajdžanu.

Pravi vzroki za te dramatične izbruhe konfliktov in napetosti so seveda globlji in večplastni. Med tremi največjimi zakavkaškimi narodi – Gruzinci, Armenci in Azerbajdžanci – obstajajo številna narodnostna, zgodovinska in verska nasprotja. Tako so na primer Gruzinci in Armenci kristjani, medtem ko so Azerbajdžanci muslimani, zaradi česar je prihajalo v zgodovini pogosto od krvavih obračunov in spopadov. Veliki pomor Armencev ob koncu prve svetovne vojne so sicer izvedli Turki, vednar so tudi Azerbajdžanci eden od turških in muslimanskih narodov; do Armencev so bili v glavnem vedno sovražni in ti jim očitajo, da so turški genocid nad njimi sprejeli vsaj s simpatijo. Nadalje je treba upoštevati tudi neko specifično potezo Armencev, ki so spričo stoletja trajajočo ogroženostjo, zatiranjem in bojem za preživetje razvili posebne nacionalne lastnosti, med temi npr. prodornost, delavnost in tesno medsebojno povezanost, zaradi česar jih pogosto primerjamo z Židi. V nacionalno tujih okoljih zato neredko zbujejo odpor in sovražnost.

Poleg vsega tega obstaja še neka druga vzročna plast, ki je povezana s samim sovjetskim sistemom. To je sistem, ki tudi v narodnostnem pogledu temelji na hierarhični piramidi, v kateri so sicer vsi narodi formalno enakopravni, dejansko pa so njihov položaj in pravice odvisne od mesta, ki ga zavzemajo v tej hierarhični

piramidi. Na njenem vrhu je – kot smo že opisali – ruski narod, ki ima povsem poseben, privilegirani položaj. Večji narodi, ki imajo svoje zvezne republike, so v tej hierarhični strukturi sicer nižje od ruskega, pač pa znatno višje od vseh manjših narodov ali narodnostnih manjšin v svojih republikah. In tako se nato lestvica spušča do dna, do najmanjših. V praksi to pomeni, da je na primer v Uzbekistanu boljše biti Rus kot Uzbek, toda boljše je biti Karakalpak kot Žid.

V Azerbajdžanu je vsekakor boljše biti Azerbajdžanec kot pa Armenec, kajti kot so na eni strani Azerbajdžanci v določeni meri žrtve ruske jezikovne, kulturne in gospodarske hegemonije, tako v odnosu do Armencev sami nastopajo kot hegemoni. Armenci se pritožujejo, da v svoji avtonomni pokrajini Gorski Karabah, kjer sicer sestavljajo večino, le stežka uveljavljajo svoje jezikovne in kulturne pravice, da imajo hudo omejene možnosti za nacionalni razvoj in da so izpostavljeni hudemu raznarodovalnemu pritisku turškojezičnih in muslimanskih Azerbajdžancev. Upravičenost teh obtožb so priznali tudi v Moskvi, kjer so napetosti skušali zgladiti tudi s tem, da so od azerbajdžanskega vodstva zahtevali, naj nemudoma zagotovi bistveno boljše pogoje za nacionalni obstoj in razvoj Armencev v Azerbajdžanu.

Vendar pri tem še zdaleč ne gre zgolj za pomanjkanje dobre volje s strani Azerbajdžancev, ampak za povsem logično stanje v hierarhičnem sistemu mednacionalnih odnosov v Sovjetski zvezi.

Spor zaradi Gorskega Karabaha ni prvi tovrstni konflikt v najnovejši sovjetski zgodovini. V sedemdesetih letih je izbruhnil oster konflikt med Gruzinsko SSR in avtonomno republiko Abhazijo, ki je v sestavu Gruzinske SSR. Večinsko prebivalstvo Abhaške ASSR (gre za narod Abhazcev, ki se v nacionalnem pogledu bistveno loči od Gruzincev) je s podporo svojega partijskega in državnega vodstva naslovlilo Vrhovnemu sovjetu ZSSR zahtevo, naj Abhaško ASSR izloči iz Gruzinske SSR in jo priključi Ruski federaciji. Kot glavni vzrok so navajali, da jih Gruzinci narodnostno zatirajo, da so izpostavljeni močni gruzinski asimilaciji in da nimajo ustreznih možnosti za nacionalni razvoj. Vrhovni sovjet je to zahtevo (podobno kot zdaj v primeru Gorskega Karabaha) odločno zavrnil, hkrati pa izrekel tudi ostro kritiko gruzinskemu vodstvu, češ da res vodi diskriminatorsko politiko do Abhazcev. Tudi ta primer je bil za ruske razmere zelo značilen, toda ker se je vse to dogajalo v časih brežnjevske »brezkonfliktnosti«, so spor hitro in z vso silo zatrli, širša javnost pa o njem sploh ni bila obveščena.

Oba primera sta zelo poučna za stanje mednacionalnih odnosov v Sovjetski zvezi in tudi nista osamljena. Podobni konflikti, bolj ali manj izraženi, obstajajo še v mnogih drugih narodnostno mešanih predelih Ruske federacije in v posameznih zveznih republikah. Zaradi tega je po svoje razumljivo stališče centralnih oblasti v Moskvi, po katerem so notranje meje nespremenljive in je mednacionalne spore in konflikte treba reševati drugače, ne pa s spreminjanjem meja. Če bi namreč v enem samem primeru dovolili spremembo meja, bi to zagotovo potegnilo za seboj plaz podobnih zahtev z nepredvidljivimi posledicami. Prej ali slej bo verjetno treba ugrizniti v to kislno jabolko, kajti notranja razmejitev meja v SZ je nastala v precej drugačnih časih in okoliščinah; toda tudi Gorbačovova ekipa temu vprašanju za zdaj očitno še ni kos in se ga zato tudi noče lotiti.

V zvezi z napetostmi v Zakavkazju pa je treba omeniti še nekaj, kar na prvi pogled zveni morda nelogično. Čeprav so tu spopadi in konflikti daleč najbolj dramatični in celo krvavi, za Moskvo niso tudi najbolj nevarni. Gre namreč za sovraštvo in spopade med dvema tradicionalno sovražnima si narodoma, ki pa pri medsebojnem obračunavanju ne načenjata vprašanja samega sistema. Zato ga

tudi, vsaj za zdaj, zares ne ogrožajo. V tem je tudi treba iskati del odgovora, zakaj Moskva na tamkajšnja dogajanja – kljub pošiljanju posebnih vojaških oddelkov, velikim kadrovskim čistkam zlasti v Armeniji – vendarle reagira razmeroma zadržano, brez hrupnih političnih in ideoloških obsodb. Z moskovske perspektive so namreč zagotovo nevarnejša tista nasprotja, do katerih prihaja med Rusi na eni in posamičnimi neruskimi narodi na drugi strani, in tista, ki zahtevajo – kot se to dogaja v primeru treh baltiških republik – radikalne spremembe v samem sistemu.

Legitimnost in reforme v socializmu

Socialistične države dandanes največkrat opisujejo s pomočjo dveh besed: kriza in reforma. Vendar ni niti kriza postala splošno sprejeta opredelitev njihovega sedanjega gospodarskega in političnega stanja niti ni reforma v sleherni med njimi uradno sprejeta kot zdravilo zoper krizo.

Krizne razmere pa so takšne in tako pravilno razporejene med socialističnimi državami, da je dosedanje vprašanje: reforma – da ali ne, povsem izgubilo smisel pred edinim možnim vprašanjem: kakšne reforme? Kar zadeva oblasti, te nenehno iščejo takšne spremembe, ki bi utegnile pognati k višku gospodarske uspehe, na minimum pa skrčiti politična tveganja. Seveda še niso iznašli recepta za takšno novo politiko, saj zahteve nasprotujejo druga drugi, vsaj kar zadeva dosedanje izkušnje z reformami.

Sedanja kriza socialističnih sistemov se ne razlikuje od prejšnjih le po obsegu. Prvič se je v njej jasno izluščilo vprašanje legitimnosti oblasti v večjem številu držav, to pa seveda še bolj zapleta izvajanje reform.

V tem sestavku bom ob primerih Madžarske in Poljske prikazal nekatere novejšje reformske poteze, s katerimi želijo predvsem preseči krizo legitimnosti.

I

Doseči danes legitimnost oblasti v socialističnih državah pomeni ustvariti razmere, da se z reformami doseže nov konsenz z družbo.

Tu je potrebnih nekaj pojasnil. Prvič, kako se je doslej ohranjala stabilnost socialističnih režimov? V stalinističnem (totalitarnem) obdobju je bilo osnovno sredstvo za to množični teror, zaradi česar tu o kakšnem konsenzu niti o kakšni legitimnosti oblasti sploh ni mogoče govoriti. V posttotalitarnem socializmu uporabljajo oblasti teror selektivno in opuščajo nenehno vojno zoper družbo. Takšna razmerja med oblastjo in družbo danes navadno opisujejo kot »politični kompromis med državo in ljudstvom, s katerim osnovne družbene skupine pristajajo na obstoječo delitev moči in izključitev iz procesa odločanja v korist varnosti pri zaposlovanju, možnosti družbenega napredovanja, počasnega vendar trajnega zviševanja življenjskega standarda in nekaterih drugih pravic delavcev«.¹

Vsebinska »pogodba« razkriva, da gre pri tem za *ekonomsko* podlago legitimnosti, ki je v socialističnih državah prevladovala vse do začetka tega desetletja. Takrat se je izkazalo, da usihajo rezerve obstoječega gospodarskega in političnega sistema, s katerimi bi bilo mogoče še naprej zagotavljati obstoječe vrednote. Oblast je torej prva »razdrila pogodbo«, vendar so obveznosti nehale veljati za obe strani, zato je družba zvišala svoje zahteve in se potegovala tudi za *politično* podlago legitimnosti. Leta 1980 so te zahteve prodrle najdlje na Poljskem, zaradi česar je moralo paralizirano vodstvo te države pristati na ustanovitev Solidarnosti – prvega neodvisnega množičnega družbenega gibanja v socializmu. Legitimnost Poljske združene delavske partije je dosegla najnižjo raven.

¹ Viktor Zaslavski, *Neostaljinistična država*, Naprijed, Zagreb, 1983, str. 8.

Krizo legitimnosti je še bolj zaostrovalo prizadevanje režimov, da se obdržijo in da to krizo preprečijo.² Da bi ohranili načeto identiteto režimov, so se zatekali k metodam, ki so sami naravi režimov tuje. Tako so socialistični režimi pod pritiski krize in zahtev družbe neradi dopuščali, da plahni vodilna vloga partije oziroma kontrola njenega aparata nad družbo, državljanom pa so dovoljevali vse večje gospodarske svoboščine ali tolerirali idejni pluralizem.

Celo delna »krepitev« družbe v odnosu do partijske države je za družbo še en dokaz več o načeti legitimnosti režima. Pojemanje moči režima »v očeh družbe« je napovedovalo konec tiste faze režimov, v kateri so ti utemeljevali svoj obstoj na ekskluzivni in po definiciji nedeljivi moči. Od latentne do očitne krize legitimnosti režima pelje v socializmu pot prek vzrokov za nezadovoljstvo. Ni nujno, da je povod politične narave, nastane lahko tudi v gospodarski, kulturni, športni ali kakšni drugi družbeni sferi. Vsak povod je potencialno uvod v *politično* krizo, ki je tudi kriza legitimnosti, saj je vsem družbenim sferam skupna njihova načelna podrejenost politični oblasti. Zato je mogoče sleherno motnjo v družbi razumeti tudi kot neposreden rezultat oblasti, njene nosilce pa v ustreznem razmerju sil razglasiti za odgovorne za vse, kar se dogaja v gospodarstvu, politiki in kulturi.

Prepletanje krize identitete in krize legitimnosti režimov dodobra razpoznavamo v reformah. Vladajoče sile se zatekajo k reformam, pri čemer dopuščajo ali delno sproščajo elemente, ki nasprotujejo naravi režima (kot so to trg, demokracija, idejni pluralizem). Kratkoročno gledano utegne ogrožena identiteta režimov vplivati na utrjevanje legitimnosti ali vsaj na zaustavitev njenega poglobljanja. Odločilen je *drugi* korak reform, pred njimi pa so danes predvsem poljske in madžarske oblasti. Gre pravzaprav za dilemo, ki jo mora oblast rešiti: ali se bo po slabih in tendenčno še slabših rezultatih »prvega koraka« odločneje lotila dekompozicije ureditve, se pravi, nadaljnjega izničevanja identitete režima, ali pa bo identiteto začasno zavarovala, izbruh odkrite krize legitimnosti pa odložila za nedoločen čas.

Vsaka od teh odločitev pa je veliko težavnejša, kot ju nakazuje ta dilema na prvi pogled. Tako v enem kot v drugem primeru je tveganja veliko: oblast utegne biti ogrožena tako ali drugače, saj legitimnost pojema tako ob velikem popuščanju kot tudi ob vzvišenem odklanjanju, da bi legitimnost postavili na dnevni red. Obe odločitvi lahko tudi kaj hitro končata v nasilju in državljanski vojni, zaradi česar je izhod iz krize še bolj oddaljen in težaven, kot to kaže poljska izkušnja z vojnim stanjem.

Sezanja oblast na Poljskem je dober primer režima, ki ve, kaj mora storiti, dela pa samo tisto, kar zmore. Cilj svoječasne vzpostavitve vojnega stanja je bila restavracija sovjetskega tipa oblasti. Dosedanji rezultat je hibridna oblast, ki je prisiljena, da se zavzema za velike gospodarske reforme in koalicio, celo s predstavniki prepovedane Solidarnosti.

Današnji režim Wojciecha Jaruzelskega bi bilo napačno označevati kot totalitarno oblast. Je prej »umirjena kontrarevolucija, ki omejuje samo sebe« s tremi bistvenimi značilnostmi: prvo, odstopil je od namere, da nadzira človekovo misel, drugo, predstavniki oblasti odkrito govorijo o oblasti Jaruzelskega kot o *manjšinski*, in tretjič, oblast ne zatrjuje več, da predstavlja nacionalno voljo, marveč samo »objektivni« nacionalni interes.³

² Krzysztof Mrela, »System's Identity Crisis: Revolt nad Normalization in Poland«, *The Crisis-Problems in Poland*, part. II, Research Project »Crisis in Soviet-Type Systems«, Cologne, 1987.

³ Andrej Walicki, »The Paradoxes of Jaruzelski's Poland«, *Archives Europeen de Sociologie*, No 2, 1985, str. 168.

Med dvema modeloma »normalizacije« po krizi – madžarskega in češkoslovaškega – bi se poljska oblast zaradi pričakovane podpore družbe verjetno raje opredelila za prvega, ki domneva gospodarske reforme z otipljivimi rezultati in manjšo stopnjo represije. Skrivnost uspeha »kadarizma« v prejšnjih dveh desetletjih je bila v posrečeno najdeni kombinaciji treh prvin: *nacionalni tradiciji, potrošniški naravnosti ter selektivni in racionalni uporabi prisile*.⁴ S to kombinacijo se je Janos Kadar zavihtel od nepriznanega šefa partije, ki so ga po nemirih leta 1956 podpirali le sovjetski tanki, do položaja nacionalnega liderja – reformatorja z verjetno največjo legitimnostjo, ki jo lahko ima na položaju, ki ga je zavzemal.

Jaruzelskemu bi bila v reformah – pa tudi brez njih – dobrodošla še neka posebnost »kadarizma« – *sistematična depolitizacija vsakdanjega življenja*. To je madžarska družba sprejela šele tedaj, ko je Kadar kot nadomestilo za pomanjkanje ponudil večjo porabo. Poljske izkušnje z zagotavljanjem legitimnosti prek ekspanzije vseh oblik porabe niso vzorne, dasiravno bi vsaka poljska oblast, ko bi le mogla, kaj rada tvegala, da jih ponovi v današnjih siromašnih časih. Za neodmerjeno pospeševanje povpraševanja je plačal Edward Gierek z odhodom s položaja voditelja partije, Poljska pa je plačala še več. Neki jugoslovanski raziskovalec je ostroumno pripomnil: »Podoba Poljske kot velikega gradbišča dobro situiranih ljudi je trajala vse dotlej, dokler so trajali tudi zunanji viri akumulacije. Poraba je bila ekskluzivni dejavnik socialne integracije, ko pa je tu usahnila, je izginil tudi politični konsenz«.⁵

Češkoslovaški (»Husakov«) model »normalizacije« je naravnani k odločnejši anesteziji družbe, kar bi na Poljskem prav gotovo izzvalo konfrontacije in verjetno za daljši čas dodatno zapletlo že tako dovolj kompliciran položaj. Režim Wojciecha Jaruzelskega se prav gotovo ne more odpovedati represiji, vendar mora biti uporaba nasilja zelo selektivna. Sleherno dejanje nasilja mora zato oblast kompenzirati s popuščanjem na drugi strani. Ta izčrpavajoča politika »vroče – hladno« vendarle ne more trajati predolgo, saj izbira sredstev nikoli ni neizmerna. To velja zlasti za današnje Poljsko, v kateri oblast tvega, da namesto večje in stabilne moči izgubi še tisto, ki jo zdaj ima.⁶

Po drugi strani pa more reformo izpeljati le stabilna oblast ob dovoljšnjem zaupanju družbe – pa tudi ob dovoljšnji efektivni moči, ki jo more vložiti v uresničitev reforme. Elita z zadostno močjo, ki se počuti varno in ki ji ni treba trepetati za svojo usodo, ima za uresničenje reforme (če se je za takšno politiko že odločila) več možnosti, kot pa šibka elita. Moč je eliti potrebna ne le za vpliv na družbo, marveč tudi za kontrolo političnega in gospodarskega aparata, katerega strateški pomen se pokaže šele tedaj, ko pridejo na dnevni red dejanske spremembe.

II

Kakšen je odgovor družbe na predlagane reforme, je najbolj razvidno iz prevladujočih preferenc posameznikov in družbenih skupin ter iz oblik lastne dejav-

⁴ Mihajl Vajda, »Da li je kadarizam alternativa?«, *Mađarske alternative*, IIC SSOS, IMPP, IMRP, Beograd, 1987.

⁵ Stojan Babić, »Poljska kriza i privredna reforma«, *Naše teme*, št. 3, 1988, str. 539.

⁶ Maria Hirszowicz, »Normalization in Poland – Has it Progressed?«, *The Crisis-Problems in Poland*, part I., Research Project »Crisis in Soviet-Type Systems«, Cologne, 1986; W. Brus, P. Kende, Z. Mlynar, »Normalization« *Processes in Soviet-Dominated Central Europe*, Research Project »Crisis in Soviet-Type Systems«, Cologne 1982; Jiri Valenta, »Revolutionary Change, Soviet Intervention and Normalization in East-Central Europe«, *Comparative politics*, No. 2, January 1984.

nosti v političnem življenju, ki jih državljani štejejo za zaželene. Najbolj razširjeno strategijo prebivalstva v odnosu do sistema bi lahko poimenovali »brez nas, toda za nas«. Madžarske in poljske raziskave javnega mnenja namreč razkrivajo značilno neskladnost med političnim vrednotenjem in ravnanjem ljudi. Pri večini državljanov prevladuje občutek razočaranja in želja umakniti se v zasebno življenje, dejavna podpora vsemu, kar bi utegnilo pripeljati do sprememb, pa je številčno veliko manjša od tistih, ki bi želeli, da do sprememb tudi pride. Državljanje ne ocenjujejo sistema toliko na podlagi možnosti za lastno participacijo in aktiven poseg v dogajanja, pač pa veliko bolj na podlagi tega, ali imajo njihovi interesi kakšno vlogo v oblikovanju in uresničevanju te politike.

Slabe izkušnje s prejšnjimi poskusi vstopanja v politično življenje kot tudi občutek za realizem, ki se je razvijal v dolgih letih paternalistično naravnane oblasti, je utrdil državljane teh držav v prepričanju, da težnja po aktivni udeležbi v politiki ni zaželena – celo če se politika razglaša za reformatorsko.

Socialistične oblasti sprejemajo reformsko usmeritev praviloma prepozno, ko je zaupanje družbe vanje blizu najnižje možne točke. S takšne ravni zaupanje le težko preraste v legitimnost oblasti za izvajanje reform, saj je vsaka nova reforma podobna prejšnjim, ki niso prinesle pričakovanih uspehov. Novejše poljske izkušnje so pomembne za vse socialistične države, saj se tudi te utegnejo znajti v podobnem položaju. Z nastankom Solidarnosti je Poljska združena delavska partija zdrknila še niže na lestevici zaupanja družbe. Proti koncu leta 1980 so bile nacionalne institucije, ki po mnenju Poljakov uživajo največ zaupanja, naslednje: katoliška cerkev (94 odstotkov vprašanih), Solidarnost (90 odstotkov), armada (89 odstotkov), Sejem (parlament) (81 odstotkov), državni svet (73 odstotkov) in Poljska združena delavska partija (32 odstotkov).⁸ Kljub temu, da si je poljska partija večkrat prizadevala pritegniti ljudi na svojo stran, tako pred uvedbo vojnega stanja kot med njim – je v tem obdobju zgubila tretjino svojega članstva.

Zaupanja in legitimnosti, da bi bila še naprej vodilna politična sila družbe, ji seveda niso mogli vrniti še posebej slabi gospodarski rezultati iz časa vojnega stanja, ki so se nadaljevali tudi v kasnejšem obdobju. Neuspehi zaporednih poskusov reformiranja gospodarskega sistema Poljske, vključno s tako imenovano prvo etapo reforme, so se odrazili tudi v pogledu legitimnosti poljskih oblasti, da izvedejo drugo etapo reforme.

Po očitnem neuspehu vojnega stanja in poskusov, da bi drugače rešili vprašanje zaupanja družbe, se je oblast novembra 1987 odločila za tvegan korak. Izpeljala je nacionalni referendum z namenom, da bi bilo vodstvo dolgoročno pristojno za izvedbo druge etape reforme. Nepričakovano slab ali v najboljšem primeru polovičen izid referendum je pričal o vnovičnem nesporazumu med vladajočo elito in družbo: Poljaki namreč niso odgovarjali na zastavljena vprašanja o potrebnosti reforme, pač pa so še enkrat odrekli pravico oblastem, da bi bile nosilke reforme.

Vprašanje legitimnosti oblasti je spet prišla na površje kot zadeva, ki se ji ni mogoče izogniti in od katere razrešitve so odvisna vsa druga vprašanja. Oblast je referendum vendarle razlagala v bistvu kot podporo svojim prizadevanjem, čeprav je dotedanjo zamisel reforme izpopolnila.

Danes, pred »drugim« korakom reforme se razkriva vsa zapletenost nastajanja nujnih koalicij za izvajanje reform. Oblast na Poljskem ni sposobna zagotoviti

⁷ Laszlo Bruszt, »Without Us but for Us? Political Orientation in Hungary in the Period of Late Paternalism«; Marek Ziolkowski, »Individuals and the Social System: Values, Perceptions and Behavioral Strategies«, *Social Research*, Spring-Summer, No. 1-2, 1988.

⁸ J. Milewski, K. Pomian, J. Zielonka, »Poland: Four Years After«, *Foreign Affairs*, Winter, 1985/86, str. 342.

družbene podlage za nameravano politiko reforme, saj skoraj enako število državljanov (po ena četrtina), podpira partijo in opozicijo, med tem ko se ostanek (se pravi polovica) odloča za umik iz političnega življenja, čeprav je do sistema kritično nastrojena.⁹

Vse socialistične družbe je zajela, kakor je to poimenoval neki poljski raziskovalec, »mentaliteta krize«: »To je pasiven odnos, katerega razlaga je prav v obrambi obstoječega stanja stvari, pa najsi je to še tako nezadovoljivo, ne pa želja za njegovo radikalno spreminjanje.«¹⁰

Dodatni razlog za visoko stopnjo abstinence ljudi, vsaj kar zadeva uradno politiko, so večje možnosti za zadovoljevanje potreb v »vzporedni« ali »drugi« družbi. Od dotedanjega preganjanja so prešle oblasti k strpnosti, danes pa celo k javnemu spodbujanju in legaliziranju »drugega« gospodarstva na Madžarskem in Poljskem. Hkrati se je močno okrepila strpnost do politične dejavnosti zunaj uradnih struktur oblasti. Spoznali so, da se nasilno dušenje kritike in množično preganjanje ljudi, ki mislijo drugače, prej ali slej povrneta v obliki množičnega nezadovoljstva, ki ga je, drugače kot poprej, zelo težko nadzorovati. Zato je tudi v interesu oblasti, da popusti vajeti, s katerimi je doslej javnost močno brzdala.

Obnova javnosti je najbolj očitna v preporodu uradnega tiska. Z doslej nevideno kritičnostjo je prvič stopila v konkurenco s ilegalnimi izdajami in jim ogrozila sloves edinega razširjevalca resnice.¹¹ Oživele so tudi različne oblike neodvisnega združevanja ljudi, med katerimi so se doslej najbolj uveljavila ekološka družbena gibanja, kot tudi množično gibanje na Madžarskem za varstvo pravic madžarske narodnostne manjšine v Romuniji.

Kljub vsemu temu je podrejenost »druge« družbe »prvi« še naprej zelo očitna.¹¹ V želji, da bi tako tudi ostalo, se zatekajo k nekaterim spremembam v uradnih strukturah in izvajanju oblasti, toda na vrsto je prišla tudi sama partijska oblast.

Monopolni položaj vladajočih partij na Madžarskem in Poljskem zdaj na veliko raziskujejo tudi v lastnih vrstah. Zaradi prešibke legitimnosti za *monopolni* položaj ti partiji ne moreta več nastopati *proti* družbi, še vedno pa ne vesta, kako bi obdržali oblast skupaj z njo.

Preden spregovorimo kaj več o reformi partijske oblasti, moramo opozoriti na njeno neločljivost od zunanjepolitičnih dolžnosti *odvisnih* socialističnih držav.

III

Trajni temelji današnje in prihodnje politike oblasti v odvisnih socialističnih državah naj bi bili: pripadnost vzhodnoevropski vojaško-politični in gospodarski zvezi ter vodilna vloga komunistične partije v političnem življenju države.

Prvo obveznost je danes mogoče nekoliko lažje izpolnjevati, saj po prihodu Mihaila Gorbačova na oblast Moskva ne terja od svojih zaveznikov veliko več kot to, da nasploh upoštevajo že prej vzpostavljene odnose in jim v mejah tega dovoljuje minimum samostojnosti v izvajanju zunanje politike, zlasti na področju gospodarstva. Tako imenovana teorija omejene suverenosti je na ravni načelnega urejanja medsebojnih odnosov v dobršni meri zavrnjena kot način za reševanje kriznih žarišč v sovjetskem bloku, vendar pa dolžnost »internacionalistične« (voja-

⁹ Ziolkowski, *op. cit.*

¹⁰ Jacek Tarkowski, »Križa ili zaostajanje? Poljska kriza i mehanizam cirkularne kauzacije«, *Marksistička misao*, št. 2, 1988, str. 67.

¹¹ Ted Kaminski, »Underground Publishing in Poland«, *Orbis*, No. 3, 1987.

ške) »pomoči« ni s tem za vselej odpravljena, zlasti ne v razmerah zaostrenih mednarodnih odnosov.

Vzpostavitev vojnega stanja na Poljskem je pokazala, da zavezniška intervencija marsikdaj sploh ni več potrebna, ko se želi zaustaviti erozijo oblasti vladajočih komunističnih partij. Vlogo branilcev omajane oblasti lahko prevzamejo tudi domače (vojaške) oblasti, takšen ukrep v imenu nacionalne neodvisnosti pa je nedvomno bolj popularen, ali bolje povedano manj nelegitimen, kot sleherna zunanja intervencija.

Prej omenjeno varstvo nacionalne suverenosti je povezano z drugo točko, okoli katere pa oblasti v odvisnih socialističnih državah niso bile niti ne bodo v doglednem času pripravljene v čemerkoli popustiti ali se o njej pogajati. Gre za vodilno vlogo komunistične partije, ki je med drugim tudi pomemben del zavezniške politike na zunanjem področju: ta tip zavezništva je namreč mogoč le ob pogoju, da tvorijo – navzlic vse večjim razlikam – zvezo držav v bistvu enaki tipi režimov.

Spričo krize »realnega socializma« je danes težko poiskati prepričljive argumente za nadaljnjo *nedeljeno* oblast komunistične partije, saj odgovornosti za krizo ni mogoče več zvrčati le na zunanje okolje ali na dejavnost »notranjih sovražnikov«. Tudi oblasti same bolj in bolj jasno priznavajo, da je odgovornost v premem sorazmerju s pooblastili iz obdobja več kot štiri desetletja trajajočega predhodnega obdobja. Zato se v novih razmerah spreminjata tudi položaj in vloga legitimnosti oblasti komunistične partije: legitimnosti ni več mogoče iskati v uspehih notranjega razvoja odvisnih socialističnih držav, ker so nekdanje uspehe pač zatemnili neuspehi. Sedanja legitimnost je mogoče iskati v ohranjanju in morebitnem stopnjevanju zunanje neodvisnosti v odnosu do Sovjetske zveze. Drugače povedano, ni nujno, da je partijska oblast dobra, pač pa je nujno, da je boljša od sleherne zunanje oblasti.

Takšen stek novih okoliščin omogoča in hkrati domneva tudi nov konsenz političnih elit in družb v odvisnih socialističnih državah. Pogoji za nov konsenz so jasni tako enemu kot drugemu partnerju: v zamenjavo za zunanjo neodvisnost ponuja oblast reformo in z njo tesno povezan lastni obstoj. Po drugi strani bo družba prisiljena, da sprejme reforme kot svojo dolgoletno zahtevo, seveda ob omenjenih dveh omejitvah.

Pogoji in vsebina konsenza pa niso povsem sprejemljivi ne za eno ne za drugo stran. Vsiljeno pristajanje oblasti na reforme odpira zanje nepredvidljiv proces sprememb, v katerem ni več mesta za lagodno gotovost o končnem izidu. S stališča oblasti je v teku igra, ki ji krizne razmere vsiljujejo največje vložke, ki pa jih hkrati ne sme zapraviti.

Družba ima po drugi strani vse manj tistega, kar bi lahko izgubila, saj je račune tako za protireformske kot kvazireformske politike vselej pretežno plačala sama. Med vsemi možnimi politikami terjajo državljani le *uspešno*, se pravi tisto, katere pozitivni uspehi bodo hitri in nedvoumni. Tega pa spet nobena reformska elita ne more ponuditi niti kaj takega ne more obljubljeni.

V takšnih razmerah prihaja oblast pred družbo s predlogi, s katerimi se obeta povrnitev zaupanja, ali vsaj del potrebne legitimnosti. Za razliko od prejšnjih reform koncesije ne veljajo le za gospodarsko, marveč tudi za politično področje, se pravi, vplivati morajo tudi na spreminjanje obstoječe strukture moči.

Odločilna koncesija (glede katere se razprave šele začenjajo) je vsekakor sprememba partijske oblasti. Namesto prejšnjega *monopola* oblasti *vodilne* partije se na Poljskem in Madžarskem danes tudi v uradnih dokumentih zavzemajo za *vodil-*

no vlogo partije v okviru *socialističnega pluralizma*.¹² Takšen pluralizem seveda ne predvideva neomejene politične konkurence komunistične partije z drugimi strankami in političnimi silami, odpira pa možnost – kakor trdijo v teh državah – za institucionalno uveljavljanje različnih interesov, njihovo usklajevanje in prevajanje v politično voljo. Za uresničitev tega cilja bi morale rabiti predvsem organizacije, kot sta npr. Madžarska domoljubna ljudska fronta in Poljsko domoljubno gibanje narodnega preporoda.

Prek teh organizacij skušajo vladajoče partije na novo reafirmirati metodo pridobivanja legitimnosti, na katero so se opirale že od začetka destalinizacije. Gre za tip legitimnosti, ki naj bi komunistično partijo predstavila predvsem kot *nacionalno, domoljubno silo*. V tem svojstvu so te partije do nedavnega dajale poudarek nacionalni tradiciji in kulturi. Noben sedanji socialistični režim se ni mogel upreti izzivu, da bi se predstavil kot varuh nacionalne dediščine in tako poudaril razliko v razmerju do oblasti iz začetne faze socialističnega razvoja.

V sedanji krizi je vladajočim elitam potreben sleherni privrženec njihove oblasti, za takšne pa v sedanjih razmerah ni mogoče šteti niti vseh članov komunističnih partij. Na Poljskem, kjer se je vojno stanje utrdilo in še bolj poglobilo delitev znotraj naroda, je rotenje oblasti, naj bi se le sporazumeli na nacionalni podlagi, najglasnejše, vse bolj pa je take apele slišati tudi na Madžarskem. Svoječasni poziv Wojciecha Jaruzelskega »Ne sprašujemo, od kod prihajate« naj bi postal temelj »antikriznega pakta«, vendar je obrodil le polovične sadove, saj so bili takšni tudi njegovi cilji. Prav tako je tudi znani rek Janosa Kadarja »Kdor ni proti nam – je z nami«, izgubil dobršen del smisla zaradi nadaljevanja stare prakse »Kdor ni z nami – je zoper nas« – vendar je bilo tako tudi zaradi krize, za katero Madžarska socialistična delavska partija danes priznava svojo odgovornost.

Poljske in madžarske oblasti danes ponujajo državljanom koalicijo ob dveh pogojih: Spoštovanje ustavne ureditve in mednarodnih obveznosti države. Zavrata torej sektaško politiko in težita k združevanju ljudi ne glede na njihov »sve-tovni nazor«.

Vsi novejši dokumenti vladajočih partij v dveh državah vsebujejo domala brez izjeme stališča o pravici državljanov do lastnega in svobodno izbranega »svetovnega nazora«. Točneje povedano, marksizem-leninizem oziroma uradna in do pred kratkim edina dovoljena ideologija je odslej obveznost izključno članov komunističnih partij. Ljudem brez partijske izkaznice tako oblasti obljublajo neko stopnjo samostojnosti. Teško pa je še vedno v tem primeru govoriti o neodtujljivi pravici slehernega posameznika do izbire lastnega »pogleda na svet«, kajti takšen ideološki pluralizem ne predvideva – še manj pa zagotavlja logično in edino možen iztek oziroma zaokrožitev te pravice – pravico do svobodnega izražanja.

Nobenega poročstva ni za to, da posameznik ne bo občutil posledic zaradi izražanja svojega mnenja, četudi ni član komunistične partije. Vendar se utegnejo v monističnem sistemu oblasti posledice – o tem pričajo izkušnje – pojaviti tudi kot ogrožanje ne le političnega, marveč tudi ekonomskega (delovnega) statusa državljana. Res je, da je takih posledic vse manj, vendar so še naprej pod prevladujočim vplivom dnevne politike, zaradi česar njihovega reaktiviranja (kot npr. med vojnim stanjem na Poljskem) ni mogoče izključiti.

Hkrati s tem pa se nadaljuje že zdavnaj začeta *dezintegracija partijske ideologije*. Nadaljnje vztrajanje pri dogmatskih načelih marksizma-leninizma, ki so bila in

¹² Glej dokumente v zborniku: *Reforme, drugi korak: Madžarska, Poljska, Bugarska, priredil Jovan Teokarević, Institut za mednarodni radnički pokret, Institut za mednarodnu politiku i privredu, Beograd, 1988.*

ostala legitimacijska, prednostna in politično-programska podlaga vladajočih partij, so postala toliko bolj absurdna, ker so začela ovirati tudi same partije, ki težijo k večji prožnosti v upravljanju družbe.

Ne gre torej samo za to, da marksizem-leninizem – pa naj je še tako posredovan in operacionaliziran – ni mogel več niti najbolj gorečim »vernikom« rabiti kot zanesljiv kašipot v družbenem življenju, ki se vse bolj in hitreje spreminja. Vladajoče partije so se znašle v položaju, da se ne samo v praktičnem pogledu – tako kot nekdanj – zdaj tudi v programskih besedilih vse bolj odpovedujejo nekoč »svetim« načelom. Ko je kriza potisnila v ospredje nujnost reform, je bila »pozabljena« tradicionalna ideološka netolerantnost do idej trga in politične demokracije. Te ideje so postale hkrati legitimne in legitimirajoče. Seveda tem nasprotne in z njimi nezdržljive ideje še niso bile premagane, kajti eklektično ideologijo je mogoče dobro uporabiti v političnih spopadih, vendar je bil končni rezultat v tem, da so ostale komunistične partije danes praktično *brez ideologije*. To pa ni kaj prida pomembno za bodočo oblast, saj se niti dosedanje oblasti niso obnašale v skladu z njo, v njeno vsebino pa sta že zdavnaj nehali verjeti tako elita kot družba.

Organizacija, ki bi lahko v kriznih razmerah odigrala neko vlogo v predvidenem »socialističnem pluralizmu«, je *sindikati*.

Za madžarske, posebej pa za poljske sindikate vse manj velja oznaka, da so zgolj transmisija (predvsem partijske) oblasti. Sedanji specifični položaj sindikatov v sistemu poljskega in madžarskega socializma odseva po svoje tudi večina sodobnih reformnih dilem v teh državah.

V sindikatih prihaja vse bolj na dan protislovnost njihovih funkcij. Po eni strani – da bi v takšni obliki sploh lahko obstali – morajo biti še naprej svojstvena transmisija. V zadnjih letih opravičujejo tako vlogo sindikatov z reformsko politiko vladajočih partij: večje spremembe položaja sindikatov v sistemu oblasti bojda niso potrebne, ker se je ta čas že spremenila politika centra oblasti.

Po drugi strani doživlja dobršen del sindikalnega članstva politiko reform v sedanjih kriznih razmerah izključno po njenih najbolj vidnih dosedanjih učinkih – kot zviševanje cen in pozivanje, naj več delajo. Članstvu je zato sindikat dandanes potreben za *obrambo* pred takšno reformo, zaradi česar postaja ta organizacija vse bolj učinkovit vzvod za artikulacijo in zastopanje interesov zaposlenih.

Oblasti bi se seveda rade izognile slehernemu konfliktu, vključno soočanju s sindikati. Ker pa je treba s konflikti računati, posebej ko se v kriznih razmerah izvaja restriktivna politika, je priporočljiveje imeti opravka s takšnimi sindikati, kot so zdaj, kot pa z neodvisnimi, kakršen je npr. Solidarnost. Zato so pogajanja sindikalnih vodstev z vladama na Poljskem in tudi Madžarskem vse bolj pogosta, vendar se ne končajo vselej pomirljivo kot nekdanj.

Sindikati, ki je razpet med nujnostjo, da kot pomemben vzvod oblasti izvaja njeno politiko in hkrati pred oblastjo ščiti svoje članstvo, ne opravlja ne enega in ne drugega dobro, zaradi česar je razumljivo, zakaj je lahko le redko kdo zadovoljen z njegovim delom.

Članstvu gotovo ustreza vse bolj poudarjena posvetovalna vloga sindikata v poljskih in madžarskih podjetjih, kjer je danes brez pristanka sindikata težko odločiti o plačah, delovnih razmerah, odpuščanju delavcev in v najnovejšem času celo o izbiri direktorja. Hkrati pa sindikati pristajajo ali pa se vsaj premalo odločno upirajo včasih drastičnim določbam v delovni zakonodaji (na primer o podaljšanju delovnega tedna na 46 ur v nekaterih gospodarskih panogah na Poljskem, strogi prepovedi stavk ipd.).

V novejšem času se v socialističnih državah, o katerih teče beseda, vse bolj prizadevajo, da bi »partijsko« državo prelevili v pravno državo. V večjem delu javnosti in oblasti je že dodobra dozorelo spoznanje, da brez pravne države ne more priti ne le do izboljšanja položaja posameznika in družbe v odnosu do doslej nedotakljivih organov oblasti, pač pa tudi ne do normalnega tržnega gospodarjenja. Pravna država je zlasti potrebna, če se želi dosedanje komandno-birokratsko vladavino nadomestiti z reformo napovedanega političnega sistema, v katerem naj bi državljani dobili širše možnosti za udeležbo pri izvajanju oblasti.

Madžarska in Poljska sta temu vprašanju v zadnjih nekaj letih namenili veliko pozornost. Temeljno načelo, po katerem sta se ravnali ob reformiranju zakonitosti, je bilo, da je boljša celo slaba ali morda začasna pravna ureditev katerega od družbenih področij, kot pa da bi ga prepustili že vzpostavljenim ali spontanim razmerjem sil. V takšnih odnosih obstaja latentna nevarnost obnove partijske vseoblasti oz. samovolje njenih organov in funkcionarjev, saj so partijsko oblast že od nekdaj šteli za »starejšo« kot katerikoli zakon. Zato je tudi oživila zakonodajna dejavnost, razprave ob zakonskih osnutkih pa so vse bolj temeljite in kritične.

Svoje že zdavnaj zakoličene funkcije sta začela postopoma izvajati tudi parlamenta na Poljskem in Madžarskem. Pogosteje zasedata, poslanci so aktivnejši, razprave so bolj odprte in bolj kritične kot poprej. Zlagoma opuščata formalizem v odločanju, od izvršilnih organov pa odločneje zahtevata odgovornost pred izvoljenimi narodnimi predstavniki. Vladnim predlogom danes oporekajo, jih zavračajo in dopolnjujejo, ne da bi zaradi tega prihajalo do večjih pretresov.

Javnost ne spremlja zelo pozorno le sprejemanje številnih novih zakonov, marveč tudi to, ali jih državni in partijski organi kršijo, kar priča o naraščanju pravne kulture državljanov in pojemanju pravnega nihilizma iz preteklosti. Zavzemajo se za neodvisnost sodišč, kar je gotovo težko uresničljiv cilj reforme pravnega sistema, vendar je že nekaj opogumljajočih znamenj: na Poljskem imajo že nekaj let ustavno sodišče, Madžarska pa se tudi pripravlja, da bi prek sedanjega ustavnopravnega sveta prišla do pravega ustavnega sodišča.

Reforma bo pustila nedotaknjen le manjši del važnejše zakonodaje, kar bo gotovo vplivalo na to, da se bo dolgoletna praksa pravne neenakosti ljudi, vsaj v pogledu njihovih političnih stališč in socialnega statusa, začela vsaj krhati.

Nekatere spremembe v zakonodaji pa ne prispevajo k demokratizaciji političnega življenja, temveč pomenijo le legalizacijo obstoječega razmerja sil. Na Poljskem so oblasti npr. izkoristile vojno stanje in obdobje po njem za izdajo več zakonov, ki puščajo političnemu vrhu več pooblastil kot pred uvedbo vojnega stanja. V »normalizirani« pravni sistem so tako ob ugodnem političnem trenutku vpeljali del predpisov, ki so veljali samo za čas vojnega stanja. Komite za obrambo države je dobil pooblastila, da po lastni presoji razglasi izredno stanje, ministrstvo za notranje zadeve pa, da uporabi pomoč vojaških sil ob pogojih, ki jih je predpisoval dekret o vojnem stanju. Poostrili so tudi nekatera določila kazenskega zakona o »protidržavni dejavnosti«, zakona o delu, o cenzuri, o sindikatih itd.

Takšna in podobna pooblastila seveda ne pomenijo, da jih bo mogoče uporabljati kar avtomatično, kar je dovolj razvidno ob primeru vse bolj odprtega poljskega tiska ali osamosvajanja sindikatov v tej državi. Vendar so strožji predpisi postali del pozitivne zakonodaje, njihova uporaba pa bo odvisna od prihodnjih dogajanj in ocene razmer.

Uveljavljanje načela zakonitosti je prineslo tudi nekaj sprememb v politična

sistema Poljske in Madžarske, ki neposredno zadevajo legitimnost oblasti. Gre za volitve v partijske in državne organe.¹³

Do prvih pomembnejših sprememb v partijskih volitvah na Poljskem je prišlo že v času prevratniškega ozračja, ki ga je Solidarnost prenesla tudi med številne partijske organizacije. Že proti koncu leta 1980 so v volilna pravila vnesli obveznost, da morajo biti volitve v partiji tajne, da za vsako voljeno funkcijo kandidirata vsaj dva kandidata, da je treba spodbujati tudi »navadne« člane, da predlagajo kandidate in da se prepove vmešavanje višjih partijskih organov v volitve. V praksi so ta pravila izvajali tako, da je volilna komisija predlagala kandidata, temu predlogu pa so dodali še kandidate, ki so jih predlagali na sestanikih. Višji partijski organi so imeli pravico posredovati le, če je bil kršen predvideni postopek, odjenjati pa so morali s »potrjevanjem« pomembnejših kandidatov, kar je bil dotlej dodatni način za ohranjanje kadrovskega monopola.

Večjo volilno svobodo je bilo začititi zlasti na IX. izrednem kongresu PZDP leta 1981, ko je bil izvoljeni sestav centralnega komiteja in njegovih organov precej drugačen od tistega, ki ga je predlagala volilna komisija. V novem sestavu CK skoraj ni bilo partijskih funkcionarjev, zato pa je imela petina njegovih članov poleg partijske tudi člansko izkaznico Solidarnosti.

Med vojnim stanjem volilnih pravil kot tudi drugih podobnih pravnih predpisov seveda niso upoštevali, toda kasnejša naravnost partije k reformam, nacionalnemu sporazumevanju in demokratizaciji je vnovič uveljavila tajnost volitev in se (namesto za neomejeno število) odločila za več predlaganih kandidatov. Svoboda partijskih volitev se danes vendarle ne more primerjati s tisto pred uvedbo vojnega stanja, med drugim tudi ne zato, ker so intervencije višjih organov veliko pogostejše.

Še bolj je omejena svoboda volitev v poljske državne organe. Res je, da je bilo tudi ob volitvah v lokalne svete (leta 1984) in ob volitvah v Sejem (1985) predvideno predlaganje vsaj dveh kandidatov za vsako poslansko mesto. To načelo so omejevali na več načinov.

Prvič, sestavljena je bila tako imenovana nacionalna lista s predlogom nosilcev petdesetih najvišjih političnih funkcij, ki niso imeli protikandidatov. Listo je v celoti sprejela prepričljiva večina volivcev, vendar so mnogi izkoristili pravico, da so prečrtali na listi imena tistih kandidatov, za katere ne bi glasovali. Rezultat tega je bilo nizko rangiranje vodilnih funkcionarjev PZDP. Tako se je član politbiroja vladajoče partije z največ glasovi znašel šele na petindvajsetem mestu nacionalne liste, Wojciech Jaruzelski pa celo na štiriinpetdesetem. Med petdesetimi kandidati na listi jih je bilo osemindvajset nekomunistov, in zanimivo je, da so ti dobili največ glasov: med desetimi z liste z največ osvojenimi glasovi je bil samo en član PZDP, vsega šest komunistov pa se je po številu glasov uvrstilo v prvo polovico liste.

Druga zvrst omejitve načela o več kandidatih pa se je kazala v tem, da so po svobodno predlaganih kandidatih tako imenovani volilni kolegiji izbrali le po dva kandidata, ki sta sodelovala na volitvah.

Tretjič, kandidati niso bili enakopravni, saj so tiste, ki so jih predlagali organi oblasti, postavili na glasovalnem listu na prvo mesto. Zakon o volitvah namreč določa, da tedaj, ko glasovalec ne prečrta nobenega imena kandidata na listku, šteje za izvoljenega prvi na seznamu.

¹³ Glej: Werner Hahn, »Electoral Choice in the Soviet Bloc«, *Problems of Communism*, March–April 1987; Barnabas Racz, »Political Participation and Developed Socialism: The Hungarian Elections of 1985«, *Soviet Studies*, No. 1, January 1987. Vsi podatki o volitvah na Poljskem in Madžarskem so iz teh virov.

Na lokalnih volitvah na Poljskem so se skušali izogniti neposrednemu tekmovanju med komunisti in nekomunisti tako, da sta bila oba kandidata bodisi pripadnika PZDP ali katere od drugih dveh poljskih strank ali pa sta bila oba nepartijca. Tako je bilo razmerje komunističnih in nekomunističnih poslancev pravzaprav določeno že vnaprej, kar seveda tudi na te volitve meče luč nekoliko izboljšanega surogata volitev.

Na Madžarskem se je demokratizacija volilnega sistema začela že v sedemdesetih letih, vendar so nekatere bistvene omejitve ostale vse do danes, kar se je najbolje pokazalo ob parlamentarnih volitvah leta 1985. Čeprav število kandidatov na teh volitvah ni bilo že vnaprej določeno in je bil edini formalni pogoj za kandidiranje ta, da sprejema program Domoljubne ljudske fronte, so bili kandidati fronte že vnaprej favorizirani, saj je bil lahko vsak naslednji predlog sprejet šele na naslednjem predvolilnem sestanku. Vrh tega je bilo glasovanje, ki je odločalo o dokončnem seznamu kandidatov, javno. Zato tudi ni presenetljivo, da je do dodatnih kandidatov (ob praviloma dveh poprejšnjih kandidatih fronte) prišlo le v manjšem številu volilnih območji (16 odstotkov), od skupno 688 kandidatov, ki jih je predlagala fronta, pa jih le 16 ni dobilo zadostne (tretjinske) podpore za udeležbo na volitvah. V parlament je bilo izvoljenih 43 »neodvisnih« kandidatov (od tega 33 članov MSDP), kar je 11 odstotkov vseh poslancev.

Nadaljnja omejitev za nepristranost volitev se kaže v tem, da je bilo možno glasovati za več kandidatov hkrati, zaradi česar je bil lahko kandidat, ki ni ustrezal oblastem, preglasovan z mobilizacijo večjega števila »zanesljivih« volivcev.

Tako kot na Poljskem je tudi na Madžarskem na volitvah uveljavljena nacionalna lista s 35 kandidati. Ti kandidati že ob samoumevni izjemnosti na volitvah uživajo varnost tudi po njih, saj jih, za razliko od drugih izvoljenih, ni mogoče odpoklicati. Na listo pa so očitno prišli ljudje z veliko avtoriteto: nihče med njimi ni dobil manj kot 99 odstotkov glasov! Na ta blesteč uspeh pa vandarle pade temna senca »zmage« nad nasprotnikom, ki ga ni bilo.

Te prve liberalnejše volitve na Madžarskem so vzbudile manj zanimanja, kakor je bilo pričakovano. Razlog za to je verjetno v nezaupanju državljanov, da bi bilo mogoče celo na svobodnejših volitvah doseči kaj drugega, kar so se namenile oblasti, ki imajo seveda na voljo mnogo več sredstev, da te namere izpeljejo. Nadzorovane madžarske volitve bodo verjetno vplivale tudi na oživiljanje parlamenta, dasiravno je težko domnevati, da se bo ta spremenil v osrednjo institucijo političnega sistema. V rojstnem kraju temeljne moči – v partiji – bodo parlamentarne ali lokalne volitve le malo kaj spremenile. Kajti oblasti so pristale na volitve, o katerih govorimo, šele potem, ko so si, predvsem z volilnim zakonom iz leta 1983, že vnaprej zagotovile svoj odločujoči vpliv nanje. Partijske volitve z več kandidati še vedno niso postale obvezne za vse, in celo napoved, da bodo od leta 1988 naprej določeno število članov partijskih vodstev volili neposredno, ni zadostno poročilo za to, da bodo centralizem in stroga hierarhična razmerja v partiji prešla v zaton.

V

Dosedanja analiza je pokazala, da rešitev problema legitimnosti oblasti v odvisnih socialističnih državah še vedno ni videti. Oblast ne pristane na običajno demokratično preverjanje legitimnosti in namesto tega ponuja za reforme blede nadomestke. Družba ne more izbrati drugačne oblasti prav zato, ker je oblast,

prvič, še vedno odločilno odvisna od Sovjetske zveze, drugič pa zato, ker družba, čeprav je danes manj razklana v oceni celotnega položaja, še vedno ni dovolj enotna v pogledu odločitve, kaj bi morala ukreniti.

Radikalne zahteve v zvezi z legitimnostjo se lahko pojavijo šele po široko sprejetih alternativnih projektih prihodnjega razvoja. Oblast je te projekte doslej uspešno blokirala, pa najsi je ob takšnih priložnostih uporabljala silo ali pa se je pogodila s strateškimi interesnimi družbenimi skupinami.

Obstaja možnost, da bodo poskušale oblasti na Poljskem in Madžarskem z obnovo neke oblike takšne pogodbe nadomestiti širši družbeni konsenz, ki je za nadaljnje reforme nujen. Tu je mišljen specifični državni korporativizem, ki se je uveljavil na Poljskem v sedemdesetih letih. Takšna oblika korporativizma sicer omogoča v nekaterih delih družbenega sistema artikulacijo in predstavljanje skupinskih interesov, vendar le ob pogoju, da za tem stoji podpora vsaj dela vladajoče elite. Brez te podpore (javne ali zamočlane, bolj ali manj izsiljene) takšno interesno organiziranje ne more uspeti; tak korporativizem je lahko samo državni korporativizem.¹⁴

Po delavskih protestih leta 1970 je Poljska združena delavska partija postopno izgubljala tradicionalno funkcijo neposredne usmerjevalke družbe na račun kreiranja globalne politike s pogajanjem vladajoče partijske elite z elitami nekaterih najbolj vplivnih interesnih skupin (različni segmenti delavstva, voditelji v nekaterih gospodarskih panogah, katoliška cerkev itd.).

Takšen način artikulacije in zastopanja interesov oziroma takšen način odločanja je postal sestavni del stvarnega življenja Poljske, vendar temu niso sledile ustrezne spremembe institucionalnega sistema. Drugače povedano, proces preobrazbe monističnega sistema k začetnim oblikam pluralizma ni imel institucionalnih garancij. Namesto tega je ta socialistični korporativizem temeljil izključno na insteressih elit oziroma posameznih družbenih skupin. Različnim nepartijskim elitam so nove razmere s pogodbami in pritiski odpirale možnosti pridobivanja otipljivih privilegijev za njihove interesne baze. Vladajoča elita pa je po drugi strani – ob minimalnem popuščanju, s tem, da je zvišala konsultativno naravo režima, vendarle prepričljivo zadržala najvišje mesto v strukturi moči, hkrati pa je, kot je bilo videti, preprečila nadaljno erozijo te strukture oziroma nadaljnjo liberalizacijo in demokratizacijo sistema.

Avgusta 1980 je tako vzpostavljeni politični kompromis propadel, ker ga je družba ocenila za premalo primernega v nadaljnjem poglobljanju krize režima. Nasproti prejšnjim nejavnim korporacijam je bil takrat prvič priznan kot organizacijska oblika interesnega predstavljanja več družbenih skupin neodvisni sindikat Solidarnost, in sicer kot legalni partner vladajoče partije.

Ta prestop iz korporativizma je trajal le kratek čas – samo do uvedbe vojnega stanja decembra 1981. Od ukinitve vojnega stanja se poljske oblasti trudijo, da bi ob bistvenih omejitvah obnovile državno-korporativistični model iz sedemdesetih let. Ob ovirah, ki stojijo temu nasproti – tako zaradi oblasti kakor zaradi družbe (o tem je bilo v tem sestavku že govora) – pa moramo omeniti, da je sedanje obdobje poljske politične zgodovine prineslo novost, ki govori v prid korporativizmu. Agonija Poljske združene delavske partije, ki se je začela proti koncu prejšnjega desetletja, se z vzpostavitvijo vojnega stanja ni končala. Nasprotno, prav vojno stanje je opozorilo na vse razsežnosti dezintegracije partije in na pojemanje moči njenega

¹⁴ Glej: Jan Zielonka, »Poland: The Experiment With the Communist Statism«, *The Crisis Problem in Poland*, part. II, Research Project »Crisis in Soviet-Type Systems«, Cologne, 1987.

aparata v pogledu ohranjanja učinkovite kontrole nad družbo. Zato je to njeno funkcijo prevzela vojska (lahko pa bi dejali tudi država), ki se je izkazala kot neprimerno ustrežnejša politična sila, ki bo v prihodnje namesto partije določala pogoje novega političnega kompromisa med oblastjo in družbo, oziroma pogoje za nov model korporativizma. Menim, da je utemeljena domneva, da bi lahko tudi v drugih državah »realnega socializma« v razmerah globljih kriz in popolne iztrošenosti legitimnosti partijske oblasti takšno vlogo prevzela država. Prednost države more biti v takem primeru tudi v tem, da so vsi prebivalci podaniki države, ne glede na njihove ideološke in politične nazore. V nasprotju s partijo si lahko država »izposoja« vse bolj potrebno legitimnost tudi pri svojih političnih konkurentih in nasprotnikih (kot je to ob primeru poljske katoliške cerkve zapisala Jadwiga Staniszkis).¹⁵

S temi spremembami v modelu socialističnega korporativizma je potisnjen na rob element, ki se je vanj lahko najmanj vključeval, to pa je vladajoča komunistična partija. Takšna rešitev seveda ni nujno da bi bila trajna, vendar je, kakor smo videli, ena izmed realnih alternativ.

V nasprotju s številnimi mnenji (tudi nekaterih jugoslavanskih raziskovalcev) korporativizma ne pojmem kot zeleno obliko socializma. Celo v kakšni inovirani inačici korporativizem na tleh »realnega socializma« ne more biti pluralistična družba. Prej sodi k »nepopolnemu monizmu« socializma, kot pa k obliki politične organizacije, ki bi bila sposobna izraziti različne in nasprotujoče si družbene interese ter zagotoviti demokratično obliko njihove konkurence. Za zdaj po mojem mnenju ni možnosti, da bi v kateri od socialističnih držav korporativistična načela javno institucionalizirali, kar bi šele ponudilo nekaj poroštev za to, da vladajoče elite ne bodo – kadar se čutijo ogrožene zaradi naraščanja nasprotnih sil v družbi – enostransko in seveda nasilno »prekinile« nepisano družbeno »pogodbo«.

Korporativizem prav tako izključuje tudi politično participacijo, saj odločanje prepušča elitam. Še več, socialistična varianta korporativizma izključuje tudi oblikovanje političnih interesov kot takih, saj dovoljuje le kompromisno kristalizacijo ekonomskih, kulturnih, ekoloških in tem podobnih interesov. Drugače povedano, korporativizem segmentira politične spopade in si prizadeva, da formalizirani politični spopadi ne bi krojili globalnega političnega življenja.

Karel Kosik je najbolje opisal posledice socialističnega korporativizma, ko je prikazal dvojno deformativno vlogo, ki jo je odigrala vladajoča birokracija.¹⁶ Po eni strani je birokracija, trdi Kosik, skušala vsiliti moderni družbi srednjeveške cehovske oblike in zapreti delavstvo v tovarne, kmete v vasi, inteligenco v knjižnice in omejiti njihovo politično povezovanje na minimum. Drugič, vsaki od teh plasti je odvzela njeno posebno izraznost, jih politično vse prelevila v uniformirano in brezizrazno gmoto. Ideal birokracije je zaprta družba, zasnovana na stanovski omejenosti posameznih plasti in na nadzorovanem doziranju informacij – še jasneje naglašja Kosik. Floris družbe naj bi postal korporativizem, ki bi osamil posamezne plasti v njihovih posebnih interesih in tako spremenil birokracijo v edinega nosilca univerzalnega interesa – kot tudi v izključnega posrednika vzajemne izmenjave informacij.

Če naj reforme v socialističnih državah ustvarjajo postavke za dejansko demokratizacijo, korporativizem ni najboljšo sredstvo za doseganje tega cilja. Namesto k novi podobi zaprte družbe se mora socializem prek reform odločno približevati odprti družbi.

¹⁵ Jadwiga Staniszkis, *Poland's Self-Limiting Revolution*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1984.

¹⁶ Karel Kosik, *Dijalektika krize*, Mladost, Beograd, 1983, str. 25.

Božič med cerkveno, ljudsko in civilno religijo

Dogajanje ob božiču 1987 lahko razdelimo na dve vrsti: na »razprave o«, ki so se tokrat zgostile ob vprašanju prostega dne, in na (novo) dogajanje, ki je bilo konstitutivni del samega praznovanja. Delitev seveda ni docela prepričljiva, saj je že Schelsky v poznani razpravi¹ postavil tezo, da je v tako imenovanih modernih družbah razpravljanje, refleksija neizogibna sestavina, še več, konstitutivni del verskega (ideološkega) dogajanja, saj le-to ne more več obstajati na docela nerefleksiran, mitsko-ritualni način. V tem smislu so bile zagrete javne razprave na različnih ravneh in v različnih okvirjih že same konstitutivne za javni status božiča, pa čeprav so bile tako dolgotrajne prav zato, ker so se nekateri vztrajno zavzemali za njegov zgolj versko-zasebni značaj.

Razprave in polemike

Vsekakor te razprave – najdolgotrajnejše seveda v pisnih bralcev v Delu – niso prinesle sicer ničesar (novega), kar ne bi bilo povedano že v letu 1986 in še prej (kot je povzeto oziroma komentirano v tekstu »Božič?«, Teorija in praksa 1987/3). Kvečjemu so pokazale neko številčno razmerje (»pismenih«) sil, ki pa seveda ne more odtehtati in nadomestiti razmerja med 80% takih, ki božič tako ali drugače praznujejo, večino (60%), ki izraža željo po prostem dnevu ter 20% oziroma 40% drugih.²

Posebej naj na tem mestu omenim le pozicijo tistih, ki so se hoteli pokazati vzvišeni nad razpravami in dogajanjem, kot kritični in distancirani, dejansko pa so svojo pozicijo in argumentacijo delali za status quo, ali natančneje za status quo ante. Pri tem so bile opazne tri tipične argumentacije in njim ustrezajoča gesla.

Prvi tip kritike se je v bistvu posluževal prastare kritične formule: »*Ker ni kruha, jim nudijo/vsiljujejo igre*«, (ker ni dejanske skupnosti, enakosti, miru, družinske sreče itd., se ljudem ponuja simbolno-ritualna skupnost, enakost, mir . . .). Lahko bi se seveda poslužili tudi primerjave »opij za ljudstvo/opij ljudstva«, ki bi v drugi, Marxovi verziji (»opij ljudstva«) vsaj spomnila, da ljudje sami iščejo simbolno-ritualne, »iluzorične« skupnosti, enakost, mir, ko le-teh nimajo zares.

Šibka stran tovrstnih kritik seveda ni spoznanje, da lahko tisti, ki nimajo (zadosti) kruha, ali so zanj odgovorni, pa ga ne zmorejo dati, zato tem bolj iščejo ali ponujajo različne »igre«. Zmota je v spregledu, da se je staro rimsko geslo/zahteva glasilo »*kruha in iger*«, ne pa »*kruha ali iger*«, pa tudi ne enostavno »*kruha!*«. Kritična pozicija namreč navaja na misel (ki je bila njena tiha ali izrecna predpostavka), da ljudem do iger sploh ne bi bilo, če bi bilo dovolj kruha (skupnosti, demokracije, enakosti, miru), ali celo na iluzijo, da bo zagotovljen »*kruh*« že samo s tem, če se bomo radikalno znebili »*iger*«.

Drugi tip vzvišeno kritične reakcije je izražalo geslo »*vrnimo božič vernikom*« (na primer v »*Mladini*« 25. 12. 1987). Ne glede na trenutne utemeljitve in argumente, geslo predpostavlja:

¹ H. Schelsky, *Ist die Dauerreflexion institutionalisierbar? Zum Thema einer modernen Religionssoziologie* (1957), npr. v: V. Matthes, *Religion und Gesellschaft I*, Hamburg 1967, str. 164–189.

² Prim.: Z. Roter: *Religija, vernost, Cerkev v: Slovensko javno mnenje 1987 Ljubljana 1987*, str. 68.

a. da so si božič zdaj prisvojili tudi nereligiozni in še posebej »politika«, medtem ko je bil prej lepo samo stvar vere in vernikov v njihovo splošno zadovoljstvo; ali pa

b. da so verniki božič vsilili tudi neverujočim in družbi sploh, pa jim ga je treba hvaležno vrniti.

Očitno je tako geslo lahko nastalo le v tistem delu nereligioznih, ki se »ne najdejo« ali nočejo najti v vsebini božičnega praznovanja (pri čemer imajo lahko tudi dobre razloge glede na nekatere vprašljive ali vsiljive sestavine dogajanja, o katerih bomo spregovorili kasneje). Toda pri tem očitno posplošujejo *svojo* nezmožnost ali nehotenje na vso necerkveno populacijo, tudi na tisti njen del, ki se razume kot samostojni dedič krščanske in mimokrščanske religiozne tradicije, pa čeprav zgolj v njeni sekularizirani, reducirani, tudi deformirani obliki. Tovrstna kritika vidi v božiču zgolj cerkveno religiozno zadevo, monopol cerkve in cerkvene religioznosti (enako kot fundamentalistično usmerjeni v cerkvah samih) in pri tem prezre prav tisto, zaradi česar je božič v širšem evropskem prostoru postal in ostal »kulturno-civilizacijsko dejstvo« (te kulture in civilizacije).

Tretja kritična drža je bila praktično naravnana in poudarjeno velikodušna: čemu vse to natezanje okrog božiča in njegovega razumevanja, *vsak naj praznuje, kakor hoče, ali pa tudi ne*. Skrita ali izrecna predpostavka te velikodušnosti je bila trditev, da pomeni božič kot dela prost dan *vsiljevanje* praznovanja. Praktična realizacija te velikodušnosti bi seveda pomenila, da bi bil božič dela prost dan le po izbiri.

Komentarja le toliko: letošnje (1987!) dogajanje je pokazalo, da je svobodna izbira načina praznovanja v smislu svobodne izbire prostega dne nevzdržna zaradi delitev, pritiskov, natezanj, uporab in zlorab, ki jih omogoča. Nekaj, kar je možno in smiselno pri osebnem rojstnem dnevu ali pri majhnih verskih skupnostih (da si njeni pripadniki zaradi praznovanja vzamejo dopust ali dan »dodelajo«), ni mogoče pri praznikih tako številne populacije, kot so že sami verniki (okrog 50%), kaj šele večina praznujočih (80%). Še posebej se to pokaže pri takih ustanovah, kot je šola. Geslo: »Vsak naj praznuje (ali ne) po svoje«, je smiselno le potem, ko je enoznačno opredeljeno, ali božič je ali ni dela prost dan. Kar zadeva ugovor o vsiljevanju praznovanja s samim prostim dnevom, je dovolj, če spomnimo na nedeljo, ki je seveda izvorno tudi religijski praznik (najprej židovskega verskega sedmega dneva – sobote, kasneje pa preoblikovanega krščanskega dneva »Gospodovega vstajenja«, na kar spominjata na primer italijanski izraz *Domenica* ali ruski »Voskresenje-vstajenje), pa jo vendarle, kot kulturno-civilizacijsko dejstvo praznujejo vsi, če ne drugače, pa z ne-delom. Da ne govorimo o tem, da je božič kot dela prost dan brez protestov »vsiljen« tako rekoč v vseh evropskih, tudi socialističnih deželah. Toliko k razpravi oziroma polemiki.

»Novosti« in njihove funkcije

V *konstitutivnem* delu božičnega dogajanja je letos (1987!) kot novost treba navesti škofovo čestitko na televiziji, nastope drugih cerkvenih predstavnikov na lokalnih radijskih postajah, v Prekmurju – pravilno – tudi protestantskih. Pogosti so bili tudi njihovi zapisi ali intervjuji v časopisih in revijah, kjer so pojasnjevali božično sporočilo, seveda predvsem s krščanskega vidika. Treba pa je reči, da pri tem tako rekoč nihče ni bil izključujoč, vsi so poudarjali širino, večplastnosti, odpornost božiča in božične tradicije ob njeni osnovni cerkveno-krščanski vsebini

in iz nje. Temu so se pridružili drugi afirmativni zapisi o smislu božiča in načinih svojega praznovanja v preteklosti, zlasti s strani etnologov, ki so poudarjali tudi starejše in nekrščanske motive.

Verjetno je bil obseg pojasnjevalnega pisanja o božiču predimenzioniran, ali natančneje rečeno: gotovo je tako obsežno razlaganje le prehodno, smiselno in »prebavljivo« ob (novem) začetku in relativni neseznanjenosti med ljudmi. Delno bi lahko isto rekli tudi za številne nastope cerkvenih predstavnikov v tako rekoč vseh sredstvih obveščanja. Zlasti nadškof Šuštar je bil prava medijska zvezda. Po eni strani je tako široka navzočnost cerkvenih predstavnikov v posvetnem tisku (ob verski temi) gotovo nenavadna za posvetni tisk, in to ne le pri nas; lahko jo tolmačimo kot posledico prve radovednosti, senzacije, ki jo stopnjuje tak prvi nastop, kar vse pač tudi usmerja novinarsko početje. Mislim pa, da bi na nekoliko bolj odmerjen način redna navzočnost cerkvenih predstavnikov v posvetnem tisku ob božiču (z voščili in sporočili) lahko postala ustaljena in do neke mere celo ritualizirana praksa (enako kot božične čestitke predstavnikov SZDL, objavljene tudi v verskem časopisu).

Po vsem povedanem ima namreč božič poleg svoje cerkveno-religiozne – toda tudi zaradi nje in preko nje – še ljudsko religiozno in sekularizirano vsebino. V celoti ima tako tudi »civilno-religijski« značaj v tem smislu, da predstavlja nekaj, kar je vsaj v neki obliki in razlagi lahko skupno vsem, pri čemer pa to skupno ni nastalo in tudi ne more obstajati v našem in evropskem prostoru brez cerkveno-krščanskega deleža, kakorkoli tudi ne more biti cerkveno-krščanski monopol. Katoliške in druge cerkvene religije so v versko pluralistični in »sektorsko« zdiferencirani sodobni družbi nekaj parcialnega, posebnega. Njihova navzočnost v »družbenih sredstvih obveščanja«, še posebej tistih, ki naj bi po definiciji pomenili skupen prostor in politično raven, tako pomeni simbolno priznanje dejstva, da je cerkev (glavni) nosilec tudi nekih *družbeno priznanih, skupnih tradicij* in nekaterih *skupnih vrednot*. Hkrati pa pomeni simbolno pripoznanje, da mora država, ki nima nobene skupne religije, ki nima v »idejnih temeljih« neke specifične religije v celoti, kot tak skupni temelj in tako skupno vrednoto posedovati versko svobodo in spoštovanje verske raznolikosti. Enako simbolno sporočilo ima tudi dejstvo, da se prav ob božiču in ob njegovi vsebini (s poudarkom na njegovi skupni vsebini) predsednik SZDL kot predstavnik »politike«, »občega« s čestitkami vernikom ob izrecno verskem prazniku vključuje v verski prostor.

Seveda to ni nič novega ali specifično slovenskega. Specifičnost je kvečjemu v »izvedbi«, namreč, da je akter predsednik SZDL ne pa predsednik države, ki pri nas čestita za novo leto, medtem ko so na primer v Nemčiji ali Skandinaviji običajne božične poslanice državnih poglavarjev.

Javni status božiča se je v letu 1987 pokazal še v vrsti drugih dejanj: radio je vključil božične pesmi v svoj program, pri čemer mu je prišel zelo prav četrtkov večer narodne glasbe; program RTV je bil rahlo duhovno stiliziran ipd., kar vse je bilo v verskem tisku, zlasti s strani »navadnih vernikov«, navdušeno pozdravljeno, a hkrati pospremljeno s posredno ali neposredno oceno, da to v primerjavi s sosednjimi deželami, tudi socialistično madžarsko, ni nič posebnega oziroma je pravzaprav bolj malo. Nova je bila tudi bolj zgodnja okrasitev ulic in trgovin, predvsem pa občasno predvajanje božičnih pesmi po zvočnikih in z nastopi različnih glasbenih skupin in posameznikov na ulicah (na primer v Ljubljani; v Ajdovščini pa naj bi bilo petje božičnih pesmi na trgu po polnočnici že tradicionalen in neprekinjen običaj, kot poroča Družina). Obisk polnočnic in maš na praznik je bil še večji kot doslej (čeprav nekih natančnejših podatkov ni). V večjem obsegu so se prodajale

razglednice in čestitke z božično vsebino, postavljene so bile jaslice (v Ljubljani tudi zunaj cerkva).

Posebej zasluži pozornost pojav posameznih tako imenovanih »božičevanj« in »božičnic«, »božičnih akademij«, torej javnih praznovanj (s plakati) mimo same tradicionalne cerkvene liturgije. Prireditve s tem imenom so se pojavljale v zadnjih letih že prej (na primer med študenti v Ljubljani), očitno pa jih je bilo letos več. Kot se je dalo razbrati tudi iz poročil (na primer v Družini 3. in 10. 1. 1988), je šlo največkrat za splet slavnostnih govorov o pomenu božiča z evociranjem božičnega praznovanja v slovenski preteklosti in literaturi, pa božičnih pesmi, lahko pa tudi za enostavno klubsko ali gostilniško druženje z »božičnim vzdušjem«. Časovno je bilo največkrat umeščeno na 23. december zvečer, torej pred cerkveno-družinski vrh božičnega praznovanja. Organizatorji so bili: sama cerkev in njene organizacije, posamezne kulturne organizacije ali društva, verjetno pa le skupine posameznikov pod formalnim okriljem nekih društev ali kulturnih organizacij; v enem primeru pa formalno politična organizacija (UK ZSMS na Ljubljanski univerzi). Te oblike praznovanja so bile sicer le posamične, toda njihov pojav in porast kažeta na neke vsebine in potrebe, ki jih glavni nosilci božičnega praznovanja (cerkev s tradicionalnimi liturgičnimi oblikami na eni strani, in družina na drugi) ne zmorejo v celoti »uokviriti« oziroma zadovoljiti. Če se vprašamo, za katere vsebine ali potrebe tu gre ali bi lahko šlo, in kdo je njihov množični naslovnik ali odjemalec, se ponujajo naslednji odgovori:

Vprašanje »kozmične« ali »kozmično-biološke« religioznosti v njenih tradicionalnih ali sodobni aktualizaciji, ki se lahko veže na božično-novoletni čas. Katoliška cerkev se je z njo od nekdaj soočala z dvojno, tudi dvoumno strategijo. Skušala jo je vključiti in preseči, nadgraditi s specifično krščansko vsebino, a se ji tudi postavljati nasproti, da je ne bi preplavila. Osnovno »sredstvo« je bila pri tem seveda podoba Kristusa in njegovega rojstva kot (začetka) dokončne zmage luči in življenja nad silami temé in smrti. Toda ta motiv je bilo vedno mogoče brati na dva načina, kot tudi vse druge vzorce »vključevanja in preseganja«. Najprej v tem smislu, da Kristus in njegovo rojstvo povzamejo vase in v svoji dokončni zmagi ukinjajo vse prejšnje kozmično-magične »boje in zmage«; le-ti so zdaj po Kristusu povsem odveč, lahko so le še znak nezaresnega verovanja v začetek nove dobe, novega stanja sveta, ki je posledica Kristusovega utelešenja v človeku in s tem v svetu. Lahko pa se ga razume tudi v tem smislu, da Kristus in njegovo utelešenje zgolj na neki drugi, višji ravni dopolnjuje kozmično stvarnost, ki obstaja v svoji ambivalentnosti in napetosti še naprej in zato še naprej izziva in potrebuje staro kozmično religioznost, pa čeprav znotraj krščanskih okvirov in pod krščansko dominacijo. Če je prvo branje v skrajnem primeru usmerjalo k nasprotovanju vsemu nekrščanskemu verovanju, pa je v drugem skrajnem primeru lahko krščanska vsebina ostala res le okvir ali fasada za kozmično religioznost. Katoliška cerkev si seveda prizadeva, da ne bi prišlo do takih skrajnosti. Njene sedanje liturgične oblike in božična simbolika, ki jo uporablja, so že posledica tega prizadevanja. Sama polnočnica, sam čas in poudarjena uporaba ognja, luči in njene simbolike, je seveda izrazit primer tega vključevanja in preseganja/dopolnjevanja. Popularnost prav tega obreda hkrati kaže na njegov dvojen in dvoumen značaj in na stalno nevarnost, da nekrščanske sestavine prebarvajo krščanski smisel (če so se – kot poroča tudi Kuret za Slovenijo³ – že v prejšnjem stoletju morali nekateri župniki boriti proti temu, da bi na božični večer ljudje v cerkvi plesali tudi med

³ N. Kuret: Praznično leto Slovencev IV, Celje 1970, str. 140.

samo polnočnico, danes ogroža »božični mir« pokanje petard in raket, ki so seveda »legitimna« sestavina obeleževanja krize in preloma v letnem kozmičnem ciklusu). Prav tako je v novejšem času tudi katoliška cerkev sprejela božično drevo z lučmi in zvezdami, torej kozmično-življenjski simbol in ga poskušala (ne)uspešno predstaviti kot nerazdružno sestavino jaslic (ki z zvezdo repatico tudi že same vključujejo kozmično vsebino, sklicujoč se seveda na svetopisemsko pripoved).

Mimo neposrednega in zato dvoreznega vključevanja teh elementov v svojo liturgijo in simboliko pa se cerkvi ponuja še druga možnost; da take nekrščanske kozmično-religiozne vsebine najprej domesticira, udomači, jih prikaže kot del ljudske (folk-lorne) tradicije Slovencev, torej kot slovensko ljudsko tradicijo. Tako udomačene pa vključi v liturgijo (ali jih pusti živeti ob njej) kot del »slovenske . . . tradicije«, ne pa kot oblike ali ostanke *nekrščanske* religioznosti. Lahko bi sklepali, da bi omenjene akademije – v cerkveni režiji – lahko služile prav taki uporabi in »predelavi« božične vsebine, ki ne more neposredno vstopati v cerkveno-krščansko liturgijo, ni pa dobro, če ostaja »neobdelana« in nezajeta docela mimo cerkve. (Enaka možnost se ponuja tudi nosilcem sekulariziranega vključevanja ali celo obnavljanja starih božičnih »šeg in običajev«. Če se s cerkvene strani tako »podomači« predvsem njihova *ne-krščanskost*, se za sekularizirano stran to zgodi na ta način z njihovo *religioznostjo*).

Vse to je lažje početi za nazaj, torej s tradicionalnimi tovrstnimi oblikami in vsebinami, ki obstoje le še kot prežitki. Vprašanje pa je, ali je to mogoče početi z novimi tovrstnimi oblikami, ki nastajajo danes, ko naj bi se po nekaterih ponovno aktualizirala razmerja med kozmosom in človekom, na novo postavljala vprašanja o človeku kot delu narave – in to tako, da ne zadošča več svetopisemska formulacija o podrejanju narave človeku (»podvrzita si zemljo«), pa tudi ne materialistično-redukcionistično razumevanje. K novemu odnosu naj bi navajala (in pričala zanj) tako nova »osvajanja vesolja«, kot ekološka zavest in ne nazadnje tudi sodobna znanstvena fantastika s človekom in vesoljem kot ena glavnih tem. Vse to naj bi lahko služilo za obnovo kozmične religioznosti, ali vsaj kozmične razsežnosti religije med (post)-modernimi manjšinami, kot pričajo o tem tudi pojavi nove gnoze, novega zanimanja za magijo itd. (Simptomatično je, da je v zadnjih desetletjih prav študentska polnočnica na Rožniku uveljavila največ simbolike luči.)

V Teleksu (»Božič je ekološki praznik«) in v Dnevniku – sobotni prilogi – (»Religija nove dobe«) sta ob božiču (1987) izšla dva teksta s takimi religioznimi iskanji. Vsaj med manjšino lahko v tem smislu pričakujemo take »božične« vsebine in potrebe, ki se bodo izražale v različnih oblikah »božičevanja«, saj jih ne zadovoljuje niti cerkveno-krščanski niti družinski okvir; verjetno jih je oziroma jih bo največ najprej med študenti, ki so cerkveni ortodoksiji vendarle v veliki meri odtujeni, hkrati pa po svojem statusu tudi niso več ali niso še družinski (da ne govorimo o drugih razlogih, ki tako populacijo, kot je študentska, tako rekoč stalno navajajo na zavračanje ustaljenih ritualov in simbolike in hkratno iskanje nove).⁴

Vprašanje »slovenskosti božiča«. Omenili smo že razloge, da so božičevanja usmerjena ali utemeljevana kot praznovanja slovenske narodne tradicije. Mislim, da je treba nedvoumno podčrtati, da božič po svojih vsebinah in oblikah tradicionalno ni nikakršen specifičen slovenski praznik, ne v svoji krščanski ne v mimokrščanski in sekularizirani razsežnosti. Nobeden od sodobnih »takó slovenskih« običajev ob

⁴ O odnosu do ritualov in »telesne simbolike« v »modernih družbah oziroma okoljih« in o »socialnoantropoloških osnovah« antiritualizma M. Douglas, *Natural Symbols, Explorations in Cosmology*, London 1973 (nemški prevod: *Ritual, Tabu und Körpersymbolik*), Frankfurt 1986, str. 11–36.

božiču ni slovenski, vsekakor pa glavni ne: od polnočnice do božičnega drevesa oziroma novoletne jelke, od jasic do obdarovanja in božičnih pesmi («Sveta noč!»). Če že govorimo o kakršnikoli skupnosti in skupni tradiciji, lahko govorimo le o skupni krščanski in nekrščanski evropski tradiciji in zlasti o nekaterih skupnih zahodno in srednjeevropskih običajih in simbolih. Zato je prav, da ob naslovih »Slovenski božič« (Družina 3. 1. 1988) spomnimo na starejše mistifikacije z »Deutsche Weinachten«.⁵ »Slovensko« obeležje ima, oziroma dobiva božič v čisto specifičnem sodobnem okviru. Najprej kot izraz in način poudarjanja slovenske drugačnosti nasproti jugoslovanskemu jugovzhodu. Dejstvo je, da je božič tradicionalno bolj poudarjen v okviru katoliške in protestantske, »zahodne« cerkvene tradicije, kot pa v okviru pravoslavnih cerkva (ki tradicionalno bolj krščansko ortodoksno poudarjajo Veliko noč), in da je do tolikokrat omenjene večplastnosti božiča prišlo najbolj izrazito v zahodno in srednjeevropskem prostoru.⁶ Kakor je banalno slišati, imajo »kozmoške« sestavine ljudske religioznosti večji delež v božičnem praznovanju bolj »zimskih« evropskih dežel (z jedrom v germanskem prostoru). Od tam seveda tudi sodobno božično drevo (novoletna jelka, pa tudi Božiček/dedek Mraz, obdarovanje na božični večer, da ne govorimo o »Sveti noči«. Razlika je opazna tudi v primerjavi s katoliškimi sredozemskimi deželami. Poudarjanje božiča je poudarjanje tovrstne (seveda relativne) slovenske »drugačnosti« nasproti jugo-vzhodu, in bližine srednji in zahodni Evropi. Še posebej, ker je zaradi raznolikosti Jugoslavije v tem oziru možen dela prost dan le v slovenskem okviru. Vprašanje božiča, zlasti kot dela prostega dne se tako doživlja tudi kot preizkusni kamen avtonomnosti oziroma suverenosti slovenske politike, njene zmožnosti, da specifično slovenske zadeve samostojno ureja. Tudi v tem smislu bi torej lahko »božičevanja« in »božične akademije« opravljale neko funkcijo, ki jo ne morejo sami cerkveni obredi in družinski okvir. Gotovo pa je ta funkcija bolj v ospredju, če in dokler je treba sebi in drugim dokazovati neko specifičnost, ki ni pripoznana in priznana. Z uvedbo prostega dneva bi ta potreba v celoti ali v neki meri zamrla. Isto lahko rečemo za letošnji »izbruh« zanimanja za božič in božično praznovanje, ki je v takih razsežnostih gotovo le prehodno, saj je posledica nesezanjenosti z božičem v generacijah, ki niso poznale njegovega javnega statusa, »čara« početja, ki je do pred kratkim pomenilo nekaj »alternativnega« ali celo »opozicijskega«, če se je izražalo javno.

Sklepamo pa lahko, da bodo neki nagibi za dodatne javne oblike praznovanja zunaj cerkve in družine – kot so božičevanje in božičnice – še na delu in da si bo zlasti katoliška cerkev prizadevala, da s takimi dejavnostmi zajame del vsebine, ki se sicer izmika cerkvenim okvirom.

Politicizacija praznovanja?

Tretja možna vsebina, na katero navaja izraz »božična akademija« je, da bi z akademijami/proslavami evocirali in afirmirali neke *sekularizirane vsebine božiča*

⁵ Širši okvir: H. Cancik, Religions- und Geistesgeschichte der Weimarer Republik, Düsseldorf 1982, zlasti str. 153–230.

⁶ Tako že Kuret: Božič se je »pridružil, čeprav ne takoj spočetka, prazniku vstajenja, Veliki noči, a se v srcih zasidral neprimerno globlje kakor le-ta«. Ali: božič je »sveti dan«, je »najsvetejši dan v letu« (prav tam, str. 119, 145). Za Avstrijo ugotavlja P. Zulehner, da je za 83% Avstrijcev danes praznovanje božiča v družinskem krogu nekaj »svetega«, medtem ko je npr. krst nekaj svetega le za 74% (po epd Dokumentation, 1985/1, str. 44). Obsežno: I. Weber-Kellermann, Das Weinachtsfest. Eine Kultur und Sozialgeschichte der Weihnachtszeit. Luzern-Frankfurt 1978.

(vrednote miru, skupnosti in družine) na način, kot je pač običajen za proslave (govori, recitali, glasba itd.). Tovrstne vsebine v poročilih o dosedanjih božičnicah sicer ni bilo zaslediti, lahko pa bi jih pričakovali, če bi bile organizator proslav družbenopolitične organizacije. Te so se v podobi UK ZSMS ob letošnjem božiču vsaj formalno enkrat tudi pojavile. Preden bi takim akademijam vnaprej odrekli smiselnost take vsebine, pa je treba po mojem zavreči idejo, da bi se v vlogi organizatorjev božičnic pojavljale družbenopolitične organizacije. Tako krščanska kot mimokrščanska in sekularizirana vsebina božiča nagovarja ljudi kot posameznike, ali če hočemo, človeštvo v celoti; kvečjemu bi lahko rekli, da vidi posameznike vključene v neke »naravne«, »biološko-vitalne skupnosti« (kakršna naj bi bila družina) – vsekakor pa ne v eni ne v drugi ne v tretji vsebinski plasti, ni osnov za razlikovanje (in povezovanje) ljudi glede na nacionalne, državne ali siceršnje politične meje in zveze. Prav zato naj se politične (nacionalne, državne) organizacije ne pojavljajo kot nosilci božičnega praznovanja. Božična vsebina ne potrebuje, še več, nasprotuje politično-državnemu posredovanju. Edino smiselno dejanje »politične instance« oziroma političnih predstavnikov (kot je predsednik države ali pri nas SZDL) je, da se s čestitkami pridruži praznovanju, in to zato, ker je skupno (mnogim) ljudem. Skratka, božič je praznik, ki se podobno kot Novo leto po svoji vsebini upira politizaciji, pa najsi gre za praznovanje Kristusovega utelešenja, kozmičnega ciklusa in urejanja odnosov med generacijami, ali za mir »vseh, ki so dobre volje« – ne glede na državo, narod, veroizpoved.

Najlažje pride od take politizacije seveda preko »narodne zveze« (»Deutsche Weinachten«, »slovenski božič« ipd.). Njeno situacijsko pogojenost in prihodnost smo že omenili. Poznano pa je, da obstojajo ideološki pritiski, ki celo v imenu depolitizacije (in do lastne ideološkosti slepe) »dezideologizacije« družbe/naroda skušajo nacionalizirati oziroma politično ponaroditi božič. Pri tem običajno naglašajo (v okviru širše teorije naroda), da je narod enako kot družina »naravna« in ne politična skupnost, da je vitalna skupnost in ne interesno združenje, da raste iz zemlje, krvi pa duha, v nasprotju z ekonomijo, politiko in državo, ki rastejo iz interesa, računa, sile.⁷ Prav zato naj bi bil božič seveda primeren izraz take biti naroda (kot razširjene družine). Narodnjaška ideologija si tako lahko prisvaja krščanske in še bolj nekrščanske vsebine in oblike božiča. Pri tem – to je treba reči – je prav univerzalnost krščanskega oznanila in njegovega nagovora »vseh ljudi dobre volje« na tej ravni vendarle glavna ideološka zapora tovrstnim mitologizacijam.

Po vsem povedanem menim, da v principu iniciativa UK ZSMS ni bila primerena (čeprav je bila konkretna akademija, ki jo je organizirala, v sprejemljivih okvirih kulturne prireditve, s poudarkom na raznovrstnem osmišljanju božične tradicije).

Vse božične vsebine ne morejo biti zajete v okvire cerkvene liturgije in družine, ki sicer sta in ostajata dominantni mesti in glavna nosilca praznovanja. Od tod iskanje drugih oblik in okvirov, ki smo mu priča. Opazna je tudi tradicionalna dilema: ali naj se pusti cerkvi, da sama, tudi z novimi dejavnostmi pokrije celotno vsebino zunaj družine, ali naj – tudi zato, ali celo prav zato – v ta prazen prostor organizirano posegajo tudi druge institucije in organizacije?

Oglejmo si shematično osnovne vsebinske razsežnosti božiča, glavne ritualne,

⁷ Š. Marasović v članku »Crkva, nacija i klasa« (Crkva u svijetu, Split 1984/2) izrecno šteje narod za »primarno skupino« (kot da jo je opredelil Cooley!) in vidi »v narodu vrhunec skupnosti« (v Tönniesovem smislu). O tovrstnih mistifikacijah v preddverju in zaledju nacizma v Nemčiji: Cancik, delo v op. 5.

ceremonialne in simbolične izraze in njihove nosilce/izvajalce. Če bi te vsebine razdelili na krščanske, kozmično-religiozne in sekularizirane (krščanske in nekrščanske), bi pregledna skica izgledala takole:

Vsebinske razsežnosti božiča

1. v cerkvi	2. v družini	3. v javnosti
a) <i>Krščanske vsebine</i> (Kristusovo rojstvo, božje utelešenje, začetek zgodovine odrešenja . . .)		
– evangelijsko oznanilo	– jaslice	– božične poslanice cekv. predstavni.
– bož. liturgija (maša)	– druž. luturgija (molitve, obredi)	– prirejeni RTV program in tisk (posredno)
– božične pesmi	– božične pesmi	– kulturni programi (posredno)
		– božične pesmi in recitali
		– čestitke SZDL (posredno)
b) <i>Kozmično-religiozna vsebina</i> (naravni ciklus, živi-mrtvi, svetloba-tema . . .)		
– polnočnica (delno)	– božična-novoletna jelka	– novoletna jelka
– božično drevo	– obdarovanje (dedek Mraz)	– okrasitev, osvetlitev, komercializacija
– jaslice (delno)	– jaslice (delno)	– dedek Mraz
– božičnice (delno)		– (družabno božičevanje)
		– tisk in RTV (posredno)
		– kulturni programi (posredno)
		– duhovna gibanja)
c) <i>Sekularizirane vsebine</i> (vrednote: mir, sožitje, družina)		
– pridiga (posredno)	– družinsko zbiranje	– čestitke predsed. SZDL
	– družinski ceremonial	– čestitke cerkvenih predstavnikov (posredno)
	– obdarovanje	– tisk in RTV
		– (kulturni programi)
		– (obdarovalne akcije)
		– (mirovno gibanje)

Skica je seveda shematična in odprta. Potreben bi bil komentar; da se kozmično-religiozne vsebine dejansko pojavljajo sploh samo sekularizirano (toda vendarle ne docela, čeprav se razlika do »docela« izraža bolj v »občutku« in »doživljanju« kot pa izrecno – razen v okviru prizadevanja nekih novih religioznih oziroma duhovnih gibanj); da se nekateri vidiki prežemajo: obdarovanje je izvorno vezano na kozmično

religioznost (živi:mrtvi), danes pa je bistveno vključeno v družinski medgeneracijski okvir in skomercializirano. Ključna je ugotovitev, da se vse tri vsebinske razsežnosti pojavljajo v vseh treh glavnih okvirih in njihovih posilcih (cerkev, družina, javnost). Poudarki pa so seveda različno razmeščeni. Krščanska vsebina je na primer v javnosti v glavnem le *posredno* navzoča: ko se govori in piše o božiču, ko se za božič čestita vernikom in ostalim, je dominantna in neposredna v tem primeru le sekularizirana vsebina. V cerkvah je seveda obratno! Če bi hoteli priostreno in poenostavljeno okarakterizirati dogajanje, bi lahko tudi rekli, da je *slušno* dominantna krščanska retorika (govori, pesmi), *vidno* pa kozmična religioznost oziroma simbolika (božično drevo, luči, okrasitev), da pa je glavni in sintetizirajoči uporabnik krščanske retorike, kozmične simbolike in javnega obeleževanja vendarle družina, ki eno in drugo interpretira za svoje bolj ali manj sekularizirano doživljane potrebe.

Kot prikazuje tudi naša skica, cerkev vsekakor nima monopola na božično dogajanje, čeprav je v celoti gledano najbolj opazna in navzoča ob vseh treh vsebinah in bo taka tudi ostala. Gotovo je tudi prav, da nima monopola, to pa tako zaradi različnosti božičnih vsebin kot zaradi različnih ljudi, ki božič (lahko) praznujejo, vštveši z ateisti in izrecno nereligioznimi. Kot sem nakazal tudi v skici (in kot je nakazalo letošnje dogajanje), pa so možni nosilci necerkveno-krščanskih vsebin poleg družine lahko predvsem duhovna in mirovna gibanja in skupine, kulturne institucije, ki delajo z otroci in za otroke (dedek Mraz – kot že doslej in enako kot doslej raje ne na sam božič, ampak kasneje); morebiti tudi Rdeči križ z obdarovanjem ostarelih, osamljenih itd. Mislim, da je »oficielna javnost«, vsekakor pa politična javnost, neposredno dovolj – in ravno prav – navzoča s čestitko predsednika SZDL in analognimi čestitkami na nižjih ravneh (vzporedno s čestitkami cerkvenih predstavnikov), s katerimi se politika pridružuje ljudskemu in individualnemu praznovanju (in nič več!). Drugače torej kot pri državnih praznikih, ko državniki oziroma politični predstavniki pozivajo k praznovanju, ga utemeljujejo in s svojimi nastopi in govori pomenijo njihov bistven sestavni del.

Po vsem povedanem je tudi iz skice razvidno, da ima božič v Sloveniji tudi elemente »civilne religije«. Minimalno sicer, pa vendarle celo v ožjem pomenu civilne religije: v pomenu uporabe elementov cerkvene in ljudske religije s strani politikov za neke družbeno-politične (integracijske) cilje na eni strani, in vključevanja predstavnikov cerkva z religijskimi elementi v politično polje z istimi družbeno-integracijskimi cilji. Tako lahko tolmačimo (vsaj zaželjeni in posredni) učinek božične čestitke predsednika SZDL in čestitke verskih predstavnikov javnih oziroma družbenih sredstvih obveščanja. Ena in druga vrsta čestitk ima civilno-religijsko funkcijo le, če je tako naravnana, da nikogar ne postavlja pred izbiro: ali slediti svojemu (ne)religioznemu nazoru ali pa sprejeti sporočilo čestitk in nagovorov (samo v tem primeru lahko govorimo o civilni religiji; ta izpostavlja zares skupno, to pa na tak način, da ne izključuje posebnega). V širšem smislu je civilna religija skupek neposrednih vrednot, ali bolje rečeno, celota tistih ravnanj in simbolov, tistih simbolnih ravnanj, ki take vrednote »utelešajo« (se pravi re-producirajo). Kot take vrednote božič vzpostavlja: kulturno civilizacijsko *dediščino*, mir, človeško skupnost, življenje-rojstvo, lahko tudi povezanost človeka in kozmosa, ob tem pa – in celo če drugega ne – družbeno strpnost in spoštljivost do razlik pri izražanju istega.

Tu bi seveda spet lahko začeli s kritičnim oporekanjem, ki ga poznamo ob slehernem ceremonialu in sleherni simboliki: namesto »praznovanju miru« itd. naj bi se raje borili za mir; če bi bil zares mir med ljudmi (narodi, državami), nihče ne

bi niti pomislil na »praznik miru«; zaradi praznovanja miru ne bo miru med ljudmi nič več itd., itd. Tudi odgovor na take ugovore je seveda na dlani: če je kaj gotovega, potem je predvsem to, da miru brez praznika v svetu in med ljudmi ne bo nič več; če bi bil mir, res ne bi bil potreben praznik miru, toda takega miru ni in ga tudi še ne bo: odprava praznovanja ga prav gotovo ne bo ustavila. Praznik izraža hrepenenje po miru in protest proti nemiru, pomaga ohranjati – vsaj kot iluzijo – v nemirnem svetu zavest o miru itd. Navsezadnje velja vse, kar je Marx zajel v oznaki religije kot izraza bede in protesta proti njej – če seveda ne pozabimo, da niti religija niti božič nista samo to.

Ljubljana, februarja 1988

Interkulturno komuniciranje in interkulturni konflikt v SFRJ

Komuniciranje že dolgo pojmujejo kot bistveno prvino človekovega sporazumevanja, kooperiranja in skupnega delovanja. Komuniciranje je način bivanja človeka v svetu, je oblika povezovanja posameznikov, skupin, narodov in družb. *Družbeno komuniciranje* je celovit sistem komuniciranja v družbi, je oblika povezovanja vseh družbenih sfer: politike, ekonomije, znanosti, kulture in drugih oblik družbenih dejavnosti.

Interkulturno komuniciranje vsebuje vse prvine družbenega komuniciranja: možnost interakcijskega komuniciranja ljudi različnih kultur, empatičnega sporazumevanja v procesu komuniciranja, doseganja soglasja (konsenza) in kooperacije v procesu dela in politike; možnost integracije v nove skupnosti in ustvarjanja sožitja z drugimi narodi. Interkulturno komuniciranje nosi v sebi tudi mnoge disjunktivne in dezintegracijske prvine, oblike konflikta, odnose oblastništva, nadrejenosti in podrejenosti, nacionalne stereotype, komunikacijski geto in rasno diskriminacijo, procese asimilacije in »stapljanje« etničnih skupin.

Interkulturno komuniciranje je oblika interakcije med družbenimi skupinami (narodi, narodnostmi, družbenimi sistemi).¹ Interkulturno komuniciranje je srečevanje kultur z različno zgodovinsko in kulturno tradicijo, različnih stopenj razvitosti, različnih religij, jezikov in pisav, samobitnih umetniških stvaritev, različnih vrednostnih sistemov. Zato je vsaka interkulturna komunikacija tudi svojevrstno »trčenje« kultur, ki »rojeva« *interkulturni konflikt*.

Interkulturno komuniciranje je povezano s stopnjo odprtosti (ali zaprtosti) družbenih sistemov in kultur. Odprtost sistema je soočanje sistema z drugimi (razvitejšimi ali manj razvitimi) sistemi v kompetitivnem položaju: dotok raznolikosti v sistem sproža »napetost« sistema in je lahko spodbuda za lastno ustvarjalnost, hkrati pa lahko ogroža kulturno identiteto sistema. Družbena interakcija sistemov je z vidika sistemske teorije oblika materialno-energetske in informacijske menjave sistemov; interkulturno komuniciranje pa je predvsem oblika (verbalnega ali neverbalnega) medsebojnega, skupinskega ali množičnega komuniciranja. V sodobnih razvitih družbah so javna občila vse bolj glavni mediator interkulturnega komuniciranja med narodi in družbenimi sistemi.

Interkulturno komuniciranje lahko poteka v okviru državnih meja skupnosti, kot je jugoslovanska skupnost enakopravnih narodov in narodnosti. V taki skupnosti so ustavno opredeljeni odnosi enakopravne medsebojne odvisnosti na temelju politične, materialne in kulturne samostojnosti vsakega naroda, ki naj omogoča enakopravno komuniciranje med narodi in narodnostmi. Jugoslovanski komunikacijski sistem je policentričen, sestavljen iz komunikacijskih sistemov nacionalnih javnosti, ki odslikavajo kulturno samobitnost narodov in narodnosti. Interkulturni

¹ Pojem kulture je tu uporabljen v širšem antropološkem pomenu, ki zajema tako materialno kot duhovno kulturo. Tako je bil pojem interkulturnega komuniciranja opredeljen tudi na nedavnem mednarodnem posvetovanju o interkulturnem komuniciranju v Evropi (Mainz, 2.–4. november 1988), ki je skušalo opozoriti na politične, ekonomske, kulturne, verske, jezikovne in druge integracijske dejavnike evropskih narodov, hkrati pa tudi določiti nekatere kulturne značilnosti, ki evropske narode povezujejo v kulturne celote.

konflikti se glede na ustavne opredelitve lahko razrešujejo z doseganjem soglasja o skupnih interesih ter na temelju pravic in odgovornosti republik in pokrajin za njihov lastni razvoj in hkrati za razvoj jugoslovanske federativne skupnosti. Očitno pa je, da se interkulturalni konflikt v SFRJ ohranja in ga je že težje obvladovati.

Interkulturalno komuniciranje kot *medrepubliško komuniciranje* v okviru ene države je značilnost mnogonacionalnih držav, federacij in konfederacij (tako meščanskih kot socialističnih). Praviloma povsod rojeva interkulturalni konflikt. Interkulturalni konflikt se danes razkriva tudi v Sovjetski zvezi, na Češkoslovaškem in drugje, kjer je dolgo obstajal kot latenten konflikt. Kot interkulturalno komuniciranje s poudarjenimi politično-ekonomskimi in kulturnimi konfliktnimi odnosi se pojavlja v Španiji (Katalonija), Kanadi (Quebec) in drugje.

Interkulturalni konflikt v Švici pa vse bolj dobiva značaj interkulturalnega komuniciranja (vendar z elementi jezikovne in kulturne majorizacije nemške populacije). V Švici je interkulturalni konflikt omiljen – med drugim tudi zaradi velike stopnje strpnosti in razumevanja med kulturami, zaradi jezikovnega »federalizma«, predvsem pa zaradi socialne stabilnosti, ki »umirja« konfliktno situacijo in deluje konjunktivno. Kljub temu tudi v Švici ni uveljavljena popolna jezikovna in kulturna enakopravnost. Očitno je tudi, da ni mogoče »mehanično« primerjati teh procesov v različnih federativnih ureditvah.²

Interkulturalni konflikt med dvema državama so odnosi med ZRN in NDR, ki dobiva še značaj *mednarodnega komuniciranja* s poudarjenimi politično-ideološkimi konfliktnimi odnosi.

Poseben problem je *interkulturalno komuniciranje v državah z etničnimi manjšinami*, kjer večinski narod izrablja komuniciranje za izvajanje kulturne prevlade nad etnično manjšino. Taki interakcijski konflikti so kulturno-zgodovinsko dejstvo v mnogih državah Evrope; zlasti močno ga občutijo koroški Slovenci, gradiščanski Hrvati in druge manjšine v Avstriji, slovenska narodnostna skupnost v Italiji, nemška na Južnem Tirolskem in drugje. *Kulturna komunikacija*, ki jo goji slovenski narod v okviru slovenskega kulturnega prostora prek državnih meja z Italijo, Avstrijo in Madžarsko, pa je naravna oblika povezanosti z matičnim narodom. Podobno kulturno komunikacijo brez možnosti ustvaritve skupnega kulturnega prostora razvija makedonski narod prek državnih meja, z Grčijo in Bolgarijo.

Svojevrstnim oblikam komuniciranja in interkulturalnega konflikta so izpostavljene *imigrantske skupine* v ZR Nemčiji, Avstriji, Franciji, Švici, na Švedskem in drugje. Posamezniki vzdržujejo komunikacijske stike z različnimi komunikacijskimi okolji: s svojimi lastnimi skupinami v emigraciji, z delavci iz drugih emigracijskih držav, s komunikacijskim okoljem imigracijske države; hkrati ohranjajo komunikacijske (medosebne, skupinske in množične) stike z domovino. Vključeni so v dva konfliktna sistema: v sistem imigrantske in sistem emigrantske družbe. Izpostavljeni so različnim, nasprotujočim si idejnim in vrednostnim sistemom, različnim političnim komunikacijam, pa tudi oblikam tuje (sovražne) propagande.

Interkulturalno komuniciranje je splet različnih političnih, ekonomskih, kulturnih in komunikacijskih determinant, ki določajo interkulturalne konflikte. V tem okviru ni mogoče obravnavati vseh vidikov interkulturalne komunikacije. Omejili se bomo na fenomene simboličnega komuniciranja, interkulturalnega konflikta ter na vlogo množičnega komuniciranja.

² Ugotovitve z mednarodnega posvetovanja v Mainzu.

Simbolični interakcionisti so komuniciranje definirali kot »družbeno dejanje«, vendar so komunikacijsko dejanje obravnavali predvsem na semantični ravni oziroma kot sporazumevanje s pomenskimi simboli. Nekateri (zlasti Mead) so anticipirali tudi spoznanja sodobne systemske teorije in razvili aksiom reflektivnosti, vračanje posameznikove izkušnje k njemu samemu kot obliko samozavedanja in nadzora samega sebe (vzvrtni tok sistemovih lastnih stanj).

Mead (še bolj pa Dewey) omenja idejo o družbenem dejanju v tem smislu, da človek s komuniciranjem aktivno posega v družbeno življenje, se pravi, komuniciranje je oblika dejavnosti, je oblika človekove prakse. Pri tem se vsaj nekoliko uveljavlja ideja o povezanosti med človekovo zavestjo, govorom in delom, ideja, ki sta jo pred njima izrekla Marx in Engels, ideja, da filozofska misel, mišljenje nasploh – to pa pomeni tudi komuniciranje – svet ne le kontemplativno opazuje, marveč ga tudi spreminja.

Komuniciranja ne moremo reducirati na »kontemplativna« dejanja (na kognitivne procese, na pasivno »navzočnost« pri sporočilih, na identificiranje sebe z drugimi in na podobne procese). Komuniciranje je družbeno dejanje, je *namenško in aktivno* poseganje v družbene procese z govornimi in drugimi sporočili, je integracijsko sredstvo družbenih skupin in globalne družbe. *Komuniciranje je najbolj splošno in učinkovito sredstvo za doseganje sporazuma.* To pa ne pomeni, da je motivacija za komunikacijsko vedenje le želja po sporazumu. Motivacija, da bi dosegli strinjanje, je predvsem v tem, da strinjanje olajšuje koordinirano delovanje oseb v skupnem svetu, se pravi v okolju, na področju skupnega interesa. Uspešno komuniciranje je nasploh nagradujoče (ugodno) za sporočevalca. Če pa komunikacija ni uspešna, ni kooperativnega dejanja, zato je razumljivo, da pride do »napetosti« med partnerjema.

Interkulturno komuniciranje je simbolična interakcija med posamezniki ali skupinami različnih kultur. Razvija se v kontekstu kulturnih diferenc: ljudje, ki vstopajo v interkulturene komunikacijske odnose, »nosijo« s seboj referenčne okvire svojih lastnih kultur. Kadar osebi različnih kultur vstopata v medsebojno interkulturno komunikacijo, sprožita »soočanje« dveh kultur. Taka interakcija se lahko razvije v oblike empatičnega sporazumevanja, kar pa je redkost. Ponavadi sproži interkulturni konflikt.

Zato je interkulturno komuniciranje tudi oblika interkulturenega konflikta, ki ga je mogoče razreševati le v procesu komunikacijske mediacije.

Interkulturni konflikt v Jugoslaviji

Številne študije o interkulturenem konfliktu opozarjajo, da obstaja neposredna zveza med komunikacijskim procesom in konfliktnim vedenjem (Folger and Poole, 1984; Hocker and Wilmont, 1985). Konflikt je oblika interakcije, ki se razvije v komuniciranju. Prav tako lahko s pomočjo komuniciranja konflikt socialno opredelimo. Komuniciranje je sredstvo vplivanja, pa tudi instrument, s katerim nasprotni partner konflikt pogloblja ali obvladuje. Sodobne teorije pripoznajo, da je konflikt neizogibni vidik medosebnega komuniciranja: če ga obvladamo in razrešimo, lahko celo prispeva k trdnejšim in pristejšim odnosom. Seveda pa ni mogoče povsem zanikati negativnih učinkov konflikta.

Interkulturni konflikti nastajajo zaradi navzkrižnih konfliktnih ciljev, ki izvirajo

jo iz nespravljalnih razlik, inkompatibilnih interesov različnih družbenih in kulturnih sistemov. Konflikte zato občutimo kot grožnjo lastni kulturni identiteti. Taki konflikti kažejo različne stopnje intenzivnosti; nastajajo v situacijah, ki »proizvajajo« zaskrbljenost in strah in so izraz nesposobnosti, da bi jih razrešili z zapletenimi interakcijskimi vzorci. Konflikt se bo še poglobil, če udeleženci ne vidijo izhoda iz njega in če se začno zavedati posledic nerazrešenega konflikta.

Interkulturno komuniciranje poteka v kontekstu negotovosti in stresa. Kulturne diference delujejo kot ovire pri doseganju »sveta skupnih izkušenj«, ki je namen interkulturnega komuniciranja. Učinki kulturnih diferenc na interakcijsko vedenje so ponavadi na ravni nezavedanja in jih je težko nadzorovati. Primeri kulturnih razlik vključujejo različice v verbalnih in neverbalnih kodih, v kognitivnih in percepcijskih procesih, v različnosti vlog, motivacij in orientacij.

Največja ovira za učinkovito interkulturno komuniciranje je nedvomno jezikovna različnost. Jezik odseva stvarnost določene kulture in vpliva na opredeljevanje izkustev članov te kulture. Jezik v tem primeru uporabimo kot instrument komuniciranja, ki naj bi izzval odgovore (odzive) komunikacijskih sprejemalcev, ki so izven kulture sporočevalca. Prav zaradi te funkcije jezika lahko jezikovne razlike sprožijo in zaostrijo napetosti med pripadniki različnih kultur. Če pa ga uporabimo v komunikaciji med osebami iste kulture, lahko krepí skupinsko kohezivnost (Bochner, 1982).

Interkulturni konflikti so lahko rezultat nesposobnosti sporazumevanja glede »igranja« določenih vlog v srečujočem se kulturnem kontekstu. Vzorci vlog medsebojnih odnosov imajo v različnih kulturah različne oblike; pogoj za opravljanje teh vlog so različne spretnosti. Če se ne zavedamo razsežnosti teh odnosov, se lahko naključna interakcija razvije v spiralo nezaupanja in konflikta (sem sodijo kulturna komuniciranja, empatične sposobnosti, kultura dialoga, vedenjski vzorci, različne delovne navade, stereotipi, predstave in podobe o sebi in drugih, reševanje svojega »obraza«).

Razlike v percepciji sveta povzročajo resne konflikte. Kultura oskrbi svoje člane s perceptualnimi kriteriji, na podlagi katerih je predmetom v okolju mogoče podeljevati pomene. Simboli in pomeni sodijo k oblikovanju »svetovnega nazora« in sooblikujejo identiteto osebnosti: oskrbijo ga z vrsto vodilnih načel za odločanje, za medsebojne odnose in oblikovanje lastne stvarnosti. Zaznavni kriteriji omejujejo vpogled v stvarnost (določajo konstrukcijo stvarnosti) in tako tudi odzive na dejansko stvarnost. Če posamezniki izražajo svoje lastne »pogled na svet«, je bolj verjetno, da bodo »trčili« drug ob drugega in povzročili konflikt.

Tudi kognitivni procesi so posebnost različnih kultur. V evropskih civilizacijah je prevladujoč način definiranje, analiziranje in sintetiziranje zaznanih podatkov in dejstev. Značilno je logično razmišljanje, empirično opazovanje in verificiranje. Tak način mišljenja omogoča verificiranje »resnice« o svetu in obvladovanje okolja in sveta. Azijski način je »intuitivno razkrivanje« resnice na temelju koncentracije in meditacije. Zahteva meditativno introspekcijo, manj pa logično analizo.

Kulturne konflikte povzročajo tudi različne motivacijske orientacije. Te zajemajo različne sisteme gratifikacij in nagrajevanja, ki temelji v različnih vrednotah, verovanjih in stališčih. Inkongruentnost v motivacijskih orientacijah lahko povzroča sovražne reakcije in vodi v konflikt. Še ostrejše konflikte povzroča omejenost v dobrinah in nagradah, ki jih lahko dajejo različne družbe. Nedvomno so ekonomska in politična protislovja sodobnih družb eden izmed temeljnih vzrokov za konflikte med narodi (v razvitih državah in državah v razvoju), med socialnimi razredi in sloji različnih narodov, družb in kontinentov.

Vse to še stopnjujeta etnocentrični in stereotipiziranje, ki ju uporabljajo narodi v interkulturnem komuniciranju. Etnocentričen je verovanje v superiornost lastne kulture in lastne osebnosti, stereotipizacija pa vsebuje generaliziranje (ponavadi negativno) posameznika, skupine ali naroda.

Interkulturni konflikti v Jugoslaviji kažejo vse omenjene značilnosti konflikta. Kje so korenine konflikta v SFRJ, ki se reflektirajo tudi v medijih?

Prvič, anatomija krize ekonomskega sistema je pokazala, da sistem ni bil programiran razvojno, v duhu tržnih zakonitosti in mednarodne delitve dela, kar je povzročilo krizo združenega dela. Pluralizem interesov v združenem delu se danes izraža kot *konflikt med dvema razvojnima programoma*: sodobnim tržnogospodarskim in tradicionalnim državno-planskim. Ta konflikt se kaže kot *spopad v združenem delu*: med razvojno usmerjenimi deli delavskega razreda (s sodobno tehniško inteligenco) in deli tradicionalnega delavskega razreda. V razvoj usmerjeni deli se čutijo zavrte v svojih prizadevanjih, da bi se s sodobnim tehnološkim razvojem in ustvarjalnostjo vključili v mednarodno menjavo dela. Drugi, večji del delavskega razreda pa se čuti socialno ogrožen in vidi zaradi tehnološke zaostalosti, organizacijske neracionalnosti in nizkega standarda izhod iz krize v nekakšnem državno-planskem modelu egalitarnega socializma.

Interesni konflikt preračča v konflikt med dvema *političnima koncepcijama*, razvitim pluralističnim modelom socialistične samoupravne demokracije in tradicionalnim etatistično-birokratskim modelom.

Drugič, bistvo krize socialističnih državno-partijskih sistemov je v tem, da niso bili sposobni artikulirati in sintetizirati interesov različnih družbenih skupin, narodov in narodnosti, političnih in etničnih manjšin, subkultur in socialnih gibanj. Šele Kardelj je v svoji teoriji pluralizmov samoupravnih interesov dopustil tudi možnost, da »socialistična družba predpostavlja določene oblike političnega pluralizma«. V nekaterih republikah je čutiti prizadevanja za demokratizacijo političnega življenja: v teh republikah zveza komunistov ne ohranja več transmissijskega odnosa do drugih družbenopolitičnih organizacij; socialistična zveza, sindikati, zveza mladine krepijo svojo avtonomno vlogo, uveljavljajo se interesna in alternativna gibanja. Tako nastaja *nova oblika političnega pluralizma* neantagonistične vrste. V nekaterih drugih okoljih se ohranja tradicionalen model kompartije s poudarjenim avantgardnim načelom in dogmatskim razumevanjem demokratskega centralizma.

Tretjič, ekonomska kriza, nekatera nerešena politična sistemska vprašanja in težko socialno stanje (zlasti v manj razvitih republikah) – vse to je oživilo ekstremna nacionalistična gibanja. Med njimi so praviloma najbolj agresivni nacionalizmi velikih narodov. Pobudniki takih tendenc poudarjajo nacionalne interese in potiskajo v ozadje razredne; s tem spodkopavajo dialektiko nacionalnega in razrednega v okviru jugoslovanske samoupravne skupnosti. Zaradi kosovske »kontrarevolucije« in prevelike avtonomnosti obeh pokrajin (kakor dokazujejo protagonisti tega gibanja) se je razmahnil zlasti srbski nacionalizem. Če je upravičena zahteva po vzpostavitvi Srbije kot enovite republike, pa se v teh težnjah kaže tudi zamisel o spremembi ustave iz leta 1974 (kjer je bila določena avtonomnost republik Kosova in Vojvodine). Z vzpostavitvijo močne, dominantne republike Srbije se v SFRJ dejansko spreminja tudi dosedanja razporeditev moči med šestimi republikami in dvema pokrajinama. To pa lahko sproži nove interkulturene konflikte med narodi in narodnostmi v SFRJ na vseh področjih: na ustavno-pravnem in političnem področju, v zvezi komunistov, na ekonomskem, tehnološkem, obrambno-varnostnem področju, zlasti pa na kulturnem, kjer se že

danes pojavlja občutek nacionalne ogroženosti malih narodov (zlasti slovenskega) in nekaterih narodnosti (zlasti albanske).

Četrtrič, interesni konflikti in razvojne dileme se kažejo tudi v komunikacijski strukturi jugoslovanskih medijev. Vse pogosteje prihajajo z novinarskimi komunikacijami do izraza *konfrontacije političnih, ekonomskih in razvojnih projektov* republik in pokrajin ter federacije. V javnosti se soočajo divergentne paradigme politične demokracije in razvojnih projektov, pa tudi različnih ustavnih koncepcij političnega konstituiranja federacije kot samoupravne skupnosti narodov in narodnosti. Polarizacija se krepi tudi v strukturi jugoslovanskega novinarstva; soočajo se protagonisti pluralističnega demokratskega komuniciranja in monističnega etatičnega obveščanja – lahko bi dejali, predvsem v ozadju razvojnega in nacionalnega konflikta.

Številni članki ustvarjajo tudi izrazito negativne narodne in politične stereotipe; ti pa so takšni, da omogočajo različne predstave o federaciji, o njenih problemih, o problemih republik in narodov. Včasih gre celo za zmalicene predstave o tem, kaj se dogaja bodisi v federaciji bodisi v posameznih republikah, kaj je bistvo pozitivnih programov, ki jih imajo republike ali pokrajini. Zato nastajajo različni »sindromi«. V javnosti je izoblikovan kosovski sindrom, pozneje je nastal nekakšen slovenski sindrom, oblikujejo se makedonski, hrvaški, srbski sindrom itd.

Publicistična komunikacija naj bi zagotavljala publicistično in politično integracijo Jugoslavije, pa tudi njeno vključevanje v evropski in svetovni prostor. Analiza vsebine komunikacijskih sporočil pa tega ne dokazuje. Obratno, dokazuje veliko heterogenost sporočil in krepi spoznanje, da je v tako imenovanem enotnem jugoslovanskem komunikacijskem prostoru vedno težje dosegati sporazumevanje.

Utopičnost teorije o »enakah komunikacijskih možnostih«

Mnenjski in interesni pluralizem določene družbe je produkt konfliktnih procesov v družbi in poteka kot soočanje med dominantno kulturo in manjšinskimi kulturami in subkulturami. Z drugimi besedami, mnenjski in interesni pluralizem je povezan z razporeditvijo moči v družbi, z ideološkim in komunikacijskim sistemom vladajočega razreda.

Strukturo potreb določene družbe je mogoče pojasniti le v sklopu analize obstoječe strukture moči in oblasti te družbe. Obstoj skupnih, kolektivnih potreb ni rezultat svobodno izoblikovanih potreb posameznikov, marveč je odvisen od obstoječe porazdelitve družbene moči. Potrebe in interesi socioekonomske in politične elite zgornjih razredov ali najvišje kaste ne morejo biti enaki kot potrebe in interesi spodnjih razredov, izkoriščanih množic ali »družbenega dna«. Politika »določi« potrebe in interese družbe v skladu s svojim političnim in ekonomskim programom. Konservativni politik opredeli in omeji potrebe družbe »izobilja«. Avtokratski voditelj lahko določi, kaj so »resnični« interesi posameznega ljudstva. Razredna nasprotja, ki pretresajo družbe, določajo tudi interese in potrebe različnih razredov, slojev, skupin, manjšin, subkultur.

Zato so komunikacijski modeli, ki govorijo o komunikacijski izmenjavi na temelju zadovoljevanja potreb v nekakšni harmonični družbi, utopični, dejansko pa zamegljujejo družbena protislovja in razredne konflikte.

Prav tako so utopični tisti pluralistični komunikacijski modeli, ki terjajo »enake komunikacijske možnosti« za vse skupine določene družbe, pri čemer pozablja-

jo, da že lastniška ali oblastniška struktura množičnih medijev v tej družbi preprečuje komunikacijo, ki bi bila osvobodjena oblastništva.

Jugoslovanski komunikacijski sistem je izraz federativne družbene ureditve in produkt policentrične porazdelitve komunikacijske moči. V komunikacijski strukturi jugoslovanske skupnosti odseva množstvo političnih, ekonomskih, tehnološko-razvojnih, mednarodnih, obrambnih, kulturnih, znanstvenih in drugih interesov posameznih republik in pokrajin.

Republiški in pokrajinski komunikacijski sistemi so dokaj samostojni organi nacionalnih javnosti, političnih, ekonomskih, kulturnih, znanstvenih, edukativnih, verskih in drugih družbenih struktur javnosti. Republiški javni mediji zato predvsem artikulirajo stališča in interese nacionalnih javnosti, izražajo in »proizvajajo« konsenz teh javnosti, hkrati pa opravljajo razvojno, usmerjevalno in integracijsko funkcijo.

Republiški in pokrajinski komunikacijski sistemi so kot organi SZDL »povezani« v enoten jugoslovanski sistem, ki proizvaja pluralistično, diferencirano, kulturno različno, vendar ideološko-vrednostno enovito publicistično strukturo. Bistvo te enotnosti ni unificirana, konformna komunikacija, temveč vrednostna in funkcionalna integrativnost informacijske »enotnosti v različnosti«.

Vendar pa obstaja razlika med normativnim postulatoma in stvarnostjo: kaže se neenotnost jugoslovanskega komunikacijskega prostora. Diferenciacija v pogledih, stališčih in komentarjih se izraža v spopadih med republiškimimi mediji, ki se pogosto spreminjajo v pravo medijsko »vojno«. Pri tem se uveljavlja premoč dominantnih medijev velikih narodov, kar opozarja na utopičnost pluralističnih komunikacijskih modelov samoupravne demokracije v Jugoslaviji. Pravica do komuniciranja ostaja vizija o uresničevanju »enakih komunikacijskih možnosti« za vse etnične skupine določene družbe.

Raziskave interkulturalnega komuniciranja med narodi v Jugoslaviji opozarjajo na premajhno medsebojno informacijsko diseminacijo. To predvsem velja za gospodarsko, politično in kulturno informacijsko diseminacijo. Lahko rečemo, da veliki deli jugoslovanskega prebivalstva sploh ne poznajo (ali ne žele spoznati) minulih in sedanjih dejstev in dogodkov, ki so pomembni za razumevanje razvojnih in življenjskih okoliščin drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Raziskave kažejo tudi neenakomerno razširjenost informacij o posameznih narodih. Narodi, o katerih je največ informacij, so tudi največji narodi. Malo pa je informacij o kulturah in problemih majhnih narodov. Lahko bi celo zatrjevali, da v praksi sploh ni načela več kultur (multikulturizma), marveč, da prevladujejo kulture in informacije etničnih večin. Nerazviti etnični pluralizem opozarja tudi na neenakopravnost družbenih skupin.

Raziskave, ki jih je opravil Center za proučevanje družbenega komuniciranja v Ljubljani, so pokazale, da je medrepubliška komunikacija neenakomerna. Če pogledamo republiške dnevnikarje, vidimo, da prek republiških meja sežejo le časopisi, ki izhajajo v Beogradu in Zagrebu. Več kot 20 odstotkov naklade proda zunaj svoje matične republike le pet informacijsko-političnih dnevnikov, in sicer Politika, Politika ekspres, Večernje novice, Vjesnik in Večernji list (Splichal, Vreg, 1986: 76). V srbohrvaščini izhaja 71,9 odstotka vseh časopisov, to je 81,7 odstotka vse naklade v Jugoslaviji, kar je objektivno dano spričo jezikovne diseminacije in jezikovnih ovir (Splichal, Vreg, 1986: 105).

V televizijskem sporedu so nacionalni programi republik in pokrajin nekoliko bolj enakopravni in je uveljavljena izmenjava programov. Vendar so sedanji nacionalni spopadi tudi na tem področju sprožili televizijske interkulturalne konflikte

komuniciranja, v katerem prevladujejo sporočila vodilnih televizijskih središč. Med osmimi televizijskimi postajami glede diseminacije političnih in nacionalnih stališč prevladuje TV Beograd, ki ima največjo difuzijsko in komunikacijsko moč. Nekateri drugi televizijski centri, na primer v Sloveniji in obeh pokrajinah (Vojvodini in Kosovu), so v podrejenem, manjšinskem položaju (ki ga še poslabšuje dominantnost srbskega jezika). Podobna porazdelitev komunikacijske moči obstaja tudi na področju jugoslovanske radiodifuzije. Odprto ostaja vprašanje enakopravnosti komunikacijskih sistemov narodov in narodnosti v načrtovanem jugoslovanskem satelitskem programu.

Dominantni narodi in interkulturno komuniciranje

V vsaki družbi se vedno znova vzpostavlja in reproducira hierarhično razmerje med dominantnimi, vladajočimi kulturami in podrejenimi kulturami. Interkulturno komuniciranje zato poteka med dominantnim narodom in podrejenimi narodi, subkulturami, etničnimi manjšinami, ali pa imigrantskimi skupinami. Dominantne etnične skupine so privilegirane, imajo višji socialni status, večje možnosti za vertikalno mobilnost, so v centru političnega odločanja, imajo največ informacij in komunikacijskih sistemov.

Jugoslovanski komunikacijski sistem v praksi pogosto ohranja unitaristično usmerjenost komunikacij, ki pa se ne izraža več v smislu tradicionalnega državnega informiranja, marveč kot majorizacija informacij velikega naroda. Taka nacionalno suverena, oblastniška komunikacija velikega naroda se lahko v nadaljnjem razvoju uveljavi kot uradna državna komunikacija nastajajoče državno-partijske birokratske elite – zlasti če bi ji uspela redistribucija politične moči v okviru federacije.

V sporočilnih strukturah (zlasti v zadnjem obdobju) razkrivamo izrazito komunikacijsko dominacijo velikih narodov in elemente etnične dezintegracije. V sedanjem kriznem obdobju se v Jugoslaviji zastrujejo ekonomska, politična in nacionalna protislovja, izražajo, prepletajo in soočajo se številni interesi, ki pričajo o zapletenem spletu interesnih protislovij. Ta protislovja in nasprotujoči si interesi se v političnem sistemu, v družbenopolitičnih odnosih in v delegatskih skupščinah izražajo kot izoblikovani ali latentni interesi. Nekatere agresivne skupine pogosto svoje nacionalne interese razglašajo za družbene interese in jih utemeljujejo s političnimi argumenti in cilji. Javni nastopi dominantnih narodov in skupin kažejo na to, da s tako »politizacijo« interesov uveljavljajo svojo moč in dominacijo v federativni skupnosti.

Za sedanjo krizo v Jugoslaviji je značilno, da je čedalje več etnično disjunktivnih procesov. Narodi in narodnosti se čedalje bolj »oddaljujejo« drug od drugega, kar ni le posledica iskanja narodove identitete. Povečevanje etnične oddaljenosti je prej posledica ponovnega odpiranja prepadov med narodi in oživljanja narodne in narodnostne neenakopravnosti.

Interkulturno komuniciranje se je v kriznih razmerah spremenilo v svoje nasprotje, v konfliktno medijsko komuniciranje, ki v zaostrenih nacionalnih, političnih in socialnih odnosih prerašča v pravo medijsko vojno. Sporočila komunikacijskih središč republik in pokrajin izražajo predvsem stališča političnih vodstev in baze svojih okolij, in ne kažejo publicističnih prizadevanj za odpravljanje konflikta. »Razumni razlogi« razvitejših okolij ostajajo v tradicionalnih okoljih »nerazumljeni«. Dominantne publicistične skupine s plehkimi frazami stereotipnega, oblast-

niškega neodogmatskega propagandnega argumentiranja »preglasujejo« argumente manjšinskih glasov. Kultura dialoga, mnenjske odprtosti, tolerantnosti in znanstvene polemčnosti je zamenjala metoda publicističnega linča. Načelo komunikativne kompetence, ki naj bi vodilo h komunikacijskemu sporazumevanju (Habermas, 1981), je zamenjala dominantna komunikacija močnejšega, ki se sprevrča v avtokratsko propagando.

Teoretiki politične propagande so z manjšimi distinkcijami propagandno označili kot premišljeno manipulativno komuniciranje, kot premišljeno komunikacijsko prizadevanje, s katerim naj bi vplivali na izide soočanj in konfrontacij v korist preferenc propagandista (Lasswell, Lerner, Speier, 1979: 5). Komunikator sodobnega političnega komuniciranja ima na razpolago najmodernejšo tehnologijo, lahko pa mobilizira tudi druga sredstva: politično premoč, nacionalne potenciale, cenzuro, represivne ukrepe proti novinarjem, diskvalifikacije političnih nasprotnikov. Vse to izrazito velja za metode totalne politične propagande. Propaganda pa vsebuje tudi elemente iracionalnosti, podzavestnih mehanizmov in emocionalnih nabojev. Tako lahko »zvari tisoče in milijone človeških bitij v amalgamirano množico sovraštva in upanja« (kot je zapisal Lasswell že pred šestdesetimi leti).

Tudi v Jugoslaviji so nekatere dominantne, ekstremistične nacionalistične skupine razvile »umetnost« ustvarjanja učinkovitih gesel za množice, tehniko ponavljanja stereotipov (zlasti nacionalne ogroženosti), parol o egalitarnem socializmu (zaradi nacionalne ogroženosti), pučističnih klicev po spremembi sistema in vlade v »imenu ljudstva«. Vse to je prežeto s zgodovinsko travmo o zatrtem, razkosanem, ogroženem narodu.

Medijska kampanja je podprta s hujskaško-agitacijskim »prepričevanjem«, na množičnih mitingih. Tu se ponavljajo isti, skrbno pripravljene sezname gesel in zahtev, podprti z makartističnimi diskreditirani politikov drugih narodov ali narodnosti ter zahtevami po odstopih republiških in pokrajinskih, pa tudi federalnih garnitur.

V takem *manipuliranem politično-propagandnem vzdušju, nabitem s sovraštvom in nerealnimi upi, je vsaka interkulturalna komunikacija neuspešna*. Vsi pozivi k streznitvi, k reševanju stvarnih ekonomskih in socialnih problemov, k prevladi razuma nad čustvi in nacionalnimi strastmi v »opijanjeni« množici ne najdejo odmeva.

Očitno je, da je v takih kriznih razmerah nujno *spodbujati interkulturalno komuniciranje in razreševanje konflikta predvsem med političnimi vrhovi*. Šele v naslednji fazi je možno z »vertikalno komunikacijo« posredovati »sporazum« med vrhovi tudi republiškim in pokrajinskim javnostim ter tako sprožiti interkulturalno sporazumevanje med javnostmi narodov in narodnosti.

Transkulturalna mediacija in interkulturalno sporazumevanje

Transkulturalna mediacija je kompleksen triadični interakcijski proces, s katerim skušamo obvladovati in razrešiti konflikt. Obe konfliktni skupini (ali posameznika) skušata razrešiti konflikt s pomočjo posrednika. Cilj transkulturalne mediacije v prvi fazi je »razelektriti« zelo nabito ozračje, zmanjšati obrambne »okope« partnerjev in odpreti nove kanale komuniciranja. Značilnosti razvite transkulturalne mediacije so: a) koristna uporaba obstoječih napetosti za spremembo stališč; b) senzitivnost za različnost v vrednotah, verovanjih, potrebah, pričakovanjih in interesih; c) fleksibilnost, adaptibilnost in inovativnost pri premagovanju nepričakova-

nega in č) razumevanje različnosti ne kot ovire, marveč kot možnosti odpiranja komunikacij.

Mediator je lahko pripadnik ene izmed kultur, vendar mora razumeti obe kulturi. To ga razlikuje od pripadnikov obeh srečujočih se kultur. Multikulturalnost je povezana z osebnostno razvitostjo, s široko skalo ekspresivnih izbir, orientacijami k prihodnosti in spreminjanju, s posedovanjem splošno priznanih vrednot. Idealni kulturni mediator ima v »lasti« več kultur: ima svojo lastno kulturo, kulturi obeh konfliktnih strani in »kulturo«, ki naj bi bila rezultat interakcije vseh treh udeležencev v mediacijskem procesu.

Ker mediacija terjaja procese razjasnjevanja, identifikacije, prepričevanja, spoznavanja in pogajanja, mora mediator razviti te lastnosti: empatijo, senzitivnost, fleksibilnost, stabilnost, strpnost, visoko motivacijo, multikulturne izkušnje, multi- ali bilingvistično znanje ter sposobnost za interkulturno komuniciranje. *Interkulturno komuniciranje pomeni sposobnost gibanja skozi kulturne ovire.*

Sedanji medrepubliški in zvezni konflikti v SFRJ so vodili v katastrofične situacije. Tudi danes se nacionalni, politični in interesni konflikti ne umirjajo, čeprav so navidez »pacificirani«. Nekateri poskusi transkulturne mediacije – predvsem v zvezi z nacionalnimi, ustavnimi in interesnimi konflikti – so prinesli začasno umirjanje. Mogoče je oceniti, da je politični vrh (CK ZKJ, obe predsedstvi, skupščina in še nekateri) na zadnjih zasedanjih izkazal uspešne elemente transkulturne mediacije (čeprav z nekaterimi kompromisnimi sporazumi). V politični strukturi (manj v javnostih republik in pokrajin) se je začelo ustvarjati jedro konsenza, ki izriva dosedanjo prevladujočo strukturo konflikta.

Nekateri politiki so v sedanjih kriznih razmerah spoznali, da je funkcija politike med drugim tudi sposobnost definiranja konflikta, zatem pa njegovo obladovanje in razreševanje. Prvi pogoj za tako dejavnost pa je sposobnost empatične projekcije v stališča, potrebe, interese in pričakovanja drugih narodov in narodnosti. Raziskave so razkrile, da številni politiki niso bili pripravljene videti in spoznati nacionalnih, državnih, ekonomskih, kulturnih in informacijskih interesov drugih in so ostajali na svojih nacionalističnih okopih. To je seveda lahko vodilo le k zaostrovanju konflikta.

Danes je bolj kot kadarkoli doslej jasno, da potrebujemo transkulturne mediatorje, ki bodo sposobni začeti in razvijati procese medsebojnega sporazumevanja. To pa je metoda strpnega dialoga, pa tudi argumentirane polemike in znanstvene komunikacije. Nihče si ne more umišljati, da je mogoče težke medrepubliške nesporazume, etnične stereotipe, razne nacionalne sindrome in travme s kirurškimi posegi »odstraniti« čez noč. Možno pa je začeti procese transkulturne mediacije nadaljevati v političnem vrhu, pa tudi na vseh drugih področjih družbenega življenja. Predvsem pa bi morala celotna jugoslovanska publicistična sfera pokazati svojo moralno profesionalno odgovornost in uporabljati paradigmo demokratičnega komuniciranja. Novinarji so protagonisti takšnih konfrontacij; ne živijo v nekakšni nekonfliktni družbi, temveč so sestavni del spopadov idej, političnih projektov, razvojnih načrtov. Zato bi bilo naivno govoriti o tem, da je novinarstvo »osvobojeno« ideoloških in političnih konfrontacij. Novinarji kot javni politični delavci prevzemajo odgovornost za programske cilje družbenega razvoja. V tej zvezi je danes spet aktualna teza Edvarda Kardelja, da moramo kot marksisti vedeti, da sta *zavest in stihija* neločljivo povezani protislovji stvarnosti in družbenih gibanj. Kadar podcenjujemo zavest, bodo komunisti in druge socialistične sile preprosto demobilizirane in bodo prenehale vplivati na razvoj. Kadar pa dovolimo, da se organizirana zavest spremeni v dogmo, s to dogmo brez razumevanja

stvarnosti in razvoja delamo nasilje nad objektivnimi zakoni. Ta dialektična poveza med dvema nasprotjema nam kaže enotnost politične komunikacije, »organizirane zavesti« in nedogmatske analize družbene stvarnosti. Z drugimi besedami, zveza komunistov ne more biti nekakšne dezorganizirana sila družbene zavesti, temveč mora imeti tudi jasno zastavljene pozitivne programe, dejali bi »credo«, v politiki, s katero bo obvladovala tudi stihijo in nasprotno ideologijo in odpirala perspektive družbenega razvoja.

V jugoslovanskih javnih občilih se vedno bolj pogosto razpravlja o svetovnih ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah posameznikov in narodov, o svobodi tiska, cenzuri, človekovih pravicah in svoboščinah, pa tudi o tem, kako krši človekove pravice represivni aparat. Kritični samorefleksiji so podvržene domala vse institucije samoupravnega socializma, delegatski sistem, družbenopolitične organizacije, pa tudi republiške vlade in federacija.

Začelo je prevladovati tudi spoznanje, da jugoslovanski družbenopolitični sistem »živi« v globalni situaciji svetovnih konfrontacij na političnem, ideološkem, ekonomskem, informacijskem, vojaškem, kulturnem in drugih področjih in da so tudi komunikacijski sistemi sestavni del teh (so)odvisnosti.

Slovenski in hrvaški komunikacijski prostor je odprt v evropski prostor in odseva srednjeevropsko komunikacijsko kompetitivno situacijo. Manj to velja za srbski komunikacijski prostor, kjer še danes »glorificirajo« rezultate medijskih raziskav, po katerih je beograjski gledalec televizije povsem zadovoljen z informacijami TV Beograda in ne potrebuje informacij drugih televizijskih centrov, zlasti ne izvenjugoslovanskih. Komunikacijski partikularizem seveda ne more pospeševati interkulturene komunikacije. Taka komunikacijska »samozadostnost« je značilna tudi za nekatera nerazvita okolja v drugih republikah in pokrajinah SFRJ.

Očitno pa je taka komunikacijska zaprtost lahko le prehodna, saj je splošni trend jugoslovanskega komunikacijskega sistema, da je odprt v evropski in svetovni prostor. Zato lahko predvidevamo, da bo ta vedno bolj postajal sestavni del evropskih in svetovnih komunikacij, vedno bolj vključen v proces globalne univerzalizacije informacij.

Literatura:

- Bochner, S. (ur.), (1982), *Culture in Contact*. New York: Pergamon Press.
- Folberg, J., Taylor, A. (1984), *Mediation – A Comprehensive Guide to Resolving Conflicts without Litigation*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- Habermas, J. (1981), *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt.
- Kardelj, E. (1978), *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana: ČZP Komunist.
- Lasswell, Harold D., Lerner, Daniel, Speier, Hans (1979), »Introduction«, v: Lasswell, Lerner, Speier (ur.), *Propaganda and Communication in World History*, Honolulu: The East-West Center, The University Press of Hawaii.
- Splichal, Slavko in Vreg, France (1986), *Množično komuniciranje in razvoj demokracije*, Ljubljana, ČZP Komunist.

Vloga avtonomije intelektualnega dela na univerzi in v družbi (2)

»Ko se je gospostvo kapitala razvijalo in so v njem dejansko vedno bolj postajala neodvisna tudi tista področja proizvodnje, ki se niso neposredno nanašala na ustvarjanje materialnega bogastva – posebno odkar so pozitivne znanosti (naravoslovje) začeli uporabljati kot sredstvo za materialno proizvodnjo, je občutila nižja vrsta sikofantov politične ekonomije obveznost, da vsako sfero dejavnosti povzdiguje in opravičuje tako, da jo prikazuje v »zvezi« s proizvodnjo materialnega bogastva, ker služi kot sredstvo zanj; in tako so slehernega počastili tako, da so ga povzdignili v »proizvodnega delavca« v »najožjem« pomenu besede, namreč v delavca, ki dela pod poveljstvom kapitala, ki mu je na tak ali drugačen način v prid njegovemu bogatenju itd.«¹

V tretjem smislu je bil prav po vzoru naravoslovja, kot sredstva za materialno proizvodnjo, priznan status produktivnosti tudi vsemu intelektualnemu delu. Ker se je intelektualno znanstveno delo, tudi na univerzah, vse bolj odvijalo pod znakom »pozitivne« znanstvenosti (Comte!), je bil ta prehod tudi v znanostih ustrezno pripravljen in olajšan. Vendar Marxu taka produktivna družbena koristnost, dokazana s pomočjo služnosti kapitalu, ni bila posebej pogodu:

»Potem imam že raje take tiče kot je Malthus, ki neposredno branijo potrebo in koristnost »neproizvodnih delavcev« in čistih parazitov.«²

Oglejmo si zdaj nekaj konkretnih argumentov, s katerimi so vulgarni politični ekonomisti spodbijali Smithovo definicijo produktivnega dela!

Germain Garnier je nasprotoval Smithu tako, da je (z dokaj značilno zamenjavo) spremenil sam pojem produktivnosti: vsako delo je treba plačati. S tem je seveda izenačil tisto delo, ki ga najema kot delovno silo kapitalist zaradi proizvodnje presežne vrednosti, z vsakim drugim delom, ki se opravlja za plačilo. Nato se je Garnier pravzaprav problema lotil z moralnim predznakom: zakaj bi bil proizvajalec violin skupno s trgovcem z notami proizvodni delavec, violinist in drugi glasbeniki, ki njihove izdelke uporabljajo, pa ne? S takim pristopom je seveda zabrisano prav tisto razlikovanje, ki je za kapitalistični sistem produkcije bistveno, in ki za intelektualno ali umetniško delo tedaj, kadar se izvaja zaradi njega samega, ne more priznati produktivnosti – saj ne prinaša presežnega sadu v vrednostni obliki, ampak le užitek izvajalca in poslušalcev – prejemnikov. V komentarju k temu Garnierovemu ugovoru pa Marx odpira problem, ki je še danes aktualen:

»Sebi navkljub kaže Garnier z zadnjimi besedami skrito logično zvezo, ki obstaja med prvo Smithovo določitvijo (delo, ki se menjuje za kapital, in delo, ki se menjuje za dohodek) in drugo (delo, ki se utrdi v materialnem, za prodajo primernem blagu, in delo, ki se ne utrdi v taki obliki). Slednje vrste dela po svoji naravi najpogosteje *ne morejo* biti podvržene kapitalistični proizvodnji, druge pač.«³

Marx torej v Smithovi dvojni določitvi produktivnega dela (kot dela za kapital najprej, in nato kot dela, ki se strdi v materialni obliki blaga), ki jo je sicer prikazal

¹ Karl Marx: »Theorien über den Mehrwert«, navedena izdaja, stran 146.

² Na istem mestu, stran 146.

³ Na istem mestu, stran 157.

kot nedosledno in protislovno, najde kanček soli. Nekatere vrste dela, ki se ne strdijo v materialni obliki blaga, namreč *po svoji naravi* ne morejo biti podvržene kapitalističnemu načinu proizvodnje. Upošteva je kasnejši razvoj, ki je privedel tudi do industrializacije celotnega kompleksa kulture in intelektualnega dela v njej, je tudi Marx ostal ujet v Smithovo protislovje. Zato je tudi kasneje vztrajal, da so nekatere vrste umetniške proizvodnje neprimerne za kapitalistično produkcijo zaradi svoje narave – zlasti gre tu za tiste, ki se ne fiksirajo v materialni obliki blaga (knjiga ipd.). Največ, do česar naj bi se pozvnela umetniška produkcija, je torej manufakturna kapitalistična produkcija, zlasti tam, kjer gre za kolektivno podjetništvo (gledališče, opera, orkester ipd.). Današnje stanje na tem področju, in tudi pri intelektualnem delu, je pač zajelo v industrijsko produkcijo tudi vse zvrsti umetniškega dela. Ločnica med produktivnim in neproduktivnim delom zdaj več ne poteka med umetniškimi in intelektualnimi dejavnostmi, ki bi bile po svoji naravi nesposobne za kapitalistično produkcijo (torej produkcijo presežne vrednosti), in drugimi dejavnostmi – ampak znotraj samega intelektualnega in umetniškega dela. Produktivnost ali neproduktivnost intelektualnega dela zdaj ni več odvisna od njegove »narave«, ampak od vstopanja v kapitalistično produkcijo. Avtonomija intelektualnega dela je vse pogostejše pravzaprav samo izbira med neproduktivnim ali produktivnim opravljanjem svoje stroke. Pri tem je umetniško delo v sodobnih razmerjih bodisi neproduktivno, in s tem potisnjeno v položaj uslug, ki so vse odvisnejše od mecenstva in državnih proračunov – ali pa je produktivno, in s tem postaja vedno bolj ravnodušno do posebnih uporabnih kvalitiet lastne dejavnosti, izgublja auro vzvišene dejavnosti in prehaja v mezno delo v kulturni industriji. Intelektualno delo ima pogosto pred seboj podobno izbiro: za avtonomno intelektualno dejavnost zelo pogosto velja prav univerzitetno opravljanje dejavnosti, ki poteka brez ali vsaj pod manjšo prisilo neposrednih kapitalsko uporabnih rezultatov. Proces industrijske revolucije na pragu »postindustrijske dobe« med drugimi težnjami kaže tudi težnjo po zoževanju tega avtonomnega prostora univerzitetnega dela.

Druga plat problematičnosti Marxove zastavitve pa je v tendenci, ki naj bi jo ta proces industrializacije intelektualnega in umetniškega dela vseboval:

»Pri rokodelskem obratu gre za kvaliteto produkta; za posebno spretnost posameznega delavca, za mojstra pa je kot za mojstra supposed, da je dosegel mojstrstvo v tej spretnosti. Njegov položaj mojstra se ne opira le na to, da so produkcijski pogoji njegova last, ampak se opira na njegovo lastno spretnost v tem posebnem opravilu. Pri produkciji kapitala že spočetka ne gre za to na pol umetniško razmerje – ki nasploh ustreza razvoju uporabne vrednosti dela, razvoju posebnih sposobnosti neposrednega ročnega dela, izoblikovanju človeške roke etc. za delo. Od vsega začetka gre za maso, ter za menjalno vrednost in surplusno vrednost. Razvito načelo kapitala je ravno v tem, da postane z njim spretnost odveč, prav tako kot postane odveč tudi ročno delo, neposredno telesno delo nasploh, bodisi kot spretno delo, bodisi kot napor mišic; kapital položi spretnost, ravno narobe, v mrtve naravne sile.«⁴

Te tendence seveda ni mogoče zanikati niti danes: nova industrializacija tiskarstva je razvrednotila poklic stavca, še nekaj let nazaj elitnega in mojstrsko-umetniškega delavca, na raven tipkanja; strojno-elektronsko merjenje tona je uglasovalca z absolutnim poslušom postavila ob bok delavcu, ki s strojnim merjenjem tona dosega iste ali celo natančnejše učinke pri uglasovanju. Toda hkrati je v tej isti

⁴ Karl Marx: »Kritika politične ekonomije 1857/58«, v: METI I. 8, Delavska enotnost, Ljubljana 1985, stran 411.

industrializaciji dobila posebno produktivno vlogo tudi spretnost, inovativnost, umetniškost, iznajdljivost itd. – na primer kot povečanje možnosti grafičnega oblikovanja natisnjene gradiva, ki zahteva sredi industrijske produkcije izjemno spretnost, umetniške, psihološke ipd. sposobnosti. Umetniško in intelektualno delo je pridobilo na produktivnem pomenu, hkrati pa se je seveda tesnje in globlje povežalo s produkcijo kapitala, ki vnaša vanj svoj temeljni pogoj: produkcijo presežne vrednosti.

Ta proces je Marx lahko uvidel le v začetnih in bledih obrisih. Ko Garnier ugovarja Smithu, da mnogi neproizvodni delavci, na primer igralci in glasbeniki, prinašajo profit svojim direktorjem, Marx ugotavlja: »Ta opomba je točna. Kaže pa samo, da je del delavcev, ki jih A. Smith v svoji drugi definiciji imenuje neproduktivne, po njegovi prvi definiciji produktiven.«⁵

Produktivnost teh vrst dela je torej tedaj samo obrobni in pretežno neindustrializiran pojav.

Drugi avtor, ki ga Marx obravnava, je Charles Ganilh. Tudi pri tem med argumenti nastopa dokazovanje, da je vsako plačano delo tudi produktivno delo. Ganilh že vzpostavlja do koristno uporabljene prostega časa tisto razmerje, ki se pojavlja tudi danes: delo, ki je vloženo v ustvarjanje zadovoljstva, prispeva k proizvodnji. Obnova delovne sile v prostem času in njeno izobrazbeno oblikovanje torej, med drugim, ne more biti neproduktivno delo. Neproizvodne vrste dela torej proizvajajo – produktivno delo. Marx tu priznava določeno produktivno vlogo izobraževanja:

»Kar mora delavec od mezde plačati državi in cerkvi, predstavlja odbitek za uslugo, ki mu jih vsiljujejo; izdatkov za izobraževanje ima bore malo; kar pa jih ima, učinkuje produktivno, ker proizvajajo delovno sposobnost«;⁶ Proizvodnja delazmožnosti v izobraževanju ima torej produktivno funkcijo.

Ganilh razvija tudi zakon o tendenci padanja produktivnega dela prebivalstva, ali, kot bi mi danes lahko rekli, o širjenju terciarnega in kvartarnega sektorja. Marx se s tem strinja, toda ne strinja se z Ganilhovimi sklepi. Ko bi ne bilo razrednega razmerja, bi tak razvoj hkrati pomenil, da bi vsi družbeni člani pač imeli vedno več časa za neproizvodno delo in sprostitev od dela. Toda v kapitalistični proizvodnji je pač vse protislovno. Med posledicami manjše potrebne količine produktivnega dela je seveda tudi krepitev neproizvodnega dela, toda na specifičen način:

»Dalo bi se predpostaviti, da so (razen služinčadi, vojakov, mornarjev, policije, nižjih uradnikov itd., metres, konjušnikov, klovnov in žonglerjev) ti neproduktivni delavci v glavnem višje izobraženi kot nekdanji neproduktivni delavci, in da so se zlasti pomnožili slabo plačani umetniki, glasbeniki, advokati, zdravniki, učitelji, izumitelji itd.«⁷

Značilnosti rasti neproduktivnega dela je torej po eni strani nič krajši delovni čas tistih, ki ostajajo privezani k produktivnemu delu, hkrati pa zaradi konkurence tudi slabo plačano neproduktivno delo, h kateremu sicer spada vedno več bolj izobraženih delavcev. Zato je tudi velik del neproduktivnih delavcev »zgolj odličnih beračev«⁸ – zgolj imenitnih pavperjev. Protislovnost produktivnosti dela pod poveljstvom kapitala se torej kaže tudi tu: rast produktivnosti dela ne prinaša bogastva »človeške produktivnosti«, ampak, med drugim, pavperizacijo nepro-

⁵ Karl Marx: »Theorien über den Mehrwert«, navedena izdaja, stran 170.

⁶ Na istem mestu, stran 181.

⁷ Na istem mestu, stran 189–190.

⁸ Na istem mestu, stran 189.

duktivnega dela, pri katerem ima prav intelektualno delo posebej izpostavljen položaj. Razmerje med materialno (produktivno) in duhovno (neproduktivno) proizvodnjo je vznemirjalo tudi Henrija Storcha, ki je predaval politično ekonomijo v Petrogradu carju Nikoli I. (leta 1815). Storch tu razvija teorijo civilizacije: od materialnih dobrin je treba ločiti nematerialne dobrine, ki so element civilizacije in predstavljajo nematerialno vrednost. Smithova zmota je torej v tem, da s pojmom bogastva naroda meri samo na materialna bogastva, zanemarja pa civilizacijske nematerialne vrednote, ki so predpostavka za proizvodnjo materialnih bogastev. Marx tu v kritiki Storcha nastopi s svojo znano tezo, da duhovne proizvodnje pač ni mogoče postavljati v zvezo z materialno sub specie aeternitatis: duhovna proizvodnja je vedno neka določena zgodovinska oblika duhovne proizvodnje, ne pa duhovna proizvodnja nasploh. Kapitalističnemu načinu proizvodnje pač ustreza druga zvrst duhovne proizvodnje kot srednjeveškemu načinu: »Če materialne proizvodnje same ne zapopademo v njeni posebni zgodovinski obliki, ni mogoče razumeti niti tistega, kar iz nje določa njej ustrezno duhovno proizvodnjo, kot tudi ne njuno vzajemno delovanje. Tako ostaneš pri nakladanju.«⁹

V okviru običajnih argumentov, ki jih je izoblikoval že Storch, gre bolj kot za produktivno-neproduktivno delo za opisovanje razmerja med duhovno in materialno produkcijo v kapitalizmu.

Čimbolj se avtorji skušajo približati nekakšnim večnim vrednostim duhovnosti in civilizacije, tembolj se oddaljujejo od racionalnega splošnega razmerja, ki ga je Storch vsaj opisal:

- »1. da različne funkcije v buržoazni družbi predpostavljajo ena drugo;
2. da nasprotja v materialni proizvodnji napravijo vrhno stavbo ideoloških slojev nujno, in njih učinkovitost, najsaj dobra ali slaba, je pač dobra, ker je nujna;
3. da so vse funkcije v službi kapitalista in se iztečejo v njegovo 'korist';
4. da tudi najvišja duhovna proizvodnja dobi priznanje in *opravičilo* v očeh buržoazije, če je prikazana in lažno dokazana kot neposredni proizvajalec materialnega bogastva.«¹⁰

S tem je Marx opisal drugo plat avtonomije intelektualnega dela: da je pač v meščanski družbi vzpostavljena neka celovitost, v kateri se različne funkcije vzajemno predpostavljajo; da je zato tudi nadstavba nujni del produkcije in da je pač v korist kapitala, in da tudi najvišja duhovna produkcija nekaj velja, če se lažno ali pravilno predstavi kot neposredni proizvajalec materialnega bogastva. Avtonomija in vzvišenost intelektualnega dela se torej tu kaže le kot položaj, ki je vseskozi pogojen z vključenostjo intelektualnega dela v obsoječo družbeno organizacijo. K tej dvojnosti avtonomije se bomo še vrnili.

V obravnavi dokazov, s katerimi Nassau Senior postavlja poveljevalno in drugo duhovno delo na vzvišeno mesto, Marx nakazuje dve obdobji oziroma dva različna odnosa kapitala in kapitalista do duhovne proizvodnje. Če je bil Smith tolmač odkrito brutalnega buržuja-parvenija, je pač Nassau tolmač 'izobraženega kapitalista', ki se skuša prikazati tudi kot mecen duhovnih dejavnosti. Dejstvo, da so vse človekove dejavnosti tako ali drugače med seboj povezane (kljub delitvi dela oziroma prav zaradi nje), se kaže v kapitalistični delitvi materialnega in duhovnega dela na dvojen način: »Izobraženi buržuj in njegov zagovornik sta do te mere topoumna, da učinek vsake dejavnosti merite po njenem učinku na možnjo. Po drugi plati pa sta toliko izobražena, da priznavata tudi tiste funkcije in dejavno-

⁹ Na istem mestu, stran 257.

¹⁰ Na istem mestu, stran 259.

sti, ki s proizvodnjo bogastva nimajo nobene zveze, in jih priznavata zategadelj, ker ‚posredno‘, tudi te povečujejo njuno bogastvo itd., skratka, ker opravljajo neko za bogastvo ‚koristno‘ funkcijo.«¹¹

Lahko sklepamo, da se pravkar razviti socializem obnaša do duhovne produkcije na isti dvojni način. Zastopniki družbene lastnine in vedno bolj etastični nosilci kapitalske vloge se obnašajo do intelektualnega dela na dvojen način: merijo ga kot potrošnjo, in ga torej obravnavajo na isti način kot buržoazni parveni, da bi se, po drugi plati, skušali predstaviti kot razsvetljeni socialistični vladarji, ki priznavajo tudi duhovnemu delu določeno nujnost in koristnost – če ne drugače, pa po posredni produktivnosti, ki je pogojena seveda zlasti z ideološko koristnostjo.

Ko Marx v sklepu znova navaja Smithove brutalne obtožbe zoper parazitski obstoj vladajočih družbenih slojev, duhovnikov, advokatov, zdravnikov, umetnikov itd., ugotavlja:

»To je jezik buržoazije, ki je še revolucionarna in si še ni podredila celotne družbe, države, itd. Te od davnin spoštovane transcendentne poklice suverena, sodnika, oficirjev, duhovnikov itd., to celoto starodavnih ideoloških stanov, ki jih sestavljajo znanstveniki, magistri in duhovniki, *ekonomsko* izenači z množico svojih lakajev in komedijantov, ki jih oni in brezposelni bogataši, zemljiški gospodje in brezdelni kapitalisti vzdržujejo. Oni so zgolj služabniki ljudstva, tisti drugi pa so njihovi domači služabniki. Živijo od proizvodov *dejavnosti drugih*, in jih zato moramo skrčiti na najmanjšo mero.«¹²

Značilna poteza: na eni strani revolucionarnost buržuja, ki mu omogoča brutalno izjavo, ki je v bistvu točna – nosilci materialnih in ideoloških aparatov države so sluge kapitala. In na drugi strani prav tako brutalno zvajanje obstoječe služnosti na univerzalno in večno raven – duhovna produkcija je potrebna, toda ker gre za neproduktivno delo, jo je treba zvesti na najracionalnejšo in najnujnejšo mero. Že tu se kaže poteza, ki ostaja aktualna tudi v socializmu: med t. i. ‚splošno‘ in ‚skupno‘ porabo ni bistvene ločnice. Obe sta v služnostnem položaju, oz. se celo ponuja možnost, da se na račun krepitve aparatov države kot parazitska prikaže prav produkcija tistih družbenih sektorjev, ki za reprodukcijo oblasti niso v danem trenutku tako bistveni kot polna možnja neposredno državnih aparatov.

Ko kapitalisti osvoje ideološki in državni teren, je njihovo razmerje do parazitov drugačno:

»Čim pa je buržoazija osvojila teren, delno zavlada državi sama, delno sklenila kompromis z njenimi prejšnjimi posestniki, čim je ideološke stanove priznala za kri svoje krvi in jih vsepovsod spremenila v svoje funkcionarje, jim vtisnila lastno podobo; čim sama ni v razmerju do tega neproduktivnega razreda predstavnik produktivnega dela, ampak pravi produktivni delavci dvigujejo glas proti njej, in ji prav tako očitajo, da sama živi od delavnosti drugih ljudi; čim je dovolj izobražena, da se ne predaja v celoti proizvodnji, ampak želi tudi ‚izobraženo‘ upravljati; čim se tudi duhovno delo vedno bolj izvršuje v njeni službi, stopa pod poveljstvo kapitalistične proizvodnje – tedaj se stvar spremeni in buržoazija se trudi, da bi z lastnega stališča ‚ekonomsko‘ upravičila tisto, proti čemur se je prej z orožjem kritike bojevala.«¹³

Paradoksalno je priznavanje pomena-produktivnosti intelektualnega dela tu

¹¹ Na istem mestu, strani 260.

¹² Na istem mestu, stran 273.

¹³ Na istem mestu, stran 274.

povezano z realizirano vladavino kapitala, tako da je brutalno zanikanje duhovne produkcije kot produktivne revolucionarnejše od priznavanja njenega pomena, saj je to priznavanje dejansko le izraz njene podreditve. Čimbolj se torej govori o produktivnosti intelektualnega dela, tembolj je verjetno, da je intelektualno delo ujeta v ideološko reprodukcijo obstoječega reda in v prispevek produkciji presežne vrednosti.

Toda hkrati prav ta dvojnost odnosa vladajočega razreda do duhovne produkcije, ki jo enkrat vidi v funkciji ideoloških aparatov države in produkcije presežne vrednosti, drugič pa v funkciji anarhističnega rušenja reda in parazitskega prisada na ustvarjenem bogastvu – ustvarja tla za avtonomijo intelektualnega dela. Na strani intelektualnega dela se ta dvojnost kaže kot vzvišenost njegovega družbenega poslanstva na eni in kot totalna izolacija in tudi možna ali dejanska beda na drugi strani; kaže se kot totalni dvom v kakršnokoli poslanstvo in obup nad napredkom civilizacije, in kot upanje v sovpadanje koristne družbene funkcije lastnega intelektualnega dela z bogatitvijo, kakorkoli koruptivno. Tu se pojavljajo postave intelektualnih delavcev, ki jih poznamo iz umetnosti: tu je doma že doktor Faustus v moderni izvedbi (Goethe), tu je doma tudi serija likov ruske intelektualne in umetniške scene devetnajstega stoletja, tu je doma tudi naš Martin Kačur, tu so doma naši hlapci in Jermeni, tu je doma gradbenik Sollnes... in tu so doma tudi dileme sodobne znanosti, ki jih pri nas razčlenjuje in razkriva zlasti dr. Andrej Kirn. Dr. Andrej Kirn je tudi že dovolj prikazal, katero znanstveno delo je za Marxa (in že prej Engelsa) produktivno,¹⁴ zato tega ne bomo ponavljali. Prav tako se ne bomo spuščali v obnovo Marxovega bolj urejenega povzetka lastnih sklepov o razpravi o produktivnem in neproduktivnem delu,¹⁵ kjer gre za ponovno ureditev že obravnavanih idej.

V Očrtih (Kritika politične ekonomije 1857–58) lahko najdemo mnoge pasaže, ki po pomenu ustrezajo tudi navedenim mestom o produktivnem in neproduktivnem delu iz Teorij presežne vrednosti. Pomembneje kot to pa je, da že v Očrtih najdemo formulirane globalne tendence kapitalistične reprodukcije. Te formulacije presegajo tudi domet njegovih tedanji stopnji industrializacije zavezanih omejitvev glede možnosti produktivnega dela v duhovni proizvodnji.

»Tako kot torej na kapitalu utemeljena produkcija po eni strani ustvarja univerzalno industrijo – tj. surplusno delo, vrednost ustvarjajoče delo – ustvarja po drugi strani sistem občega izkoriščanja naravnih in človeških lastnosti, sistem obče koristnosti, ki se, kot je videti, opira tako na znanost kot na vse fizične in duhovne lastnosti, medtem ko se zunaj tega kroga družbene produkcije in menjave nič ne prikazuje kot *na-sebi-višje*, upravičeno-za-samo-sebe. Tako šele kapital ustvari meščansko družbo in univerzalno prilaščanje od strani članov družbe – tako narave kot tudi družbene povezanosti same. Hence the great civilising influence of capital; njegova produkcija neke družbene stopnje, glede na katero se vse poprejšnje kažejo le kot *lokalni razvoj* človeštva in kot *idolatrija narave*. Šele zdaj postane narava čisti predmet za človeka, povsem stvar koristnosti; ni več pripoznana kot moč za sebe; in teoretsko spoznanje njenih samostojnih zakonov se samo kaže le kot zvijača, da bi se jo podvrglo človeškim potrebam bodisi kot predmet potrošnje bodisi kot sredstvo produkcije. Kapital žene v skladu s to svojo tendenco tako čez nacionalne pregrade in predsodke, kot čez oboževanje narave in čez tradicionalno,

¹⁴ Andrej Kirn: Na Marxovo razumevanje znanosti in tehnike, Mladinska knjiga, Ljubljana 1978, poglavje »Znanost kot produktivna sila družbenega produkcijskega in reprodukcijskega procesa«, stran 58 in dalje; in poglavje »Znanost kot produktivna sila kapitala«, stran 84 in dalje.

¹⁵ Karl Marx: »Theorien über den Mehrwert«, navedena izdaja, strani 365–388.

znotraj določenih meja samozavestno zakoličeno zadovoljevanje obstoječih potreb in reprodukcijo starih načinov življenja. Vse to destruira in nenehno revolucionira, rušeč vse pregrade, ki ovirajo razvoj produktivnih sil, razširitev potreb, raznoterost produkcije ter izkoriščanje in menjavo naravnih in duhovnih sil.¹⁶

Duhovna proizvodnja, in z njo intelektualno delo ter Univerza kot vrhovna institucija intelektualnega dela in njegovega strokovnega formiranja – nič ne more biti načelno izvzeto iz tega univerzalnega revolucioniranja, nič ne more ohraniti svoje večne ‚aure‘, nič ne ostane čisto in varno pred univerzalnim načelom koristnosti. V tem procesu tudi intelektualno delo dokončno izgubi avreolo privilegirane posebnosti, in postane koristen del družbene delitve dela. Njegova funkcija je vsekakor različna: neposredna udeležba v razvoju tehnološke podlage produkcije in posredno omogočanje razvoja produkcije z odkrivanjem naravnih funkcij in procesov, pa tudi ideološka obramba meščanskega sveta in njegova slavnostna samorazlaga, razvoj tistih spretnosti, ki omogočajo vzdrževanje tega kozmosa v obstoječih mejah in preprečujejo njegovo eksplozijo. S tem procesom se najprej namesto nekdanjih privilegijev vzpostavi avtonomija intelektualnega dela, njegova načelna svoboda in priobčljivost; k temu sodi tudi avtonomija Univerze. V tem razvoju, ki je vanj vpotegnjeno tudi intelektualno delo, pa obstaja čer:

»Toda iz tega, da kapital postavlja vsako takšno mejo kot pregrado in da jo zato *ideelno* presega, nikakor ne izhaja, da jo je premagal *realno*, in ker je vsaka takšna pregrada v protislovjih, ki jih nenehno premaguje prav tako pa tudi nenehno postavlja. Še več. Univerzalnost, h kateri se nezadržno žene, trči na pregrade v njegovi lastni naravi, ki bodo na določeni stopnji njegovega razvoja omogočile, da bo on sam spoznan kot največja pregrada te tendence, in ki zato ženejo k njegovemu samoodpravljanju.«¹⁷

Prav v razmerjih in pojmu avtonomije intelektualnega dela, in avtonomije Univerze, se ta protislovja jasno kažejo. Gre za to, da kapital osvaja področje duhovne produkcije za produktivno delo in hkrati za ideološko podporo lastnega razvoja; v tem osvajanju prestopa vse pregrade na način tistih osvajalcev, ki drveč proti cilju za seboj puščajo ‚osvojeno ozemlje‘, na katerem cveti podtalna in partizanska dejavnost, tisti stari krt, ki rahlja zemljo za odpravo osvojitve. Avtonomija intelektualnega dela kot poseben položaj duhovne produkcije, ki se intelektualnemu delavcu kaže kot izbira med intelektualnim vdinjanjem produkciji presežne vrednosti ali ideološkemu ohranjanju reda, in med možnim razkrivanjem koruptivnosti tega vdinjanja – se na ravni rezultata kaže tudi kot protislovje med avtonomnimi cilji znanosti in Univerze in dejanskimi dosežki, ki so – neodvisno od intelektualnega dela – lahko pogubni tudi za fichtejevsko vlogo učenjaka.

Avtonomija, kakršno omogoča meščanski svet, že pri umetnosti kaže na svoje dvojno lice. Analizo avtonomije umetnosti Bürger takole povzema:

»*Avtonomija umetnosti* je kategorija meščanske družbe. Omogoča, da opišemo zgodovinsko vzpostavljeno sprostitev umetnosti iz življenjsko praktičnih naročil, torej dejstvo, da se je mogla pri pripadnikih razreda izoblikovati ozko razumskim namenom nezavezana čutnost, ki je vsaj včasih prosta pritiska neposredovane premoči bivajočega . . . Avtonomija je s tem v dobresednem pomenu ideološka kategorija, ki povezuje moment resnice (iztrganost umetnosti iz življenjske prak-

¹⁶ Karl Marx: »Kritika politične ekonomije 1857/58«, navedena izdaja, stran 273.

¹⁷ Na istem mestu, stran 274.

se) in moment neresnice (hipostaziranje zgodovinsko vzpostavljenega stanja v ‚bistvo‘ umetnosti«).¹⁸

Lahko bi rekli, da je znanost vpotegnjena in praktično življenje in služenje temu življenju prav toliko, kolikor je umetnost ideološko oproščena tej službi. Avtonomija intelektualnega dela je zato drugačnega pomena: rezultat neodvisnosti znanosti naj bi ravno bila njena koristnost za vse, in to je tudi moralno podgrajeni meščanski projekt. Znanost v njeni avtonomiji pretrese šele rezultat, ki je daleč od načrtovanega. Tu je avtonomija znanosti in intelektualnega dela šele postala tudi za intelektualne delavce problematična – medtem ko je za umetnike problematična že od samega začetka. Kapitalistični način proizvodnje je vendarle sovražen določenim umetniškim načinom in držam tudi načelno, medtem ko je instituciji znanosti (k njej sodi tudi Univerza) načelno prijazen vsaj do tiste mere, do katere so dejavnosti univerzitetnih ustanov lahko koristne za proizvodnjo presežne vrednosti.

Značilnost prvih socialističnih prodorov na praktična zgodovinska tla je, da prinašajo s seboj ogromno porcijo tistega grobega meščanskega pojmovanja o produktivnem delu, tudi na področje intelektualnega dela. Na področju intelektualnega dela in Univerze pojem kulturne revolucije (ki se uporablja tako za sovjetska pozna dvajseta leta kot za kitajsko situacijo konca šestdesetih let, lahko pa bi ga uporabili tudi za obdobje ustvarjanja usmerjenega izobraževanja in vraščanja izobraževanja v združeno delo pri nas) dobesedno pomeni prav kapitalsko racionalizacijo, ki zaničuje vsako delo razen pridobitnega, in tako neposredno sodi v orožarno tistih komunističnih programov, ki se dajo videti že v grobem asketskem in izenačevalskem komunizmu. Nagnjenost socialističnih procesov k tej vrsti ukinjanju avtonomije, ki ni bila brez podpore tudi v univerzitetnih in intelektualnih vrstah (čeprav je je imela dokaj več med avantgardnimi umetniki), je gotovo svarilno dejstvo. To dejstvo nas verjetno tudi v zamišljanju preobrazbe Univerze v njenem dolgoročnem razvoju sili, da s pojmom in instituti avtonomije univerze in avtonomije intelektualnega dela (celo s pomočjo banalnih argumentov o produktivnosti, ki jih je Marx sicer tako neusmiljeno zdelal) skušamo vzpostaviti nekakšno ravnotežje in za Univerzo ugodnejšo situacijo. In ker ne produktivnost presežne vrednosti ne ideološka ortodoksnost nista dobri merili za intelektualno delo, se mora tudi to zatekati k institutu lastnih, avtentičnih in avtonomnih intelektualnih kriterijev. Boj za avtonomijo intelektualnega dela in tudi avtonomijo Univerze se torej v socialističnih družbah pogosto šele prav zaostri, in razkriva vsa protislovja na pridobivanju presežne vrednosti zasnovani produkciji. Vendar te avtonomije ne kaže pretirano povzdigovati v zvezde: človeško produktivna je le tedaj, kadar omogoča vzpostavljanje človeško produktivnih kriterijev nasproti kapitalskim in ideološkimi. Sicer pa je tudi tu le opravičilo, s katerim se intelektualno delo in Univerza lahko zabubita v svoj lasten ceh. Zato je tudi za to avtonomijo veljavno sporočilo, ki ga je razvil v polemiki o poeziji Janez Strehovec:

»Meščanska, torej v ideologijah in politiki meščanstva v vzponu in meščanstva v evoluciji, v metamorfozah razvita koncepcija o umetniški avtonomiji je čisto militantna, ne-naivna kategorija. Avtonomna umetnost je od države ločena umetnost, torej čista umetnost, kot se v malomeščanskem žargonu govori o čisti filozofiji (le kakšna je neumita filozofija?), t. j. poseben ‚sektor‘ . . . Oblikovali so umetnost kot posebljenje čiste lepote, ki je povsem drugo življenje, produktivnega, interesov, vprašanj po resničnem. Vendar pa je to le ena, zelo naivna varianta

¹⁸ Peter Bürger: *Theorie der Avantgarde*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1974, stran 63.

odgovora, porojenega iz uživanja v umetniškem avtonomizmu. Drugače so odgovarjali nenaivni umetniki, namreč tisti, ki jim je umetniška avtonomija prišla prav, da so lahko začeli s subverzivnim, heretičnim infiltriranjem svojih idej negativnosti v umetniška dela, taktično oblikovana z bleščečo stilizacijo, ki je omogočila alibi njihovim intencijam.«¹⁹

Na ozadju poleta misli nemške klasične filozofije in enciklopedistov o vlogi intelektualnega dela, na ozadju prve in kasnejših kriz tega projekta, na podlagi politično ekonomske vloge in položaja univerze in intelektualnega dela in analize tega položaja – lahko za sodobno intelektualno delo razvijamo le še ne-naivno projekcijo avtonomije. V nekem pogledu se mora intelektualno delo danes priučiti tistemu, kar je umetniško delo že zapopadlo skoz težavni proces modernizma, avantgarde, neoavantgarde in postmodernizma: da je avtonomija intelektualnega dela neka ne-naivna strategija in taktika, ne pa družbeni neprotislovni status.

¹⁹ Janez Strehovec: »Kam se vračam in zakaj« II. del, »Delo«, 2. 9. 1982, stran 9 (Književni listi).

MIHA RIBARIČ

Ustavne spremembe

I

S sprejemom amandmajev k Ustavi SFRJ novembra 1988 se je na ustavni ravni končalo prvo obdobje posttitovske Jugoslavije. Gospodarska, družbena in politična kriza, v katero se čedalje globlje pogrezamo, je po svoje pomagala k temu, da smo se brez večjih težav in skorajda neopazno poslovili od nekaterih temeljnih elementov ustavne ureditve iz leta 1974. Samo primeroma naj jih nekaj navedem: delo ni več edina podlaga za prilaščanje in za upravljanje, temeljna organizacija združenega dela ni več osnovna oblika združenega dela, zaposlenim ni več zagotovljeno delovno mesto, planiranje za gospodarske organizacije ni več posebna obveznost, delegacije za skupščine družbenopolitičnih skupnosti niso več ključni element odločanja in prihajajo v ospredje neposredno izvoljeni delegati, predsednik organa Zveze komunistov Jugoslavije ni več član Predsedstva SFRJ. Na področju odnosov v federaciji se je sicer povečalo število izrecno navedenih pristojnosti zveznih organov, vendar je ostalo načelo soglasja, ni bil uveden Zbor združenega dela v Skupščino SFRJ in federacija ni dobila v svoje roke celoten davčni instrumentarij za financiranje funkcij federacije in neposredno izvajanja razvojne in ekonomske politike. Prav tako niso bili sprejeti predlogi, ki bi spremenili Zvezno sodišče v Vrhovno sodišče, ki bi prenesli na Ustavno sodišče Jugoslavije nove pristojnosti, ki bi povečali pristojnosti zveznih organov na področju državne varnosti in ki bi dali v primeru spora prednost zveznemu zakonu pred republiškim zakonom še pred odločitvijo ustavnega sodišča.

Očitno so si nekateri predstavljali, da bomo tako imenovano dogovorno ekonomijo nadomestili s kombinacijo podjetništva na mikro ravni in močnimi ekonomskimi funkcijami na ravni centralne države. Ekonomske funkcije centralne države same po sebi seveda ne morejo biti sporne. Temeljna razlika v pogledih se pokaže v tem, ali imamo v mislih (centralno) državo v funkciji učinkovitega razvoja po načelih tržne ekonomije, omogočanja podjetništva in polnega razvoja nacionalnih skupnosti, ali pa želimo vzpostaviti centralno državo kot nosilca razvoja, prekomernega zajemanja sredstev in vsesplošnega prerazdeljevanja z vsemi posledicami za nadaljnjo slabitev reprodukcijske sposobnosti gospodarstva in celotne družbe, za odpravo sleherne motivacije za delo in ustvarjanje tako posameznika kot gospodarskih in drugih subjektov.

Na področju političnega sistema ima tudi uvajanje neposrednih volitev delegatov prav gotovo več interpretacij. Tam, kjer je zelo močno pojmovanje Zveze komunistov kot avantgarde, ki na množičnih zborovanjih neposredno mobilizira množice za obračun z vsem, kar ji stoji na poti, so neposredne volitve očitno pojmovane kot instrument partije na oblasti, ki bo v federativnih odnosih element

množic po naravi stvari nujno uveljavljala kot kriterij za odločanje na podlagi večine namesto ali poleg odločanja na podlagi soglasja. Kajpada večinsko odločanje v federalnih organih nima samo partijsko populističnih korenin. Pred razvojem množičnega nacionalnega gibanja na čelu z zvezo komunistov se je predvsem poudarjalo razredni vidik. Model enotnega delavskega razreda Jugoslavije z enotnimi interesi na enotnem jugoslovanskem trgu kajpada hitro pride v drugačno ali pravo luč, če naj bi to pomenilo na podlagi večinskega odločanja enostavno prelivanje novo ustvarneje vrednosti od enih k drugim. Prav gotovo je za centralno prelivanje in se tem tudi zajemanje sredstev zainteresiran doberšen del gospodarskih subjektov in politične strukture, ki stoji za ali nad njimi. Tu gre za cel sistem raznih sistemov – od kreditiranja manj razvitih do sredstev za vrsto drugih posebnih in prednostnih potreb.

Ne da bi šel dalje v obravnavo splošnega političnega predstavništva v federaciji po načelu večinskega odločanja, naj izrazim svoje prepričanje, da bo v naših razmerah tu potrebno v nadaljnjih razpravah prav gotovo upoštevati ne samo materialni, finanačni, ekonomski, razvojni vidik, ampak tudi nacionalni vidik nasploh. Pravice in svoboščine človeka kot takega, kot delavca in ustvarjalca in kot člana žive nacionalne skupnosti, kot dela svetovne skupnosti, se morajo povezovati v celoto, ki ne bo prizadela, ampak bo omogočala in pospeševala tak njegov položaj.

Neposredne volitve delagatov pa se ne povezujejo samo z mednacionalnim vidikom in odnosi v federaciji. Ob pluralizmu avtentičnih samoupravnih interesov, ki naj jih izrazijo in uveljavljajo delegati v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti, se odpira vprašanje političnega pluralizma. Téma je tesno povezana z vlogo zveze komunistov in strankarstvom ali nestrancarstvom. Dosedanja opredelitev, da zveza komunistov po svoji programski usmeritvi ni stranka in da se želi otresti elementov enopartijskega monopola in da je za določene oblike političnega pluralizma prostor v Socialistični zvezi, je soočena z novimi izzivi. Stvar očitno ni več rezervirana šele za novo ustavo. Dati bo treba nove odgovore. Elementov enopartijskega monopola očitno ne želimo zamenjati s tekmovanjem političnih strank za oblast in tudi ustava tega ne dopušča. Politični pluralizem v nestrancarški obliki pa je očitno odprta téma, ki v praksi že prehiteva odgovore in zastavlja vprašanje, ali v nekaterih elementih že ne presega nestrancarški okvir.

II

Ne glede na različna pričakovanja, kaj vse naj bi našlo mesto v ustavnih amandmajih in kaj ne, z njihovim sprejemom so odpadle vse ovire za spremembe gospodarskega sistema, ki naj omogočijo začetek gospodarske reforme. V gradivu »Temelji reforme gospodarskega sistema«, ki ga je sprejel Zvezni izvršni svet na svoji seji 31. oktobra 1988, je sicer ugotovljeno, da (takrat šele predloženi) ustavni amandmaji nudijo »samo delne, skromne možnosti« za vodenje ustrezne makro ekonomske politike na ravni federacije. Navedeno gradivo zlasti pogreša možnost, da federacija poleg vrst, virov, zavezancev in osnov davkov regulira tudi vrste stopenj, olajšave in oprostitve. Zvezni izvršni svet je v skupščinsko proceduro predložil zakon o temeljih davčnega sistema, ki vključuje tudi davek na osebni dohodek, obresti in dividende občanov. Slednji predlog je v izrecnem nasprotju z obrazložitvijo ustavnih amandmajev, da se temelji davčnega sistema določajo samo za subjekte, ki opravljajo gospodarsko dejavnost oziroma za subjekte tržne-

ga poslovanja. Torej se ne bi smeli nanašati na osebnih dohodek in na premoženje občanov, kar vse je v republiški pristojnosti. Navedeno je samo primer poskusa centralistične interpretacije ustavnih amandmajev. Na temelju dosedanjih izkušenj lahko s precejšnjo verjetnostjo pričakujemo še več takih interpretacij, bodosi še znotraj veljavnih ustavnih okvirov ali celo preko njih.

V predhodni politični proceduri je tudi že postopek priprave nove ustave SFRJ. Ni več vprašanje, ali naj se tega dela lotimo ali ne. Zdi se mi pa, da morajo biti poleg strokovnega in znanstvenega dela in političnih razjasnjevanj ustvarjene tudi ustrežnejše družbene, ekonomske, socialne in politične razmere za produktivno delo. Če in dokler ne bodo doseženi bistveni premiki na bolje pri premagovanju neugodnih gospodarskih gibanj in krize sploh, pač ne moremo pričakovati, da bo mogoče na resnično demokratičen način pripraviti novo skupno ustavo jugoslovanskih narodov skupaj z narodnostmi, s katerimi živijo.

III

Medtem ko se oblikuje nova zvezna sistemska zakonodaja in nadaljujejo predhodne priprave za novo ustavo SFRJ ter pripravljajo amandmaji slovenske ustave, se velja pomuditi pri nekaterih amandmajih, ki so vzbudili največ dvomov. Slovenska skupščina je ob dajanju soglasja k amandmajem k ustavi SFRJ celo sprejela posebna stališča o tem, kako razume vrsto ustavnih določb. Teh deset točk pomeni dejansko za slovensko skupščino neke vrste obvezno ustavno razlago. Dala jo je v funkciji ustavodajalca, kajti brez njenega soglasja, kakor tudi brez soglasja katerekoli republiške ali pokrajinske skupščine, ustavne spremembe ne bi mogle biti sprejete. Sprejeta stališča pomenijo vnaprejšnjo zavezo slovenske skupščine, da ne bo dala soglasja na zvezne zakone in druge akte, ki bodo pripravljene v nasprotju s takim razumevanjem ustavnih amandmajev in da bo tudi sicer sama in njeni organi ravnala tako, kot je v stališčih opredeljeno.

Prvo stališče se nanaša na velike tehnično-tehnološke sisteme. Osnovni problem pri tem amandmaju je bil, kaj je razumeti z »enotnostjo družbeno-ekonomskih odnosov«. Ustava sicer sedaj govori o enotnem sistemu socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. V bistvu gre za vprašanje, ali se lahko na ravni celotnega sistema sprejema zavezujoče odločitve v nasprotju z voljo posameznih delov enotnega sistema, in sicer tako na ravni znotraj samega sistema kot še posebej z zveznim zakonom. To vprašanje je bilo z dodatno obrazložitvijo ustavnih amandmajev razrešeno tako, da je izrecno navedeno, da je pod sprejemanjem skupnih planov samo po sebi umevno, da se ne morejo sprejemati drugače kot sporazumno. In dalje, da z zveznim zakonom ni mogoče določiti obveznosti združevanja sredstev za delovanje sistema, ker federacija ne more sprejemati zakonov, ki določajo obveznost združevanja sredstev. To stališče v obrazložitvi je podrobno razdelano in širše celovito oblikovano v stališčih slovenske skupščine. Pri tem je poudarek na tem, da bodo delavci v velikih sistemih pri pridobivanju dohodka in pri odločanju o njem v enakem družbenoekonomskem položaju kot drugi delavci v gospodarstvu, in da morajo biti upoštevane tudi potrebe in interesi uporabnikov njihovih storitev v republikah in pokrajinah.

V naslednjem stališču slovenska skupščina ugotavlja, da zvezni zakon pri izvrševanju nima prednosti pred republiškim zakonom. V sprejetem amandmaju je opuščena prej predlagana sporna določba, da se ob sprožitvi postopka pred Ustavnim sodiščem Jugoslavije za oceno, ali zakon, drug predpis ali splošni akt ali samoupravni splošni akt ni v skladu z zveznim zakonom oziroma da je v nasprotju z zveznim zakonom, do odločitve Ustavnega sodišča Jugoslavije uporablja zvezni zakon. Opuščena pa je tudi določba v sedanji ustavi, da če je republiški oziroma pokrajinski zakon v nasprotju z zveznim zakonom, se uporabi začasno, do odločbe Ustavnega sodišča, republiški oziroma pokrajinski zakon, če so za izvrševanje zveznega zakona odgovorni zvezni organi pa zvezni zakon (tretji odstavek 207. člena ustave SFRJ).

Pri tem je treba reči, da že do sedaj ni bilo jasno, da je republiški oziroma pokrajinski zakon v nasprotju z zveznim zakonom, ko pa ob tem ustava izrecno določa, da gre v primeru takega nasprotja za začasno uporabo do odločbe, to je do odločitve Ustavnega sodišča. Menim, da črtanje sedanje določbe ne pomeni nujno, da bi se vedno v primeru spora uporabljal zvezni zakon, kajti za ugotovitev nasprotja republiškega zakona z zveznim zakonom je izključno pristojno Ustavno sodišče Jugoslavije, in preden to sodišče takega nasprotja ne ugotovi, nasprotja ni. Zato bo po mojem mnenju zvezni organ, če je odgovoren neposredno za izvrševanje zveznega zakona, vedno uporabljal zvezni zakon in obratno republiški organ, ki bo izvajal zvezni zakon, za katerega izvrševanje niso neposredno odgovorni zvezni organi, bo pač uporabljal republiški zakon. Če in ko bo Ustavno sodišče ugotovilo, da je republiški zakon v nasprotju z zveznim zakonom, je itak po ustavi določen rok z možnostjo podaljšanja, v katerem mora skupščina republike svoj zakon uskladiti z odločbo ustavnega sodišča.

Neutemeljeno je trditi, da novo predlagana rešitev pušča v veljavi primat zveznega zakona, medtem ko republiški zakon v primeru neskladja ostaja brez varstva. Po ustavi sploh ni potrebna skladnost republiškega zakona z zveznim in torej ni mogoče govoriti o neskladju, republiški organi so pa dolžni izvajati republiški zakon, kajti zakon je za njih veljaven in ga morajo uporabiti, razen če ustavno sodišče ugotovi neskladnost z ustavo oziroma nasprotje z zveznim zakonom, ali če izda začasno odredbo. Republiška skupščina ob tem ugotavlja, da zvezni upravni organi niso pooblaščenec terjati od republiških upravnih organov, da morajo v primeru predpostavljenega nasprotja neposredno izvrševati zvezni zakon.

Na področju pravosodja je slovenska skupščina sprejela stališče, da pravica federacije, da z zveznim zakonom določa načela o ustanavljanju in sestavi rednih sodišč ter načela o izvolitvi in prenehanju sodniške funkcije in analogna določba glede javnih tožilcev ne sme poseči v samostojno pristojnost republike, da s svojimi zakoni samostojno določa organizacijo in pristojnosti svojih sodišč in javnih tožilcev. Nekateri menijo, da je v situaciji, ko republika ne ureja izvirno in samostojno pravosodja neposredno na podlagi ustave, ampak mora pri tem upoštevati tudi zvezni zakon, pa čeprav le-ta določa samo načela, okrnjen, degradiran status republike kot države. Pri tem se velja spomniti na že do sedaj veljavno ustavno določbo, da zvezni zakon določa načela o ustanovitvi, pristojnosti in sestavi sodišč

združenega dela (drugi odstavek 226. člena ustave SFRJ). Sicer pa se zastavlja vprašanje, kaj pomeni insistiranje, da mora republika kot država pravosodno oblast izvajati samostojno in izvirno na temelju ustave. Ali se taka zahteva nanaša le na organizacijo pravosodnih organov, vključno s pristojnostmi, ali tudi na vsebino njihovega dela. Če bi šlo tudi za slednje, potem bi moralo biti vse materialno pravo, konkretno zakoni, po katerih sodijo sodišča, če se omejim samo na zakone, v popolni in izključni pristojnosti republike kot države. Po temeljnih ustavnih načelih, tako v federalni kot v republiški ustavi, se suverene pravice delovnih ljudi, narodov in narodnosti, uresničujejo v socialističnih republikah in v socialističnih avtonomnih pokrajinah in v SFRJ, kadar je tako v skupnem interesu določeno s federalno ustavo. Razmejitev lokacije uresničevanja suverenih pravic je stvar ustavnega dogovora suverenih narodov in njihovih republik ter narodnosti v skladu z njihovimi specifičnimi ustavno določenimi pravicami. Vsekakor je potrebno tehtati vsako federalno pristojnost posebej in vse skupaj, da bi lahko ugotovili, kakšne posledice ima za položaj naroda, ki se je na podlagi pravice do samoodločbe na podlagi neodtujljive in trajne pravice do odcepitve vključil v federativno skupnost.

Za nekatere je sporna tudi določba, da ima javni tožilec pravico in dolžnost neposredno dajati obvezna navodila za delo nižjemu javnemu tožilcu, kadar je z ustavo določeno, pa tudi drugemu javnemu tožilcu. Ta določba se ne nanaša na zveznega javnega tožilca, ker je njegova pristojnost, da lahko daje obvezna navodila republiškemu oziroma pokrajinskemu javnemu tožilcu in lahko prevzame kazenski pregon pri kaznivih dejanjih, določenih z zveznim zakonom, že v sedanji ustavi povsem nedvoumno opredeljena (373. člen). Navedena določba ureja odnose v republiki, ki so pa v slovenski ustavi že tako urejeni (294. člen ustave SRS). Za SR Srbijo pa ima navedena zvezna ustavna določba večji pomen, ker je s tem že razrešen na zvezni ravni odnos do pokrajin.

VI

Slovenska skupščina posebej poudarja, da je strategija znanstveno-tehnološkega razvoja sestavni del skupne razvojne politike. Strategije na posameznem področju sploh ne bi bilo treba posebej opredeljevati kot federalno pristojnost. Posebno opredeljevanje bi imelo smisel le, če naj ima na tem področju federacija večjo pristojnost, kot jo ima sicer pri določanju razvojne politike. Zato se je tudi dolgo časa vztrajalo pri opredeljevanju strategije kot enotne, kar bi že pomenilo odstopanje od opredeljevanja razvojne politike na ravni federacije kot skupne. S pojmom skupne razvojne politike se namreč želi izraziti temeljno načelo ustave, da so republike in obe pokrajini odgovorne ne samo za svoj razvoj, ampak tudi za razvoj SFRJ kot celote. Končna rešitev je kompromisna, ker se je ostalo pri posebnem opredeljevanju strategije s tem, da se je namesto enotne strategije tehnološkega razvoja razširilo pojem te strategije na znanstveno-tehnološki razvoj, opustila pa se je opredelitev, da je enotna. Ostala pa je opredelitev skupne razvojne in ekonomske politike oziroma skupne politike gospodarskega in družbenega razvoja v družbenem planu Jugoslavije. Za odločanje o tem je pristojen Zbor republik in pokrajin na podlagi soglasja republiških in pokrajinskih skupščin. Slovenska skupščina je navedeno rešitev smatrala za sprejemljivo in pri tem še posebej poudarila v svojih stališčih, da navedena strategija ne sme ločeno opredeljevati posebne strategije znanstvenega razvoja in posebne strategije tehnološkega razvoja.

Na področju mednarodnega sodelovanja republik in avtonomnih pokrajin je nova določba amandmaja (XXXVI), ki v primerjavi s sedanjim besedilom ustave (drugi odstavek 271. člena) posebej opredeljuje, da republike in avtonomni pokrajini pri uresničevanju mednarodnega sodelovanja medsebojno sodelujejo in z zveznimi organi usklajujejo svoje mednarodno sodelovanje. Do spremembe na tem področju je prišlo zaradi urejanja ustavnih odnosov v SR Srbiji. Čeprav je v amandmaju govora o medsebojnem sodelovanju republik in avtonomnih pokrajin, to glede na sedanjo ustavo, konkretno glede na določbo 244. člena, v bistvu ne prinaša ničesar novega, ker so republike in avtonomni pokrajini že do sedaj lahko sodelovale glede vseh vprašanj, ki so v njihovem skupnem interesu, in torej tudi na področju mednarodnega sodelovanja. Glede odnosa do zveznih organov pa je že dosedanja ustavna določba (tretji odstavek 273. člena) določala, da temeljijo razmerja med zveznimi organi in organi v republikah oziroma AP glede izvrševanja zveznih zakonov, drugih predpisov in splošnih aktov, na mednarodnem sodelovanju, obveščanju in dogovarjanju. Navedeni tretji pa tudi četrti odstavek 273. člena je nadomeščen z novim besedilom XXXVII. amandmaja, kjer pride zlasti v poštev določba, da zvezni organi in republiški oziroma pokrajinski organi medsebojno sodelujejo in se redno obveščajo o izvrševanju zveznih zakonov, drugih predpisov in splošnih aktov. Sodelovanje in obveščanje torej glede na do sedaj veljavno ustavno določbo ostaja. Pač pa je opuščeno dogovarjanje v odnosih med republiški oziroma pokrajinskimi in zveznimi organi, namesto tega pa je uveden nov pojem »uskklajevanje«. Nova obveznost usklajevanja pomeni po mojem mnenju samo poudarjeno obvezo sodelovanja, kajti usklajevanje še ne pomeni tudi dolžnosti uskladitve. Zlasti pa ne daje navedeni ali katerikoli drugi amandma podlage, da bi lahko federacija z zakonom predvidela celo soglasje pristojnega zveznega organa za mednarodne stike republik in avtonomnih pokrajin.

Pri tem velja še upoštevati, da ima SR Slovenija že sedaj v svoji ustavi določbo, da sodeluje z organi federacije in drugimi republikami in avtonomnima pokrajina- ma pri oblikovanju, sprejemanju in izvajanju politike odnosov SFRJ s tujino. Tako določba o medrepubliško-pokrajinskem sodelovanju kot o usklajevanju z organi federacije torej ne spreminja ustavnega položaja republike na področju njenih odnosov s tujino. Slovenska skupščina pa ob tem tudi posebej ugotavlja, da navedena določba ne more omejevati republike, da v okviru sprejete zunanje politike Jugoslavije samostojno vzpostavlja stike in oblike sodelovanja s federalnimi enotami tujih držav, in ne predpostavlja, da bi se republika morala za vzpostavljanje teh oblik sodelovanja medsebojno sporazumevati z drugimi republikami in avtonomnima pokrajina- ma, ali da bi bili potrebni celo predhodni dogovori ali soglasja zveznih organov. V neki podskupini na zvezni ravni se je sicer pojavila prav slednja misel, vendar v nadaljnjem postopku v okviru zvezne ustavne komisije oziroma njene koordinacije ni dobila podpore.

VIII

Pri izvrševanju zveznih zakonov bi opozoril na bistveno novoto, da Zvezni izvršni svet lahko celo sam neposredno zagotovi izvrševanje zveznega zakona, za katerega izvrševanje niso odgovorni zvezni, ampak republiški oziroma pokrajinski organi. Slednja možnost je predvidena le v primeru, če utegne neizvrševanje take-

ga zakona, drugega predpisa ali splošnega akta povzročati hujše škodljive materialne posledice, ogroziti življenje in zdravje ljudi ter varnost države ali povzročiti druge hujše posledice. Nova je tudi pristojnost zveznega upravnega organa, da po pooblastilu Zveznega izvršnega sveta izvrši upravno zadevo, določeno z zveznim zakonom, drugim predpisom ali splošnim aktom, za katerega izvrševanje niso odgovorni zvezni organi, če ugotovi, da pristojni organ v republiki oziroma AP kljub opozorilu ni izvršil te zadeve, pa bi to lahko povzročilo hujše škodljive posledice.

Pri obeh zadevah je predpisan v ustavi dokaj zahteven postopek, obveščena mora biti tudi Skupščina SFRJ, organi v republiki oziroma AP. Z navedenimi in drugimi določbami se želi zagotoviti dosledno izvrševanje zveznih zakonov in drugih predpisov in splošnih aktov federacije, kar ob nespornem načelu ustavnosti in zakonitosti ne more biti sporno. Ob podpori taki usmeritvi pa je v izogib možnim zlorabam slovenska skupščina izrecno v svojih stališčih izjavila, da bo v vsakem posameznem primeru posebej ocenjevala uporabo teh pooblastil in v okviru svojih pristojnosti zagotavljala, da ta pooblastila ne bodo nekorektno uporabljena, pri čemer bo zahtevala tudi ugotavljanje odgovornosti in razrešitev odgovornih oseb, če bi prišlo do nekorektnega ravnanja.

IX

Aktualna tema je tudi davčno področje. Med temelji enotnega jugoslovanskega trga so na novo navedeni enotni temelji davčnega sistema in skupni temelji davčne politike. Določanje enotnih temeljev davčnega sistema je v federalni pristojnosti, skupni temelji davčne politike pa ostajajo v domeni medrepubliško-pokrajinskih dogovorov. Veliko je bilo razprav, ali naj bi bila federacija poleg dosedanje pristojnosti za urejanje prometnega davka pristojna samo še za davek na dohodek oziroma dobiček tujih oseb, ali še za davek od dohodka domačih gospodarskih subjektov – vse do mnogo širših predlogov. Ostalo je pri sprejetem amandmaju z novoto, da lahko za potrebe financiranja JLA federacija predpiše poseben prometni davek, izjemoma pa celo druge davke, vendar v okviru temeljev davčnega sistema. Drugi davki se torej lahko nanašajo samo na subjekte, ki opravljajo gospodarsko dejavnost oziroma za subjekte tržnega poslovanja, torej ne na osebni dohodek in na zavezance, ki ne opravljajo gospodarske dejavnosti oziroma niso subjekti tržnega poslovanja. Slednje je tudi posebej ugotovila slovenska skupščina ob dajanju soglasja. Ne vidim razlogov, da bi opisana federalna pristojnost na področju temeljev davčnega sistema šla v škodo ustavnega položaja republike.

X

Posebno pozornost pa zasluži financiranje JLA. Slovenska skupščina je bila ves čas mnenja, da je treba zagotoviti stabilnost financiranja jugoslovanske ljudske armade, vendar brez uvajanja novih izvirnih dohodkov federacije in z ohranjanjem sredstev za financiranje JLA v okviru enotnega proračuna federacije. Slovenska skupščina je ves čas vztrajala pri tem, da zaradi reševanja perečih vprašanj pri financiranju JLA ne smemo spreminjati odnosov v federaciji, posebej še ne odgovornosti republik in pokrajin ne samo za svoj razvoj, ampak za razvoj Jugoslavije

kot celote, da ne smemo spreminjati ekonomskih funkcij federacije in ne smemo spreminjati značaj JLA kot skupne oborožene sile vseh narodov in narodnosti ter delovnih ljudi in občanov.

Glede financiranja JLA je bilo že v do sedaj veljavni ustavni določbi predvideno, da se sredstva za financiranje ljudske obrambe zagotavljajo v proračunu federacije po srednjeročnem načrtu za razvoj, izgradnjo in opremljanje JLA in po srednjeročnem načrtu nalog, ki jih imajo organi federacije na področju ljudske obrambe, določenima v skladu z družbenim planom Jugoslavije (tretji odstavek 279. člena ustave). Prav tako je že po dosedanji ustavi možno, da za potrebe ljudske obrambe in državne varnosti, ki nastanejo zaradi izrednih okoliščin, sme Skupščina SFRJ na predlog Predsedstva SFRJ samostojno določiti vire sredstev oziroma prevzeti kreditne ali druge obveznosti, če teh potreb ni mogoče zagotoviti iz proračuna ali iz proračunskih rezerv federacije (šesti odstavek 279. člena). O slednjem odloča Zbor republik in pokrajin že po dosedanji ustavi brez soglasja republiških in pokrajinskih skupščin.

Sprejeti amandma o financiranju JLA uveljavlja na ustavni ravni načelo, ki je bilo do sedaj določeno v zakonu, namreč, da se sredstva za financiranje JLA določajo v odstotku od narodnega dohodka, ki je določen v srednjeročnem družbenem planu Jugoslavije. Pri tem je upoštevano, da ne gre za planirani, ampak realizirani narodni dohodek. Kot pravilo obstaja sedanji način financiranja funkcij federacije in v njenem okviru tudi JLA, torej z izvirnimi dohodki federacije in s prispevki republik in avtonomnih pokrajin ali s tako imenovano kotizacijo. Le podrejeno se lahko z zveznim zakonom določi poseben prometni davek ter drugi namenski viri v okviru rednih prihodkov zveznega proračuna. Federacija je že do sedaj bila po 264. členu ustave pristojna za uvajanje prometnega davka (uvajanje, način in višina), vendar to ni po ustavi njen izvorni prihodek, ampak šele na podlagi soglasja republik in avtonomnih pokrajin. Zato je z amandmajem na novo predviden poseben davek od prometa proizvodov in storitev kot možen vir zveznega proračuna za potrebe financiranja JLA precej blizu dosedanji ureditvi. Tako za novo navedeni posebni prometni davek kot za splošni prometni davek je potrebno soglasje republiških in pokrajinskih skupščin. Razlika je le v tem, da je treba pri splošnem prometnem davku odločati na podlagi soglasja tako o njegovi uvedbi kot o tem, kolikšen delež pripada federaciji; npr. v letu 1988 znaša delež federacije 75%, pri uvedbi posebnega prometnega davka po amandmaju za financiranje JLA pa soglasje po njegovi uvedbi pomeni hkrati tudi že odločitev o njegovem celotnem pripadu v korist zveznega proračuna. Šele, če tak posebni prometni davek in drugi namenski viri v okviru prihodkov zveznega proračuna, ki pa so vsi v okviru do sedaj veljavnih ustavnih določb, ne zagotavljajo stabilnosti financiranja JLA, je možno v nadaljnjem, to je tretjem krogu uvesti druge davke. Slovenija je izrecno nasprotovala nominiranju teh drugih davkov in jih ustavni amandma omejuje na tiste davke, ki jih je možno urejati v federaciji v okviru temeljev davčnega sistema. Nenavajanje teh davkov izraža izjemnost in subsidiarnost takega možnega vira, in kar je ustavno-pravno še posebej pomembno, ostajajo davki, ki jih federacija sicer lahko ureja v okviru temeljev davčnega sistema, primarni davki po republiški ureditvi in se lahko federacija samo dodatno vključuje z davki na tem področju. Če bi skratka federacija v tretjem krogu predpisala kakšne davke, potem bi bili to lahko samo posebni, dodatni davki ob davkih, ki so na teh področjih v republiški pristojnosti. Omejenost teh davkov na okvir temeljev davčnega sistema nadalje pomeni, da se lahko predpisujejo samo od subjektov tržnega poslovanja, torej od dohodka oziroma dobička domačih pravnih in fizičnih oseb in tujih oseb, ne pa od

npr. osebnega dohodka delavcev ali od premoženja. In kar je posebej pomembno, po izrecni določbi ustavnega amandmaja tako pri posebnem prometnem davku in drugih virih v drugem krogu ali z davki v tretjem krogu, udeležba posamezne republike in avtonomne pokrajine pri financiranju funkcij federacije ostane v okviru določenega razmerja. To pomeni, da tudi, če pride do predpisovanja posebnih davkov, vsaka republika oziroma avtonomna pokrajina prispeva sredstva samo do v vnaprej določenega obsega.

Odrpito je vprašanje, ali je pod določenim razmerjem razumeti udeležbo v kotizaciji ali tudi udeležbo v prometnem davku iz teritorija republike. Udeležba SR Slovenije je sedaj npr. v jugoslovanskem družbenem proizvodu in s tem v kotizaciji mnogo višja kot pa je udeležba prometnega davka plačanega na teritoriju Slovenije glede na skupen obseg prometnega davka v Jugoslaviji. Vsekakor se mora takoj prenehati s pobiranjem davka, čim je izpolnjen vnaprej določen obseg. To je posebej poudarjeno tudi v stališčih slovenske skupščine s še dodatno zahtevo, da se ti drugi davki lahko predpišejo samo za posamezno leto, ne pa za daljše obdobje. Če bodo ti drugi davki uvedeni, bodo lahko nastala praktična vprašanja neenakih pogojev gospodarjenja, ko bodo gospodarski subjekti v eni republiki prenehali plačevati davek, ker je njihova republika s tem izpolnila obveznost. V stališčih slovenske skupščine je tudi izrecno navedeno, da se ti drugi davki lahko predpišejo šele potem, ko se ugotovi, da namenski viri za financiranje funkcij federacije v posameznem letu ne zagotavljajo tudi sredstev za JLA. V amandmajih je tudi določeno, da če ne pride do soglasja glede vsako leto določenega skupnega obsega proračunskih prihodkov federacije, se sredstva za financiranje JLA ne določijo po avtomatizmu, ampak šele na predlog Predsedstva SFRJ v znesku do največ (moje tolmačenje) ustreznega dela skupnega obsega sredstev iz srednjeročnega planskega obdobja za zadevno leto.

Ob vsem tem bi dejal, da ne bo mogoče ostati pri sedanji praksi, ko odločitve o planu razvoja, izgradnji in opremljanju sprejema Predsedstvo SFRJ in Skupščina SFRJ s tem ni zadosti seznanjena. Po zakonu o splošni ljudski obrambi (106. člen) Predsedstvo SFRJ kot najvišji organ vodenja in poveljevanja oboroženim silam določa temelje razvoja načrta oboroženih sil in načrta razvoja JLA. Temeljne odločitve o razvojnih projektih JLA bi morala sprejemati po mojem mnenju Skupščina SFRJ v Zboru republik in pokrajin in bi torej kazalo to pristojnost, ki je sedaj v okviru Predsedstva SFRJ prenesti v Skupščino SFRJ. Te odločitve namreč nimajo pomena samo za razvoj JLA, ampak tudi za razvoj gospodarstva. Že ob uvajanju eventualnih posebnih davkov se ne bo mogoče izogniti razpravi tudi o tem, zakaj konkretno gredo sredstva. Izvršni svet slovenske skupščine je predlagal, da se v novem zveznem zakonu o temeljih sistema družbenega planiranja in o družbenem planu Jugoslavije izrecno določi kot sestavino družbenega plana Jugoslavije temelje razvoja, izgradnje in opremljanja JLA.

Menim, da tako po svoji vsebini kot tudi izrecno po zaporednem vrstnem redu opredeljevanja v amandmaju določen način financiranja JLA v drugem in tretjem krogu dejansko pomeni, da lahko do takega načina pride samo izjemoma in začasno. Če in ko bo do tega prišlo, bo seveda nujno potrebno odpreti razpravo, kdo in zakaj ne izpolnjuje redno obveznosti do zveznega proračuna in v tem okviru do JLA. Kajti v sedanji praksi trdijo, da republike in avtonomni pokrajini redno izpolnjujejo te obveznosti, pač pa je res, da prihodki iz zveznega prometnega davka redno izostajajo. Seveda se bo neizogibno odprla tudi raz-

prava o vseh drugih načinih financiranja JLA, od premostitvenih kreditov Narodne banke Jugoslavije do raznih izvoznih kreditov, pa vprašanje pozitivnega klirinškega salda in druga vprašanja. Menim, da problemi financiranja JLA niso toliko ustavno-pravnega značaja, ampak predvsem materialnega značaja. Gre preprosto za to, koliko kot družba ustvarimo in za to lahko tudi porabimo, in pa za nič manj pomembno vprašanje, koliko je tudi to pomembno področje javne dejavnosti pod nadzorom skupščinskega sistema in s tem celotne javnosti.

XI

Po sprejemu amandmajev je še naprej ostala sporna ustavna podlaga za zakonodajno pristojnost federacije. Gre za uporabo znane 2. točke prvega odstavka 281. člena ustave SFRJ, po kateri federacija po zveznih organih »zagotavlja sistem socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in enotne temelje političnega sistema«. Ob sprejemu sedanje ustave leta 1974 je bilo strokovnjakom jasno, in tako je tudi stališče v znanem strokovnem komentarju »Ustav socialističke federativne republike Jugoslavije, Stručno objašnjenje, skupina avtorjev, Beograd, 1975«, da navedena ustavna določba ne more biti samostojna ustavna podlaga za zakonodajno pristojnost federacije, ampak le v povezavi, torej kot dodatna interpretacija, z na drugih mestih bodisi v istem 281. členu, bodisi v drugih normativnih določbah ustave SFRJ navedenimi konkretnimi pristojnostmi federacije. Kasneje je šla praksa v drugo smer in so tolmačili to določbo kot samostojno ustavno podlago za zakonodajno pristojnost federacije, in je bil npr. na tej podlagi sprejet zakon o temeljih sistema državne uprave in o Zveznem izvršnem svetu ter zveznih upravnih organih.

V slovenski skupščini je bilo v kasnejših letih večkrat uveljavljano stališče, da navedena določba ne more biti samostojna ustavna podlaga za zakonodajno pristojnost federacije. Tako stališče smo uveljavljali tudi ob kritični analizi delovanja političnega sistema, vendar ni bilo sprejeto. V redakcijski komisiji zvezne ustavne komisije so se strinjali z našo interpretacijo, ne pa v sami zvezni ustavni komisiji. Dana je obrazložitev, da je navedena določba lahko izjemoma tudi samostojna ustavna podlaga za zakonodajno pristojnost federacije, če se s tem vsi strinjajo. Ker je sprememba ustave stvar soglasja in ker drugi niso pristali na našo interpretacijo, je slovenska skupščina na predlog svoje ustavne komisije na sejah zborov konec septembra 1988 sprejela posebno stališče, da navedene določbe ustave SFRJ ni mogoče uporabiti kot samostojno podlago za izdajo zveznih zakonov. Tako stališče je slovenska skupščina vključila tudi v svoja stališča ob dajanju soglasja. To pomeni, da slovenska skupščina ni pripravljena širiti pristojnosti zveznih organov, pa čeprav soglasno izven postopka za spremembe ustave. Z izrecno navedbo v ustavnem amandmaju (XXXIX), da federacija po zveznih organih ureja temelje sistema državne uprave, temelje sistema javnega obveščanja in temelje družbenih svetov in zvezne družbene svete, je ustavno potrjeno stanje, ki je bilo realizirano z zveznimi zakoni. Res pa je tudi, da niso bili predloženi argumenti, ki bi slovensko ustavno komisijo lahko prepričali, da navedene pristojnosti kot federalne niso sprejemljive. Zato tudi vsa stvar ni imela take teže, da bi lahko upravičeno zahtevali, naj se izrecno v amandmajih določi, da navedena ustavna opredelitev ne more biti samostojna zakonodajna podlaga, ker sicer ne bomo dali soglasja na to, da se navedene zakonsko realizirane, pa v ustavi do sedaj ne izrecno določene pristojnosti vnesejo v amandma. S tem, ko so bile te zadeve izrecno zapisane

v ustavne spremembe, se je po mojem mnenju samo še dodatno potrdilo, da do sedaj za te zakonodajne pristojnosti ni bilo izrecne ustavne podlage in ostaja vsa stvar še naprej sporna.

XII

Celoten potek ustavnih sprememb je jasno razgrnil različne silnice in poglede tako v jugoslovanskem kot v slovenskem merilu. Dogajanje na ekonomskem področju se čedalje tesneje povezuje z dogajanjem na političnem področju. Vse skupaj se aktualizira s približevanjem splošnih volitev za skupščine v letu 1990. Pri bližnjih spremembah slovenske ustave ne bi smeli zamuditi priložnosti, da usposobimo nacionalno skupnost za mnogo učinkovitejše omogočanje in spodbujanje gospodarskega razvoja, razvoja družbenih dejavnosti, za ustrežnejšo socialno politiko, za smotno urejanje prostora in ustrezno varstvo okolja, za nadaljnjo demokratizacijo zlasti v povezavi z neposrednimi volitvami delegatov, za razvoj občine kot avtonomne samoupravne skupnosti, za krepitev pravne države in polno zagotavljanje svoboščin in pravic človeka in občana.

Rokopis končan 20. decembra 1988.

Javnost in ustavne spremembe

V kontekstu razprav o ustavnih spremembah v Jugoslaviji kaj lahko zaznamo v pristopu k analizi potrebnih sprememb neko metodološko dominantno, s katero se do skrajnosti zožuje razpon miselno-hipotetičnih projekcij reform ustavnega sistema. Ta skrajno zožena metodološka optika v načrtovanju ustavnih reform je seveda vsiljena s pragmatično-političnimi nameni, za katerimi lahko naslutimo tudi interesno izdiferencirane pozicije pobudnikov sprememb. Zato se dogaja celo tedaj, ko gre za znanstveno-teoretične poskuse preučevanja pglavitnih razlogov, ki narekujejo ustavne spremembe, da se pogosto poseže po metodoloških postulatih, ki jih je znanstveno-tehnični instanci pravzaprav vsilila politično pragmatično naravnana politbirokratska struktura. Seveda pomeni ta političnemu pragmatizmu prirejen metodološki hipotetični okvir potreb po ustavni reformi že sam po sebi zoženo žarišče uvida v bistvene vidike stvarnosti, ki so tudi sprožili krizo ustavnega sistema.

Zakaj je tako? – Zato, ker brez metodologije globljega razkrivanja ozadja socialnih okoliščin, v katerih se reproducira temeljni produkcijski odnos, ni mogoče vpeljati v analizo za usodo družbe zelo relevantnega razmerja med sfero materialno-ekonomske reprodukcije in iz nje izvedenih superstruktur v pravno-politični nadstavbi, se pravi v parlamentarnem sistemu.

Koliko je znanstveno-teoretični diskurz razprav o ustavnih spremembah podrejen politično-praktičnemu pragmatizmu, najbolje priča dejstvo, da med razpravami, ki trajajo že več let, ni nihče, vsaj ne s številkami ali komentarji nastopil pred javnostjo z globalnimi projekti, izoblikovanimi v grafični podobi in v teoretično utemeljenih modelih; kajti brez tega ni mogoče kritično odkloniti ne le povsem pragmatičnih in interesno determiniranih koncepcij ustavnih sprememb, temveč tudi ne tem prikrojenim znanstveno-teoretičnih razlag.

Seveda številne do danes izrečene kritične objeckije ustavnega sistema niso niti nepomembne niti analitično nekorektne – imajo pa omejen domet prav zaradi tega, ker so kot kritična ocena nefunkcionalnosti sistema korektne le z vidika analize posamičnih segmentov ali detajlov v ustavnem sistemu, ostajajo pa pod ravnijo družbeno-zgodovinsko determiniranih potreb, se pravi, ker ne razmišljajo o sistemu v krizi z vidika njegovih globalnih rekonstrukcij: po drugi poti pa ustavnega sistema, obremenjenega z nefunkcionalnimi konstitucionalnimi rešitvami, ni mogoče institucionalno deblokirati in ga preoblikovati v učinkovito orodje oblasti in politike razreda na oblasti.

Prav zaradi tega si jugoslovanska politična javnost tudi po dolgoletnih razpravah o modalitetah sprememb ustavnega sistema še vedno ni na jasnem, kakšna naj bi bila ustavna ureditev družbe, s katero bi se otrsela vseh institucionalnih blokad, ki jih je družbi, njeni politični in družbenoekonomski praksi vsilila ustava SFRJ iz leta 1974. In zakaj je tako? Zato, ker se jugoslovanska politična javnost, ki je pristojna za to, da presodi primernost modelov, po katerih bi kazalo speljati rekonstrukcijo globalnega ustavnega sistema, še ni soočila z možnimi rešitvami na ravni nekega celostnega in teoretično utemeljenega modela, ki bi ga ponudila znanost oz. znanstveno-raziskovalne ustanove.

* Dr. Toma Djordjević je redni profesor komunikologije na Fakulteti za politične vede v Beogradu.

S prej povedanim je povezan tudi poskus oz. prizadevanje, da se vsaj s skico, ki pa bo vendar imela obliko nekega modela, prikaže presnova naše ustavne ureditve, s katerim bi mogli – čeprav poenostavljeno in shematsko – vsaj nakazati dejanske možnosti sprememb, prek katerih naj bi se naš ustavni sistem – sistem družbe samoupravne demokracije – preobrazil v ustrezen temelj za obstoj te družbe.

Seveda je bil grafično prikazan in teoretsko pojasnjen model rekonstrukcije ustavnega sistema zasnovan glede na okoliščino, da je bilo med razpravo zelo malo besedi o modelu naše federativne strukture v pogledu problematike javnega mnenja in komunikacijskih procesov. Zaradi tega ima model, o katerem teče beseda, in ki naj bi ostvaril tak tip skupščinske (parlamentarne) organizacije, v katerem naj bi prišli do izraza tudi politična javnost in drugi zunajparlamentarni faktorji v njihovih že zgodovinsko verificiranih funkcijah – tudi širši, principialni pomen. V teoriji je namreč dobro znano, da politična javnost učinkovito opravlja posredniško vlogo med ustreznimi sferami družbenega dela oz. prakso, s koordiniranjem družbenih odnosov med bazičnimi sferami materialne produkcije ter odnosi v zunanjegospodarskih sferah dejavnosti – s politično administrativnimi odnosi – samo toliko, kolikor je tudi konstitucionalno, vsaj kar zadeva socializem, v kontekst teh diferenciacij vključena. Zaradi tega v socializmu tudi ne velja načelo splošne politične (abstraktne) reprezentacije državljanov v konstitucionalni strukturi. Četudi se to načelo ne ukinja v vseh njegovih konsekvencah. Potreben je torej nek nov pristop h konstitucionalni strukturi in organiziranosti parlamentarnih instanc.

Če naj bi se politična javnost – kot zunajparlamentarni subjekt političnega življenja – v svojih funkcijah sploh materializirala, bi kazalo strukturno izdiferencirati sfere socialne stvarnosti in potem promovirati mehanizme njihovega parlamentarnega in zunajparlamentarnega posredništva. Do tega pa ne more priti vse dotlej, dokler se ne izdiferencirajo tudi oblike lastnine – »družbena lastnina« in »javna lastnina«, kar bi nedvomno terjalo tudi njuno hierarhično stratifikacijo, hkrati pa tudi stratifikacijo na teh lastninskih oblikah izvedenih superstruktur v vertikalni korelaciji.

Projekt, ki ga zagovarjam, izhaja iz neke elementarne premise, ta pa je, da tako izdiferencirane in hierarhične stratificirane lastninske oblike tudi statusno in po kompetencah korelirajo v skladu s »ključem«, na podlagi katerega se *družbena relevantnost* javno-lastninskega kompleksa ocenjuje z nivojem njegove funkcionalne prilagojenosti družbeno-lastninskemu korpusu kompetenc, ne pa obratno, kot je po vsem sodeč današnja praksa. Kakor hitro pa je tako, potem v neki spremenjeni optiki nujno medsebojno vrednostno korelirajo tudi na teh oblikah lastnine izvedene personalne superstrukture – in se potemtakem v obratnem razmerju ocenjujejo tudi učinki njihovih družbenih kompetenc; družbena kriza je v dobršni meri posledica takega razporeda socialnih potenc družbe.

Kolikor bi se upoštevale premise globalnih rekonstrukcij v ključnem odnosu in njegovi konstitucionalni izvedbi, bi mogli pričakovati, da bo prišlo končno do komplementarnosti superstruktur v odnosu na sredstvo za proizvodnjo in globalni upravljalski mehanizem, posredovan s parlamentarno zgradbo naše federacije. S tem ne bi moglo priti do zamegljevanja osnove, po kateri so statusno izdiferencirane personalne strukture kot eksponenti javno-lastninskega in družbeno-lastninskega kompleksa pristojnosti v strukturi skupščinskega sistema. V kolikor se vse, kar je superstrukturno izvedeno v pravno-politični nadgradnji družbe, pojavlja v funkciji »družbene lastnine«, postaja to tudi njena subjektivna reprezentacija,

s čemer se razblinja subjektiviteta titularjev družbene lastnine do te mere, da se sploh ne ve, kdo je njen titular, kdo pa samo njen javno-politični eksponent.

Samo na jasnem razločevanju med socialno pozicijo subjektov družbene lastnine po eni strani in subjektov javne lastnine po drugi strani se nakazujejo možnosti za njihovo medsebojno distanciranje; to pa je zelo pomembno za obstoj politične javnosti v kontekstu političnega sistema, v katerem so jasno razmejene kompetence ločenih sfer družbene reprodukcije. V pogledu tega se nakazuje tudi potreba po zunajinstitucionalnih formah soočanja med superstrukturami, ki so izvedene iz različnih lastninskih osnov, kajti politična javnost se je že tudi zgodovinsko potrdila v vlogi dejavnika, ki more le pod določenimi pogoji opravljati to posredniško poslanstvo. Vendar pa morajo tako v pogledu njihovega statusa kot tudi kompetenc iz različnih lastninskih osnov izvedene superstrukture to dejansko postati le tedaj, če jim širši družbenopolitični in pravni sistem status subjekta »družbene« oz. »javne« lastnine tudi bistveno zagotavljata. Glede tega bi lahko dejali, da se lahko neka lastninska oblika, bazična po statusu in konsekvencah, izoblikuje kot »pravo« le tedaj, če ima svojega titularja z neomejenimi pravnimi pristojnostmi: prav zaradi tega diferenciacija družbenolastninske in javnolastninske oblike v bistvu pelje k jasni kvalifikaciji titularjev lastnine – tako v prvem kot drugem primeru – potem pa tudi k razvrščanju družbenih kompetenc politično-samoupravnih reprezentacij, izvedenih iz tako ločenih lastninskih statusnih pozicij v okviru parlamentarne ureditve federacije in federalnih enot.

Logika tako razvrščenih kompetenc med strukturama socialno nadgrajenih nad eno in drugo lastninsko obliko – družbeno in javno – terja, da se ta razširi tudi na področje konstitucionalne organizacije federacije prek ustreznemu tipu odnosov prilagojenih skupščinskih zborov. V enem primeru so to prevladujočemu tipu produkcijskih odnosov prilagojeni »gospodarski zbori«, v drugem pa »javno-politični zbori« kot instance parlamentarnega sistema – od občinskih do zvezne skupščine. Ti ekonomski zbori naj bi v strukturi skupščin na vseh ravneh zagotovili, da se na področju pravno-politične nadgradnje ohranja družbena substanca bazičnih družbenih (produkcijskih) odnosov; po drugi strani pa javno-politični zbori – kot instance skupščinskega sistema – zagotavljajo tisto, kar naj bi se na ravni občeprdstavniške demokracije udejanjalo kot kompleks pravic in dolžnosti državljanov v formi javnopolitične reprezentacije.

Potemtakem naj bi bil doslej veljavni sistem izvajanja delegatske reprezentacije prilagojen konstituiranju »ekonomskih zborov«, da bi se razen politične demokracije, utelešene v formi »javno-političnih zborov«, utelesila tudi doslej zgodovinsko odsotna dimenzija »ekonomske demokracije« v strukturi doslej poznanih obrazcev ustavnega sistema sodobnih družb. S tem bi se potrdila tudi neka, s civilizacijskimi pridobitvami priklicana okolnost, kar pomeni, da v sodobni družbi nujno korelirata dve bistveni premisi, relevantni za statusni habitus človeka-državljan.

a) Ena od premis, o kateri teče beseda, predstavlja temelj političnih pravic in svoboščin, temelj politično-demokratskega statusa, formalno posebljenega v institucionalni strukturi parlamentarnega sistema, t. j. v občeprdstavniških domovih skupščinskega sistema (v našem primeru v »javno-političnih zborih«). S to premiso se zagotavlja občeprdstavna reprezentacija državljanov, pravno in politično enakopravnih akterjev političnega življenja, ki jih zastopajo predstavniki, ki jih državljanji izbirajo s tajnimi in neposrednimi volitvami – in to na vsej vzdolžni osi skupščinske organizacije federativno urejenega ustavnega sistema – se pravi od občin, pokrajin, republik pa vse do zvezne ravni – zvezne skupščine. To

pomeni, da za tu omenjeno instanco politično-pravne konstitucije ni potrebe po delegatskem izvajanju občepolitične prezentacije. Tudi to je ena od civilizacijskih pridobitev krvave človeške zgodovine in predstavlja arzenal oblik demokratičnega izražanja politične biti sleherne človeške individue, vključene v vsakdanji življenjski proces.

b) Druga premisa je temelj »ekonomsko-demokratičnega« statusa človeka in ena od nepogrešljivih dimenzij socialnega statusa človeka v socialistični družbi. Nasploh je tudi na tej določnici demokratičnega habitusa možno razločevati tipe demokracije – socialistično in buržoazno. Človek buržoazne demokracije si ni mogel pod nobenim pogojem – ne sebi ne svojemu družbenemu statusu – pripisovati prav tiste statusne dimenzije, na kateri tu insistiram. Participativne forme ekonomske demokracije in temu tipu demokratičnega habitusa ustrenejša oblika izražanja pravega bistva produkcijskega odnosa človeka socialistične epohe – niso bile v družbi buržoazne demokracije možne niti realno uresničljive. Socializem se prek samoupravnih odnosov tudi s temu modelu produkcijskim odnosom prilagojenih form demokracije končno diferencira v odnosu do epohe buržoaznih revolucij in na njih vzpostavljenih demokratičnih sistemov. Zaradi tega mora tudi način konstituiranja skupščinskih instanc, prek katerih se uteleša ekonomska-demokratska dimenzija družbenega statusa človeka socialistične epohe, povzeti model *delegirane* demokracije. Ekonomski zbori skupščinskega sistema pri nas – od občine, pokrajine, republike pa vse do federalne ravni naj bi bili konstituirani z vpeljavo delegacij iz bazičnih sfer materialno-ekonomske reprodukcije, se pravi iz okolij delovnih organizacij.

S tema dvema premisama, s katerima so postavljene v korelacijo tudi bistvene dimenzije strukture družbenega statusa človeka socialistične epohe, si je mogoče zamisliti tudi mehanizme soočanja skupščinskih zborov, prek katerih je človek reprezentiran enkrat kot subjekt političnih pravic in svoboščin, drugič pa kot titular ekonomskih pravic in vrednosti. Zaradi tega sta tako diferenciacija skupščinskih zborov – »ekonomskega« in »javno-političnega« –, kot tudi njuna medsebojna komplementarnost, samo dokaz, da so se prej omenjene premise socialnega statusa človeka razen tega, da so se udejanile v realnih odnosih, utelesile tudi v izvedenih instancah skuščinskega sistema kot v institucionalne forme transponirana substanca produkcijskega odnosa. Kakor hitro pa je tako, so jasno razpoznavne tudi oblike demokratične prakse kot tudi mehanizmi delegirane komunikacije, prek katerih se človek vključuje v prakso neposrednega in posrednega obravnavanja ukrepov globalne politike in samoupravljanja. Razen tega je jasno tudi to, na kakšen način in na katerih osnovah delujejo ekonomski in javno-politični zbori kot ključni vzvodi globalnega upravljalškega mehanizma oblasti in politike – in da pri tem človek ne ostane odtujen v odnosu do vzvodov lastne usode. Kajti ekonomski in javno-politični zbori – v kontekstu modela, ki ga prikazujem – funkcionirajo kot dejanski »forumi«, prek katerih človek, državljan, reprezentira svojo lastno subjektiviteto, akcijsko-voljeni potencial, vložen v slehernega od socialnih dejanj, prek katerih se »materializira« ekonomska in politična bit odnosov, v katere vstopa skupaj z drugimi ljudmi.

Če bi se dosledno izpeljale teoretsko situirane premise skupščinskega sistema, bi bil zagotovljen tudi kontekst predpostavk, da se morejo tudi politična javnost in komunikacijski procesi uveljaviti kot neposredni člani in mehanizmi, prek katerih se iz bazičnih družbenih sfer prelivajo ideje, vplivi, volja in moč k izvedenim superstrukturam v upravno-politični nadgradnji. Noben drugačen model ustavnega sistema – sedanjí je v tem pogledu zatajil – ne bi mogel razrešiti za demokratič-

ne procese tako pomembnega kompleksa javnosti, posebej še samoupravne javnosti. Kajti za samoupravno družbo sploh niso primerni klasični, v liberalno-buržoaznem sistemu uveljavljeni principi in mehanizmi posredovanja med bazičnimi in superstrukturnimi sferami socialnega življenja, ker se vladajoči delavski razred v tej poziciji ne more zasnovati na zgodovinsko že znanih premisah, ker je za razliko od drugih – proizvajalski razred. Ni mu namreč objektivno dano, da se izkaže v statusu dejavnika, ki bi mogel tudi prek fluidnih kanalov in mehanizmov transponirati svoje iniciative do instanc v političnem sistemu, na katerih bi te iniciative naletele na odzive v ponašanju njej prilagojene politbirokracije. Pravzaprav pa delavski razred, kar se je zgodovinsko potrdilo, niti nima sebi primerne politbirokracije ter zato tudi ne more računati nanjo kot na doslednega eksponenta svojih interesov; zato mora sprego z njo oblikovati prek mnogo »trših« organizacijsko-institucionalnih sklopov. Z modelom predvideni »ekonomski zbori« kot temu razredu prilagojena oblika superstrukturiranja v okviru skupščinskega sistema pa bi bila prav taka oblika »tršega« včlenjevanja razreda in njegovih interesnih pozicij v sam mehanizem skupščinskega sistema.

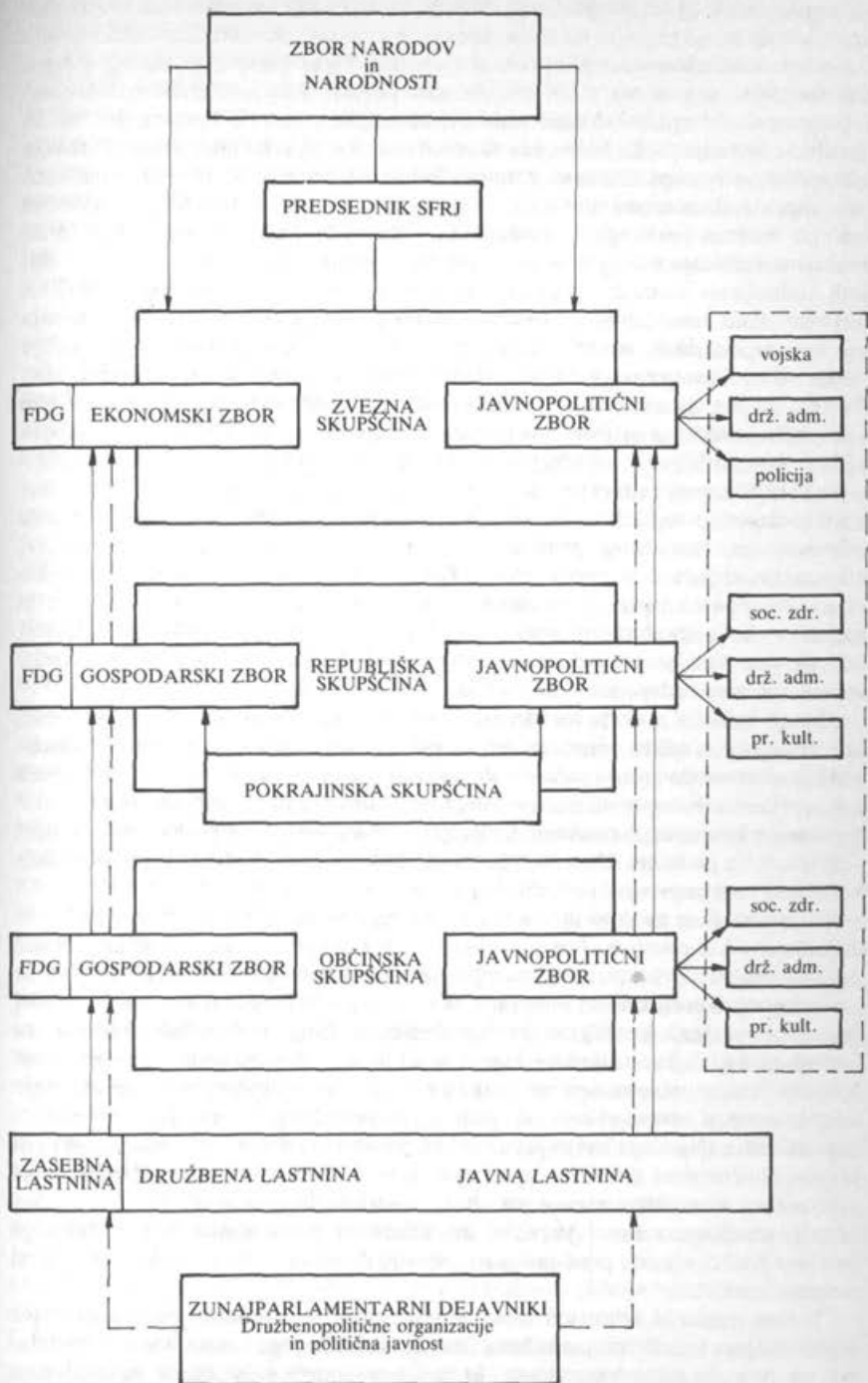
Pa si oglejmo, kako je to zamišljeno v modelu:

V modelu je razločno nakazan odnos razmejivne bistvenih oblik lastnine – družbene in javne – pa tudi *cona* njenega medsebojnega prežemanja. S posegi *javne* v družbeno lastnino je javna lastnina opredeljena tudi v »masi« in »kompetencah« družbene lastnine kot temeljnim lastninskim kompleksom. *Cona* njenega medsebojnega prekrivanja je hkrati tudi kritična *cona* soočanja iz teh oblik lastnine izvedenih superstruktur v pravnopolitični nadgradnji (parlamentarnem sistemu), s tem pa tudi pogoj apriorne dinamike v ponašanju subjektov parlamentarnih kompetenc, o katerih smo že govorili.

Se več, akti definiranja *kvote*, po kateri se bo z mehanizmi zajemanja družbena lastnina javnolastninsko prisvajala, postajajo temeljni akti skupščinskih zborov na vseh ravneh federativne ureditve. Do kolikšne mere so ti akti nabiti s protislovnimi interesi pozicij tistih, ki kvoto javnolastninskega prilaščanja določajo, ni težko naslutiti, kot ni tudi težko doumeti, kako pomemben je pravzaprav za funkcioniranje skupščinskega sistema sam proces razreševanja konfliktov med omenjenimi subjekti. Zato – kolikor se z močjo katerekoli avtoritete poruši bodisi statusni bodisi funkcionalni odnos med družbenim in javno-lastninskim kompleksom, je ogrožena sama »družbena substanca« samoupravnega odnosa, bistvenega produkcijskega odnosa v socializmu. Ogrožena je »reproduktivna« oblika lastnine v korist *javne*, se pravi »potrošne« lastnine, s čemer je ogrožena razširjena reprodukcija materialnih temeljev družbe.

Zato je osredni *akt* vzajemnega delovanja ekonomskega in javno-političnega zbora zvezne skupščine prav akt določanja kvote javno-lastniškega prisvajanja družbenolastninske substance, se pravi usklajevanje interesov v *coni* soočanja med obema sferama globalne strukture družbe. Ko se ta globalni odnos določi in spopad razčisti, je nadaljnji potek odnosov med skupščinskima zboroma opredeljen z morebitnimi potrebami po redefiniranju te kvote; vse drugo je stvar avtonomije ekonomskega v odnosu do javno-političnega zbora – in obratno. Kajti tedaj, ko bodo te kompetence zborov razčiščene, gre nadalje samo še za to, da se bdi nad tem, da se te pristojnosti ne kršijo – od tod tudi »pozivi« k »pravni državi« kot dejavniku take zaščite.

V modelu je nadalje razvidna tudi morebitna (morda nujna) skupščinska frakcija malega gospodarstva v sktrukturi ekonomskega zbora, ki po načinu volitev deli usodo zbora, katerega frakcija je. To pomeni, da se tudi ta frakcija tako kot

tudi ekonomski zbori skupščin konstituira po delegatskem načelu, in to tako, da se v njihov sestav iz delavskih svetov tovarn delegira 85% neposrednih proizvajalcev. Seveda imajo pravico, da svoje delegate v ustreznih zborih skupščinskega sistema – v gospodarski zbor – delegirajo samo tovarniški obrati (delavnice) malega gospodarstva, ki so se proizvodno in komercialno vključili v kooperativno sodelovanje s proizvajalci in njihovimi delovnimi organizacijami, katerih lastnina ima status družbene lastnine. Tako bi se prek skupščinskih frakcij tako imenovanega malega gospodarstva v skupščinskem sistemu politično verificirala tudi pravica proizvajalcev, zaposlenih na sredstvih v zasebni lasti – kolikor so, kot bi lahko metaforično rekli, v funkciji »velikega gospodarstva« – da so tudi sami nosilci pobud in da lahko intervenirajo v svojem interesu (se pravi »malega gospodarstva«) tudi v najbolj »oddaljeni« instanci skupščinskega sistema, se pravi na federalni ravni. In obratno: tako bi se lahko s to kooperativno sprego odprla možnost delegiranja vpliva gospodarskih struktur družbenolastninskega kompleksa na ponašanje podjetnikov »malega gospodarstva« vedno tedaj, ko bi se pokazala za to potreba. Koliko bi se na tak način že s samimi skupščinskimi sistemi interferiral medsebojni vpliv med družbeno in privatno lastnino ter spodbudil proces »deprivatizacije« zasebnolastninskega kompleksa – o tem je odveč govoriti. Tudi ni potrebno podrobneje razpravljati o tem, da bi se z združevanjem kapacitet s komplementarnimi proizvodno-reprodukcijskimi cilji krepila težnja k ustvarjanju »čistih« tržnih odnosov med blagovnimi proizvajalci – ne glede na lastninski status sredstev, s katerimi je enota blaga proizvedena! Temu bi lahko rekli, da se v praksi kristalizirajo parametri za presojanje dejanske potrebnosti intervencijskih ukrepov, ki zadržuje težnje k odprtemu tržnemu soočanju proizvodov in njihove vrednosti. – In da se še nadalje ne ubadamo z utemeljenostjo hipoteze o uvajanju skupščinske frakcije »malega gospodarstva« v skupščinski sistem SFRJ.

Javno-politični zbori se formirajo z neposrednimi volitvami za poslanska mesta kot občeupredstavniška reprezentacija interesov državljanov – in sicer proporcionalno z obstoječo socio-profesionalno stratifikacijo državljanov. Tako bi se prek teh reprezentacij zagotovil demokratični mehanizem artikuliranja interesov samoupravnih pluralističnih struktur, nadgrajenih sferam socialne prakse, kot na npr. dejavnosti na področju zdravstva, prosvete, kulture, športa, državne administracije, vojske, novinarstva itd.

V prikazanem modelu je – na vrhu sheme – vključen tudi »Zbor narodov in narodnosti« kot poseben zbor v strukturi zvezne skupščine. Tudi ta se konstituira po delegatskem principu in je izpeljan iz republiških skupščin (prek katerih se delegirajo tudi predstavniki pokrajin); ta zbor ima pristojnosti nadzorstva, posebej ko gre za vprašanje konfliktov, ki so posledica soočanja nacionalnih interesov, do katerih prihaja iz katerihkoli razlogov. V tej funkciji postaja zbor v skupščinskem življenju izredno pomemben dejavnik; z njegovim posredovanjem se dinamizirajo na zvezni ravni odnosi ekonomskega in javno-političnega zbora. To je korektivni dejavnik skupščinskega življenja; na zahtevo zbora sta dolžna tako ekonomski kot javno-politični zbor sklicati skupno zasedanje in razpravljati o vprašanih, ki so bila poprej v središču pozornosti zbora narodov in narodnosti. Zbor narodov nadalje predlaga zvezni skupščini kandidata za predsednika SFRJ, katerega osnovna funkcija je, da predstavlja Jugoslavijo doma in v svetu – in ki ima vnaprej omejen mandat.

V tem smislu bi »zbor narodov« prevzel tudi funkcije sedanjega Predsedstva SFRJ; v njem bi bila torej združena funkcija dosedanjega kolektivnega šefa države, pa tudi skupščinskega doma, ki ima pomembne pristojnosti za delovanje

skupščinskega sistema na področju intervencij na tistih področjih, ki imajo splošen pomen za integriteto federativne strukture pravno-političnega in ekonomsko-reproduktivnega sistema.

Na spodnjem delu sheme predlaganega modela so kot »substrukture« nakazani tudi tako imenovani zunajparlamentarni dejavniki, ki pa so za parlamentarno življenje izredno pomembni – družbenopolitične organizacije, politična javnost in tem sorodni elementi. Vsi ti zunajparlamentarni subjekti, posebej ko gre za družbenopolitične organizacije, se prek svojih zasedanj in svojstvenih »partijskih parlamentov« (kajti partijski plenumi in kongresi so svojstveni parlamenti, ki funkcionirajo paralelno z obče-predstavnim parlamentom v državi) neposredno vključujejo v parlamentarno življenje in s tem postajajo agensi globalne družbene subjektivitete družbe.

Ko že omenjamo »partijski parlamentarizem«, naj povemo tudi, zakaj je pomembno, da ta pojem vpeljemo v analizo. Ta pojem nam namreč omogoči, da v kontekstu ustavnih sprememb opozorimo tudi na dejstvo, da v naši družbi po sili zgodovinskih razmer tudi dandanes funkcionira nek paralelizem parlamentarnih instanc. S tem pa tudi paralelizem parlamentarnih funkcij, ki so jih prevzeli forumi zunajparlamentarnih dejavnikov, kakršni so npr. družbenopolitične organizacije v odnosu do pravno-političnega sistema SFRJ. Četudi ne omenjamo okoliščine, da je ena in ista »ustavna materija« predmet ločene vsebine dela tako pravno-političnega predstavnika – parlamenta SFRJ –, in partijsko-političnih »parlamentov« ZKJ, SZDL, sindikata, mladine itn., bi lahko že po zunanjih obeležjih samoupravnopolitičnega parlamenta na eni strani ter plenarnih zasedanj ZKJ, SZDL Jugoslavije itn. na drugi strani, ki tako kot skupščinski domovi zasedajo enkrat ločeno drugič pa spet skupno – mogli govoriti o nekem neracionalnem paralelizmu funkcij uradnega parlamenta in zunajparlamentarnih instanc našega družbenopolitičnega sistema. In če je v tem, kar smo zapisali, le del resnice, potem ni težko ugotoviti, da so »partijski parlamenti« prevzeli nase mnoge funkcije, ki jim ne pripadajo, in so zaradi tega nujno v konfrontaciji s samoupravno-političnim parlamentom SFRJ, saj delujejo kot paralelne instance s parlamentarnimi kompetencami. Po vsem sodeč imamo dandanes v naši družbi vsaj pet vzporedno delujočih parlamentarnih instanc s sorodnimi smotri in z različnimi procedurami. Resolucije teh partijskih parlamentov so – kot nekakšen glas mnenja politične javnosti – pogosto parametri za ponašanja skupščinskih zborov pri sprejemanju odločitev na vseh ravneh federativnega sistema.

To, da so omenjeni agensi političnega življenja vmeščeni zunaj parlamenta, terja močnejšo sprego partijsko-političnih struktur s politično javnostjo, s tem se bo pa tudi politična javnost – ta učinkoviti mehanizem posredovanja med bazičnimi sferami reprodukcije in družbeno nadgradnjo – izkazala v vsej svoji kompleksni vlogi. K temu bodo prispevale tudi v našem modelu predvidene okoliščine: a) prvič okoliščina, da se z diferenciacijo »družbene« in »javne« lastnine odpira področje dialektičnega soočanja na teh oblikah izdiferenciranih suprastruktur, na teh oblikah izvedenih nadgradenj v okviru parlamenta SFRJ, brez česar si politične javnosti z njenimi imanentnimi funkcijami dejavnika posredovanja med soočenimi sferami nadgradnje niti ne bi mogli zamisliti; b) in drugič – zunajparlamentarni dejavniki, kot so npr. družbenopolitične organizacije, morejo edino v spregi s politično javnostjo zadobiti socialno moč; socialnega naboja tolikšne intenzivnosti si ne morejo zagotoviti v spregi s komerkoli drugim; s tem si zagotavljajo tolikšno moč pritiska, ki se ji nobena dejanska instanca oficialnega pravnopolitičnega parlamenta pri oblikovanju političnih ukrepov ne more upirati.

Če se upošteva tudi okoliščina, da se v socializmu izredno zaostrije nujnost verificiranja družbene relevantnosti javno-lastninskega kompleksa (izpostavljenega težnjam po odtujevanju), ki v masi pomeni ogromna finančna sredstva, »kapital«, ki se kot finančni kapital tudi samooplojuje, potem je razumljiveje, zakaj mora biti način eksploatacije te oblike lastnine predmet neprestane pozornosti politične javnosti in drugih dejavnikov, ki to javnost funkcionalno sooblikujejo.

Seveda bi se funkcija politične javnosti najmočneje izražala v posredovanju javnega mnenja državljanov pri sprejemanju aktov, s katerimi se razrešuje »cona soočanja« med ekonomskimi in javno-političnimi zbori, ker se s temi akti določa kvota oz. delež javno-lastniškega kompleksa, s čemer se lahko, kot smo že dejali, devalvirajo pogoji splošne družbene reprodukcije, ki je predmet vsakdanje pozornosti državljanov, vključenih v politično javnost.

V modelu so jasno razvidni tokovi investiranja javno-lastninske mase, njenih finančnih učinkov na vseh ravneh državno-pravne ureditve: kajti zagotavljanje npr. na zvezni ravni finančnih investicij v zunanjo politiko in vojsko, oz. v notranjo politiko in policijo, materialno zagotavljanje državne administracije v vseh njenih vidikih delitve oblasti, terja vsekakor ogromne naložbe, hkrati pa tudi nujnost, da se te »investicije« tudi skupščinsko (parlamentarno) in s posredovanjem zunajparlamentarnih instanc, se pravi s partijsko-političnim sistemom, podvržejo nadzoru. Seveda je državni aparat tudi sam ena od eksekutivnih instanc v zagotavljanju nadzora, o katerem govorimo; glede tega ni nobenega dvoma, da se mora tudi ta pomembna obveznost države in drugih dejavnikov nadzora sama materialno reproducirati; odtod tudi nujnost vsakodnevnega nadzora nad uporabo javno-lastninskih skladov, da bi se uveljavila kontrola nad njihovimi »investicijami«, kajti z dosedanjimi t. i. nenadzorovanimi »investicijami« so bili ogroženi sami temelji družbene in materialne reprodukcije, se pravi resursi, iz katerih se napaja javno-lastniška masa.

Menimo, da prikazani model organizacije skupščinskega sistema določa bistvene kontekste pogojev, v katerih bi se lahko stopnjevana skrb državljanov za usodo družbene lastnine kot temelja materialno-socialne reprodukcije družbe, – prek skupščinskih mehanizmov transponirala tudi do najvišjih instanc sprejemanja političnih odločitev. In če bi do tega prišlo, potem se s temi sklepi sankcionira tudi volja državljanov, ki se doslej kot posamezniki ali kot neformalne skupine nikakor niso mogli vključevati v parlamentarne procedure pri odločanju o bistvenih vprašanih družbenega življenja in razvoja.

Končno so v celotnem kontekstu analize jasno izdiferencirani tudi tipi *odgovornosti* dejavnikov, ki so neposredno ali posredno vključeni v parlamentarni in politični proces. Seveda je v skladu s socialno in statusno pozicijo dejavnikov, ki se kot subjekti parlamentarnega ali zunajparlamentarnega odločanja vključujejo v proces oblikovanja političnih ukrepov – tudi njihova politična odgovornost stratificira v globalnih razsežjih. Pri tem velja poudariti, da ta odgovornost zadeva vsakogar, ne glede na njegove kompetence in mesto v hierarhično razčlenjenem sistemu vlog v družbi, kolikor teh svojih kompetenc ne uveljavlja na ustrezen način. Pa vendar: če hočemo odgovornost vseh instanc družbene nadgradnje nezmotljivo preverjati, je nujno, da so tudi subjekti te odgovornosti tako institucionalno kot tudi v pogledu zunanjih obeležij svoje strukture bolj razpoznavni. Kolikor se namreč – kot zdaj velja v naši družbi – zamegljujejo in institucionalno razločujejo samo ene in iste – npr. parlamentarne kompetence in funkcije med parlamentarnimi instancami – od onih, ki takega statusa apriorno nimajo, potem nastaja konfuzija v tehtanju vrste odgovornosti, ki jih ni mogoče identificirati; konfuzen je v tem primeru tudi

socialni razpored subjektov posebnih oblik odgovornosti, s tem pa praktično prikrijejo pravi kriterij, po katerem bi bilo mogoče katerikoli subjekt družbene odgovornosti tudi označiti za odgovornega za prakso, s katero se spodkopava integriteta in še posebej s krizo že načeti temelji naše skupnosti.

S predlaganim modelom so nakazane tudi možnosti razčlenjevanja kriterijev, po katerih bi bilo mogoče normirati temelje vsakršne odgovornosti, ker brez teh norm in njihovega udejanjanja sploh ne bi moglo priti do pogojev, v katerih bi predlagane parlamentarne strukture v kontekstu globalne organizacije družbe sploh lahko delovale.

Kaj naj bi bil sodobni socializem?

POVOD ZA POGOVOR O SOCIALIZMU

STANE JUŽNIČ: Morda sem v svojem prispevku bolj kot tisti, ki so se doslej ukvarjali s tem vprašanjem, zašel v antropološko sfero in začel razmišljati o tem, kaj je človek kot tak s svojo naravo sposoben narediti iz sebe in družbe, kje lahko preide iz tiste svoje »kože«, ki je antropološko determinirana. Hkrati sem v svojem prispevku upošteval zgodovino, tok dogajanja, to, kako so se stvari uresničevale, in v tem smislu tudi ocenil možnosti, ki jih je imel socializem in kako je ponujene možnosti tudi izrabil. Kaj je skratka »postorjeno«? Sakralizacijo ideje socializma pa sem nalašč postavil v ospredje, da bi tudi tako spodbudil razpravo.

Smo v spremenjenem in naglo se spreminjajočem času. V njem nam je dano živeti, drugega časa pač na voljo nimamo. Zato je v tezah precej govora o postindustrijski družbi, o novih parametrih in paradigmah produkcije in delovnih procesov, in še posebej o tem, kdo naj bi bili družbeni nosilci tistega, kar se danes lahko zaznava kot najnaprednejša smer v splošnem razvoju. Skušal sem evidentirati tendence, ki se kažejo kot vhod v nove, progresivnejše transformacije.

Večkrat sem omenjal nerazvite države. Na določen način sem jih pač dolžan preučevati. Izkazalo se je, da je socializem starinskega kova, kakršen se je izoblikoval sicer kot znanstveni, ampak v reviziji leninizma in stalinizma, postal najatraktivnejši za manj razvite. Tam se ustvarjajo nove iluzije, ki jih je razvitejši svet prepustil nerazvitemu svetu in v katerem v imenu socializma in okrašene s socialističnimi ideali pogosto vladajo neodgovorne elite, ki prikrivajo (z voluntarizmom in parolarskimi navajami) postkolonialna tlačjenja, v marsičem hujša, kot so bila kolonialna. Prilagajajo vzvišene ideje socializma lastnim oblastvenim interesom. Zlasti je zanimivo, v kolikšni meri se ta inačica socializma, ki tudi nam ni bila povsem neznana, ukvarja pretežno z distribucijo, ne razmišlja pa o produkciji. Verjetno je to še vedno jugoslovanski temeljni problem. Pritihotapila se je na splošno v »zavest« oblastnikov v nerazvitih državah, ki s tem lahko manipulirajo z množicami. V tradicionalni mentaliteti je prav tako primarna distribucija in še »nocija omejenih dobrin«, kar je za produkcijo pogubno. Dobrine naj bi bile pravilno in pravično prerazporejene; tisti, ki jih potrebujejo, dobi, tisti pa, ki jih ima odveč, se mu vzamejo.

Pa naj bo za uvod dovolj. Objavljene teze (v junijski številki Teorije in prakse)* pa naj bi bile predmet presoje tega zbora in predvsem kritične prevlade. To bi bilo največje zadoščenje za trud, ki sem ga porabil pri tem zapisovanju.

* Konec preteklega leta (23. 11. 1988) se je zbralo za okroglo mizo k pogovoru o stanju in perspektivah socializma pri nas in v svetu vrsta družboslovnih in drugih znanstvenih delavcev iz Slovenije in Jugoslavije. Uredništvo je pogovor načrtovalo že sredi lanskega leta, ko je v 6. številki objavilo razmišljanje oz. teze dr. S. Južniča in dr. P. Klinarja pod naslovom »Kaj naj bi bil socializem?«. Iztočnice za pogovor so ponudile tudi objavljene teze za lanskoletno mednarodno znanstveno srečanje v Cavtatu ter razmišljanja dr. B. Majerja o drugačnem socializmu (Tip št. 3-4, 5 in 6/1988). Ker se vsi povabljeni pogovora niso mogli udeležiti, smo jim predlagali, naj pošljejo pisne prispevke. Tako zajema objavljeno gradivo

PETER KLINAR: Neuspehi družb, ki so se razglasile za socialistične, govorijo o neuresničevanju temeljnih socialističnih idej v družbeni praksi, hkrati pa odpirajo tudi številne dileme o temeljnih idejnih izhodiščih socializma. Pri razmišljanju o socializmu v sodobnem svetu se osredotočam na prakso evropskih družb, ki so se razglasile za socialistične.

Številne temeljne socialistične ideje, ki so jih zapisali klasični teoretiki, je praksa teh družb demantirala.

Kolektivistična ideja, izražena v oblikah kolektivne državne ali družbene lastnine, v kolektivnem ravnanju, v dajanju prednosti kolektivnim interesom itd., se je v praksi izkazala kot neučinkovita in pomanjkljiva. Po izraziti omejitvi zasebne lastnine ponovno oživlja, narašča pomen ustvarjalnega posameznika, posebnih in posamičnih interesov, prek katerih vodi pot do oblikovanja splošnih interesov, tem se začenja pripisovati večji pomen.

Idejni monizem, zasnovan pogosto na enotnem marksizmu, na interesih proletariata, njegovega »osvobajanja« od mezdnih odnosov, in politični monizem, zgrajen na vodilni avantgardni vlogi komunističnih strank, se kažeta kot oviri za družbeni razvoj. Zaradi tega se v socialističnih družbah uveljavljajo ideje strukturalnega pluralizma in njegovih zametkov v družbeni praksi. Začetki tržnega gospodarstva zahtevajo uveljavljanje idejnega pluralizma in konkurenčnosti idej, političnega, institucionalnega, kulturnega pluralizma in seveda lastniškega pluralizma. Poraja se pluraliteta marksizma kot ustvarjalnega, nedogmatskega načina mišljenja in začenjajo se upoštevati tudi načini mišljenja, zasnovani na drugačnih filozofskih izhodiščih. Idejni in politični pluralizem zahtevata, seveda ob spoštovanju večinskega demokratičnega načela, tudi uveljavljanje sodobnega demokratičnega načela avtonomije manjših.

Med pomembna socialistična načela se uvršča ideja o enakosti, ki se je začela uresničevati v zgodnjih razvojnih fazah socialističnih družb. Kasneje pa je postala v obliki uravnilovskega egalitarizma, unitarizma itd., ki so ga spremljali nekontrolirani privilegiji politokracije in politične birokracije s pojavi korupcije, razvojno nestimulativna. Zaradi tega se v sodobnosti ideja egalitarizma nadomešča s poskusi uveljavljanja razlik, sproščanja ekonomskih zakonitosti, ki naj bi spodbujale funkcionalno delujočo neenakost, sproščale ustvarjalnost itd.

V socialističnih družbah naj bi se začeli procesi odmiranja države in prenosa njenih funkcij na družbo. Praksa sodobnih socialističnih družb je šla prav v nasprotni smeri: v procese izjemne krepitve države. Z družbeno krizo je v Jugoslaviji zamrla tudi samoupravna praksa, s katero je ta hotela uveljaviti načelo odmiranja države in bila nadomeščena z odkritim etatističnim sistemom, ki tudi pred tem ni bil izraziteje omejen s samoupravnim, ali javno, demokratično kontroliran. Zaradi tega v sodobnih socialističnih družbah zahteve po uveljavitvi demokratičnih političnih pravic in svoboščin, po delovanju pravne države in civilne

v prvem delu avtorizirane razprave udeležencev okrogle mize (dr. S. Južnič, FSPN; dr. P. Klinar, FSPN; dr. B. Pribičević, Fakulteta za politične vede v Beogradu; J. Stanić, publicist in urednik Cankarjeve založbe; dr. Z. Roter, FSPN; dr. D. Veselinov, Fakulteta za politične vede v Beogradu; dr. F. Černe, Ekonomska fakulteta v Ljubljani; dr. R. Valenčič, Teološka fakulteta v Ljubljani; dr. B. Kovač, Ekonomska fakulteta v Ljubljani; mag. Vinko Trček, CK ZK Slovenije; dr. J. Jerovšek, FSPN; dr. A. Kirn, FSPN). Pisne prispevke so naknadno poslali: dr. V. Merhar, Ekonomska fakulteta v Ljubljani; dr. A. I. gličar, Pravna fakulteta v Ljubljani; dr. B. Ferfila, FSPN; dr. D. Rupel, FSN; dr. I. Štuhec, Teološka fakulteta (oddelek v Mariboru); dr. J. Marakovič, FSPN. Nobenega dvoma ni, da razprava ni mogla niti približno zajeti vseh najpomembnejših vidikov obravnavane materije, kaj šele široko paleto videj socializma kritično soočiti in ponuditi neko bolj poglobljeno sintezo; zato se bomo k tej temi na straneh revije še vračali. — Op. ur.

družbe, torej težnje, da se etastični sistem preoblikuje in uveljavijo nekatere funkcije socialne države.

Socialistične države so se razglasile za nosilke oblasti delavskega razreda, v njegovem imenu pa je vladala njegova avantgarda: komunistična partija. Družbena praksa kot diktatura proletariata kaže na oblast politokracije, ki jo ta izvršuje s posredovanjem politične birokracije. Ta oblast gradi svojo politiko na lastnih interesih in na eklekticizmu drugih interesov, med katerimi so tudi nekateri interesi delavskega razreda. Eklekticizem oblastnih interesov demantira načelo diktature proletariata. S spremembami socialističnih družb se odpira problem progresivne usmerjenosti proletariata, še posebej njegovih manj izobraženih in kvalificiranih kategorij. Poraja se tudi problem perspektive proletariata glede na procese tehnološkega razvoja. Očitno postaja, da so sedanji nosilci razvoja kategorije, ki razpolagajo z znanjem.

Avantgardnost komunističnih partij postopno začenjajo nadomeščati različna nova družbena gibanja, ki jih ni več mogoče izključevati iz družbenih dogajanj. Tudi v socialističnih družbah je mogoče zaznati »pomeščanjenje«¹ bolj kvalificiranih kategorij delavcev (novega delavskega razreda), poleg tega pa so ti procesi v razvitejših kapitalističnih družbah povsem demantirali klasično idejo o pavperizaciji proletariata.

Socializem poudarja pomen dela, kult dela, nagrajevanje po delu ipd. Vendar družbena praksa socialističnih družb razvrednoti delo, pretrga neposredne zveze med rezultati dela in nagrajevanjem.

Socialistični produkcijski odnosi, zasnovani na kolektivni lastnini, na neuspešnih poskusih omejevanja mezdnih odnosov ipd., so se izkazali v praksi kot nesposobni za razvoj produktivnih sil. Kapitalistični produkcijski odnosi, ki dominirajo v svetovnem gospodarstvu, se kažejo učinkoviti pri pospeševanju tehnološkega razvoja, inovativnosti, znanja, produktivnosti ipd., in mnogi njihovi elementi se postopno vključujejo v sodobne socialistične države.

Aktualne socialistične ideje in njihovo uveljavljanje v družbeni praksi

Po tem nepopolnem in shematičnem nakazovanju tez, ki govorijo o demantiranju nekaterih temeljnih socialističnih idej v praksah sodobnih socialističnih družb, se zastavlja vprašanje, katere socialistične ideje so še zmeraj aktualne za družbeno prakso. Gre v bistvu za trajne in univerzalne ideje, ki pa vendarle, napolnjene s specifično vsebino, morajo pomeniti alternativo kapitalističnemu družbenemu razvoju. To so ideje o humanizmu, svobodi posameznika, solidarizmu, dejanski samoupravni demokraciji, osvobajanju od raznoterih vidikov odtujenosti, izkoriščanja ipd. V kontekstu kvalitativnega spreminjanja družbenih odnosov ne kaže prezreti pomena dialektičnega razmerja med splošnim, posebnim in posamičnim, in pa razvoja alternativnih možnosti razvoja družbenih odnosov, ki izhajajo iz obstoječih dejstev.

Katera družbena gibanja lahko začnejo realizirati te sprejemljive ideje in vrednote ter jih napolnijo z novo vsebino, kar bi pomenilo uveljavljanje socialistične alternative kapitalizmu? Zdi se, da postajajo v tej smeri zanimiva razglabljanja novih družbenih gibanj. Njihova razglabljanja, tudi utopična, pomenijo nov način mišljenja, tvorjenje novih vrednot politične kulture in kvalitete življenja. Osvobajajo se od večpartijskih interesnih konfliktov, partijskih in drugih vidikov prevlade. Nova družbena gibanja zavračajo monolitnost, monotonost. Družbene spre-

membe skušajo uveljavljati s posebno kulturo protesta in ne z grobim nasiljem. Na ta način sprožene spremembe začenjajo na temeljnih spodnjih ravneh družbe, kar pomeni, da gre za molekularne, kapilarne spremembe vsakdanjega življenja, ki jih ni treba spodbujati z velikimi prevrati in z običajnimi udarjanji na vrhove.

Sodobna razredna in slojna struktura v jugoslovanski družbi in možnosti preskoka razvojnih faz kapitalističnih industrijskih družb

Po teh splošnih razglabljanjih o socialističnih idejah in o njihovi neustvaritvi v družbeni praksi oziroma o možnostih uresničitve nekaterih od teh idej, se lotevam posebnega problema: ali lahko sedanje socialistične družbe preskočijo razvojno fazo, ki jo dosegajo sodobne kapitalistične družbe, ali pa bo njihov razvoj potekal prek razvojnih faz, ki so jih prešle sodobne kapitalistične družbe v Evropi. Tega problema se lotevam s pomočjo analize razredne in slojne strukture jugoslovanske družbe.

Empirično ugotovljene značilnosti delavstva v Jugoslaviji kažejo na hkratni obstoj raznoterih družbenih pojavov. Prvi sklop zadeva kvazirazredne pojave: neavtonomnost, politično neorganiziranost, neartikuliranost ideologije, fragmentiranost razrednih konfliktov z razblinjenim antagonizmom, kar navaja na sklep, da so delavci v Jugoslaviji bolj socialni agregat kot družbena skupina.

Po drugi strani se pri jugoslovanskem delavstvu kažejo nekateri klasični razredni pojavi: izločenost od odločanja, podrejenost politokraciji in drugim nosilcem moči, uveljavljeni procesi delitve dela in obstoječi mezdni odnosi z izkoriščanjem, omejena vertikalna mobilnost, reagiranje s stavkami in izrazi pasivne moči. Razredni pojavi zahtevajo avtonomijo in organiziranost klasičnih delavcev kot razreda ter jasno artikulacijo razrednih konfliktov.

Počasi se kvazirazredni (predrazredni) in razredni pojavi med delavci nadoમેščajo s stratifikacijskimi pojavi, ki jih štejem med višje oblike družbene strukture, kot je razredna. Proces, ki spodbujajo uveljavljanje stratifikacijske strukture, so nerazviti, za kar govorijo nerazviti procesi mobilnosti in preraščanja antagonističnih v neantagonistične konflikte, v nasprotja in tekmovanja. Malo je možnosti za neformalne odnose, za uveljavljanje motivizacijske funkcionalne neenakosti, za profesionalizacijo, veliko pa je deviantnih dejavnikov stratifikacije in mobilnosti.

Razredna struktura v Jugoslaviji kaže na počasno preraščanje kvazirazredne (predrazredne) v klasično razredno strukturo, kar pomeni prehajanje iz predindustrijske v industrijsko družbo. Malo pa je procesov preraščanja klasične razredne v stratifikacijsko strukturo, kar govori o omejenih možnostih prehoda industrijske v postindustrijsko družbo.

Analiza koalicij in konfliktov med delavci in višjimi socialnimi kategorijami v Jugoslaviji lahko služi kot izhodišče za ocenjevanje razvitosti njene razredne in slojne strukture ter socialne strukture nasploh. Med delavci in politokracijo se kaže obstoj tako imenovane velike koalicije (Županov). Politokracija dobiva od delavcev legitimnost za svojo koncentrirano politično moč, delavcem pa nudi ideologijo egalitarizma nekatere socialne pravice, dokajšnjo stabilnost zaposlitve, možnosti vključevanja v kontrolirano participacijo, zaščito pred tehnokracijo ipd. Obe kategoriji skupaj sodelujeta v množičnih nacionalnih manifestacijah in različ-

nih pojavnih oblikah kulturne revolucije. To koalicijsko dogajanje je mogoče označiti za kvazirazredne pojave, ki kažejo na neavtonomnost delavcev ter tudi na manipuliranje z njimi. Po drugi strani so vidni konflikti med politokracijo in delavci (stavke), ki pa se ne izidejo v progresivnem spreminjanju produktivnih sil. Delavci se zavzemajo za preprečevanje še večjega upadanja življenjskega standarda, s tem pa se odlagajo radikalne strukturalne družbene spremembe s spremembami preživelih produkcijskih odnosov in tehnološka modernizacija, razvoj produktivnih sil. Ti razredni pojavi in konflikti niso razvojno stimulatívni.

Manj pogosta in izrazita je koalicija med tehnokracijo in delavci, saj sta obe kategoriji interesno bistveno drugače usmerjeni, kar izhaja že iz narave psihičnega in fizičnega dela. Do te koalicije more priti v razvitejših, manjših podjetjih pri posredovanju parcialnih interesov ipd. Omenjeno slabotnejšo koalicijo je mogoče označiti kot kvazirazredni pojav. Bi pa trajnejša koalicija med tehnokracijo in blokom drugih srednjih slojev ter delavci lahko pomenila učinkovitejše sredstvo omejevanja monopola politokracije in politične birokracije. Predvsem pa velja, da med tehnokracijo in delavci obstajajo konflikti, ki zavirajo reforme, organizacijsko in tehnološko modernizacijo, racionalizacijo, saj takšni posegi ogrožajo stabilnost položaja delavcev. Tudi te konflikte, ki imajo razredne značilnosti, moramo označiti za nerazvojne. Omenjeni konflikti utrjujejo veliko koalicijo med politokracijo in delavci.

Tudi koalicija med inteligenco in delavci je neizrazita. Poskusi, da bi inteligenca aktivirala delavce, so bili največkrat neuspešni. Delavci sicer občasno podpirajo prizadevanja tehnične inteligence, da bi se dvignila iz podrejenosti, sledijo nekaterim radikalnejšim socialnim in nacionalnim zahtevam humanistične inteligence ipd. Ta slabotna koalicija odseva kvazirazredne pojave. So pa konflikti med inteligenco in delavci pogostejši in bolj razširjeni pojavi. Delavci nasprotujejo socialnim in tehnološkim reformam, zahtevam inteligence, ki bi prizadejale njihovo socialno varnost, njen položaj ocenjujejo kot privilegirani in nadrejeni, svoj pa kot deprivilegirani in podrejeni. Spričo tega tudi konflikt med inteligenco in delavci nima narave razvojno-funkcionalnega konflikta.

Sklenem lahko z ugotovitvijo, da kar izrazita koalicija med politokracijo in delavci ter slabotne koalicije med tehnokracijo, inteligenco in delavci kažejo na opazno navzočnost kvazirazrednih pojavov v jugoslovanski družbi in na neavtonomen položaj delavcev. Konflikti med politokracijo in delavci ter med tehnokracijo, inteligenco ter delavci imajo sicer razredne značilnosti, vendar se zaradi prevladujoče koalicije med politokracijo in delavci ne razpletajo v smeri razvoja. Koalicija med delom inteligence, morda še med delom tehnokracije in modernim sodobnim razredno usmerjenim delavstvom, je preslabotna, da bi učinkovala razvojno. Razdrobljeni konflikti med delom inteligence in politokracije, modernim delavstvom in politokracijo, inteligenco in tehnokracijo ipd. pa ne omogočajo uveljavljanja razvojnih sprememb. Zaradi tega se zdi, da ni preskoka iz nerazvite socialistične družbe v razvito socialistično družbo, marveč da bo treba preživeti modificirane razvojne faze sodobnega kapitalizma, kar pomeni doseči prehod v moderne razredne odnose, značilne za konec industrijskega obdobja, ki bodo zagotavljali prehode v višje stratifikacijske strukture postindustrijskih, verjetno bolj humanih in naprednih socialističnih družb.

BRANKO PRIBIČEVIČ: Prišel je čas, da se na novo soočimo s ključnim problemom lastnine – lastništva nad proizvodjalnimi sredstvi v novi, postkapitalistični družbi. Do pred kratkim je pretežen del socialističnih sil brez pridržkov sprejemal stališče, da socializem domneva popolno podružbljanje oziroma poddržavljanje vseh proizvodnih sredstev in menjavo kot tudi vseh drugih gospodarskih področij. Za komunistično gibanje je bil to, za mnoge njegove dele pa je še danes, eden izmed nedotakljivih aksiomov. Tu naj posebej poudarim, da je v našem komunističnem gibanju globoko zakoreninjeno prepričanje, da mora začeti s popolno odpravo zasebne lastnine v gospodarstvu, da je to začetek procesa socialistične preobrazbe, ne pa njegov konec. Sodim, da dajejo danes vse naše izkušnje dovolj podlage za sodbo, da je bila to velika zabloda in da je prav tu vir številnih zagat, s katerimi se ubadajo države, ki so šle po tej poti. Lahko bi celo trdili, da je takšen pristop, ki je omogočil znani monopol oblasti ustreznih komunističnih partij, v marsičem nezdržljiv z nekaterimi pomembnimi sestavinami Marxove teoretične dediščine. Tu mislim zlasti na njegovo opozorilo, da se utegne nova oblika lastninskih razmerij pojaviti na zgodovinskem prizorišču le takrat, če je prejšnja izrabila svoje razvojne potenciale, ko nova oblika odpira nove možnosti za uspešnejši, učinkovitejši in racionalnejši ekonomski in ne samo ekonomski razvoj. Podružbljanje proizvodnih sredstev se lahko realno projektira le kot zelo dolg in postopen zgodovinski proces, nikakor pa ne kot prvi korak ali kot pogoj za to, da bi se začel proces družbene preobrazbe. Vse naše dosedanje izkušnje govorijo v prid sklepa, da ni stvarno pričakovati hitrega prehoda iz »enega v drugo« – hitrega prehoda iz gospodarstva, zasnovanega pretežno na različnih oblikah zasebne lastnine, v gospodarstvo, v katerem bi bila sredstva za proizvodnjo in menjavo povsem poddržavljena/podružbljena. Otresti se moramo zablode, da je tukaj mogoč kakršenkoli »skok«, za katerega ne bi bilo treba plačati zares visoke cene, cene, ki jo, denimo, danes plačujejo države, kjer so komunisti na oblasti. Ta spoznanja postopno prodirajo tudi v ta okolja. To je tudi razlog, da v nekaterih izmed teh držav, resda zazdaj največkrat zelo postopno in previdno sprejemajo takšne nove pristope in se v skladu s tem lotevajo delne »reprivatizacije«, kar odpira možnosti za drobno gospodarstvo in individualno gospodarsko dejavnost, pravzaprav za zasebno lastnino in podjetništvo. V takšnem preizkušanju prihajajo postopno do spoznanja, da bi moralo biti socialistično gospodarstvo, vsaj v svojih prvih razvojnih fazah, v bistvu »mešano« gospodarstvo.

Ko se zavzemam za takšen pristop, se seveda ne strinjam s tistimi avtorji, ki gredo v drugo skrajnost in ki sodijo, da je sleherna ideja o družbeni lastnini, vsak projekt preseganja zasebnolastninskih oblik gospodarjenja dokončno preživet, da pripada prihodnost le gospodarstvom, ki temeljijo na zasebni lastnini oziroma zasebnem podjetništvu. Sodim, da imamo še vedno na voljo dovolj prepričljivih argumentov, s katerimi je mogoče oporekati tem pesimističnim in defetističnim tezam (seveda pesimističnim in defetističnim, gledano z vidika naših temeljnih socialističnih, to pa pomeni predvsem humanističnih opredelitev). Izhajam s stališča, da družbena lastnina ni vselej in na vsakem mestu nujno podrejena v razmerju do zasebne lastnine. Hkrati želim poudariti, da ne mislim, da je podružbljanje proizvodnih sredstev (gospodarstva) prvo in najpomembnejše, še manj pa edino merilo ali parameter socializma, medtem ko se po drugi strani ne bi strinjal s tistimi, ki menijo, da je to povsem nebitveno, skoraj drugotno vprašanje.

Drugi najpomembnejši izziv, pred katerim so se danes znašle predvsem komu-

nistične partije na oblasti, je vprašanje njihovega dosedanjega mesta v političnem sistemu ali natančneje njihovega monopola oblasti. Tudi to je bil do pred kratkim eden izmed nedotakljivih aksiomov pa tudi sinonimo socializma. Globoko sem prepričan, da bo to vprašanje kaj kmalu prerastlo v najresnejši problem, pred katerim se bo znašla večina teh partij. V vseh teh državah, kjer se je začel proces reform, se bolj in bolj prebijata zavest in spoznanje, da ni možnosti za kolikor toliko resno gospodarsko reformo, če se pri tem ne poseže delno tudi v same temelje obstoječega političnega sistema (kot so to doslej skušale storiti te partije). Spremembe v političnem sistemu niso mogoče, ne da bi hkrati prišlo do nekakšne »razlastitve« vladajočih komunističnih partij. Zdaj se seveda še vedno ne uporablja ta izraz, marveč se govori o njuni širši demokratizaciji, ki med drugim domneva »razdvajanje« funkcij partije in države, toda vse te reforme se v končni posledici zreducirajo na vprašanje monopolov oblasti vladajočih komunističnih partij. Že zdaj je jasno, da teče proces bolj in bolj resnega oporekanja legitimnosti sedanjega položaja in vloge komunistične partije. Čedalje bolj odkrito se govori v nekaterih izmed teh okolij celo o nujnosti takšne ali drugačne oblike političnega pluralizma.

Sodim, da so še vedno zelo skromne možnosti, da bi v teh državah vzpostavili dejanski partijski pluralizem. Veliko bolj verjetno je, da bodo v večini primerov iskali izhod v vzpostavljanju nekaterih prehodnih sistemskih rešitev, se pravi takšnih oblik političnega sistema, ki bodo pomenile nedvomen korak naprej, premik v smeri svobodnejšega, bolj demokratičnega političnega organiziranja in delovanja, ne pa tudi dejansko večstrankarskih sistemov, kakršne poznamo danes – zlasti v političnem življenju razvitih zahodnih držav.

Menim, da bodo prešli k tem prehodnim, kompromisnim rešitvam zato, ker so po eni strani spremembe v smeri političnega pluralizma bolj in bolj neizogibne (te se ne ponujajo samo zato, ker naraščajo zahteve takšne vrste, marveč tudi zato, ker je to prvi pogoj, da bi presegli sedanje krizne momente), po drugi strani pa moramo računati tudi s številnimi ovirami, med katerimi so danes nekatere nepremostljive. Zavore, ki so vgrajene v obstoječi sistem, so pretežno dobro znane in to pot ne bi govoril o njih. Zelel bi opozoriti samo na tri momente, ki so prav tako pomembni, večkrat pa jih ne upoštevajo dovolj. Prvi moment je v samem sedanjem kriznem položaju, v katerem so tudi tiste države, v katerih najresneje razpravljajo o nujnih radikalnih spremembah v političnem sistemu, oziroma o tem, da je potrebno poskrbeti za nekakšen politični pluralizem. Zakaj je ta moment pomemben? Zato, ker nam politična zgodovina ponuja veliko povodov za sodbo, da so bile vladajoče družbenopolitične sile pripravljene preiti k dejanski politični demokratizaciji, k odpiranju možnosti za pravi politični pluralizem samo takrat, kadar so se dokopale do spoznanja, da je obstoječi sistem tako utrjen, da odpiranje prostorov za alternativne projekte ne bo ogrozilo samega obstanka sistema. Da je res tako, je dovolj spomniti se dejstva, da je v večini danes razvitih kapitalističnih držav trajal ta proces več kot sto let. Upošteva položaj v državah, o katerih je tu beseda, ni izključeno, da bi odpiranje možnosti za dejanski politični (partijski) pluralizem utegnilo povzročiti resno destabilizacijo, utegnilo pripeljati do hudih političnih lomov pa tudi ogroziti obstanek nekaterih ključnih sistemskih rešitev, za katere se, vsaj v krogih vladajočih sil, šteje, da so temeljne postavke socializma. Če torej skušajo vzpostaviti strankarski pluralizem z nekakšnim sporazumom z (danes) vladajočimi silami, so možnosti za takšen sporazum/konsenz zdaj zelo majhne (ker je sistem v celoti v marsičem izgubil podporo nemajhnega dela družbe).

Seveda obstaja še drug možen scenarij za vzpostavitev političnega pluralizma,

kot je na primer nasilni prevzem oblasti, vendar menim, da so možnosti za takšne spremembe zelo skromne.

Neugodno okoliščino pomeni tudi to, da se spremembe v smeri političnega pluralizma pogosto istovetijo z »restavracijo kapitalizma« ker so prav razvite zahodne države danes najpomembnejši predstavniki takšne oblike politične demokracije. Tu moramo zlasti upoštevati skoraj neizpodbitno dejstvo, da družbena stvarnost razvitih zahodnih držav doživlja bolj in bolj pozitivne ocene številnih državljanov v državah, kjer so na oblasti komunistične partije. Čedalje manj prepričljive so dovčerajsnje uradne teze, da v razvitih kapitalističnih državah živijo vse slabše, da »postaja delavski razred« bolj reven, ipd. Namesto da bi izzivala čedalje večjo odbojnost in druge negativne ocene, povzroča stvarnost zahodnih držav v večini socialističnih držav – v zelo različnih socialnih okoljih: od tovarniških delavcev in kolhoznikov do vodilnih intelektualcev – večkrat povsem nasprotno reakcije in sodbe. To je neugodna okoliščina za vse tiste, ki se v teh državah zavzemajo za pravo politično demokratizacijo, to pa predvsem zaradi tega, ker se morajo soočiti s strahovi (v vladajočih strukturah), da bi utegnile takšne spremembe v političnem sistemu kaj hitro odpreti pot za popoln prevzem ali vsiljenje »zahodnega modela«, kar bi nedvomno pomenilo svojsko ideološko in politično kapitulacijo v razmerju do »druge strani«, se pravi do bloka, s katerim se te države soočajo že od svojega nastanka.

To so, če naj povzamem, nekateri izmed razlogov, ki so me pripeljali do sklepa, da niso realne sodbe, da bo prišlo v številnih izmed teh držav kaj kmalu do prave vzpostavitve večstrankarskih sistemov, se pravi do vzpostavitve sistemov, ki temeljijo na pravem strankarskem pluralizmu. Po drugi strani sem prepričan, da bo razvoj, vsaj v nekaterih izmed teh držav, potekal postopno v to smer. Pri tem sem prepričan, da različne kompromisne/prehodne rešitve (med enopartijskim in večstrankarskim sistemom) ne nudijo podlage za oblikovanje trajnejših in trdnjših političnih sistemov.

In končno, naj razgrnem svojo tezo, da je prišel čas, ko bo nujno resneje kritično preizkusiti tudi znano razredno (ali tako imenovano razredno) razsežnost projekta socializma. S tem, kakor je znano, navadno razumemo to, da predstavlja (tradicionalni) delavski razred najpomembnejšega ali celo edinega nosilca boja za novo (socialistično) družbo, in kar je še pomembnejše, da se projekt nove družbe reducira na reševanje problemov, ki se pojavljajo na relaciji kapital – delo, na relaciji razmerij med lastniki in nelastniki. Sodim, da je takšen tretma problemov in projektov družbe, ki naj bo realna in perspektivna alternativa današnji razviti razredni družbi iz več razlogov ne le preozek, marveč tudi zmoten.

Navedel bom tri najpomembnejše razloge, zaradi katerih bi se morali po mojem mnenju lotiti kritičnega preverjanja tudi te sestavine naše ideološke dediščine. Prvi razlog vidim v tem, da je danes domala nesporno dejstvo, da gospodarski in družbeni razvoj pospešeno zožuje to socialno skupino. To je zdaj že stvarnost, s katero se mora soočiti politična levica v vseh razvitejših državah. Naj vas spomnim, da se utegne skrčiti – po nekaterih najnovjših raziskavah – ta socialna plast v najrazvitejših državah v dvajsetih letih na komaj 6 do 10 odstotkov aktivnega prebivalstva. Kakor je znano, pomeni to velik »odmik« od predvidevanj vseh velikih predstavnikov delavskega gibanja in socializma ne le iz prejšnjega stoletja, marveč tudi iz prvih desetletij tega stoletja. Že zdaj je povsem očitno, da (tradicionalni) delavski razred ne more predstavljati dovolj široke »socialne baze« za uresničevanje projekta socialistične preobrazbe. Vse to velja seveda ob pogoju, če bi želeli to preobrazbo doseči tako, da bi se opirali na podporo prepričljive večine

prebivalstva, ne pa tako, da »prosvetljena« manjšina z nasiljem, »z gorjačo v roki« sili večino, da sprejme »boljšo« družbo. Če bi želeli zbrati in mobilizirati podporo in projekt socialistične preobrazbe tudi v nekaterih drugih socialnih plasteh, potem dejansko ni mogoče ohraniti tradicionalne razredne razsežnosti tega projekta.

Drugi razlog vidim v tem, da nas zgodovinske izkušnje bolj in bolj vodijo k sklepanju oziroma k spoznanju, da delavski razred ni absolutno vnaprej določen za to, da bi bil nosilec družbenega napredka in boja za socializem. V nekaterih primerih so delavci kazali in še danes kažejo veliko pripravljenosti za to, da sodelujejo v družbenih bojih takšne vrste, prav tako pa je neizpodbitno dejstvo, da so lahko ti večkrat »baza«, ki podpira tudi nekatere izrazito konservativne družbene in politične sile. (Dovolj je, če se spomnimo dejstva, da v nekaterih razvitejših kapitalističnih državah večina tamkajšnih delavcev ni niti po stoletnih izkušnjah dosegla ravni razredne zavesti, ki bi jo popeljala v tabor zavzetih borcev zoper obstoječi sistem, prav tako pa na neizpodbitno dejstvo, da je v nekaterih izmed teh držav – na primer v Nemčiji – pred sedemdesetimi leti obstajala neprimerno višja stopnja radikalnega razpoloženja med tamkajšnimi delavci, kot pa danes.)

In tretji argument, morda najpomembnejši: globoko sem prepričan, da, če se želijo socialistične sile, zlasti tiste, ki delujejo v razvitejših delih sveta, uspešneje kot doslej spopasti z mnogimi zares temeljnimi problemi sveta na prehodu med dvema tisočletjema, potem je dejansko njuno, da se v marsičem preseže tradicionalna razredna razsežnost socialističnega projekta. Ta tradicionalni pristop postaja preozek, preozka je podlaga za soočanje s številnimi zagatami in izzivi tega časa. Prepričan sem, da to ne more biti dovolj široka politična zasnova za graditev nove, moderne vizije socializma, vizije, ki je primerna sedanjemu času, še manj pa tistemu jutrišnjemu. Sile družbenega napredka se morajo danes soočiti tudi s številnimi drugimi problemi, takšnimi, ki jih ni mogoče zreducirati na relacijo konfliktov med kapitalom in delom. Naj omenim samo takšne življenjske probleme, kot so to boj za ohranitev miru, nadalje boj za obrambo in ohranitev življenjskega okolja, za enakopravnost spolov, za osamosvojitve mladih izpod varuštva starejših, za odpravo danes že dramatičnega in žal še vedno naraščajočega prepada med razvitimi in nerazvitimi. Ti problemi zahtevajo očitno širši pristop k projektu družbe postkapitalistične alternative.

Naj sklenem: prihodnost socializma je odvisna v marsičem od tega, koliko bodo socialistične sile pripravljene in sposobne zasnovati, razčleniti in uveljaviti bistveno novo vizijo socializma.

STANJE DUHOV V VZHODNOEVROPSKEM SOCIALIZMU

JANEZ STANIČ: Če izvzamemo Romunijo in Albanijo, lahko rečemo, da tudi v samih socialističnih državah in celo v krogih oblasti, kriza in neuspeh socializma nista nikjer več sporna. V kolikšni meri sta javno priznana in opisana, je odvisno od stopnje odprtosti in možnosti v posameznih državah. Opisovanje krize se dogaja resda v različnih okvirih in z različno intenzivnostjo, vendar že v takšnem obsegu, da kritike same po sebi zbujejo potrebo po preseganju zgolj opisov krize socializma in morda še njihovih vzrokov.

Vedno bolj se kažejo težnje in potrebe po oblikovanju pozitivnih programov za preseganje krize. Tovrstno iskanje se v različnih okoljih pojavlja z različno intenzivnostjo, seveda pa tudi z različnih izhodišč, tako da ne po globini ne po možnih

posledicah ni moč enačiti na primer sovjetske »perestrojke« z dogajanjem na Poljskem ali Madžarskem.

V zelo splošnih okvirih v vzhodni Evropi sicer obstaja nek formalni pozitivni program, ki mu povsod pravijo reforma, tako da lahko govorimo o novem, močnem reformskem valu v svetu socializma. Prvi reformski val je zajel socialistične države v šestdesetih letih. Zanj je bilo značilno, da je bil osredotočen predvsem na gospodarstvo in je izhajal iz utvare, da je moč reformirati gospodarstvo brez večjih sprememb sistema in na ta način »ozdraviti« socializem.

Sedanji, drugi reformski val temelji na spoznanju, da je treba reformirati tudi sam sistem, da so neizogibne tudi politične reforme, ki so v tej fazi v ospredju in celo pomembnejše kot gospodarske. So namreč predpogoj za gospodarske reforme.

V zvezi s tem se seveda takoj zastavlja vprašanje, ki je bolj ali manj odkrito povsod prisotno: ali so reforme v socializmu sploh možne? V resnici je to eno glavnih vprašanj.

Politične reforme, o kakršnih se danes govori ali razmišlja, nujno spreminjajo strukturo oblasti, terjajo drugačno ravnotežje nosilcev oblasti, s tem pa napovedujejo predvsem razpad in ukinitvev monopola ene partije in postavljajo na dnevni red takšno ali drugačno obliko pluralizma. Povsem se strinjam z oceno, da je vprašanje političnega pluralizma osrednje vprašanje socializma vsaj v vzhodni Evropi. Še več: ne gre samo na splošno za pluralizem, ampak tudi konkretno za vprašanje vzpostavljanja večstrankarskih političnih sistemov. To je zdaj na dnevnem redu predvsem na Poljskem in Madžarskem, prišlo pa bo na dnevni red tudi v drugih socialističnih državah, in prav to je tisto vprašanje, ob katerem se bodo v prihodnje najbolj lomila kopja. To je tudi področje, kjer po moje utegne priti do kriz in celo do kontrareformskih udarov, predvsem v Sovjetski zvezi.

Socializem tak, kakršnega poznamo doslej, z monopolom ene partije, po moji oceni ni zmožen radikalnih reform. Mislim, da se bodo sedanji reformski valovi začeli lomiti v trenutku, ko bodo začeli terjati, da se monopol ene partije umakne nečemu drugemu. Verjetno se bo to dogajalo povsod, kajti sedanje vladajoče partije so povsod obremenjene s tako zgodovinsko dediščino in takó hudimi neuspeli, da bi zagotovo izgubile ne le monopol, ampak tudi oblast, če bi se možnosti za kaj takega zares odprle.

Če ta teza drži, potem drži tudi misel, da socializem, kakršnega poznamo doslej, nima možnosti radikalnega reformiranja. Treba bi bilo izhajati iz bistveno drugačne, ta hip morda še neznane predstave socializma. In tu se vračam k tistemu, s čimer sem začel – k potrebi ustvariti pozitivni program in nov, ustvarjalni pogled na to, kaj socializem je, oziroma kaj naj bo, v skladu z drugačnimi potrebami in cilji, ki se mu danes zastavljajo, kajti starih ciljev in zahtev ni uresničil, dosedanja metodologija uresničevanja pa se je izkazala za neučinkovito in tudi v prihodnje očitno nima možnosti preživetja. Dogaja se torej vračanje k začetkom, k spraševanju, kaj socializem je in kaj naj bo.

Še več; sklicujem se na tisto, kar je v svojem članku načel dr. Južnič, in trdim, da se pravzaprav začenja vračanje k vprašanju, kaj je sploh človek. Če lahko vsaj delno odgovorimo na to vprašanje, bo veliko lažje odgovoriti tudi na vsa številnejša vprašanja v zvezi z bistvom, potmi in cilji socializma.

Za ilustracijo, kako živo in pereče je to vprašanje danes tudi v okoljih, kjer je tako rekoč še včeraj zvenelo povsem tuje, bi rad navedel primer sovjetskega znanstvenika dr. Nikolaja Amosova, ki je 5. oktobra 1988 v tedniku *Literaturnaja gazeta* objavil obsežen polemičen članek o pogledih na človeka v socializmu, pose-

bej v Sovjetski zvezi. Članek in izjemno zanimanje, ki ga je zbudil v sovjetski javnosti, pričata, s kakšno silo se celo v močno zdogmatiziranem intelektualnem ozračju, kakršno kljub »perestrojki« še vedno vlada v sovjetski družbi, dogaja vračanje k samim začetkom, k osnovi, k vprašanju, kaj je pravzaprav človek.

Amosov ugotavlja, da je podoba, ki jo sovjetska znanost in politika dajeta o človeku in družbi netočna, ker podcenjuje človekovo biološko naravo tudi zaradi s predsodki obremenjenega gledanja na zgodovino. Nato pravi naslednje:

»Torej človek. Če bereš naše znanstvenike, se zdi, kot da je vse, kar je nižje od oči, skoraj tako kot pri šimpanzu, vse kar je višje pa je proizvod družbe. Treba je samo izvesti revolucijo, uničiti privatno lastnino, ponavljati gesla – pa je komunizem zagotovljen.

In zakaj je prišlo do tega?

Izkazalo se je, da so ljudje za to neprimerni. Niso taki, kot so o njih mislili. Mimogrede: tega tudi še zdaj noče nihče priznati. Če pa ne vemo, kakšen je človek, ne moremo načrtovati družbe. To bi morala biti naša glavna naloga.

Po moje je v naši literaturi več napačnih predstav o človeku. Tole so:

Ljudje veljajo za enake. V resnici je pahljača različnosti glede na potrebe in značaj ena proti tri.

Velja mnenje, da je ljudi možno neomejeno vzgajati. Iz vsakega je moč z vzgojo narediti angelčka, ki bo svoje angelstvo povrh še zapustil potomcem. To ni res. Na žalost ne vemo, kolikšna je stopnja vzgojljivosti. Mi pri naših modelih jemljemo 40 do 50 odstotkov.

Kolektivizem je v človeku močnejši od individualizma. V resnici je prav nasprotno: človek je predvsem egoist. Toda lasten mu je tudi altruizem, ki ga je mogoče vzgajati.

V besedah sicer priznavajo, da biološke potrebe porajajo instinkte, toda v resnici to zanemarjajo. Sicer pa tudi same potrebe obravnavajo preveč preprosto in jih omejujejo na najenostavnejše občutke: lakoto, seks, strah, agresijo. Mi v naših modelih uporabljamo tudi potrebo po druženju, samodokazovanju, liderstvu. Obstaja tudi nasprotna potreba: podrejeni se avtoriteti močnega ali skupine. Obstajajo še sočutje, posnemanje, radovednost. Še več; dopuščamo tudi biološke korenine pravičnosti, želje po resnici in celo umetnosti.

Še en predsodek obstaja: bedni in zatirani so nosilci najvišjih moralnih vrednot in so zato poklicani posredovati jih vsemu človeštvu. Za to ni dokazov.«

Ni pomembno, ali se kdo z vsem tem strinja ali ne, tudi ni pomembno, koliko je to v skladu z najnovejšimi dogajanjmi antropologije. Gre za nekaj povsem drugega: taka in podobna javna razmišljanja v Sovjetski zvezi so izredno dragoceno pričevanje o tistem, čemur pravim stanje duhov. Opozarjajo na velike novosti v miselnosti in na to, da se v nekem miselnem svetu, kjer je v zvezi s človekom in torej tudi z njegovim družbenim življenjem desetletja vse veljalo za znano in znanstveno neizpodbitno, zares začnjen vračanje k začetkom, k najosnovnejšim vprašanjem. Če pa se začnemo spraševati, kaj človek sploh je, potem je odprto vse, o vsem je dovoljeno dvomiti in o vsem je treba iskati nove odgovore.

Rekel bi, da je razvoj v to smer najbolj bistvena poteza sedanjega stanja duhov v socialističnih državah.

ZDENKO ROTER: Besedna zveza stanje duhov, ki jo je Stanič postavil v ospredje, mi je zelo všeč. Zato bom začel z anekdoto oziroma z resničnim dogodkom. Leta 1982, ko je naša fakulteta pripravljala javno fakultetno srečanje na temo družbena kriza, nas je poklical takratni predsednik slovenske partije Andrej Marinc. Navzoč je bil prof. Mlinar in tudi sam sem bil navzoč. A. Marinc je zelo vznemirjeno, sorazmerno ogorčeno in strogo dejal, kako si smemo dovoliti uporabljati termin družbena kriza, saj je iz Marxovih del jasno, kako je pojmoval to, kar je on imenoval kriza – mislil je predvsem na ekonomsko, nikakor pa ne na družbeno krizo, oziroma da je besedo družbena kriza uporabljal izključno v zvezi z analizo tako imenovane meščanske družbe. O nadaljevanju tega pogovora ne bom poročal, niti ni zanimivo, je pa indikativno za stanje duhov.

Kadar govorimo o stanju duhov, bi opozoril na to, da je za nadaljnje izhode iz sedanjih zagat izjemno pomembno stanje duhov na ravni političnih elit, kajti te nedvomno vedno posedujejo in bodo posedovale veliko moč. In seveda je zelo pomembno, zadnje čase pa nadvse pomembno, vsaj kar zadeva slovenske razmere, tudi stanje duhov med ljudmi. Po mojem mnenju je bilo ob prvem valu reform v socialističnih državah, tudi v naši, za reforme, ki so jih poskušali izvesti, značilno to, da so se, tako kot sedanje, izvajale od zgoraj navzdol in da so takrat koncepti doživljali veliko zaupanja prebivalstva. Prebivalstvo je upalo, poglejmo poljska in druga dogajanja, skorajda verjelo, da bo iz zasnovane reforme nekaj nastalo. Danes je položaj drugačen, prebivalstvo v napovedane reforme ne verjame. To lahko zanesljivo trdim vsaj za del jugoslovanske družbe. Glede na stanje duhov na ravni politične elite pa je nujno, da bi bile uresničene nekatere predpostavke: najprej bi se morala politična elita dokončno posloviti od kredibilnosti, ki jo daje Marxovi in Engelsovi zamisli socializma in komunizma. Mimogrede sem pogledal v 6. letošnjo številko Teorije in prakse, v kateri F. Šetinc na koncu svojega prispevka, vendarle kot reprezentant te politične elite, ko govori o prenovi ZK, zatrjuje: »Vrnimo se torej k originalnim zamislim Marxove zveze komunistov.« Take utopične zamisli, da je možno z vrnitvijo k izvoru poiskati izhode, je treba kritično preizkusiti; osebno mislim, da ne ponujajo nikakršnih možnosti. V mojem prepričanju je, da je poslopitev od teh izvornih zamisli neobhodna; ne nazadnje tudi zategadelj, ker so že zelo stare.

Druga predpostavka, do katere bi moralo priti na ravni političnih elit, je ta, da bi morali dokončno priznati, da funkcionirajoči model v socialističnih družbah ni prestal zgodovinske preizkušnje, razen tega pa tudi ne daje nikakršnih možnosti za izhode iz sedanjega stanja.

In tretja predpostavka: kljub posebnostim, ki jih imamo v Jugoslaviji, se je izkazalo, da je jugoslovanski socialistični model v bistvu realsocialističen, da je treba to pač sprejeti, izvesti iz tega ustrezne sklepe in se od tega dokončno posloviti. Če govorimo o prihodnosti socializma, potem nas navsezadnje gotovo ne zanima zgolj njegova planetarna razsežnost, ljudi zanima predvsem jugoslovanski primer, ker živijo pač tu in so globoko prepričani, da je njihova prihodnost odvisna od nadaljnjega razvoja stvari na slovenskih in jugoslovanskih tleh.

Kar zadeva stanje duhov na ravni prebivalstva, naj navedem samo numerični podatek iz novembrske raziskave slovenskega javnega mnenja: novembra leta 1988 je približno 9% vprašanih ljudi soglašalo z vrnitvijo k državnemu socializmu, trdi roki in avtoritarnemu režimu kot izhodu iz sedanjih razmer; približno 13% jih je bilo za to, da bi v naših razmerah obnovili meščansko družbo po zahodnem

vzorcu – in 63% za to, da bi izšli iz sedanjega stanja z novo koncepcijo samoupravljanja, z uvedbo tržnega gospodarstva, z demokratizacijo ter s pravico do avtonomnih političnih gibanj. Dobesedno citiram to modaliteto, za katero so se v veliki večini odločili vprašani. Neodločenih je 15%. To pomeni, da je velik del prebivalstva izrecno opredeljen, in razmerja med posameznimi opredelitvami so silno zanimiva. Te podatke bi lahko ilustriral še z nekaterimi drugimi iz letošnje ali iz prejšnjih raziskav, ki to ne le potrjujejo, ampak še nekoliko podrobneje artikulirajo. Ljudje so za drugačen model pravične družbe. Še vedno stavijo na samoupravljanje. Ne sicer na takšno, kakršno funkcionira pri nas, a idejo še vedno sprejemajo. Izrecno pa se definitivno odločajo za politični pluralizem. Čeprav je morebiti to njihovo gledanje na resnično strukturo tega političnega pluralizma še nekoliko »sramežljivo«, neartikulirano, pa vendarle prevladuje mnenje, da bi mogla biti prva faza v smeri političnega pluralizma dejanska pluralizacija socialistične zveze, neke vrste obnova osvobodilne fronte slovenskega naroda pred Dolomitsko izjavo, druga faza pa večstrankarski politični sistem. Drugače povedano, kontrareforme ali podobne zgodbe, do katerih pride ob vseh teh dilemah, pred katerimi v nadaljnjem razvoju obstoječe socialistične družbe niso varne, se lahko dogodijo. Toda v primerjavi s sedemdesetimi leti vsaj za Slovenijo lahko rečem, da bo vsakršen poskus protiudara naletel na množično nasprotovanje in protest, do česar pred 15 leti ni prišlo. Zdaj pa zanesljivo bo. Se pravi, da so možnosti, da bi del politične elite zato, da ohrani svojo oblast, to iskanje zatrl, sorazmerno omejene prav zaradi kakovostne spremembe v stanju duhov na ravni zavesti prebivalstva, vsaj v Sloveniji.

SOCIALIZEM, POJMOVNO NEDOKONČANA UREDITEV IN EVROPSKI STANDARDI

DRAGAN VESELINOV: Najprej naj se najprisrčneje zahvalim za ljubeznivo vabilo na to okroglo mizo. Naj kar takoj povem, kot je dejal že moj cenjeni kolega Branko Pribičević, da je tema, ki jo je postavila fakulteta, izjemno privlačna.

Ko ugotavljamo, da je socializem v krizi, potem najprej mislimo na nesposobnost socialističnih držav, da bi se obnašale kot dinamične internacionalne države, na nesposobnost političnih partij, da bi se obnašale kot demokratične stranke, upoštevamo tudi nesposobnost prebivalstva, da bi od znotraj, ker je nerazdeljeno na socialne plasti, rešilo krizno stanje v korist premoženjske konkurence in optimistične prihodnosti. Toda socializem je tudi nekaj, kar je za teoretika morda najzanimivejše: ime za pojmovno nedokončano ureditev. Res ga lahko marsikdo pojasnjuje kot vsakdanjo prakso držav, ki se imenujejo socialistične, se pa, vsaj intimno, zaveda površnosti in apologetičnosti takšnega tretmaja.

Ob tej priložnosti naj v nekaj stavkih razgrnem svoje mnenje, ki se ujema s tistim stališčem, ki temelji na postavki, da je socializem distribucijska ureditev. Temu stališču se pridružujem in dodajam, da je socializem egalitarna distribucijska ureditev. To je skrivnost, ki je resda že odgonetena, vendar je veliko težje pojasniti, zakaj je takšna ureditev možna in kako dolgo lahko traja. Danes vidimo, da se stari komunisti niso nikoli opirali na tisto kategorijo, katere ime nenehno uporabljajo v svojih govorih, to je delavski razred, saj je očitno, da prevrata ta razred sam ni izpeljal, marveč so ga izpeljali kmetje. Vrhu tega ta razred ne more biti v socializmu v lastninskem pogledu izjema v razmerju do kateregakoli drugega dela prebivalstva, razen tistega, ki je lastninsko neodvisen od njega, to pa je kmečka in

obrtiška plast. Toda v okviru zaposlenega prebivalstva delavski razred ne obstaja drugače, kakor če z njim razumemo tisto mentalno plast, ki pripada srednje izobraženim ljudem; ali, če z njim poimenujemo manualni srednje izobraženi tehnični stan, ki je številen in ga zato politika kdaj pa kdaj rada omenja in se nanj opira, ker dobi v njem glasovalno podporo. Kot je pribil že prof. Pribičević, ta kategorija nima niti tehnološke prihodnosti. Zato se socialistična država pravzaprav opira na celotno zaposleno prebivalstvo, na to egalitarno, v želatino spojeno maso, ki ji je od primera do primera dejala zanesljivo podporo, nikoli pa ni zahtevala konstruktivnih stanovskih in premoženjskih razlik. Celo če bi domnevali, da realno obstaja delavski razred v socializmu, na katerega bi lahko padlo srečno breme optimizma za rešitev krize, vendarle ni jasno, zakaj naj bi prav nekemu razredu pripadli vsi privilegiji prihodnosti, zlasti pravica do države. Socializem v delavskem razredu ni našel podpore.

Kategorija, v kateri je socializem danes našel podporo v Jugoslaviji, kaže pa, da bo tako tudi v drugih, zlasti večnacionalnih državah, je narod. Ta narod pa je degenerirana oblika podpore preživelemu političnemu sistemu. Zaradi njega je socializem sestopil s socialnega programa na umetni nacionalni program. Danes so odnosi v Jugoslaviji v bistvu razmerja med 195 dolarji slovenske mesečne plače nasproti 105 dolarjem srbske plače, ki je hkrati povprečna jugoslovanska plača. To, drugače povedano, so razmerja nacionalnih revščin, in prek teh ne bo mogoče izpeljati konstruktivnega političnega prevrata v Jugoslaviji – prevrata v prid demokracije. Bolj sem prepričan o tem, da je spolitiziran narod daleč od demokracije in da je, obratno, ta hkrati tudi usoda socializma, zlasti večnacionalnih socializmov. Zato bo morda edina realna socialna kategorija, ki je ostala v socializmu. Konfederativna jugoslovanska država se bo zato opirala nanjo. Zato raje verjamem, da bodo prihodnji politični programi nastopali v Jugoslaviji kot nacionalni programi, ne pa kot socialni programi različnih ustanov. Socialistična ideja in komunisti se ta hip prestrašeno otepajo kakršnekoli ideje lastninskega in političnega pluralizma v državi. Zato se bo vsaka takšna reforma v Jugoslaviji vendarle morala začeti kot boj nacionalnih junakov za napredek, in prav zato bo ta boj, ker uporablja največji možni populacijski agregat, to pa je narod, zelo dolgo trajal ob zelo visokih stroških pa majhnih dobičkih. Zato računam, da bodo reforme v socializmu trajale izjemno dolgo.

Menim, da je boljševiška inačica socializma navsezadnje končana. Zgubila je zgodovinsko sposobnost samoohranitve spričo svojih ekonomskih rezultatov, političnih in etičnih vrednot, znižala je psihološko stabilnost ljudi, degenerirala ljudsko kulturo v kulturo primitivne države in biznis. Ostali so ji le še izjemni posamezniki in osamljeni ekonomski uspehi, ki jih zmotno jemlje kot dokaz svoje splošne legitimnosti. Jugoslavijo in druge socialistične države čaka zelo težavna pot pojasnjevanja, za komuniste npr. o tem, kako bi se lahko izvlekli iz sedanjega položaja, v katerega so zabredli, ne da bi zapeljali prebivalstvo v nove totalitarne vere in veroizpovedi.

Socializem mora končno reformirati komunistično partijo. V njenih rokah je ključ za politične reforme socializma. Med partijo in prebivalstvom dejansko ni statusne socialne razlike. Toda politična prožnost prebivalstva v razmerju do partije, je toliko večja, kolikor razvitejša je okolje, kolikor več je podedovalo kulturnega bogastva, kolikor bolj je dovoljevalo stanovske distribucije, kolikor več je imelo trgovskih in prometnih prednosti v mejnih stikih z razvitim svetom. Zato plahni istovetenje partije s prebivalstvom na razvitem območju, narašča pa na manj razvitem. Zato bo v Jugoslaviji po mojem mnenju komunistična partija izgubljala toliko

več legitimnosti, kolikor bolj bo vztrajala pri distribucijski egalitarnosti na razvitejših območjih, toliko več pa je bo pridobivala ob totalitarnem programu, kolikor bolj bo šlo za revna okolja.

Zdaj je čas, da se partija nemudoma umakne iz gospodarstva, se pravi, da se statutarno oddalji iz strukturne oblike gospodarske arbitraže in se premesti na krajevno raven. Drugače povedano, gospodarstvu naj pomaga, da se otrese protiprofesionalnega, amaterskega in birokratskega odnosa do ekonomije in denarja. Partija je prva birokracija družbe, ne pa kakšne druge protisocialistične sile. Postala je negacija trga. Vrh tega bo morala preizkusiti tudi svojo inačico samoupravljanja, saj takšno samoupravljanje ni primerno za Jugoslavijo.

Kaže, da komunisti kot tudi prepričljiva večina ekonomskih teoretikov ne razume, da trg ni v ničemer povezan s samoupravljanjem. In kolikor bolj se bo trg razvil, toliko bolj bo samoupravljanje kot univerzalni politični model, ki ga podpirajo teleološki programi, izgubljal na pomenu.

Zato bo imela Jugoslavija malo možnosti za radikalno reformo, saj bi jo lahko dobila le, če bi imela relativno prosvetljeno vodstvo, ki bi ji bilo po nekakšnem čudežu prav zdaj dano, ki bi bilo sposobno potisniti državo v mešano gospodarstvo, pri tem pa se otresti ideološke shematičnosti. Zato sem bolj prepričan, da bo socialna reforma Jugoslavije dolga in da bo zahtevala prožno programsko obnašanje partije, potem pa tudi politični pluralizem, nadalje lastninski pluralizem – kar naj bi vse spremljala tudi radikalna poenostavitev države in njene organizacije. Iz Jugoslavije bi morali napraviti šibko toda učinkovito centralno državo, zato pa močno v kulturni avtonomiji, v kateri bi bila povezana vsa območja z močnim trgom, skozi katerega bi se pretakali standardi evropske ekonomije, tehnike in ekologije. Čedalje krepkejšo prepletanje z zahodno Evropo naj bo cilj naše državne politike. Po mojem mnenju je to ena izmed osnovnih poti, po katerih bi se lahko izkopal iz sedanje krize socializma.

SOCIALIZEM KOT OPOZICIJA OBLASTI

FRANCE ČERNE: Moja razprava je samo izvleček iz razprave pod naslovom »*Novi pogledi na (sodobni) socializem*«. Sporočilo razprave je sestavljeno iz dveh delov.

I. *Prvi del se ukvarja s t. i. razčlenjenjem pojmov o (sodobnem) socializmu.* Pri tem izhajam od tele domneve: če živi več kot ena četrtnina človeštva v družbeni ureditvi, ki je po imenu *socialistična*, a ta je sedaj v krizi, potem živi tudi toliko ljudi v krizi (se pravi, da težko živijo, se mučijo), pa se s tega vidika lahko upravičeno sprašujemo, ali je to res *socialistična* ureditev, ki je po definiciji naprednejša ureditev. Ali drugače povedano, če je to, kar je (obstoji), edino in edini (realni) socializem, potem socializma praktično ni. Potem je tisto, kar se kaže, ali kar imenujejo nekateri socializem, nekaj drugega, po moji opredelitvi (ki pa ni le moja) *birokratski* (tudi etastični, administrativni) *kolektivizem* in ne socializem. Ta je (vsaj kot se je razvil v Sovjetski zvezi in v nekaterih drugih državah) produkt kombinacije zaostalega, patriarhalnega azijskega produkcijskega načina, birokratizma, zasnovanega na ideologiji marksizma ter deloma zahodnega industrializma oziroma deformiranega kapitalizma. Je dejansko *quasi zgodovinska formacija*, če sledimo Marxovi periodizaciji, bolj spaček kot pa vzorec socializma, o katerem so razmišljali veliki umi človeštva.

Po drugi strani bi lahko govorili tudi o *krizi marksističnega socializma* oziroma

marksizma. Njegova kriza je v tem, da ga je določeno radikalno gibanje, kakršno je bilo, npr., v Sovjetski zvezi, prevzelo kot svoj ideološki program za uresničevanje nove družbe v zaostalih razmerah carske Rusije. Takšna ženitev radikalne (revolucionarne) Marxove ideologije ter radikalnega boljševiškega gibanja, ki se je rodilo v nerazvitih in ne v razvitih razmerah (kot je menil Marx), je morala izoblikovati ideološko-koncepcijsko in praktično izoblikovanje družbe, ki ni imela možnosti, da bi postala svetovna paradigma, saj se pojavljajo že konec 90-tih let prejšnjega stoletja, še posebej pa v tem stoletju, novi razvojni trendi, nova družbena ekonomska struktura, nove ideje, ki pričnejo konkurirati radikalnim Marxovim idejam.

V tem kontekstu nekatere Marxove ideje niso imele več razlagalne in konstrukcijske moči, pa je bilo zato urejanje družbe na njihovi podlagi zgodovinsko napačno.

Marx, npr., ni razumel *gospodarske dejavnosti*, kot jo danes razume ekonomska teorija. Zanj je gospodarjenje v širšem pomenu le materialna preskrba s produkti, v ožjem, kapitalističnem pomenu, pa razredna funkcija vladajočega (kapitalističnega) razreda, ki si na temelju privatne lastnine prisvaja delavčevo presežno delo. Kolikor produkcija prenehuje biti razredna, kapitalistična dejavnost, gospodarstvo prenehuje biti samozainteresirana, pridobitna dejavnost, postane preprosto produkcijska in delitvena dejavnost celotne družbe (ki tudi v nobenem primeru ne more biti konkurenčno tržno gospodarjenje).

Osebnost sem šel celo dalje in razvil tezo, da po marksizmu ne more biti socialističnega tržnega gospodarstva ali po celo nečesa takega, kot je »marksistično zasnovano socialistično gospodarstvo«, ki je dejansko »contradictio in adiecto«. Za sedaj je nekako predstavljivo le normalno urejeno, civilno gospodarstvo, ki pa ima zgrajene iz socialistične doktrine ter na podlagi drugih socialnih teorij posamezne socialne institucije kot socialne amortizatorje (stabilizatorje) in regulatorje.

Do podobnega sklepa pridemo tudi po drugi, rekel bi, *etimološki poti*. Marx uporablja za prihodnjo družbo poimenovanje komunistična (*communis* – skupen), redkeje socialistična (*socius* – drug), kar vsebinsko pojmovno pomeni, da *socializem ni izveden iz ekonomije, ampak iz sociale*. Drugače povedano, socializem, še rigorozneje – komunizem, je mogoč le z zanikanjem ekonomske (gospodarnostne) družbe, za katero je značilna (»stara«) družbena in tehnična delitev dela ter privatna lastnina nad ekonomskimi sredstvi, kar avtonomnim ekonomskim osebkom omogoča, da odločajo samozainteresirano, pridobitno in s svojim premoženjem o tem: kaj, koliko, kako, za koga, kje itd. bodo producirali ter razdeljevali produkte. Marxova prihodnja družba pa sloni – nasprotno – na novi delitvi dela ter skupni lastnini nad produkcijskimi sredstvi.

S takšnega vidika je seveda *socialistična družba predstavljiva* samo v idejah (v teoriji) ter na njihovi podlagi kot kritično gibanje za njeno (demokratsko) uveljavljanje, ne pa kot prevladujoča stvarnost, še posebej ne kot učinkovit sistem gospodarjenja. Že leta 1982 sem zapisal v Komunistu, da je danes socializem »realen« le kot idejni projekt in kot družbeno gibanje, se pravi, kot »socialistična konstruktivna opozicija« nasproti civilni družbi, ki temelji na racionalnih ekonomskih (gospodarskih) temeljih in vzvodih. »Realni socializem« je zato ali »nerealizirani« ali »nerealen«, torej nekaj drugega kot je njegova pojmovna predstava ali teorija; »realni socializem« je realno lahko le vzpostavljena birokratska oblast, pa tudi po tej plati ne more biti socializem.

Zato je nepravilno »resnični« socializem imenovati ali ga razglašati za stalinizem, taboriščni socializem, nacionalsocializem itd.; to je profanacija te velike

besede. V svetu so oziroma v zgodovini so bila socialistična gibanja, socialistične stranke, ki niso (bila oziroma bile) oblastniška(e), diktatorska(e), totalitarna(e) itd.

Čeprav to ne pomeni, da *socializem* sploh ni predstavljen, le *drugače ga je potrebno definirati*.

Socializem je po mojem prepričanju v prvi vrsti človekova druga (za)vest, ki je izražena v kritiki tistega, kar počne *človek po eni plati* – kot individualist, egoist, kot posedovalno, agresivno itd. bitje; kajti v človeku je še *njegov drugi del* ali drugačni človek, kot bolj socialno bitje in tudi v nasprotju s prvim, zaradi česar mora biti (bo) v družbi agregatno vedno določeno kritično socialno, solidarnostno, pravičnostno itd. gibanje, ki skuša omejiti razvoj ali korigirati oblikovano stvarnost po prvi človekovi naravi.

Seveda je *sklepanje* lahko tudi *nasprotno*. Če bi zavladal človek samo kot socialno bitje, če ne bi bilo v človeku nagonov, boja za preživetjem, za tem, da ima več, da več poseduje, da se razvija itd., potem bi ne imeli te civilizacije, kot jo imamo, potem bi morali pristajati na »socializem revščine«.

V tem prispevku ne bom govoril še o drugih Marxovih teorijah, ki bi bile potrebne predelave, bom jih pa navedel. To so: teorija produktivnega dela, kategorija delavec, teorija o ustvarjanju in delitvi (presežne) vrednosti, teorija o državi in razrednemu boju itd., torej vodilne ideje pri dosedanjih koncipiranih socialističnega sistema gospodarstva (tudi pri nas, prim. »Kardeljevo« ustavo iz l. 1974), ki pa jih je Marx razumel v prvi vrsti kot metodološke kategorije oziroma kot abstraktno izdelane kategorije za negacijo kapitalističnih (da ne govorim posebej o Marxovem makro razrednem in zgodovinskem pojmovanju človeka, ki ne upošteva njegove mikro generične – genetične narave). Seveda takšna kritika Marxa ne pomeni, da razglašam Marxa kot edinega krivca za zlo, ki se pojavlja v vzhodni Evropi in drugod pod imenom »marksizem« in »marksistični socializem«.

Gre torej za to, da zgodovinsko obsodbo doživi in je obsojeno na neuspeh vsako »socialistično« gibanje, ki ima kot cilj v svojem ideološkem programu opredeljeno zavzetje oblasti s silo, »graditev socializma« na temelju nasilja (tudi diktature proletariata).

II. Na temelju takšne kritične preobrazbe pojma *socializem* skušam v *drugem delu* »zgraditi« temelje za novo pojmovanje *socializma* kot drugačne teoretično in kritično-demokratske prakse delovanja.

Najprej ugotavljam, da je *socializem* upravičen, potreben oziroma neogiben v vsaki družbi kot kritično idejno in socialno gibanje za neko negacijsko (zanikano) predstavo stvarnosti in obstoječe družbe, ne glede na to, kako se to gibanje imenuje. Zakaj?

Zaradi tega, ker je stvarnost vedno dialektična enotnost (prim. tezo o dualnosti človeka oziroma človekove generične narave) objektivnega – nujnega, racionalnega itd., pa tudi nenujnega, neracionalnega, nesocialnega, že konzervativnega itd., kar zahteva za od(po)pravljanje poslednjega celovito izdelan vzorec (model) drugačne družbe (poudarjam, ne za njegovo »uresničevanje« tudi s silo). Takšen *socializem* bi lahko imenovali tudi *koalicijsko kritično gibanje* za socialno-ekonomski, politično-demokratski, kulturni in drugačen napredek.

Prav zato, ker mora biti takšno socialistično gibanje po definiciji *demokratsko* (izhaja od besede *socius* – drug, torej ne le jaz, ki ga lahko povežemo z drugim pojmom – *demos*), *ne more (ne sme) postati oblast*, mora težiti k uveljavljanju »bolj socialnih« idej: a) z demokratsko dejavnostjo gibanja za širjenje, za uveljavljanje socialno naprednejših idej, z vizijo bolj demokratske in socialne družbe kot vzor-

ca, in b) z idejnim delovanjem v smeri (neprisilne) »interiorizacije« (ponotranjenja) *socializma* kot prepričanja ljudi, kar na temelju zgodovinsko trdne volje večine ljudi lahko (ne nujno) pripelje tudi do *institucionalizacije* (exteriorizacije) nekaterih idej kot novih institucij. Poudarek je torej na »interiorizaciji« *socializma* kot poglavitnega procesa socializacije, ne pa na eksteriorizaciji kot vnašanju *socializma* od zunaj, ki je lahko nesocialistično dejanje, če je nasilno, slejkoprej obsojeno na zgodovinski neuspeh.

Na podlagi vsega povedanega sledi *dvojni sklep*:

1. da je lahko danes t. i. *sodobni socializem* samo v poziciji opozicije oblasti (tudi če bi sodeloval z demokratično vlado), torej ne v poziciji oblasti. Vse drugo je »nerealni socializem«, je *ne-socializem*, je *birokratizem*, *etatizem* ali *ministerializem*.

Dodatno povedano, *socialistično gibanje* lahko sodeluje z oblastjo ali se udeležuje »oblasti«, toda ne kot strankarska taktika: deli in vladaj, in le do točke, ko druga stran ne zanikuje temeljev zgodovinsko upravičenih socialnih in drugih naprednih institucij (prim. tezo o interiorizaciji in eksteriorizaciji *socialističnih idej*);

2. da se bo *socializem* le na podlagi takšne globoke preobrazbe *revitaliziral* (*idejno in kot gibanje*) v *prihodnosti*, vendar ne več kot strogo monistično, enostransko ideologizirano gibanje, ampak kot združenje (koalicija) pluralističnih, kritičnih sil za reševanje velikih vesoljskih planetarnih, internacionalnih, nacionalnih mednacionalnih problemov – v imenu človeka kot bolj socialnega in humanega bitja. *Kot stvarnost* pa je (bo) *socializem*, glede na moje teze, vedno lahko *samo parcialen*. *Socializma* tudi ne moremo imenovati po državah, npr. *socializem ZSSR*, *SFRJ*, *ČSSR* itd. To so uradni nazivi držav, ki imajo z vsebino malo ali ničesar skupnega.

Zame je potemtakem *socializem* sodobno (sicer ciklično) gibanje, ki izhaja iz univerzalnega človekovega, človeškega dožemanja sveta kot materialne in socialne integritete, v kateri mora dobiti pravo mesto človek – individuum (kot osebnost in kot *socius*), ker je edino on začetek in konec tega »našega« sveta.

SOCIALIZEM IN IDEOLOŠKI PROJEKTI

JANEZ JEROVŠEK: Razprava o socializmu v sodobnem svetu ima le primerjalni pomen in smisel. Ker se naš samoupravni *socializem* zviža v hudih gospodarskih in političnih krčih, je smiselno pogledati po svetu in videti, če imajo kje kakšne bolj učinkovite *socialistične* alternative.

Pri tem *socializma* ne definiram strogo ideološko, temveč je zame *socializem* to, kar obstaja oziroma kot se obstoječi *socializem* sam sebe imenuje. To je *real-socializem*, ali naš samoupravni *socializem*. Ne izhajam iz definicije ali zaznave razočaranih komunistov in *socialističnih vernikov*, ki trdijo, da *socializem* še nikjer ni uresničen in da je to še vedno ideološki projekt, ki ga je šele potrebno uresničiti.

V kolikor je danes potrebno izhajati iz ideološke pozicije, je to koristno samo zato, da bi ideološki projekt *socializma* približali realnemu svetu in se odpovedali mesijanski drži o spreminjanju sveta in se sprijaznili z dejstvom, da smo v najboljšem primeru sposobni, da se svetu prilagajamo, ne moremo pa ga poljubno spreminjati z raznimi ideološko zamišljenimi zakoni.

Vsi poizkusi, da bi ta svet po nekih ideoloških obrazcih spreminjali, so nas pripeljali tja, kjer danes smo.

Danes govorimo o potrebi redefiniranja socializma. Takšna redefinicija bi bila koristna zato, da bi iskali izhod iz naše krize v okviru realno možnih alternativ in da te alternative ne bi bile ideološko blokirane. Danes pa so vsi reformni poizkusi, različni osnutki zakonov o podjetjih, tujih vlaganjih in podobno, hibridi trde stvarnosti in ideoloških obrazcev, ki nimajo empirične relevance. Zano pa je, da hibridi niso sposobni življenja in preživetja.

Empirično je očitno, da imamo pri nas vedno manj socializma – če socializem presojava po njegovih ideoloških obrazcih – in da imajo razvite kapitalistične države vedno več socializma. Razvite kapitalistične države dajejo svojim državljanom večje materialno blagostanje, večjo socialno varnost in večje perspektive kot jih zmorejo dati socialistične države. Pri nas uvajamo razne zdravstvene in druge participacije, v razvitih kapitalističnih državah jih ukinjajo. Pri nas dobi nezaposleni delavec okoli 200 NDM socialne podpore, v zahodni Nemčiji je dobi 800, poleg raznih drugih materialnih podpor. Pri nas delavec zasluži 450 NDM, v zahodni Nemčiji okoli 2000 NDM. Zahodne industrijske družbe imajo visoko stopnjo rasti produktivnosti dela in inovativnosti, pri nas beležimo že osemletno stagnacijo. V razvitem svetu so se razvojno usposobili za prilagajanje na spremembe v okolju in tehnologiji, mi ostajamo krizna in zablokirana družba. Vse to pa je značilno za vse realne socializme. Zato se pri realnih socializmih ne moremo ničesar naučiti in tudi ni kaj posnemati, razen tistih elementov, ki so odmik od njihovega socializma.

Industrijsko razvite kapitalistične države nimajo nobenega izdelanega ideološkega projekta, po katerem usmerjajo svoj razvoj. Delujejo zgolj pragmatično, kot to okolje in tehnološke spremembe zahtevajo. Podržavijo določeno industrijo in jo zopet privatizirajo, ko ugotovijo, da državno podjetništvo ni učinkovito. Pri nas pa premetavamo empirijo in ideologijo in ju prepletamo na vse mogoče načine, da bi združili cilje, ki jih združiti ni mogoče. Ni mogoče privabiti tuj kapital v večjih količinah in ohraniti koncept družbene lastnine. Ni mogoče vabiti tuj kapital in mu povedati, da ga bomo v bodoče razlastili. Tuj kapital bo hotel pri nas boljše pogoje kot jih ima v Nemčiji ali Španiji, ali pa ga ne bo.

Redefinirati socializem pomeni, redefinirati njegove temeljne predpostavke; t. j. priznati, da družbena lastnina ni gospodarsko uspešna, da v njenem okviru pravo podjetništvo ni možno, da inovativnost, ki je postala gonilna sila modernega sveta, ni možna oziroma je potisnjena na rob, ne pa v center dogajanja. Če to priznamo – in to ni težko priznati, če gledamo realnost ne pa ideološke obrazce – potem se moramo strinjati tudi s sklepom, ki sledi iz tega priznanja in ki ga je Jože Mencinger takole formuliral: »Poskus spremeniti socialistično gospodarstvo tako, da bi pridobilo učinkovitost kapitalističnega in ostalo socialistično, je obsoben na neuspeh. Ali se bo gospodarstvo spremenilo v ‚kapitalistično‘, ali pa bo ostalo neučinkovito. Ker pa je učinkovitost tudi pogoj za blaginjo in relativno enakost, razen za enakost v revščini, torej najbrž za tisto, kar imenujejo socializem po meri ljudi, se pojavlja vprašanje, kakšna je pot do tja. Zdi se, da je pot prav blizu tisti, ki jo poznamo kot nemarksistično oziroma socialdemokratsko, ne v političnem, ampak v ekonomskem smislu, torej pot, ki dovoljuje privatno lastnino produkcijskih sredstev, večjo enakost pa uveljavlja posredno. Bolj učinkovita od zdajšnje je, ker upošteva lastnino produkcijskih sredstev kot faktor iniciativnosti ljudi in gospodarske učinkovitosti, kar je marksizem spregledal. Njegova usodna zmota je prav prevelik poudarek na lastnini produkcijskih sredstev kot izvoru neenakosti in kapitalističnega izkoriščanja in popolno zanemarjanje lastnine kot faktorja učinkovitosti.« (Teleks, 11. 11. 1988)

V ozadju obstoječih ideoloških konceptov socializma – v publicistiki govorimo

tudi o dogmatizmu – stojijo zelo realni interesi določenega sloja, ki je v tem socializmu relativno ugodno živel in posedoval razne resurse, ki so mu to ugodnost zagotavljali. Svoj interes je ta sloj preoblekel v socialistično frazeologijo, zaščitil pa ga je s tistimi resursi moči, ki so mu v monističnem sistemu na voljo.

Problem je v tem, da se zaradi erozije gospodarstva, vedno nižjih ekonomskih performanc, vedno nižje konkurenčne sposobnosti, grozeče nevarnosti razpada nekaterih gospodarskih struktur – da ne govorim o socialni tektoniki, ki je ni možno predvideti – noben sloj v obstoječem socializmu ne čuti več varnega. Tudi tisti, ki so močno zainteresirani, da se obstoječi model socializma ohrani, se ne čutijo več varne. Vsi vedo, da je potrebno nekaj storiti.

V osnovi so prisotne, ali vsaj visijo v zraku, tri alternative:

Vrniti se na stare revolucionarne obrazce iz preteklosti, kar je možno samo z represijo. Ta alternativa vodi v gospodarsko agonijo romunskega tipa.

Druga alternativa je obstoječa, prakticirana politika. Model socializma ohraniti in ga s tržnimi in nekaterimi kapitalističnimi elementi – kot so drobno in privatno gospodarstvo – funkcionalizirati. V tem modelu se prežemajo nezdržljivi elementi, zato ne more funkcionirati. Izrazit primer je privatni turizem, ki je zakonsko urejen kot izrazito etatističen sistem, izvaja pa se z »blago« stalinistično prisilo. Najbolj izrazito je sistem uzakonjen v hrvatskem zakonu o gostinski dejavnosti, ki je nekakšna mala ustava etatizma in stalinizma z okoli 200 členi. (To je verjetno najbolj neumen zakon v Evropi; predlagal sem ga že kot učno gradivo za demonstracijo etatističnega socializma).

V tej mešanici nezdržljivih elementov mora en element prevladati. Če bo prevladal ideološki obrazec, se bomo vrnili k »izvirnemu« socializmu, ki nas pelje v prvo, romunsko alternativo, če pa bo prevladal tržni, podjetniški in privatni obrazec, bomo prišli v tretjo – socialdemokratsko alternativo socializma.

Bistvo te alternative je, da ne postavlja ovire privatni lastnini. V konkurenčnem boju med privatno in družbeno lastnino bo dobila dominantno mesto privatna lastnina, ker je gospodarsko bolj učinkovita.

Socialno funkcijo v tej alternativni opravlja država, ne pa podjetje. V učinkovitem gospodarstvu lahko država tudi uspešno opravlja socialno funkcijo in izravnava tiste neenakosti, ki jih povzroča trg.

V obstoječem, našem konceptu socializma opravljata socialne funkcije podjetje in država. Iz tega se je razvilo podjetje, ki je gospodarsko neučinkovito in socialno (socialistično) koncipirana država, ki nima sredstev, da bi svojo socialno funkcijo učinkovito opravljala.

V socialno-demokratskem konceptu sta gospodarska in socialna funkcija razmejeni, tako da gospodarstvo stroške za tehnološke viške takoj prenese na državo. Podjetje lahko deluje v okviru pravil igre, ki na svetovem trgu veljajo, naša podjetja pa ne morejo delovati enakopravno v okviru istih pravil, ker mu država to onemogoča.

Socialno-demokratski koncept nosi v sebi večje socialne neenakosti, vendar so te neenakosti na višji ravni. Izvirni model socializma nas pa sili v vedno večjo enakost, vendar na vedno nižji ravni. Egalitarni sindrom se zastruje, ko se hleb kruha zmanjšuje.

Čeprav je kriza socializma, kriza njegove gospodarske neuspešnosti in njegove nezmožnosti, da to uspešnost poveča, je zunanje vozlišče krize vedno bolj usmerjeno v problematiko oblasti in političnega sistema. Ker politični

sistem onemogoča, da bi se gospodarstvo hitro prilagajalo na tehnološke eksplozije in udarce, ki se dogajajo v svetu, obstojajo prizadevanja, da bi se sistem spremenil, vendar tako, da bi distribucija moči in oblasti ostala neizpremejena.

Prizadevanja potekajo na ravneh, ko iz sistemskih razlogov ne morejo uspeti, t. j. na ravni kadrovske obnove in drugih funkcionalnih ali kozmetičnih sprememb.

Znotraj monističnega sistema, kakršen je naš, kadrovska obnova iz sistemskih razlogov ni možna. Monistični sistem je ne dopušča.

Empirični dokazi: Veljko Rus, Mojca Drčar Murko, Igor Bavčar, so za sistem nesprejemljivi. So lahko samo na robu sistema, ne pa na vrhu in znotraj sistema. In če izhajam iz naslednje sistemske lastnosti, t. j., da vzorci oblasti na nižjih ravneh reproducirajo vzorce oblasti na višjih ravneh, vendar v še bolj monističnih oblikah kot so na nižjih ravneh, potem iz tega sledi, da so sistemske možnosti za kadrovske obnove izredno majhne.

Vse, kar se v Jugoslaviji na področju kadrovskih sprememb dogaja, so zamenjave, izsiljene z boljševisko diferenciacijo, ni pa to kadrovska obnova.

Kadrovske obnove so lahko povzročene od zunaj monistične organizacije, ne iz nje same. Monistična organizacija ne prenese partnerstva in konkurence, zato so spremembe od zunaj za monističen sistem nedopustne. S tem še ni rečeno, da ob določenih pogojih niso možne. Hočem samo reči, da monistični sistem sam iz sebe ne more producirati kadrovskih obnove ali sprememb, ki niso skladne z njegovimi sistemskimi lastnostmi. Lahko o tem govori, toda ničesar od tega sam iz sebe ne more storiti.

Kadrovska obnova ali sestop iz oblasti ne moreta biti akt dobre volje, temveč sta lahko rezultat raznoterih sil, sprememb, šokov in alternativnih gibanj, ki delujejo zunaj monističnega sistema. Dokler pa spremembe in organizacije zunaj monističnega sistema niso legitimne, ali dokler niso enakopravni partnerji ali konkurenti, toliko časa se makro sistem in vsi subsistemi tako menjajo, da se v bistvu ne izpremenijo. Zato so vse reforme v socializmu eno samo izžarevanje energije v prazno.

RAZVOJ POSAMEZNIKA IN ČLOVEŠKE SKUPNOSTI

RAFKO VALENCIČ: Pred začetkom okrogle mize mi je eden izmed udeležencev izrekel dobronamerno in hkrati izzivalno besedo, da edino Cerkev lahko ,reši' socializem iz krize, v kateri se nahaja. Mislim, da je odgovor zelo preprost: Cerkev socializma ne bo rešila pa tudi pokopala ga ne bo. Rešil ali pokopal se bo sam glede na to, ali je sposoben odgovoriti na številna človekova vprašanja in zlasti ovrednotiti človeka kot najvišjo vrednoto. Cerkvi seveda ne more biti vseeno, kaj se dogaja s človekom, ki je »pot Cerkve«, kakor pravi papež Janez Pavel II. v svoji prvi okrožnici *Redemptor hominis* (Človekov Odrešenik, 1979, 14; Cerkveni dokumenti 2, Ljubljana 1979).

V svojem prispevku se bom dotaknil dveh misli. Prva se nanaša na tako imenovani *humanizem*. O njem je predhodno govoril tudi prof. dr. Peter Klinar in ga postavil na prvo mesto med idejami stalnicami, ki ostanejo, kljub krizi socializma, v njem še vedno veljavne. Menim, da je beseda ,humanizem' in ,socializem' potrebno dati oziroma vrniti njun izvorni pomen. Obe označujeta človečnost, človekoljublje, prijateljstvo, tovarištvo, torej medosebne in medčloveške odnose kot temeljno vrednoto (lat. *humanus*, *humanitas*, *socius*, *socialis*). Človek je izho-

dišče in cilj ter merilo teh odnosov. To velja tudi za krščanstvo, v katerem so medosebni odnosi utemeljeni in sankcionirani v transcendenci, v Bogu.

Najbrž ustave vseh dežel sveta postavljajo humanizem za temelj svoje družbene ureditve in razvoja. Vemo, da so, žal, deklaracije eno in praksa drugo. Socializem se glede tega ni izkazal. V imenu različnih – izmov so se dogajale in se še vedno dogajajo hude kršitve človekovih pravic, nasilje nad človekom, laži in prevare. To pomeni zanikanje humanizma – socializma, razvrednotenje njegove avtentičnosti. Z drugimi besedami: razvrednoten je sam družbeni sistem. Zato je pomembno vprašanje, kaj človeka in človeštvo vodi k avtentičnemu humanizmu.

V tej zvezi navajam misli, ki jih je zapisal papež Pavel VI, v znani socialni okrožnici *Populorum progressio* (O delu za razvoj narodov, 42; Ljubljana 1967). Takole pravi: »Vase zaprti humanizem je nečloveški humanizem. Pravi humanizem je le tisti, ki se odpira Absolutnemu... Človek namreč uresničuje sam sebe samo toliko, kolikor presega sam sebe.« Okrožnica se sklicuje na znane francoskega teologa H. de Lubaca (*Le Drame de l'humanisme athée*) in misleca B. Paschala (*Pensées*). Trditev je sprožila živahne razprave ali celo odpor pri nekaterih katoliških, še bolj pa pri marksističnih mislecih. Kaj hoče povedati? Ko okrožnica govori o ‚vase zaprtem humanizmu‘, misli na določene oblike deklarativnega humanizma, ki izhaja iz ideoloških stališč. Zaradi zaverovanosti v lastna gledišča ni sposoben stopiti v dialog z drugačnimi stališči; lastna spoznanja petrificira in se jih slepo drži tudi tedaj, ko vidi, da jih je razvoj pre-rastel. Taka zaprtost in zaverovanost se lahko kaže tako pri posmeznikih ali neki skupini ljudi, kakor tudi v celotnem sistemu. Da se je socializem v nekaterih deželah sveta obdal s tako zaprtostjo in zaverovanostjo, je dovolj primerov. Kritičnost do sebe in odprtost do drugega je pogoj rasti. S tem, da je postavljaj ograje človekovi svobodni misli, iskanju in iniciativi, je postavil ideologijo nad človeka.

Odpiranje absolutnemu in Absolutnemu pa pomeni tako odpiranje transcendenci na sploh, kakor tudi odpiranje Absolutnemu v strogo religioznem pomenu besede. V zadnjem času se je v teološki misli uveljavilo prepričanje, da ima vsako odpiranje v presegajoče (transcendenco) tudi prvine religioznega. S tem noče nihče reči, da je lahko ateist brez lastnega pristanka že religiozen. Brez temeljne dispozicije za presegajoče, novo, boljše, popolnejše, ki vedno raste iz doslej spoznanega, ni humanizma, saj z nasprotnimi dejanji človek zanika lastni razvoj. V strogo religioznem pomenu pa je taka odprtost pogoj za spoznanje in sprejem osebnega Boga, pomeni ‚uboštvo‘, to je sprejemljivost duha, o katerem govori evangelij (prim. Mt 5, 3).

Druga misel se nanaša na *realizem* in na vidike realizma, ki jih je socializem zanemaril. Omejil se bom le na vidik realizma glede na človeka kot etično, odgovorno bitje. Socializem se je doslej loteval nekaterih vprašanj utopično, se pravi, da ni upošteval dejanskega stanja in možnosti uresničenja nekega načrta. Zmota je v tem, da je tako pred človeka, kolikor je o njem sploh eksplicite govoril, kot tudi pred družbo postavljaj nedosegljive in neuresničljive cilje. Kako je mogoče pričakovati, da bomo ‚ustvarili‘ popolnega in nepogrešljivega človeka, ko nam celotno zgodovinsko izkustvo potrjuje prav nasprotno, da je namreč človek nepopolno in ranljivo bitje, ki si mora vsak dan znova prizadevati za lastno etično podobo? Kot svobodno bitje je človek zmožen odločanja proti lastnemu spoznanju, proti dobremu in resničnemu, s tem pa se odreka človečnosti v sebi in jo zanika. Vendar pa je resnica tudi to, da je človek po dobroti

in popolnosti hrepeneče bitje. Nihče mu ne more od zunaj vsiliti ne dobrote ne hudobije. Odločitve in zato tudi odgovornost izhajajo iz človeka kot svobodnega bitja. Družba mu je pri tem lahko v oporo ali v pogubo.

Realizem je potreben tudi v presojanju etičnih dogajanj na družbeni ravni. Kakor je nemogoče pričakovati, da bo družba (družbeni, politični ali nek drugi sistem) nadomestila človeka v njegovem etičnem prizadevanju, tako je potrebno upoštevati vplive družbenih dogajanj, ki človeku preprečujejo uresničenje osebne in skupne etične podobe. Cerkveni dokumenti v zadnjem času govorijo o tako imenovanem družbenem ali strukturnemu grehu. Pri tem gre za stvarno obravnavanje človeka znotraj določenih življenjskih situacij, na katere prvenstveno vpliva človek sam, da bi le-te imele svoj vpliv nanj. Ker je vprašanje čedalje bolj žgoče, saj so vplivi okolja na posameznika pogosto tako močni, da se ta čuti kot del velikega kolesja, vrtečega se v prepad, ne da bi mogel sam kaj vplivati na dogajanje, je o njem razpravljala škofovska sinoda leta 1983. V sklepnem dokumentu sinode je zapisano: »Greh v res pravem in strogem smislu je vedno dejanje osebe, ker je to dejanje svobode posameznega človeka in nikakor ne kakšne skupine . . . Na tega človeka lahko vplivajo in pritiskajo ter ga priganjajo številni in močni zunanji dejavniki . . . Vendar je verska resnica, ki jo potrjuje tudi naša skušnja in razum, da je človeška oseba svobodna . . . Govoriti o družbenem grehu pomeni predvsem priznavati, da vsakogar greh v moči človeške solidarnosti . . . nekako odmeva v drugih . . . Ko torej Cerkev govori o grešnih razmerah ali kadar kot družbene grehe žigosa določena stanja ali določeno kolektivno vedenje bolj ali manj širokih družbenih skupin ali celih narodov ali blokov narodov, ve in naglaša, da so taki primeri družbenega greha sad, nakopičenje in koncentracija številnih osebnih grehov. Gre za zares čisto osebne grehe tistih, ki povzročijo ali pospešujejo krivico ali jo izkoriščajo; ki iz lenobe, strahu, po dogovorjenem molku, zakrinkani sokrivdi ali brezbržnosti ničesar ne naredo, čeprav bi mogli kaj storiti, da se izognejo nekaterim družbenim nalogam; ki se zatekajo k dozdevni nezmožnosti spremenitve sveta; in tudi tisti, ki bi si radi prihranili napor in žrtev . . . Resnična odgovornost je torej odgovornost oseb. Neko stanje . . . ni samo po sebi subjekt moralnih dejanj . . . V ozadju vsakega grešnega stanja so vedno grešne osebe« (Janez Pavel II., Apostolska spodbuda o spravi in pokori, 16; Cerkveni dokumenti 25, Ljubljana 1985).

Čas, ki je pred človeštvom, bo zahteval vedno večjo odgovornost tako na osebni kot na družbeni ravni. Brez ponotranjenja, ki mu Sveto pismo pravi spreobrnjenje človeka, tega ne bo mogoče doseči. Najbrž se bo moral zunanji razvoj človeštva zaradi različnih razlogov upočasniti, da bi dali večjo veljavo in prednost duhovnemu razvoju posameznika in človeške skupnosti. Osebno menim, da je prihodnost sveta v taki realistični viziji.

OD SOCIALIZMA K POSTSOCIALIZMU

BOGOMIR KOVAČ: Kot običajno, sem tudi tokrat nekoliko nezadovoljen s potekom razprave, ker se očitno tudi sami ne moremo znebiti neke boljševistične manire, da govorimo drug mimo drugega, brez medsebojnega kritičnega dialoga, ki bi bil potreben pri obravnavi teoretskih in zgodovinskih paradoksov socializma. Tudi druga pripomba velja vsem skupaj: v razpravah, ki potekajo v tem času o socializmu, najdemo veličasten teoretski lok, ki se je v zadnjih petih letih v vseh socialističnih državah neverjetno hitro približal bistvu problema – da namreč ne

govorimo zgolj o parcialnih krizah (ekonomski, politični, sociokulturni, nacionalni...), temveč o krizi socialističnega projekta, o krizi socializma kot takega. Mislim, da to v tem zgodovinskem trenutku odločilno prispeva k teoretskemu pojasnjevanju določenih problemov v t. i. socialističnih državah, in da slednjega nismo dovolj upoštevali. Tretja pripomba pa je, da običajno mešetarimo pri analizi socializma s teoretskimi nivoji, kar ni vedno znanstveno konsistentno. Na abstraktno teoretski ravni govorimo o teoretskem modelu socializma, na konkretno zgodovinski ravni sta njegovi institucionalni in instrumentalni dimenziji, kar je povsem nekaj drugega. Na to opozarjam zaradi tega, ker se v vseh razpravah o socializmu ponavlja enaka teoretsko metodološka konfuznost, in morda se ravno zato razprave o socializmu vrte v začaranem krogu. Prof. Černe je 1959. leta opisal v svoji disertaciji evropske razprave o socializmu iz tridesetih let, za katere osebno dvomim, da so v današnjih teoretskih analizah presežene. Res pa je, da se tokrat prvič problem socializma kot projekta legitimno postavlja prav v socialističnih državah, in to je gotovo popolnoma nova raven razprave.

To govorim zategadelj, ker bi rad takoj na začetku postavil neko distinkcijo. Če govorim o socializmu, potem za razliko od prof. Černeta in podobno kot dr. Jerovšek menim, da so »socialistične družbe« danes države, ki se legitimno (demokratsko) opredelijo za socializem, ali pa se preprosto okličejo za socialistične. Ne morem pristati na tako imenovani socialistični normativizem, da preprosto socializem kot idejnopolitični projekt prihranim za neko družbo prihodnosti, ker s tem vzpostavljam alibično držo do obstoječih socialističnih družb. Najhujša mogoča kritika socialističnih držav, in zanjo mi gre, je, če jih preprosto izenačim s socializmom in jih tudi teoretsko označim za socialistične, ne pa, da se skrivam za tako imenovani socialistični normativizem, ki te države označuje kot nesocialistične, parasocialistične, kvazisocialistične in jih zamenjuje z etatizmom, kolektivizmom ipd. Kajti s tem temeljnega problema, da socializem kot projekt nosi v sebi strukturalne protislovnosti in omejenosti, preprosto ne morem rešiti.

FRANCE ČERNE: Samo institucionalizem je normativizacija.

BOGOMIR KOVAČ: Saj prav za to gre. Ne morem zaradi teoretskih razlogov neke kategorije imeti ohranjene zgolj v abstraktni teoretski paradigmi ali varnem ideološkem omotu neprotislovne družbe prihodnosti, ne da bi jo hkrati navezoval na neko historično vpetost, na institucionalni in instrumentalni ravni. Kategorija socializma je v bistvu taka, kakršna je, institucionalno je vpeta v obstoječo zgodovino socializma in se instrumentalno povezuje z zgodovino in ideologijo Partije. Še več – socializem je kot pojem v takšnem kontekstu teoretsko metodološko in zgodovinsko politično še vezan s pojmom Partije. Drugače povedano: socializem kot projekt ima tri dimenzije: na eni strani antropološki radikalizem, na drugi projektivno logiko družbe prihodnosti in na tretji strani politični realizem. Ko govorimo o antropološkem radikalizmu, se iz tega preprosto izvije tisto, kar je Marx že zelo zgodaj matematično formuliral z enačbo, ki smo jo danes na posreden način ponovili: humanizem = naturalizem = komunizem oziroma socializem (na tem mestu lahko ti kategoriji izenačimo). Socializem oziroma komunizem v tej humanistični podobi nosi v sebi notranjo intenco človeške civilizacije k napredku oziroma k spravi človeka s človekom oziroma človeka z naravo, in tudi Gorbačov je nedavno uporabil podobno matematično enačbo: socializem = ekonomska učinkovitost + demokracija + humanizem. Če je socializem samo druga stran humanizma oziroma humanistične tradicije, potem se lahko socializmu pripisuje

tista opredelitev, o kateri je govoril prof. Černe, toda menim, da takšna definicija niti teoretsko niti zgodovinsko ne vzdrži preizkušnje, ker so po moji oceni humanizem, naturalizem (ekologizem), demokracija širši pojmi od tega, kar bi se pripisovalo s pridevniško rabo »socialistično«. In ker je socializem poleg tega še kompromitiran v kasnejšem zgodovinskem razvoju na institucionalno instrumentalni ravni, sem mnenja, da »socializem« kot kategorija sama po sebi izginja in se izgublja ali pa bo morala doživeti svojo globoko notranjo spremembo.

Tudi druga dimenzija – projektivna logika socializma (»socialni inženiring«) ima v sebi zanko, ki je prav tako pomembna: vsi »socializmi« namreč verujejo, da lahko spoznajo zakone zgodovinskega razvoja in da lahko na njihovem spoznanju gradijo družbo prihodnosti. Ta »socialni inženiring« ni nič drugega kot prikrita zahteva za inženirjem te družbe (tudi Marx je spregledal, da tehnična delitev dela zahteva določeno družbeno delitev, funkcionalno diferenciacijo družb), za arhitektom Partijo, ki vodi ta zgodovinski projekt. Ob vseh drugih zmotah mi takšen pristop onemogoča svobodno izbiro med različnimi alternativami, zato je opredelitev za humanizacijo in demokratizacijo družbe lahko samo globalna perspektiva, ki nikoli ne zahteva neposredno institucionalno instrumentalnega uresničenja, ker s tem omejuje izhodiščno libertarno vlogo človeka v družbeni skupnosti in socialistični projekt preprosto veže na oblastno strukturo Partije.

Tretja dimenzija socializma je svojevrsten politični realizem, in govori o tem, da je socializem na instrumentalno institucionalni ravni oblastni projekt Partije, način osvojitve in reprodukcije oblasti, in se v tej instrumentalni vlogi in institucionalni obliki tudi uporablja v različnih zgodovinskih okoliščinah Afrike, Azije, Srednje Amerike in Evrope. Če je danes popolnoma očitno iz najrazličnejših možnih dimenzij, da je socializem dokončno v krizi, se lahko vprašamo, ali ni morda, takšen kot je, slep rokav zgodovine 20. stoletja, saj ne vidim velikih možnosti, da bi se iz te civilizacijske paradigme lahko razvila kolikor toliko znosna družbena ureditev 21. stoletja. Kar nam po vsem tem še ostane na razpolago v okviru leve politične alternative, ne more biti nič drugega kot nova socialistična alternativa – alternativa obstoječemu socializmu, ki ga v nasprotju z nekaterimi pred menoj imenujem postsocializem.

Če govorim o postsocializmu, pravzaprav ohranjam določen pomen te kategorije, ker je, kot vidite, 60-odstotno še vedno legitimna med ljudmi, pa naj pomeni karkoli. Govorim pa vendarle o njegovi drugačni alternativni, ki jo opredeljujem v štirih segmentih: tržno gospodarstvo oziroma blagovna proizvodnja, pravna država, socialna država in civilna družba. To ni nič drugega kot zgolj institucionalizacija nekega normalnega ekonomskega in političnega sistema, ki ga danes pozna zahodnoevropska civilizacija, kateri na tem mestu ne bi pripisovali posebnega ideološkega pomena v smislu kapitalizma ali socializma. Mene ta delitev, ki je samo posledica projektivne logike zgodovine in ideološko politične razklanosti sveta, ne zanima več. Zanima me družba, ki bo izpolnila dve temeljni funkciji, to je politično demokratičnost in ekonomsko učinkovitost. Tista družba, ki bo pri tem najuspešnejše odgovarjala na vprašanja 21. stoletja, lahko imenujemo tudi socialistično, če bo ta pojem ideološko in politično legitimen na prelomu stoletja.

Če veljajo omenjene teoretske postavke, potem se zastavlja temeljno vprašanje, na kakšen način se lahko uresniči nekakšno »novo prehodno obdobje«, ko bodo tako imenovane socialistične družbe na nek način sestopile v postsocializem (ali kakorkoli ga hočemo imenovati), skratka v določeno »normalno družbo«. Ta sestop, ki se trenutno kaže v poskusih družbenih reform, dokazuje, da so problemi neizmerni in da bo prehod dolgotrajen (vsaj 25 let). Tudi sam delim mnenje

mnoгих predgovornikov, da je izjemno težko napovedovati končni izhod teh procesov, razen da morda delimo mnenja, da je trenutno socializem v krizi in da je v tej podobi popolnoma neperspektivna rešitev razvoja evropske civilizacije. Obstoječi poskusi reformiranja socializma se sicer skušajo izogniti klasični reformni zanki, ki je običajno postavila gospodarsko reformo pred politično in ideološko reformo, ker tokrat prvič poskušamo govoriti o družbeni reformi kot celoti. Vendar je poudarek še vedno na gospodarski reformi, ki pa zopet nikoli ni domišljena v globalnem tržnem smislu. Če bi bila namreč domišljena in izpeljana s tržnimi institucijami, ki so edine relevantne za normalno delovanje trga, potem bi se socializem sam po sebi gibal natančno v postsocialistične okvire: k družbi s pravno državo in socialno državo, civilno družbo, skratka k družbi, ki jo danes pozna zahodnoevropska civilizacija. Šele ekonomski liberalizem in pluralistični politično demokratični sistem odpira prostor za razvoj temeljne ekonomske postavke današnjega tržnega sistema, to je podjetništva. In brez podjetništva ni danes nobenega razvoja tržnega gospodarstva, podjetništvo pa se na drugi strani ne more konstituirati, če ne bomo šli v reprivatizacijo socialističnega sistema. Ko analiziramo vse te postavke, vidimo, da ni smisel gospodarskih reform v tem, da se mukoma izmišljajo tisto, kar poznajo institucionalni sistemi zahodnih tržnih gospodarstev že več stoletij ali desetletij, ampak da bi našli tisto, kar dosedaj pogrešamo: operativni program, ki bo omogočal, da bi v nekem doglednem času (5, 10, 25 let) »nenormalno družbeno stanje« pripeljali v družbene razmere, kjer se bo mogoče ekonomsko, politično normalno vesti (socialnotržna, politično pluralistična družba).

Sedanje družbene reforme v socialističnih državah zaradi gostote časa (hitrih sprememb) ter velike rizičnosti glede na dosedanje politične izkušnje, ne vlivajo optimizma, da bomo dokončali bistveno spremembo socializma: reformo komunistične partije kot predpostavko politične reforme v širšem smislu. Toda namesto politične je v ospredju še vedno gospodarska reforma in na kraju nekaj sanjarimo, kako bo partijska oblast sestopila z »oblasti«. Meni niso poznani konkretni politični sistemi in tudi ne politologija, ki bi lahko razložila, kdaj in kako bo neka političnoekonomska oblast v imenu posvečenih ciljev sestopila z oblasti. Lahko pa seveda spušča ideološko meglo ob tem in se tako še naprej ohranja na oblasti, ker bo dejansko sestopila šele tedaj, ko jo bo zamenjala druga partija oziroma ko se bo bistveno prerazdelila družbena moč. In v tem kontekstu trenutno ne vidim velikih sprememb in zato nisem optimist, da se bo družbena reforma vsaj v naslednjih 10–15 letih v bistveni meri preusmerila k alternativnim družbenim sistemom, ker bi to pomenilo popolno politično destabilizacijo socialistične družbe. Še najbolj zaskrbljujoč je vrednostni sistem v teh državah, da je namreč mnogo več ljudi usmerjenih v družbeni status quo kot pa v modernizacijo obstoječega sistema, ker pač ni mogoče jasno izraziti globalnih političnih ali ekonomskih alternativ in jih tudi politično uresničiti. V Sloveniji smo zato dobili nekaj političnega prostora za alternativno delovanje in v političnem smislu je to sorazmerno hitro obrodilo sadove. Treba je reči, da politična alternativa v Sloveniji nima nikakršnega družbenega projekta, ki bi bil sicer realna alternativa, saj se politično šele konstituira. Toda dejstvo je, da prav politična dogajanja v Sloveniji mogoče na najbolj značilen način kažejo na zadrege socialističnega sveta, katere je mogoče razrešiti samo skoz politični pluralizem in alternativne politične sile z alternativnimi družbenimi programi. Preprosto ne moremo več čakati na to, da se bo obstoječa politična oblast notranje toliko modificirala, da bo možna pričakovana družbena reforma.

BOGOMIR KOVAČ: V telegrafskem slogu želim poudariti naslednje:

1. Zahodna sistematizacija ekonomskih sistemov je sorazmerno lepo rešila omenjeni teoretski problem: socializem je pri njih izenačen s socialdemokratsko varianto, komunizem pa velja za Vzhodno Evropo. Distinkcija socializem-komunizem v zahodni teoretski sistematizaciji ima potemtakem ideološkopolitično in zgodovinsko dimenzijo. 2. Še vedno trdim, da so humanizem, naturalizem ali demokracija nekaj, kar je širšega pomena in so dejansko predzgodovina »socializma« v teoretskem in razvojnem smislu. To so potemtakem širše kategorije in zato ne potrebujem pojma »socializem«, ki je kot kategorija izgubil svojo teoretsko in historično legitimnost, če želimo govoriti o splošnih humanističnih težnjah ali razvojnih perspektivah družbe 21. stoletja. 3. Socializem je kot etični in estetski pojem nesmiseln, ker je po vsebini predvsem politična kategorija, ki bo ali pa ne bo dobila svoje politično ideološke legitimnosti. 4. Vse, kar si teoretsko želim kot državljani socialistične države in tudi legalno zahtevam, je, da komunistične oblasti končno dopustijo, da se ta veličastni projekt, o katerem govorite, legitimno potrdi prek svobodnih neposrednih demokratičnih volitev, in da se lahko kot državljani svobodno odločam med različnimi politično ekonomskimi alternativami. Če bo zmagal v »socialistični družbi« liberalizem (princip posameznika), potem se bom poklonil tudi demokraciji (princip večine), četudi se bo opredelila za socialistično strategijo razvoja (občim humanističnim in razvojnim ciljem pa tako že od stare Grčije in renesanse ne moremo ničesar očitati in tudi ne veliko novega dodati).

SOCIALIZEM IN KRIZE ETATISTIČNIH SISTEMOV

VINKO TRČEK: Ne bi želel posnemati razmišljanja večine predgovornikov, ki so mnogo svojih dognanj o problemih socializma v svetu izoblikovali predvsem na temelju kritičnega vrednotenja teorije in prakse SFR Jugoslavije.¹ Čeprav imajo mnoga družbena in gospodarska gibanja pri nas veliko skupnega s splošnimi slabostmi in dilemami socialističnih modelov v svetu, pa imajo vseeno številne posebnosti.

V svoji razpravi bi želel opozoriti predvsem na nekatere temeljne značilnosti dogajanj in iskanj v sodobnem svetu. Predvsem sodim, da ne gre le za krizo teorije, prakse in modela zgodnjih socializmov, temveč da smo priče svetovne krize vseh dosedanjih sistemov etatističnega vodenja gospodarstva in družbe ter zlasti krize upravljanja javne lastnine. Čeprav so zgodovinski razlogi in manifestacije te krize zelo različni, vendar vseeno lahko govorimo o kriznih procesih: prvič, na ravni poindustrijskih družb, drugič, na ravni držav, ki so v glavnem dokončale industrijsko revolucijo, in tretjič, v državah, ki so pravzaprav šele v predindustrijskem obdobju svojega razvoja (LR Kitajska, SR Vietnam, itd.)

V iskanju izhoda iz krize v svetovnih razsežnostih so v središču pozornosti zlasti vprašanja, kako povečati gospodarsko učinkovitost in pospešiti razvoj znosti. Na drugem mestu bi lahko bilo, zlasti to velja za socialistične države – čeprav ne samo za njih – vprašanje, kako razširiti meje vseh vrst demokratičnih pravic, in tretjič, kako humanizirati delovne procese in odnose v družbi.

Bilo bi zelo kratkovidno, če bi smatrali, da so pred nove zgodovinske izzive

¹ Tako, na primer, ni mogoče trditi, da je v preteklosti v vseh socialističnih državah prevladovala »distribucijska zasnova« socializma. Splošno znano je, da je bilo sprejeto kot temeljno načelo planiranja dajanje prednosti proizvodom »iz oddelka A« (sredstva za proizvodnjo) in da so vse do dosedanjih reform zanemarjali »oddelek B« (sredstva za potrošnjo).

postavljene samo socialistične države. Nova znanstvenotehnoška revolucija je pravzaprav šele povsem na začetku in zato se tudi nove teorije o tem, kako prilagoditi gospodarsko politiko v visoko razvitih industrijskih deželah novim možnostim in novim imperativom, nedvomno samo poprejšnje korekture obstoječih sistemov. Kaj vse pa nam bo še prinesel razvoj znanosti, pa si tudi z največjo domišljijo težko predstavljamo. Vendar sem trdno prepričan, da nimajo trajne perspektive ekonomske in družbene teorije, ki vidijo v človeku predvsem »homo oeconomicusa« in ki omejujejo človeške aspiracije v novi tehnološki dobi skoraj samo na »dvig učinkovitosti« in krepitev »vere« kot kompenzacijo za vse druge humane težnje človeka sedanjosti in prihodnosti. Poleg tega pa lahko že sedaj ugotovimo, da številne obljube nove neokonservativne politike v državni politiki v obeh mandatih R. Reagana niso bile dosledno uresničene.² Zato lahko pričakujemo, da se bo iskanje alternativne in celovite ekonomske in družbene politike, ki bo odgovorila na izzive poindustrijske družbe, še nadaljevalo ali pa morda pravzaprav šele začelo. Gospodarsko razvite dežele dobivajo z novo znanstveno tehnološko revolucijo nove, doslej neslutene možnosti za ustvarjanje humane družbe. Obenem bodo morale napredne sile v teh državah preprečiti nastajanje novih oblik manipulacije ljudi, ki lahko ogrozijo tudi že nekatere zgodovinsko pridobljene človeške pravice in omejevanje njihove resnične svobode.

Med vsemi »skupinami držav v svetu je zaznati stagnacijo, ki napoveduje »predkrizno« ali krizno stanje. Še najbolj izrazito je v večini socialističnih držav. Na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta je bilo vse bolj očitno, da je prvi zgodovinski model razvoja socializma že izčrpal svoje zgodovinske zmogljivosti in da je nastopilo novo obdobje reform in nujnih sprememb.³ Seveda pa nam analize pokažejo tudi za prejšnje obdobje, da so bili za »zgodnji socializem« značilni gospodarski in družbeni modeli, ki so bili v mnogočem neracionalni in nedemokratični že v svojih prvotnih oblikah, ki so nastale po vzorcu tako imenovanega »stalinističnega centralističnega in administrativno-komandnega sistema«.

Vzrokov za manjšo gospodarsko učinkovitost in zoževanje demokratičnih pravic predvsem na politično manifestativne in socialno-ekonomske pravice v etatističnih socialističnih državah je več, zlasti če upoštevamo še razlike med posameznimi socialističnimi državami.

Vsekakor velja na prvem mestu opozoriti, da so se zaradi dialektike zgodovine socialistične države večinoma »rodile« kot »nedonošenčki v sedmem mesecu«. V takih razmerah so mnoge Marxove znanstvene hipoteze pomenile pravo utopijo. Najbolj škodljiva je bila vsekakor iluzija, da lahko v državah, kjer še niso bili položeni temelji klasične industrializacije, nadomestijo delovanje trga in pluralizem lastnine totalna prevlada državne lastnine, partijski voluntarizem in centralistično administrativna alokacija družbenih sredstev. Še večja škoda pa je bila storjena v političnem sistemu, ker so številne vodilne komunistične partije prenesle oblike razrednega boja tudi v odpravljanje nasprotij med pristaži

² Znano je, da je bil glavni cilj R. Reagana, predsednika ZDA, zmanjšati vlogo države (»small state«). Toda kljub temu so se izdatki centralne vlade od leta 1980 do leta 1987 (po oceni) povečali za 44,14 odstotkov in znašali 1.066,13 milijard dolarjev oziroma 24,35 odstotkov nacionalnega proizvoda. Podoben trend se pojavlja tudi v večini vseh drugih visoko razvitih industrijskih državah. – Government Finance Statistic Yearbook 1987, IMF, Washington, stran 958 in 78.

³ V Vzhodni Evropi in Sovjetski zvezi je stopnja rasti narodnega dohodka po uradnih podatkih padla na 3,9 odstotka letno v obdobju 1975–1980. Leta 1981 je narodni dohodek narasel celo samo za 1,7 odstotka. – cit. S. Živanov: Reforme u socialističkim zemljama, Marksistička misao, 1986, šte. 2, stran 219 (dalje: »SZ«).

različnih pogledov na nadaljnji razvoj socializma, in po utrditvi socialistične oblasti niso razvile novih demokratičnih mehanizmov za premagovanje kakovostno novih družbenih nasprotij.

Pomembno je tudi omeniti, da je na družbeno zavest novih upravljalških slojev delovala tudi inercija tradicionalne ideologije, ki je prevladovala v posameznih državah pred zmago revolucije.⁴ Temu moramo dodati še negativni vpliv birokratskih in drugih deformacij, ki so nastale kot posledica posebnih interesov in izkušenj upravljalških struktur ter drugih družbenih slojev, ki so našli v danih sistemih izpolnitev določenih svojih socialnih teženj. Dodati pa je potrebno še vojaški vidik. Zaradi spopadanja med Zahodom in Vzhodom sta nastala dva vojaška bloka, ki sta, zlasti na Vzhodu, tudi z oboroženo silo zadušila prizadevanja za družbene inovacije, čeprav so v nekaterih državah dozorele zgodovinske okoliščine, ugodne za spremembe (na primer na Češkoslovaškem, Madžarskem, itd.) veliko poprej kot v ZSSR, središčni in največji državi varšavske zveze. Nove možnosti za inovacije in nova iskanja se v socialističnih deželah odpirajo šele v novejšem času. Prihodnji razvoj bo vsekakor zapleten. Vendar sodim, da je zdaj socializem na »usodnem razpotju«, nikakor pa ne na »brezpotju«. Socialistične sile bodo morale preseči svoje napake in zablode, ter se osvoboditi svojih iluzij. Namesto odklonilnega stališča do civilizacijskih dosežkov kapitalizma pa bodo morali prevzeti v svoj program vse, kar je do sedaj človeštvo pozitivnega in humanega ustvarilo.

Kljub vsem slabostim svojih prvih modelov pa so številne socialistične države v prvi fazi svojega ekstenzivnega razvoja vseeno dosegle precejšnji napredek in nikakor ne pomenijo samo nekakšne »zgodovinske deviacije« v razvoju človeške družbe. Ne nameravam prisegati na popolno točnost vseh podatkov, vendar pa je njihova zanesljivost kot ilustracija razvojnega trenda dovolj natančna, da le velja omeniti nekaj statističnih podatkov.

Po nekaterih tujih analizah, ki uvrščajo države po njihovi celotni nacionalni moči (»comprehensive national strength«), je bila moč ZDA ocenjena z 10 točkami, moč Sovjetske zveze z osmimi, Zahodne Evrope s petimi, Japonske pa s štirimi točkami.⁵

Pred oktobrsko revolucijo, leta 1910, je carska Rusija imela v primerjavi z ZDA samo 18,23 odstotkov družbenega proizvoda na prebivalca. Leta 1938 je ZSSR dosegla 20,95 odstotkov dohodka ZDA na prebivalca. Med drugo svetovno vojno je zaostala za nekaj odstotkov, od leta 1950 do leta 1975 pa je razliko med višino svojega družbenega proizvoda v primerjavi z ZDA spet zmanjšala in dosegla 38,65 odstotkov njenega družbenega proizvoda na prebivalca.⁶

Nimam namena trditi, da cena za vse dosežene uspehe v socialističnih deželah ni bila izjemno visoka. Asimetrični rezultati (vojaška in vesoljska tehnika) pa so bili doseženi za ceno nizke življenjske ravni, z nesorazmerno visoko potrošnjo živega dela in naravnih bogastev.

Do začetka obdobja splošne stagnacije pa so socialistične države kljub vsem svojim napakam dosegle v primerjavi s kapitalističnimi državami na podobni stop-

⁴ Vpliv tradicionalnega okolja se na zanimiv način izraža tudi v delih Mao Zedonga. V prvih štirih njegovih knjigah se namreč kar 56% citiranih virov nanaša na tradicionalne kitajske virove, le 4% pa na Marxova in Engelsova dela.

⁵ V večini primerov ekonomisti upoštevajo ekonomsko moč in raven znanosti ter tehnologije določene države. Cit. Li Chengju: Detante Reflects Economic Pressures, Beijing Review, 1988, št. 40, stran 11.

⁶ Adolf Dragičević: Leksikon politične ekonomije, Informator, Zagreb 1983, stran 94.

nji gospodarskega razvoja nedvomno prednost pri izboljšanju »fizične kakovosti življenja« (POL)⁷ svojih prebivalcev.⁸

Primerjalna analiza je zajela 123 držav in 97 odstotkov svetovnega prebivalstva v letu 1980/81. Za ponazoritev predpostavljamo samo primerjalne rezultate, ki veljajo za pričakovano dolžino življenja:

Družbeni proizvod na prebivalca
1981 ZDA \$

I		
a)	kapitalistične dežele (80–530 \$)	48 let
b)	socialistične dežele (300 \$)	67 let
II		
a)	kapitalistične dežele (540–1.700 \$)	60 let
b)	socialistične dežele (780–1.410 \$)	68 let
III		
a)	kapitalistične dežele (2.140–7.700 \$)	69 let
b)	socialistične dežele (2.100–7.180 \$)	72 let

V zgornjo tabelo nismo vključili 15 visoko razvitih industrijskih držav in 4 izvoznice nafte, ker jih zaradi njihovega višjega dohodka po prebivalcu ni moč primerjati z nobeno izmed socialističnih držav.

O PSIHOLOŠKIH KATEGORIJAH

JEROVŠEK JANEZ: Imam tri vprašanja. Ko je tovariš Klinar govoril o tem, kaj je ostalo od socializma aktualno, je navedel: humanizem, svobodo posameznika, solidarnost, osvobajanje dela in samoupravo, nova gibanja. Mislim, da je to značilno za vsako meščansko družbo, ne vem pa, zakaj bi bilo to značilno za socializem?

Prof. Pribečević je govoril o lastnini in dejal, da se ne odrekamo podružbljanju. To je tisto, kar je rekel Kovač, namreč da se gibljemo v nekakšnih boljših pojmih. Smo torej za neko drugo obliko lastnine, vendar smatramo, da so družbena sredstva dominantne oblike lastnine. Družbena lastnina se je izkazala kot gospodarsko neuspešna. To je empiričen test. Če bo privatna lastnina dovoljena in če bo imela enakopraven status, bo izrinila družbeno lastnino, ki se je pri nas pokazala kot neuspešna.

Tretjič, to, kar je govoril dr. Veselinov, se mi je zdelo res zelo zanimivo, marsikaj novega, česar še nisem slišal, kar mi bo dalo misliti, kot na primer, da se je socializem reducirjal na nacionalni program, da je narod edina socialna kategorija, ki je ostala, da ima vsaka reforma svojega nacionalnega heroja, da so stroški tega veliki, rezultati majhni, da je razlika med partijo in prebivalstvom majhna. Vse to mi bo dalo veliko misliti, povsod pa sem gledal, kaj je kdo na koncu rekel glede operativnega programa. Pri analizi Veselinova, ki je bila zelo zanimiva, sem ugotovil, da je neprestano govoril o sposobnostih: država, partija ni sposobna, kot je trdil itn. Mislim, da je to psihološka kategorija, s katero stvari ne moremo

⁷ Analiza obsega 11 najvažnejših kazalcev s področja: 1) zdravstva organizacije zdravstvene službe, demografije in prehrane in 2) kazalce s področja izobraževanja (pismenost; delež otrok v srednjih šolah in mladih na univerzi).

⁸ Shirley Cereseto in Howard Waitzkin: Capitalism, Socialism and the Physical quality of Life, International Journal of Health Service, Volume 16, številka 4, 1986, stran 643–658.

razložiti. Če nekdo ni sposoben, potem so za to odločilni strukturalni, ne pa psihološki razlogi. Na koncu je tov. Veselinov govoril o izhodu. Če sem ga prav razumel, ima Jugoslavija izhod, pod pogojem, da bo dobila sposobno, prosvetljeno vodstvo. Tudi ta izhod je na določen način idealističen. Stavi na sposobnost, kar je spet psihološka kategorija. To je moj komentar na vaša zelo zanimiva izvajanja in bi me zanimalo vaše mnenje o tem, ali sem vas prav razumel oziroma kaj mislite o mojih ugovorih.

Teze, ki jo branite z empiričnimi podatki, niste ubranili. Potrjujejo tezo o neučinkovitosti družbene in državne lastnine. Renault je državno podjetje in je v fazi privatizacije. Rower v Angliji je državno podjetje, ki je v fazi privatizacije. Volkswagen ni državno podjetje, ampak nekakšno privatno, delničarsko podjetje. Skratka: državna lastnina se v industrijsko razvitih državah privatizira, ker se je izkazala kot nizko učinkovita.

LASTNINSKI MOTIVI, MEJE RASTI IN MEJE OBSTANKA

BRANKO PRIBIČEVIĆ: Ne strinjam se z vašo sodbo, da nas dosedanje izkušnje in nauki iz zgodovinske prakse učijo, da moramo v celoti opustiti idejo podružbljanja proizvodnih sredstev kot enega izmed pomembnih segmentov socialističnega projekta. Navedel bom tri razloge: prvega vidim v tem, da ni mogoče splošno trditi, da je družbeni sektor, se pravi, del gospodarstva v družbeni lastnini, vselej in povsod podrejen v razmerju do gospodarstva, zasnovanega na zasebni lastnini in zasebnem podjetništvu. Drži sicer, da so v zadnjih nekaj desetletjih tržna gospodarstva, zasnovana pretežno na zasebni lastnini, gledano v celoti, zares izpričala veliko višjo stopnjo ekonomske učinkovitosti, racionalnosti, da so zagotavljala višjo stopnjo produktivnosti in kakovost proizvodov. Po drugi strani pa moramo upoštevati tudi dejstvo, da obstajajo v vseh teh gospodarstvih panoge ali podjetja v eni ali v drugi obliki družbene lastnine, ki ne dosegajo tako slabih rezultatov. Še več, zelo pogosto se ti sektorji povsem uspešno ohranjajo na trgu. Naj spomnim samo na takšna podjetja kot so Volkswagen, Renault, deset delavskih družb na Nizozemskem, znana metalurška firma v Baskiji, ki posluje po načelih samoupravljanja, izraelski kibuci in drugi. Zelo zanimivo in poučno je, da se je večina zasebnih družb, ki se ukvarjajo s predelavo lesa na tihomorski obali ZDA, znašla pred bankrotom in da so jih takrat prevzeli v njih zaposleni delavci in uslužbenci in da dvajset takšnih podjetij že nad deset let precej uspešno posluje. Spomnimo se, da tudi pri nas nekaj »izjem« – podjetij, ki »navzlic temu, da so v družbeni lasti«, posluje dokaj dobro. To pomeni: ni nujno, da je družbena oblika lastnine vselej manj vredna. Drugi razlog vidim v tem, da ponuja ideja družbene lastnine morda nekaj več možnosti za to, da se soočimo z izivi, ki jih postavlja pred nas dramatično ogrožanje življenjskega okolja in rapidno krčenje nekaterih ključnih strateških surovin pa tudi energetskih virov. Če bi dobiček kot motiv še naprej ostajal edina konsideracija in motivacija gospodarske dejavnosti, potem bi se moral človeški rod kaj hitro soočiti ne le s problemom »meja rasti«, marveč prav tako s problemom »meja obstanka«, preživetja človeške vrste in verjetno vsega živega na tem planetu. Zelo verjetno se bomo morali kmalu v planetarnih razsežnostih soočiti s ključnim problemom, kako spremeniti danes prevladujoč sistem naših potreb, ki so v celoti izraz in odsev notranje logike zasebno-kapitalističnega tržnega gospodarstva (konsumerizem ali družba množične porabe). Vse več je avtorjev, med katerimi nekateri niti ne pripadajo levi, ki sodijo, da vodi takšen sistem potreb narav-

nost v pogubo ne le obstoječe sisteme, marveč človeško vrsto, in da bo sprememba tega sistema (potreba) usodni izpit, pred katerim se bo znašel ves svet. Soglašam s tistimi avtorji, ki menijo, da lahko ponudi družbena oblika lastnine ugodnejši okvir za soočanje s takšnimi problemi.

In končno, tu se moramo zares soočiti tudi z zelo pomembnim vprašanjem naše (socialistične) družbene in zgodovinske identitete. Čeprav ne delim mnenja s tistimi, ki so pripravljene socializem zreducirati na vprašanje lastnine, hkrati menim, da to ni povsem nepomembna sestavina, naše, socialistične alternative obstoječi razredni družbi. To pomeni, da bi se morali zares dobro zamisliti nad tem, kakšne posledice bi imelo za nas dejstvo, če bi v celoti zavrnili idejo podružbljanja. V zvezi s tem bi tudi vprašal, ali lahko pri našem obravnavanju tega problema izhajamo le iz takšnih ekonomskih konsideracij, kot je to na primer »profitability« (učinkovitost in racionalnost vladanja kapitala)? Kot je znano, tako izključnih, enostranskih tretmajev danes ni niti v večini razvitih kapitalističnih držav. Potrebno je upoštevati in tudi že upoštevajo še druge pomembne družbene konsideracije. To bi moralo biti toliko bolj značilno za pristop tistih družbenih sil, ki jih pretežno motivirajo ideje humanizma in še posebej socializma.

O LASTNINI

JANEZ STANIČ: Ob razpravi o lastnini želim opozoriti še na en vidik, na to, da oblika lastnine ni samo vprašanje ekonomskega učinka. Je tudi vprašanje političnega učinka in uspešnosti, gledano seveda s stališča oblasti. V dosedanjih tipih socializma je družbena lastnina politično nepogrešljiva in celo edino mogoča. Zato namreč, ker privatna lastnina ustvarja ekonomsko in eksistenčno neodvisne subjekte, samostojne in neodvisne ljudi, dosedanji tipi socializma pa svojo moč v znatni meri gradijo na dejstvu, da ljudje niso ekonomsko neodvisni, ampak da je njihov položaj v veliki meri odvisen od politične in ideološke lojalnosti. Zato mislim, da bodo različne zamisli o pluralizmu lastninskih oblik, ki se zdaj sicer pojavljajo v večini socialističnih držav, ostale v stvarnosti hudo omejene, ker vse oblike lastnine, razen družbene, ogrožajo trdnost in monopol sedanjih oblastniških struktur.

ALI GREMO NASPROTI NOVEMU IDEOLOŠKEMU RADIKALIZMU?

ANDREJ KIRN: Dolgo časa so za socializem veljale specifične oznake: enakost, družbena oziroma državna lastnina in planiranje. Danes so postali kriteriji in standardi za to, kar je, oziroma kaj ni in kaj naj bi bil socializem, mnogo bolj zahtevni in raznovrstni: enakopravnost, pravna država, politični pluralizem, pluralizem lastnin, inovativno podjetništvo, civilna družba in še kaj. Glede na te zahteve je možno reči, da socializma še ni, ampak da obstajajo samo bolj ali manj posrečeni ali ponesrečeni poskusi njegovega razvijanja. Ta surova ugotovitev je potrebna, da ne bi določene možnosti že izenačevali s stvarnostjo, in obratno, da ne bi obstoječe stvarnosti apologetsko povzdignili v edino možno resnično bistvo socializma. Marx je bil veliko bolj zahteven in previden, ko je zapisal: »... če torej proletariat zruši politično oblast, bo njegova zmaga le prehodna, le moment v službi meščanske revolucije same kot leta 1794, tako dolgo, dokler se v toku zgodovine, v njenem gibanju ne ustvarijo materialni pogoji, ki nujno zahtevajo odpravo

meščanskega produkcijskega načina in s tem tudi dokončno zrušitev buržoaznega gospodarstva« (Marx-Engels Werke, zv. 4, str. 338–339). Zaradi nesposobnosti kvalitetnega razvijanja produktivnih sil so socialistične revolucije v Marxovem globljem pomenu celo prenehale biti dejavnik meščanskih revolucij, ker so nehale ustvarjati materialne možnosti za odpravo meščanskega produkcijskega načina.

Mogoče je izvirna teoretska in praktična zabloda socialistične politike v tem, da je hotela biti na vsej črti nasprotje kapitalizma in je s tem spregledala objektivni pomen številnih zakonitosti in vrednot, ki imajo širši civilizacijski in antropološki značaj. Znano je, da je Marx pripisal kapitalu tudi veliko civilizatorsko vlogo glede razvoja produktivnih sil, čeprav je hkrati sodil, da kapital spodkopuje oba vira bogastva: zemljo in človeka. Najrazvitejši kapitalizem je vsaj na svojem področju zaustavil uničevanje človeka, ni pa zaustavil uničevanja narave, ki pa se končno sprevrča tudi v uničevanje ljudi.

Marx ni računal z možnostjo, da bi družbeni odnosi v socializmu lahko blokirali razvoj produktivnih sil. Ravno to pa se je zgodilo v neslutnem obsegu in prav to je potrdilo, da Marxova odkrita zakonitost protislovja in neuskkljenosti med produktivnimi silami, produkcijskimi odnosi in družbenimi odnosi sploh velja v svoji neizprososti tudi za socializem. Konservativni teoretiki v socializmu so izvor tega protislovja videli samo v eni strani, nerazvitosti produktivnih sil, ne pa tudi v globoki neustreznosti pravne, politične in ekonomske konstrukcije odnosov in še zlasti lastnine. Sedanje ekonomske in politične reforme v socializmu dajejo ravno polno priznanje tej plati protislovja. Površinska percepcija pa zbujata vtis, kot da gre za retrogradni proces, vračanje v kapitalizem. Ne izključujem pa možnosti, da bodo retrogradni koraki narejeni zavestno ali pa zaradi obupa in nemoči spričo obstoječega socializma. Družboslovci so v teh prelomnih reformnih obdobjih soočeni s skušnjavo, da zamenjujejo en ideološki univerzalizem in radikalizem z drugim, da se zunanja ideološka prisila zamenja z notranjo znanstveno ideološko prisilo. Če so nekateri v preteklosti imeli za sveto dolžnost, omenjati Marxa, čuti sedaj marsikdo prav tako za sveto dolžnost to, da izjavlja, da v tega moža ne verjame, čeprav ga o tem prepričanju nihče ne sprašuje. Ta preračunljiva odkritosrčnost razkriva novim vetrovom svoje koordinate v upanju, da jih bo okolje prav razumelo in po možnosti tudi nagradilo, če že ne drugače, vsaj z razkazovanjem v medijih. Trg je nedvomno mogočno zdravilno sredstvo za mnoge procese nazadovanja v socializmu, toda kljub temu ga ni treba ideološko pobožanstveniti. Vsako sredstvo je uporabno le za določene cilje, ne pa za vse. Trg je gotovo dokaj nemočen pri socialnih programih in ekološko korektnem in preventivnem obnašanju. Možno pa je reči – tako za kapitalizem kot za socializem 21. stoletja, da bo moral biti ekološki ali pa ga ne bo.

Skratka, kriteriji za sodobno identiteto socializma so postali raznovrstni in zahtevni. Iz njih ne more izpasti ničesar, kar je kot trajno, človeško, kulturno in civilizacijsko vrednoto ustvaril tudi sodobni kapitalizem.

Naj mi bo dovoljeno, da na koncu svojega prispevka izrečem še nekaj pripomb, stališč in komentarjev na nekatere trditve dosedanjih razpravljalcev. Strinjam se s tistimi, ki sodijo, da je za odgovor na vprašanje, kaj je sodobni socializem, potrebno poprej odgovoriti na vprašanje, kaj je človek. Ne bi pa soglašal z oceno, da Marx ni razvil antropologije. Pri njem naletimo na številne eksplicitne in implicitne antropološke izjave. Pariški rokopisi in Nemška ideologija so izrazito filozofsko-antropološki spisi. Ves Kapital je v bistvu historična konkretna antropologija. Slišati je bilo svarilo, da ne bo več potrebe in smisla vračati se k Marxu. Takšni oceni ne verjamem. Kot se je smiselno in potrebno vračati k takim originalnim

mislecem, kot so Aristotel, Platon in Hegel, tako mislim, da bo še dolgo obstajala potreba po vračanju k Marxu. Ni videti, da bo v bližnji bodočnosti kaj drugače kot v preteklosti: Marx bo imel svoje strastne sovražnike in nič manj strastne somišljenike, ki ga bodo ponovno in ponovno izkopavali izpod naplavin ideoloških in političnih klevet, predsodkov in dogem.

Zaradi prehoda na tržno ekonomijo samoupravljanje ne bo postalo odvečno, takšne usmeritve samoupravljanje tudi ne bo preprečevalo oziroma izključevalo. Tržna usmeritev bo samoupravljanje poenostavila, naredila bolj racionalno in učinkovito. Sodim, da ima samoupravljanje digniteto ene izmed antropoloških potreb, ker je povezano z dostojanstvom, samoodločbo in avtonomijo človeka.

Ničemur ne koristi novi ideološki radikalizem, po katerem se pluralizem lastnine ne bo obnesel, češ da ni sposoben za življenje, skratka, da je življenjsko sposobna edinole privatna lastnina. Zagovorniki preteklega ideološkega absolutizma so trdili, da vsaka privatna lastnina ogroža socializem, sedaj pa se – obratno – trdi, da je treba odpraviti družbeno lastnino, in da gre za boj na življenje in smrt med družbeno in privatno lastnino.

Pustimo času čas in ne trdimo, da ni mogoče nekaj, kar še sploh ni bilo dano v zgodovinsko preizkušnjo. Najbolj tvegano je trditi, da nekaj ni mogoče, ker se domneva, da je za neskončno bodočnost znano to, zavljo česa nekaj ni mogoče. Če to nemožnost izrekamo na temelju strogega zakona, potem bi to že bilo prepričljivo, toda na podlagi katerega zakona trdimo, da sožitje privatne in družbene lastnine ne bo mogoče in da bo privatna lastnina nujno požrla družbeno? Ali se v takem novem okolju ne bo spremenilo tudi obnašanje same družbene lastnine? Če obstoji eno samo uspešno družbeno podjetje, to dokazuje načelno življenjsko sposobnost družbene lastnine. En sam pristanek človeške posadke na Luni je dokazal, da je takšen podvig možen in za to niso bile potrebne stotine tovrstnih dokazov.

Ne uvrščam se med tiste, ki v sedanjem trenutku vneto dokazujejo, da je sodobni razviti kapitalizem skrajna možnost človekove svobode, človekove sreče in človečnosti sploh. Kaj pa leva kritika teh družb, ki izrašča iz njih samih? Ali je mar izmišljotina, brez vsake znanstvene in eksistenčne podlage? Kot bi bilo neumestno kapitalizem 18. in 19. stoletja razglasiti za bistvo kapitalizma sploh, tako je tudi apologetsko in krivično razglasiti dosedanji socializem za *edino možnega*, in na tej podlagi upravičevati svoje govorjenje o postsocializmu.

»DRUŽBENOST« LASTNINE

BOGOMIR KOVAČ: Hotel sem se oglašiti samo v zvezi z družbeno lastnino, ostal pa sem dolžan odgovor, ki se na splošno pojavlja pri primerjavi, ki jo je dal prof. Černe, da je trg kot tak možno kombinirati z različnimi političnimi sistemi. To je popolnoma jasno. Tržni sistem je mogoče nadgraditi s celo paleto političnih oblik, od demokratičnih do avtokratičnih. Toda, za razliko od socializma, ki pojmuje povezanost ekonomije in politike kot homogeno celoto in v bistvu ekonomijo subsumira pod politiko, celo totalitarni kapitalistični sistemi puščajo ekonomiji relativno avtonomno vlogo. In tu tiči navidezni paradoks, da je lahko celo Pinochetov Čile ekonomsko učinkovit navkljub vojaški diktaturi, in da Sovjetska zveza ne more biti ekonomsko učinkovita, čeprav se ponaša s »socialistično« (narodno) demokracijo. Ekonomija je v Čilu relativno avtonomna in deluje po temeljnih zakonitostih privatne lastnine kapitala, konkurence, podjetništva, ki so očitno

institucije, katere zagotavljajo učinkovitejše gospodarjenje, kot pa na družbeni oz. državni lastnini utemeljen planskotržni redistributivni socialistično ekonomski sistem. Južno Korejo pa je sploh problematično tako premočrtno uvrščati v čisto politične diktature.

V socializmu pa imamo opraviti z nasprotno logiko: tu se dominacija »političnega« vzpostavlja skozi ekonomske procese (lastnino, organizacijo, upravljanje, koordinacijo, motivacijo) in to v celoti razoroži gospodarstvo kot avtonomni družbeni podsistem, da bi lahko razvilo tiste ekonomske institucije, ki bi se lahko izkazale tudi s svojo ekonomsko učinkovitostjo. Problem družbene lastnine je pravzaprav osrednji političnoekonomski problem socializma, vendar težava ni s »pravnoekonomskim« razumevanjem lastnine, temveč z »družbenostjo«, definicijo »socialnosti« v celotni paradigmi socializma. »Družbenost« se je namreč vedno definirala in izenačevala s kolektivnostjo oziroma državnostjo, Marx pa je skušal družbenost opredeliti prek procesa individualizacije, kar sem pred tremi leti dokazoval na Ziherlovih srečanjih. To pomeni, da proces reprivatizacije v socialističnih državah ni nujno nekaj, kar bi izgubljalo dimenzijo socialnosti. Privatna lastnina v političnoekonomskem smislu ni privatna, v kolikor jo skušam s politično, pravno regulativno vlogo usmerjati, kar pomeni, da je privatna lastnina s takšnega vidika pravzaprav družbena lastnina, odvisno pač od tega, kako demokratičen je politični sistem, ki vzpostavlja regulativno vlogo in pravila igre, znotraj katere se ekonomska sfera in z njo privatna lastnina reproducira. Velja tudi nasprotno: družbena lastnina je s političnoekonomskega vidika dejansko privatna lastnina oziroma kolektivna lastnina, če pozitivni sistem oziroma pravnoekonomska ureditev družbene lastnine, v okviru katerega deluje, ni demokratičen, temveč je monopoliziran v rokah edine politične sile – Partije. Hočem samo reči, da je tudi s čisto ekonomskega vidika prisvajanja »družbena lastnina« istočasno državna, privatna in kolektivna.

Povsem razumljivo je, da se ideologija trga, o kateri govori prof. Kirn, danes postavlja iz popolnoma jasno razpoznavnih političnih razlogov, podobno kot je bila ideologija antitrga v komunistični doktrini vzpostavljena s popolnoma jasnih političnih izhodišč in interesov. Toda poudariti velja, da ta ideologija trga nosi s seboj kvečjemu tisto družbeno dimenzijo, zaradi katere danes na Zahodu trg označujejo kot socialno tržno gospodarstvo. To pa je nekaj popolnoma drugega, kot pa je oznanjala ekonomska ideologija 19. stoletja, kajpada tudi zaradi svojih političnih interesov, saj trg tudi v najbolj liberalni pozi ni deloval tako, kot je želela ekonomska liberalistična ideologija. Vendar pa je politično ekonomski liberalizem v socialističnih državah celo pomembnejši od demokracije zaradi političnih razlogov, in ravno zato ga v okviru politične alternative tako poudarjamo.

(Tu se končujejo prispevki govorcev za okroglo mizo in nadaljujejo prispevki avtorjev, ki so jih poslali v pisni obliki.)

Če izhajamo iz znane teoretične ugotovitve, da je socializem v sodobnem svetu postal svetovni proces in da se le-ta manifestira a) z vdorom elementov novega – socialističnega v stare kapitalistične družbe, b) s pojavom in razvojem socialističnih držav ter c) s propadanjem najmlajšega produkta kapitalističnih produkcijskih odnosov – kolonialnega sistema, potem moramo ob vseh njegovih manifestacijah opozoriti na njihove specifičnosti.

Uveljavljanje sodobnega socializma kot svetovnega procesa moramo povezovati z razvitejšimi produktivnimi silami dela, ki so se razvile v okviru kapitalističnih produkcijskih odnosov. Ta razvoj je treba povezovati s kapitalistično akumulacijo kapitala, ki je z njegovo koncentracijo in centralizacijo pomembno vplivala na tržno strukturo, lastninsko-upravljalne in vodstvene ter organizacijsko-tehnične spremembe v samem kapitalizmu.

V zvezi s tem naj opozorimo, da so kapitalistične razvojne zakonitosti z akumulacijo kapitala ter njegovo koncentracijo in centralizacijo zakonito zviševale družbeno organsko sestavo kapitala (razmerje med konstantnim in variabilnim kapitalom), ki je poleg uresničevanja zgodovinske vloge in naloge kapitalizma, da nadalje razvija produktivne sile dela, vplivala najprej na transformacijo liberalnega kapitalizma v monopolni kapitalizem in imperializem. S to transformacijo je povezana sprememba kapitalistične tržne strukture – od liberalistične proste konkurence v monopolistično omejeno konkurenco.

S to spremembo, ki je vodila do zloma meščanske teoretične posplošitve liberalnega kapitalizma, je treba tudi povezovati vidno nezaposlenost produkcijskih faktorjev, ki je družbo prikrajšala za potencialni družbeni produkt, ki bi lahko bil večji od dejanskega, ter pojavljanje relativnih presežkov kapitala v najrazvitejših kapitalističnih državah, ki je sililo v izvoz na kolonialna in polkolonialna področja sveta. Ta pa so bila že razdeljena, čeprav v tej delitvi niso bile udeležene vse najrazvitejše kapitalistične države.

Te novo nastale razmere razvitejšega kapitalizma so močno zaostriale kapitalistična protislovja, katerih pojavne oblike so bile poglobljene ekonomske krize s krizo kapitalizma kot sistema, kolonialni sistem s kolonialnimi oblikami izkoriščanja ter svetovne vojne kot poizkusi ponovne delitve sveta po vzpostavitvi obnovljene ekonomske moči najrazvitejših kapitalističnih držav.

Ta protislovja kapitalizma, ki jih je Lenin ocenil kot »predvečer socialističnih revolucij«, je bilo zaradi njihovih družbenoekonomskih in predvsem njihovih socialno-zaposlitvenih posledic treba začeti odpravljati v procesih socializma kot svetovnega procesa, na katere smo opozorili že v uvodu.

V najrazvitejših kapitalističnih državah so ta protislovja odpravljali z reformo kapitalizma samega – z vdorom elementov novega v staro kapitalistično družbo. Teoretik te reforme J. M. Keynes je zato opustil klasično teoretično posplošitev liberalnega kapitalizma, ki je na temelju Sayevega zakona o trgih računala z avtomatizmom doseganja popolne zaposlenosti, ki vključuje tudi avtomatizem usklajevanja enostranskih prodaj – varčevanja z enostranskimi nakupi – naložbami. Zato je Keynes opozoril, da je treba namesto liberalističnega verovanja v avtomatizem popolne zaposlenosti postaviti v središče nepopolno zaposlenost produkcijskih dejavnikov in se vprašati po razlogih za njihovo nepopolno zaposlenost.

Keynesove rešitve zahtevajo poleg razredne vloge države tudi njeno ekonomsko vlogo v procesih družbene reprodukcije – zahtevajo poudarjeno vlogo države v teh procesih, ki naj poskrbi za popolnejšo zaposlitev produkcijskih dejavnikov. Kakovostno nova vloga države pa je izhodišče za reformo kapitalizma, torej so to prav tiste prvine, ki smo jih ocenili kot nove v starem.

Pri poudarjeni ekonomski vlogi države v procesih družbene reprodukcije so morale biti upoštevane tudi z akumulacijo – koncentracijo centralizacije kapitala – povezane lastninske spremembe (skupinska lastnina in z ukrepi države izoblikovana državna lastnina), ki so vodile do lastninskega pluralizma in z njim do poudarjenega interesnega pluralizma. Upravljalno-vodstvena funkcija je v teh procesih namreč prešla iz kapitalističnega razreda na vedno bolj poudarjene in razširjene pripadnike delavskega razreda, ki so imeli ustrezno upravno-vodstveno ter produkcijsko-organizacijsko in tržno znanje. S tem se je vodilna vloga v razvoju produktivnih sil začela prenašati na strokovnjake in znanstvenike, in to ne glede na formalno lastnino produkcijskih sredstev. Znanost pa je v teh procesih postala produktivna sila po sebi – postala je pglavitni produkcijski dejavnik, ki se sploh ni več povezoval s formalno lastnino produkcijskih sredstev – kapitala.

Ta prenos nosilne vloge v razvoju produktivnih sil dela, ki so ga z ukrepi ekonomske politike podprle državne birokracije, je ponovno oživel inovativno in podjetniško vitalnost v državnem kapitalizmu.

V državnem kapitalizmu se je povečala tudi skupna poraba, ki so jo zagotavljale države in ki je dajala enake možnosti pri pridobivanju in razvijanju znanja ter znanosti, ki pripravljata inovacije in podjetniške kadre za družbenoekonomski razvoj. To vlogo države v državnem kapitalizmu je treba v skladu z Marxovo napovedjo socializma v Kritiki gothskega programa šteti za izrazito socialistični element novega v starem. Marx pa je v tej isti Kritiki za socializem napovedal tudi radikalno krčenje splošne državne porabe, ki ga pa reformirani državni kapitalizem ni uresničil. Nasprotno, z njim je prišlo do hitrega širjenja te porabe, ki je vodila v militarizacijo sodobnih kapitalističnih družb. To nasprotje pa gotovo čaka na razrešitev. Gre za nasprotje med zavestjo, usmerjeno v humanizem, in dejanskostjo, ki deluje proti tej zavesti. Preseganje tega nasprotja pa je treba povezovati z marksistično napovedjo o odmiranju države.

V ekonomsko zaostalih perifernih kapitalističnih državah pa so poglobljeno imperialistično krizo kapitalizma kot sistema odpravljali s socialističnimi revolucijami. Do razvoja socializma s socialistično revolucijo je namreč praviloma prišlo v državah z zaostalimi produktivnimi silami dela. V tej specifični značilnosti teh držav je morala biti prav tako poudarjena ekonomska vloga države v procesih družbene reprodukcije. Država je v teh družbah postala nosilka pospešene industrializacije. Pri tem je uporabljala metode zapoznele prvotne akumulacije kapitala, ki so z njegovo državno koncentracijo in centralizacijo zagotavljale gospodarsko rast. In to najprej s hitrejšim razvijanjem produkcije produkcijskih sredstev (I. oddelka družbene produkcije) in šele na temelju te produkcije še razvijanje produkcije potrošnih sredstev (II. oddelka družbene produkcije). To od liberalnega razvojnega modela obrnjeno pot graditve socializma – industrializacije so socialistične države lahko ubrale, ker so bile znane teoretične rešitve prve, s paro porojene, in druge, z električno iskro spodbujene industrijske revolucije. Dosežke le-teh pa je bilo treba pospešeno uporabljati v praksi. Zaradi tega je pot socialistične industrializacije hitrejša od liberalistične – kapitalistične, ki je trajala več kot 100 let.

Državno-upravljalno-vodstveni birokratski aparat je bil z metodami prvotne

socialistične akumulacije v začetku tega zelo uspešen. In to vse do tedaj, ko je industrijsko opremil svoja družbena gospodarstva. To se je kazalo tudi v hitrem naraščanju družbenega produkta – relativno visokih stopnjah rasti industrijske produkcije.

Državno-upravljalno-vodstveni aparat pa se pokaže kot neučinkovit v trenutku, ko je treba ekonomsko rast spremeniti v ekonomski razvoj, ki je povezan z inovacijami in njihovo aplikacijo v družbenoekonomski praksi. Te njegove relativne neuspešnosti se začenjajo v družbah, ki ustvarjajo socializem, postopoma zavedati. Zaradi tega državno upravljalni vodstveni aparat, ki se je medtem zbirokratiziral in se trdno povezal z vodilnim političnim subjektom, občasno sproža potrebo po družbenoekonomskih reformah, katerih ciljev in poti do rešitev pa se ustraši, ker bi ga te rešitve detronizirale z oblasti, ki se je bila med tem močno birokratsko utrdila. To nam potrjujejo večkratni neuspeli družbenoekonomski reformni poskusi, ki se kažejo v potrebi po permanentnem reformiranju socialističnih družb.

Neuspešnost socialističnih reform je zato treba povezovati z birokratizacijo vodilnega subjekta. Zaradi tega so za uspeh reformiranja potrebne trodimenzionalne reforme:

- reformirati je treba gospodarski sistem, ki naj s poudarjeno ekonomsko suverenostjo ekonomskih subjektov ter njihovo odgovornostjo za sprejete poslovne odločitve priznava interesni pluralizem, vključno s priznanjem lastninskega pluralizma na doseženi razvojni ravni produktivnih delovnih sil, ki še vedno zahtevajo blagovno naravo produkcije v socializmu;

- reformirati je treba politični sistem, ki mora zagotoviti, da se bo interesni pluralizem artikuliral v parlamentu, to pa zahteva še

- reformo političnega subjekta (partije), ki se bo morala osvoboditi personalne unije z vladnimi in vodilnimi kadri v parlamentarnem sistemu, ki mora uveljaviti pravno državo in civilno družbo.

Vse to pa govori o nujnosti redefinicije ekonomske vloge države v procesih družbene produkcije, o nujnosti tridimenzionalne reforme v družbah, ki razvijajo socializem in se imajo za socialistične. Zaradi tega bo treba opustiti metode primarne socialistične akumulacije, ki so zagotavljale industrializacijo, in se usmeriti na znanstveno konsistentno ekonomsko vlogo države, ki bo s svojimi ukrepi na področju ekonomske politike prav tako morala podpirati inovativna podjetniška okolja, ki so edino zagotovilo za dokončno preoblikovanje ekstenzivnega v intenzivni družbeni ekonomski razvoj. Ta pa je tudi v družbah, ki snujejo socializem, povezan predvsem z znanjem in znanostjo, ki pripravljata inovacije in podjetnike za uspešno aplikacijo teh inovacij.

Samo tako bodo lahko družbe, ki ustvarjajo socializem, sprejele ustvarjalno tekmo z državnim kapitalizmom, ki ga uporabljajo tudi družbe, ki so se bile osvobodile izpod kolonialnega jarma, in to s poudarjeno ekonomsko vlogo države v teh družbah. Tudi te družbe so se usmerile na pot pospešene industrializacije na način, ki ga opredeljujejo njihove specifične razmere in mednarodno ekonomsko tehnično sodelovanje. Več o tem bi nas oddaljilo od naše teme.

Končno naj opozorimo, da se tudi v družbah, ki gradijo socializem, glede skupne in splošne porabe niso v celoti uresničile Marxove napovedi iz Gothskega programa. Naraščajočo skupno porabo v teh družbah namreč spremlja tudi naraščajoča splošna državna potrošnja, ki bi se po Marxovih napovedih že v socializmu morala radikalno zmanjšati. Zaradi tega se tudi v teh družbah

poudarjeno zastavlja delitvena problematika, ki utegne zaustaviti družbenoekonomski, v humanizem usmerjeni razvoj. To protislovje je zato tudi v teh družbah nujno preseči.

Socializem kot svetovni proces se po vsem v sedanosti spoprijema z dvema državnima fetišema – državno-kapitalističnim in državno-socialističnim, ki vedno bolj poudarjeno zahtevata premagovanje v smislu marksistične napovedi o nujnosti odmiranja države. Zaradi tega bo prihodnost socializma kot svetovnega procesa odvisna predvsem od določitve razredne in ekonomske vloge države v družbeni reprodukciji.

ALBIN IGLIČAR

PRAVO V SOCIALIZMU

(1) Med bistvene značilnosti sodobnega socialističnega gibanja spada tudi demokratično vzpostavljanje in dosledno spoštovanje pravnega reda. Načela ustavnosti in zakonitosti so dobila danes v socializmu nesporno »domovinsko pravico«. Nevedeni principi se povezujejo s temeljnimi vrednotami modernega prava, kot so: pravna varnost, predvidljivost, varovanje človekovega dostojanstva in enakopravnosti, splošnost pravnih norm in njihova sistematičnost ter formalnost v smislu točno določenih postopkov ustvarjanja in uporabe pravnih norm. V ta okvir uvrščamo tudi pravno določene institute za javno kontrolo izvajanja državne oblasti.

(2) Označeni vidiki sodobnega prava se v socializmu pogosto skušajo uveljaviti skozi ideje o pravni državi (Rechtsstaat) in vladavini zakonov (Rules of Law). Seveda izvirajo te ideje iz drugačnih zgodovinsko-političnih razmer, kot ugotavljajo nekateri teoretiki (Šušvar; Socializem pred novimi izzivi, Komunist, Ljubljana 1988, s 25–33). Zato sta lahko – po njihovem mnenju – tudi pravna država ali pa vladavina prava oziroma zakonov le demokratična fasada za avtokratični politični režim oziroma vladavino interesov manjšinskega družbenega razreda.

Ne da bi zanikali takšno možnost ali takšna dejstva, je vendarle treba spomniti na procese dialektične nagacije. Po njej naj bi v nadaljnjem razvoju ohranjali v ideji in praksi pravne države njene emancipatorske elemente na račun izginjanja njene fasadne funkcije. To pomeni, da je potrebno resnično demokratično sprejemanje splošnih pravnih norm (aktov) in nato dosledno spoštovanje teh norm s strani vseh pravnih subjektov, vključno z državo oziroma njenimi organi.

(3) Proces praktičnega vzpostavljanja socializma neposredno po revoluciji pravu – in vsemu, kar je z njim povezano – ni bil naklonjen. V vseh praktičnih dogajanjih t.i. »izgradnje socializma« je najprej zavladal princip »revolucionarne zakonitosti«. Tradicionalne pravne vrednote so bile zavržene, klasično pravo ponižano na objekt zasmehovanja in radikalne kritike (odraz tega je npr. tudi poskus dokončne ukinitve rimskega prava na Pravni fakulteti v Ljubljani). Razredni instinkt pravičnosti predstavnikov novega vladajočega razreda oziroma njegove avantgarde naj bi zamenjal formalne zakone in podobno »pravno navlako« (za sodnika v tem obdobju ni bila potrebna nikakršna pravniška izobrazba). To obdobje – ki bi mu lahko rekli pravni nihilizem – je rodilo veliko krivic in človeških tragedij.

Iz takšnega pravnega nihilizma je socializem zajadral v drugo skrajnost, v pravni voluntarizem. V ideološko-politični sferi se je zasedrila ideja o neomejeni moči pravnih norm. Z njihovim postavljanjem in spreminjanjem so želele vodilne socialne sile radikalno določati dejanske družbene odnose. Spremembe normativnega so nadomeščale resnične spremembe v dejanskih družbenih odnosih. Rezultat tega obdobja je zato vedno večji razkorak med normo in praktičnim življenjem.

V prvem porevolucionarnem obdobju niso bila upoštevana teoretična spoznanja o eksistenčni nujnosti pravno-organizacijskih okvirov za sodobne globalne družbe, in prav tako ne marksistične ugotovitve o povezanosti prava z eksistenčnimi osnovami družbe (pravo kot oblika ekonomskih). V drugem obdobju pa so bila vse preveč zanemarjena spoznanja marksistične teorije, »... da pravo ne more biti na višji stopnji kot je ekonomska struktura družbe in od nje odvisna stopnja družbene kulture.«

(4) V zadnjem desetletju dogajanja znotraj formalno razglašanih socialističnih držav nakazujejo tendence po vzpostavitvi bolj uravnoteženega mesta pravnega sistema v celotni globalni družbi. O vlogi prava v socializmu se tako v teoriji kot praksi prebija v ospredje realistični pogledi. Takšen pravni realizem vidi osnovno družbeno funkcijo prava v nujnem urejevanju najpomembnejših družbenih odnosov. Pri tem je izpostavljena tako relativna samostojnost prava kot njegova družbena determiniranost.

Ob upoštevanju načel modernega prava in njegovih splošnih civilizacijskih dimenzij, se v pravnem sistemu socializma odraža še prehodna narava tega zgodovinskega obdobja. Realni družbeni procesi v državah, ki se označujejo kot socialistične, vse bolj kažejo na objektivno nujno koeksistenco starih in novih družbenih institucij. Ob moderniziranih »družbenih prekvizitih« kapitalizma (privatna lastnina), se vzpostavljajo nekatere nove humanistične oziroma socialistične družbene institucije (družbena lastnina). Praksa kaže, da ti novi elementi še zdaleč ne morejo zaživet kar takoj v svoji polnosti ter izriniti institucij predhodne družbene formacije.

Takšna prehodnost se odraža tudi v pravni sferi socializma. Sedanja dogajanja očitno kažejo, da bosta na primer morali kot bistveni pravici v pravnem sistemu socializma koeksistirati (nova) pravica dela z družbenimi sredstvi in (stara) lastninska pravica. Obedve bosta tudi osnovi za prilaščanje dohodka, čeprav je precej časa (od ustave iz leta 1963 dalje) veljalo ideološko prepričanje, da bo to samo pravica dela z družbenimi sredstvi. Toda dejstva so nakazala drugačne trende. (Pri tem pa si ne moremo privoščiti tiste – bojda Heglove – Tem slabše za dejstva).

BOGOMIL FERFILA

PARTIJA MED OBLASTNO IN PROGRAMSKO-IDEOLOŠKO AVANTGARDO

V množici različnih mnenj, tez, teorij o sedanjem stanju v jugoslovanski družbi bi težko našli takšno, pri kateri bi bila stopnja strinjanja večja kot pri ugotovitvi: družbenoekonomska gibanja se vse bolj izmikajo kontroli in uravnavanju subjektivnih sil ter ubirajo pota, ki jih pred desetimi leti ni bilo niti slutiti.

Lahko bi tudi trdili, da vpliv klasičnih socialističnih vizij in razlag postaja vse manjši oziroma nikakršen. Prav gotovo pa bo jugoslovansko razvojno strategijo tudi v prihodnosti v veliki meri določala tudi razjasnitev, ponovna osmislitev vloge, pomena in funkcije zveze komunistov.

O njeni avantgardni vlogi imamo sicer nepregledno goro literature, ki pa je praviloma »tempirana« na tradicionalno marksistično razmišljanje o tem subjektu zgodovine in s katero si v današnjih kriznih razmerah ne moremo pretirano pomagati.

Vse družbene reforme v socialističnih državah, pa tudi v Jugoslaviji, so pokazale, da je partijsko jedro (vrh) »najtrši« del družbene strukture. Povsod, kjer je partijsko-državni organizem vladajoča sila, se le težko najde prostor in pripravljenost za spremembe, za prilagoditev in modernizacijo. Nerazdružljiv splet partije in države je v socializmu »center vseh centrov« oblasti in upravljanja; vsaka njegova sprememba tako pomeni spremembe položaja in vloge upravljalškega sloja, prav tako pa poddržavljenje (industrijske) družbe le težko najdejo nadomestne rešitve za opravljanje eksistenčno nujnih centralnih funkcij. Vse to je v Jugoslaviji še dodatno oteženo z dejstvom, da vsako spreminjanje sestavin partijsko-državno-političnega sistema lahko povzroči spremembe v medrepubliških – mednacionalnih odnosih (Ahilovi peti našega političnega in celotnega družbenega sistema sploh).

Organiziranost in način delovanja vseh komunističnih partij na oblasti sta še vedno odločilno utemeljena (določena) z boljševiskim tipom organizacije, ki ga je »ustoličil« splošni komunistični statut, sprejet na 3. kongresu Kominterne, leta 1921.

Sistem političnih strank (partokracija) je zgrajen na podmeni možnosti organiziranja in izražanja vseh političnih sil, interesov, ne glede na njihov vrednostni sistem, politične ideale in cilje (seveda v okviru sistemsko določenih pravil igre). To mu obenem zagotavlja tudi zgodovinsko najbolj učinkovit tip politične kontrole posameznih političnih osebkov (strank, institucij oblasti, predstavništva). Politične stranke se neprizanesljivo medsebojno kontrolirajo, gledajo druga drugi pod prste – ne iz kakšnih humanih, demokratičnih potreb, ciljev, idealov, pač pa iz eksistenčno nujnega razloga – zaradi nabiranja glasov (»tržnega« tekmovanja) pri volilcih (potencialnih kupcih njihovih ali drugih proizvodov – političnih programov).

Komunistične partije, ki so s takšno ali drugačno varianto socialistične revolucije prišle na oblast, si niso hotele »greniti življenja« z organizirano opozicijo. Še več – v nasprotju s strankarskim pluralizmom, ki sprejema odločitve na podlagi parlamentarne procedure in jih uresničuje s pomočjo državnih izvršilnih organov, so komunistične partije razvile vzporeden sistem odločanja, ki pokriva vse dejavnosti in celice družbe. Partijski mehanizem (kot izraz ljudske volje) tudi ni pod kontrolo skupščine. S tem se je razblinila vsakršna možnost kontrole partijske aktivnosti od zunaj oziroma realnega omejevanja njene moči. Partijski koncept družbenega razvoja (in ustroja) je bil pokrit še s tančico znanstvenosti ter iz sfere ideologije prenesen na področje normativno-zakonske obligativnosti.⁹ Višji položaj v partijski strukturi tako avtomatično (monopolistično, oligopolistično) pomeni tudi večjo družbeno moč (čeprav ne tudi oblastnost in legitimnost, legalnost te moči). Partija in njeni funkcionarji so si tako prilastili trg politike le zase ter ga

⁹ D. Veselinov, Partija: između stare i nove vlasti, Referat na posvetu Ekonomija in politika, Ekonomska fakulteta, Ljubljana 1986.

delijo le med seboj (v jugoslovanskem primeru predvsem po nacionalno-republiški osi). Spreminjanje partijskih organov v organe s prerogativi javne oblasti je v socialističnih družbah (tudi v naši) temeljni dejavnik podvajanja in obenem rušenja avtoritete, legitimnosti političnega in pravnega sistema. Dejstvo je, da se za vsako pravno-politično institucijo, mehanizmom, formalno organizacijo in delitvijo ustavno določene državne oblasti skriva še partijski »spateček«, ki resnično odloča, spreminja ustavo, zakone in celoten normativni sistem v »mavrični zastor«, pod katerim se skrivajo nekontrolirana, groba birokratska realnost, ideološka prevara in politična propaganda.¹⁰

Škodljivosti takega oblastno-partijskega paralelizma (praviloma partijskega hegemonizma) smo se v Jugoslaviji zavedli že davno. Zaradi privilegiranosti statusa patije za njene vrhove ustavnoskopske norme niso veljale, kar je občutno prispevalo k širjenju in kasneje prevladi nespoštovanja ustavnosti in zakonitosti, povečevanju razlik med normativnim in stvarnim, nizki stopnji pravne zavesti in kulture itd. Kljub teoretskemu konceptu, po katerem naj bi prerastla v idejnega hegemonu v Gramscijevem smislu etičnega, intelektualnega in kulturnega prednjačenja, se KPJ in ZKJ do sedaj še ni »uspelo« ločiti in kritično distancirati od oblastnih, državnih struktur.

Kot smo že omenili, je bil prvi »denominacijski« sunek izveden leta 1952, na 6. kongresu KPJ, ko so bile poleg novega imena sprejete še smernice za preobrazbo partije iz centra in jedra ekonomskega in politološkega sistema državne lastnine v avantgardno idejno in politično silo, ki naj bi delovala kot sestavni del samoupravnega ekonomskega in politološkega sistema družbene lastnine.

Reorganizacija zveze komunistov je bila izjemno aktualna tudi po letu 1966:

1. Opuščen je bil dotedanji paralelizem v organizacijski strukturi države in partije (resorska organiziranost partijskih forumov, ki je odlikovala resorsko organizacijo državnega aparata in tudi strukturno pokrivala, kontrolirala vse njegove aktivnosti).

2. Prepovedano je bilo, da bi isti ljudje združevali vodilne funkcije v partiji in v državni hierarhiji.

¹⁰ Uresničevanje demokratičnih, socialističnih perspektiv ali zgolj spoštovanje zakonitosti ni v tolikšni meri odvisno od samih zakonov in od zagotovil, ki jih nudi država ali družbenopolitična organizacija kot nekakšen »čuvar zakonitosti in ustavnosti«, temveč predvsem od realnega družbenega položaja tistih ekonomskih, političnih, znanstvenih itd. osebkov, ki omogočajo, da so nosilci državne in partijske oblasti pod kontrolo družbe. Partijskemu oblastnemu paralelizmu se pridružuje še proces (značilen tudi za ekonomijo in politiko zasebnolastninskih družb) povečevanja distance med predstavniki in telesi (ki zakona sprejemajo) in vse močnejšimi, vse bolj neodvisnimi, nekontroliranimi demokrasko-administrativnimi izvršnimi strukturami (ki zakone izvajajo). To je dodaten razlog za povečevanje nezakonitosti, neodgovornosti v socialističnih družbah, ki spremlja neskladje med formalno oblastjo in stvarno (ekonomsko, politično itd.) močjo.

Možnosti odpravljanja tega pomembnega defekta socialističnega ekonomskega in politološkega sistema lahko iščemo le v procesih prenašanja moči v roke tistih, ki jim pripada po zakonu. Obstoj nevidne, latentne strukture moči se da zmanjševati predvsem z uporabo klasičnih demokraskih institutov: splošne in enake volilne pravice, neposrednih in stalnih volitev, večjega števila kandidatov, neodvisnosti sodne oblasti itd. Zlasti neodvisnost sodne oblasti bi lahko v socialističnih družbah občutno prispevala h kontroli partijske in izvršne oblasti (Montesquiejevo načelo o delitvi oblasti bi bilo še kako potrebno udejaniti v socialističnih sistemih). Tudi pri nas je lojalnost sodstva do patije in oblasti pogosto pred obveznostjo spoštovanja zakonov (v realsocialističnih državah pa že sicer kraljuje železni zakon nomenklature). Le tako bi se lahko zaustavil proces daljnosežnih negativnih tendenc razvrednotenja prava kot funkcionalne posledice nenehnega neupoštevanja in kršenja pravnih norm, ne da bi se kršitelje sankcioniralo.

V. Goati, Dominacija politike nad ekonomijom, Ekonomija i politika, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1986.

N. Pašić, Klasni interesi, država i demokratija, Socijalizam, br. 9, 1977.

A. Fira, Do kod smo prišli pri uresničevanju ustavnih opredelitev, Komunist, 27. november 1984.

3. Kritizirana in opuščena je bila praksa, da so partijski forumi sami reševali operativne in strateške probleme, nato pa so o njih (formalno) odločali državni in samoupravni organi.

Končne posledice vseh teh sprememb so bile resda le sprememba imena, predrugačenje oblik, iskanje novih institucionalnih organizacijskih rešitev, vsebina – prevlada partije nad gospodarstvom, politiko, kulturo, znanostjo itd. – pa je ostala bolj ali manj nespremenjena vse do vrhunca krize v osemdesetih letih, ko se ob pokanju in razpadanju celotnega ustavno-normativnega modela ekonomskega in politološkega sistema družbene lastnine v sedemdesetih letih krha tudi moč zveze komunistov.

V družbah brez politične opozicije in konkurence vladajoče partije kar brez volitev ali pa z močno posredovanimi posrednimi volitvami (pri nas) določajo nosilce najvažnejših javnih funkcij. Izbrani funkcionarji so tako odgovorni le svoji partiji, kar še zmanjša (ali povsem pretrga) povezanost med volilci in izvoljenimi funkcionarji, ki se tudi ne čutijo odgovorni svojim volilcem (saj o njihovi ponovni izvolitvi, odpoklicu itd. odloča partija, ne pa volilna baza). Če bi bil glas volilcev pomembnejši, bi bili tudi funkcionarji njim v večji meri odgovorni (kot so npr. v zahodnih demokracijah, čeprav je tudi tu na prvem mestu beseda stranke). Koncept večkratne posredovanosti volitev pri nas pa še bolj zaplete že sicer zapleten volilni postopek. Občani v veliki večini volilnega postopka sploh ne poznajo, volitve funkcionarjev pa doživljajo kot njihovo samoimenovanje.

Danes smo v naši družbi na točki, ko nas takšne in drugačne analize preteklosti ne zanimajo preveč. Ne zaradi nekakšnih politično-partijskih blokad, temveč predvsem zato, ker smo v zadnjih letih povedali že skoraj vse, kar se povedati da. To velja tudi za obravnavano partijsko sfero.

Mnogo bolj aktualno je vprašanje: Kako naprej?

Kopiranje klasičnega večpartijskega politološkega sistema v jugoslovanskem prostoru iz številnih razlogov ni najbolj primerna rešitev: izjemno neugodna in krizno zaostrena nacionalna konsencionistična dediščina, ki bi gotovo bili poglaviti osi strankarskega organiziranja; velik odpor oblastno-partijskih struktur z veliko verjetnostjo državljskih nemirov in spopadov; prenos pozornosti in aktivnosti na politično področje, s čimer bi temeljni problemi, ki na gospodarskem področju nedvoumno obstajajo, ostali relativno nedotaknjeni; neugoden geopolitični položaj, ki bi nekaterim skupinam lahko prinesel podporo tujih interventnih sil itd.

Mnogo bolj realni so premiki v smeri kar največje demokratizacije obstoječega sistema z zvezo komunistov kot edino politično stranko.¹¹ Pri tem nam mora biti predvsem praktično vodilo dejstvo, da nobenega tipa popolne, napredne samoupravne ali kakšnekoli že demokracije ni mogoče ustvariti brez tistih demokratičnih dosežkov in vsebin, ki jih je dosegel že zasebnolastninski ekonomski in politološki sistem. Gre za občo civilizacijsko raven demokracije, za univerzalno vrednost človeških in družbenih svoboščin, ki pomenijo nujno in nenadomestljivo osnovo za potencialno nadgrajevanje svobode in demokracije v socializmu.

Poglejmo nekaj potencialno možnih operativnih smeri razmišljanja glede preobrazbe politološkega sistema (zveze komunistov).

1. Radikalna postopnost v institucionalnem in kadrovskem ločevanju zveze komunistov od države in njenega oblastnega aparata. Le popolna ločitev partije od

¹¹ Glej: S. Stojanović, Sadašnja jugoslovenska kriza i neophodnost političkih reformi, Ekonomija i politika, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1986.

oblastnih funkcij (in prikritih vplivov nanje), deetatizacija partije, lahko v večji meri odpravi njeno identificiranje z oblastnimi težnjami.

2. Še večja notranja demokratizacija v organiziranju in načinu delovanja zveze komunistov, še večja odprtost za skupine, ki sedaj niso zaželeni (npr. verske omejitve). Razvoj partijske strukture od sedanje monokratske v pluralistično, z zelo milimi omejitvami aktivnosti članstva.

3. Ponovna osmislitev in po potrebi redefiniranje sedanje terenske razprostranosti (osnovne organizacije, aktivni) zveze komunistov, ki bo v prihajajočem tržnem ekonomskem in politološkem sistemu le težko našla smiselni in privlačen prostor za klasično koncipirano partijsko aktivnost.

4. Krepitev in razvoj sistema človeških pravic in svoboščin, predvsem političnih in osebnih pravic državljanov, njihove enakosti pred zakonom.

5. Naštete in še druge spremembe bi odločilno zmanjšale možnosti pojavov raznih oblik voluntarizma in totalitarizma, ideološkega monopolizma itd. Vse to pa ne bi šlo brez vnašanja elementov objektivne, učinkovite kontrole – v tem pogledu tudi protipartijskih skupin, alternativ, pritiskov. Kot arena takšnih mini večstrankarskih borb se pri nas lahko uveljavlja le socialistična zveza delovnega ljudstva. V njej bi morali tudi (ali pa prav posebej) člani zveze komunistov uporabljati moč argumentov, ne pa argument moči, kot je to običajno v današnjih razmerah, ko SZDL deluje kot nekakšna »podaljšana roka« partije. Javne razprave organizira šele po že opravljeni poprejšnji odločilni »partijski fazi odločanja«. Takšno post festum »najširše demokratično odločanje« kaže na nespremenjenost praktičnega transmissijskega odnosa med zvezo komunistov in socialistično zvezo, in to kljub drugačnim ideološko-programskim opredelitvam. Zaradi takšnega partijskega tutorstva, pa tudi drugih vzrokov, je v sami SZDL veliko inertnosti. Verjetno je premalo spodbujala občane oziroma jim ni mogla nuditi dovolj privlačnih motivov za njihovo aktivno sodelovanje, zato so bili praviloma aktivni le njeni forumi.

SZDL mora rešiti (morda nerešljivo) formulo, kako ustvariti znotraj svojih okvirov prostor in možnosti za izražanje različnih mnenj, odpiranje širokega demokratičnega dialoga občanov, skupin, tolerantnost do (skoraj) vseh stališč, vendar brez organiziranja različnih političnih partij. Tu nastane morda podobna dilema kot v ekonomskem sistemu – če drži, da ekonomski zakoni vladajo v gospodarstvu in v družbi in da njihova oblast ter logika delujeta ne glede na voljo in zavest ljudi, potem je vprašanje, kako velike so lahko razlike v družbenih odnosih ob podobnih družbenih produktivnih silah in istih ekonomskih zakonih. Če ekonomski zakoni kapitala določajo družbene odnose ne glede na voljo in hotenja ljudi, je zelo dvomljivo, kako drugačne gospodarske, politične, sociokulturne odnose je mogoče na takšnem temelju vzpostaviti.

Ali to v politiki pomeni, da bomo po dokončani preobrazbi enopartijskega sistema, pri čemer je Jugoslavija neprimerno dlje kot katerakoli druga socialistična država, prišli do bolj ali manj klasične različice večpartijskega parlamentarnega sistema?

»POLNJENJE« POLITIČNEGA PROSTORA IN POLITIČNI SISTEM

Pogovor o socializmu je mogoče začeti z ugotovitvijo, da je to pač ena velikih zgodb moderne dobe. Kot druge velike zgodbe (Lyotard, *La Condition Postmoderne*), ima tudi socializem veliko animacijsko moč. Nanj se je mogoče »zanesti« kot na Boga, Znanost, Zgodovino, Nacijo itn.

Lyotard pravi, da je napačen konec velikih zgodb. Nekaj podobnega je pred leti napisal Daniel Bell v zvezi z ideologijami. Pri nas govorimo o krizi socializma. Kljub temu, da danes doživlja krizo, je še vedno močan, kar velja predvsem za evropski Vzhod, za dežele t. i. realnega socializma. To se ne kaže samo v veliki vojaški moči, ki je seveda bistvenega pomena, ampak tudi drugače. To na svoj način kaže tudi ideja Josipa Županova o »veliki koaliciji«. Pred kratkim je Županov sicer ugotovil, da je ta »koalicija« v krizi, vendar je obenem napovedal, da se utegne (ob vseh nevšečnostih in stroških) obdržati še naprej.

Po eni strani ni na vidiku nobene ideje in sile, ki bi – ob takšni gospodarski zaostalosti, kakršno imamo v Jugoslaviji – delavstvu ponudila večje ugodnosti kot partija, ki je steber socializma. Po drugi strani pa se ljudem zastavlja vprašanje: *V kaj pa naj verjamem, če ne v socializem?* To vprašanje se mi zdi celo važnejše od »interesne« in »biografske« navezanosti na socializem, ki sta pri nas pač močni. Od socializma in njegovih ustanov – podobno kot некоč ali drugje od cerkve – živi velika množica ljudi, vendar je zame pomembnejše vprašanje *vernosti*.

Vzemimo najnovejšo knjigo Johna Keana (*Democracy and Civil Society*). Keane se mi zdi pravzaprav socialistično usmerjen, vendar zagovarja *demokracijo*, kar je za nas še vedno *contradictio in adiecto*. Kako si Keane predstavlja demokracijo? On misli, da je treba opustiti »brezupno iskanje definitivnih resnic človeške eksistence«, pri čemer se sklada z Lyotardom, pri tem pa zagovarja nekakšno trajno javno premišljevanje in sporazumevanje o načelih in procedurah demokracije. V demokratični (civilni) družbi velja permanentna *negotovost*, to se pravi, permanentna kriza, kar zadeva temelje, izvore, cilje itn. Kaj takšna permanentna negotovost pomeni oz. kako si jo razlagam glede na razmere pri nas?

Keane ni naklonjen strankam in strankarstvu, saj ugotavlja, da so se socialisti – zahodni in vzhodni – preveč zapredli vanje, kar je na eni strani privedlo do »kompromisnih«, na drugi pa državnih partij. Niti na eni niti na drugi strani ni tiste odprtosti in negotovosti, ki se Keanu zdi potrebna za funkcioniranje moderne družbe. Da bi jo vzdrževali, potrebujemo po vsej priliki drugačen parlament (Keane: »nepogrešljiv mehanizem za anticipacijo in sproščanje stalnega pritiska, ki ga izvajajo družbene skupine med seboj in na samo državo«), pa tudi drugačne stranke.

Povsem se je mogoče strinjati s Keanovo kritiko karizmatičnega liderstva, položaja, v katerem stranka iz sredstva postaja cilj in kjer ni prostora za »svobodne strelce«, disidente in odprt dialog; toda njegova razmišljanja so fantastična za meščanske sisteme, kaj šele za socialistične. V današnjih razmerah, kar še posebej velja za socialistične države, je večina ljudi še vedno naklonjena politični – »religioznosti«. Bojim se, da se še nismo odvadili pričakovanj po nekakšnih preprostih in trdnih »pojmih«, kamor poleg socializma in cerkve spada menda tudi »demokracija«. To se dobro vidi v poljskem primeru. Na neki način spada med te trdne pojme, te ideološke oz. mitološke svežnje tudi *politika*, na kar opozarja tudi

Keane. V vzhodno-evropskih državah ljudje nočejo imeti opravka s politiko kot tako, kar je posledica dolge dobe identifikacije politike s partijo in njenim samodržstvom, ideološke indoktrinacije v šolah in sploh v vsakdanjem življenju itn.

Zahodne, še posebej pa vzhodne evropske družbe čaka naporno »prešolanje«, v katerem bo treba – s tem se strinjam – rehabilitirati temeljno odprtost političnega prostora, dialog in samo politično delovanje. Na prvi pogled je bil tudi Kardelj (v *Smereh razvoja*) naklonjen takšni rehabilitaciji politike, in njegove ideje o interesnem pluralizmu, predvsem pa o politiki kot nekakšni »strokovni« sferi, ki je podobna znanosti in kulturi, bi bile kar sprejemljive, ko ne bi v ozadju delovala logika ohranjanja monopola partije. V naših razmerah se vendar vse reducira na partijsko in protipartijsko, na prijateljsko in sovražno, na konstruktivno in destruktivno; na partijo in cerkev, na socializem in kapitalizem, na slovenske in srbske koncepte, na bratstvo in enotnost na eni in nacionalizem oz. separatizem na drugi strani; na revolucionarno in protirevolucionarno delovanje . . .

Tudi na slovenskem prizorišču imajo nekateri pojmi a priori pozitiven, drugi pa negativen prizvok. Tako sem bil nedavno priča pogovoru o ustanavljanju *socialdemokratske zveze*, ki sploh ni posegal v ideološke podrobnosti, kjer praktično ni bilo govora o programu; kot da je v tistem trenutku, ko rečeš »socialna demokracija«, že vse povedano. In zdelo se je, da za stvarjo stoji kar precej ljudi, ki jih ta notranja nedefiniranost sploh ne moti. Hočem reči, da smo v fazi, ko se vse zvaja na afirmacijo oz. na protest, kar navsezadnje drži tudi za »kompromisne stranke«, recimo za zadnje ameriške volitve itn.

Kot sem rekel, smo v situaciji, kjer je socializem še vedno živa in dejavna moč, in kjer se na »drugi« strani zbirajo alternativne skupine, ki so recimo za demokracijo, in ki so – po nekaterih ocenah – preprosto protisocialistične. Tudi na tej drugi strani se polagoma oblikuje način vedenja, ki bi ga imenoval »religiozen«. Tudi tu so »naši« in »njihovi«. Medtem ko je za nacionalno politiko takšna delitev do neke mere še razumljiva, je najbrž problematična na nižjih ravneh. Povsod pa manjka, če tako rečem, neka *sredina*, manjka *tretja* pozicija.

Zdi se mi, da hoče Keane rehabilitirati politiko v tem smislu, da bi opozoril ravno na potrebo »polnjenja« političnega prostora, ki pač ni samo religiozen, ampak je tudi socialen, poln »vsakdanjih« problemov, specifičnih interesov, ki se gibljejo, ki so navsezadnje tudi kontradiktorni itn. Ideja socializma, ki jo poznamo iz 19. stoletja, je precej nenaklonjena takšnemu členjenju.

Z drugimi besedami, naše politično življenje še vedno obvladujejo t. i. velike zgodbe; in v naših razmerah tudi zavzemanje za demokracijo, civilno družbo, za spoštovanje človekovih pravic . . . postaja svoja velika zgodba, do katere se ljudje opredeljujejo kot do rešilne ideje, vere. Ta način političnega poslovanja je glavna ovira demokratizacije, kot o njej govori moderna politična znanost. Takšne religioznosti je več na Vzhodu kot na Zahodu, zato so ovire do demokracije tudi pri nas velikanske in skoraj nepremostljive. Pri nas (podobno kot na Poljskem) prispeva svoje še cerkev, čeprav s tem nočem reči, da cerkev – posebno zaradi povojne zgodovine – ne bi bila upravičena do bistvenega političnega deleža. Nemara bi partijo moralo doleteti kaj podobnega, kot je doletelo cerkev, da bi si pridobila ustrežnejšo sestavo članstva.

Kot sem rekel, je pripravljenost za tveganje in negotovost v zvezi z religioznostjo. Vztrajanje v negotovosti je povezano s čisto drugačno osebnostno in psihološko strukturo kot zaupanje v neko rešilno idejo. Negotovost je težje zdržati, zato ta negotovost ne more biti odvisna le od posameznika in njegove dobre volje, ampak mora biti sistemsko »urejena«. Posameznikova negotovost lahko vzdrži le,

če se na odprtem prostoru srečuje z negotovostjo drugih. Negotovost, ki zadene ob betonski zid sistemske religioznosti (in hipokrizije!), se pač razbije. Slovenska zgodovina je polna takšnih karambolov, povoženih ljudi, obupancev in – emigrantstva. V naši politični kulturi bolj ali manj drži geslo, da »je že vse odločeno«.

Če je po eni strani res, da so za odprt sistem potrebni drugačni ljudje in drugačna osebnostna struktura, je seveda tudi res, da je zanje potreben drugačen sistem socializacije (šolstvo! državljanska vzgoja! veronauk!) oz. drugačen politični sistem sploh. Da bi si lahko prizadevali zanj, ga moramo spoznati in ugotoviti, katere so njegove strateške točke. Recimo, da socializem ne bi bil več versko vprašanje. Recimo, da je mogoče v politične odnose uvesti »relativizem«, kot ga predlaga John Keane.

Tu sta dve velikanski oviri. Prva se imenuje vključenost Slovenije v Jugoslavijo, druga pa se imenuje vključenost jugoslovanskih komunistov v svetovno komunistično gibanje. Ni slučajno, da se nekateri slovenski predlogi v Jugoslaviji srečujejo s takšnimi odpori in celo sovražnostjo. Če nekoliko pretiravam v pozitivno smer, bi rekel, da imajo nekateri slovenski koncepti atribut »negotovosti« in da nastopajo brez religiozne opreme, ki je običajna za druga, manj razvita okolja. Značilna takšna ideja je ideja o konfederaciji oz. o Jugoslaviji kot pogodbeni skupnosti izvorno suverenih narodov. Torej *pogodba* namesto vnaprejšnje *enotnosti*: samo oglejmo si rituale, ki jih rabi jugoslovanska vera!

Drugi problem je Sovjetska zveza. Ko zadnje čase poslušam in berem poročila o *perestrojki*, tako rekoč strmim nad podobnostmi z našimi razmerami. V SZ so prišli natanko tja, kjer smo mi, oz. smo mi prišli natanko do tam, kjer je SZ. Tudi v SZ imajo načelno rešeno nacionalno vprašanje, vendar so vprašanja Armencev, Estoncev, Litvancev in Letoncev tako rekoč kseroks kopija (ali original) naših albanskih, slovenskih in hrvaških vprašanj. Tudi v SZ so za demokracijo, niso pa za večstrankarski sistem. Tudi v SZ spreminjajo ustavo v smislu večje centralizacije. Gospodarski problemi SZ so zelo podobni našim. Sovjetska partija se vede zelo podobno kot naša, Rusi ravnajo podobno kot Srbi...

Nekateri komentatorji danes govorijo o SZ kot o ječi narodov in jo primerjajo z Avstroogrsko; imenujejo jo »anahronistično kolonialno cesarstvo« (*Der Spiegel*, 5. december 1988). In vemo, da je A.J.P. Taylor imenoval Tita poslednjega Habsburga. Estonska opozicija se sklicuje na človekove pravice in zahteva suverenost. Baltskim republikam so odvzeli pravico do odcepitve, za ta akt pa pravijo, da ni ničesar spremenil, saj so bile takšne pravice v prejšnji ustavi tako ali tako samo na papirju! Azerbajdžanci in Armenci so zapleteni v grozljivo razpravo o genocidu, centralna oblast pa na ogrožena področja pošilja vojsko!

Iz teh podatkov pa še iz drugih (kot je denimo ta, da spodžigamo jugoslovanski gospodarski krah s kreditiranjem klirinškega izvoza in s suficitom na vzhodni strani) je mogoče sklepati, da jugoslovanska zunanjepolitična usmeritev v samostojnost in neuvrščенost ni bogve kako trdna in trajna. To je zelo pomembna politična tema, ki je v Jugoslaviji še nismo resno načeli. Ko bi bili dejansko samostojni, bi nemara že davno sprejeli idejo o članstvu Jugoslavije v ES. Druga tema je suverenost jugoslovanskih narodov, ki bi dopustila, da si vsak od njih izbere tak političen sistem, kot mu ustreza, ob tem pa tudi sprejme takšno ustavo, kot jo sam želi.

Šele ko bosta opravljeni ti dve diskusiji, bo mogoče resno razpravljati o reformi slovenske politike in o »socializmu po meri ljudi«. Tak socializem, ki ne bi bil vera in ki ga ne bi štitali (jugoslovanska) vojska in policija (oz. njune tajne službe), bi dopuščal polnjenje politične »sredine« z novimi organizacijami, za katere ne bi

bilo nujno, da so klasične stranke, toda v tem primeru tudi ZK ne bi bila več klasična stranka.

IVAN ŠTUHEC

VEČPLASTNOST ČLOVEKA IN ODREŠENJSKE PRVINE RELIGIJE

Stane Južnič v svojem članku »Kaj naj bi bil socializem?« pokaže na ozadje in izvor socialističnih idej znotraj novoveškega pojmovanja človeka in sveta. V teoriji progressa in evolucije vidi novi naravni zakon ali »železno nujno«, katere nosilec v socialistični družbi postane avantgarda delavskega razreda, in sicer na podlagi motivacij, prevzetih iz odrešenjske vloge religije (judovstva in krščanstva). Rezultat tega zgodovinskega procesa je sodobna kriza družbe in socializma kot sistema, ki ne ustreza več dejanskim razmeram v poindustrijski družbi.

Zato menim, da prvi in osrednji problem ni socializem ali pa tudi kapitalizem, ki je ravno tako v krizi, ampak da je potrebno zastaviti tam, kjer je zastavil Stane Južnič. Vprašati se moramo, ali je novoveško pojmovanje človeka kot avtonomnega bitja, ki postavlja v središče vsega, kar je in obstaja, sebe in svoje racionalno spoznanje, dovolj utemeljeno in tako celostno, da zajema človeka v vsej njegovi večplastnosti?

Ideje t. i. krščanskega »soterizma« po S. Južniču so res vplivale na socialistični soterizem, vendar pa se tukaj postavlja vprašanje, katere elemente je socializem prevzel iz judovsko krščanske soteriologije in katerih ne? Kajti »soterizem« v Južničevem smislu ni enak judovsko-krščanskemu pojmovanju odrešenja ali mesijanstva. Glavni spor med Judi in Kirstusom poteka ravno v zvezi s tem, zato je to odločilen vidik za pojmovanje zgodovine. Krščanstvo, ki svojo odrešenjsko zgodovino identificira s konkretno zgodovinsko družbo ali celo sistemom, postane v bistvu nezvesto svojemu izvoru. Ravno tako pa določen družbeni sistem ne more prevzeti odrešenjskih prvin s področja religije in jih prenesti na področje družbe, ker bo nujno podvržen kritiki zgodovinskega razvoja samega. Temu smo namreč danes priče. Lahko bi celo dejali, da je danes socializem v krizi zato, ker je prevzel religiozne elemente in se s tem oddaljil od družbene resničnosti, ki jo spontano manifestirajo posamezniki in skupine. Tu smo pred paradoksom socializma, ki poudarja družbenost človeka, v resnici pa hoče človeka kot religiozno bitje zreducirati na družbenost, s tem pa družbenost kot tako odpravi. Tako se ponovno pokaže, da socializem ni tisto, kar moramo reševati, ampak da je v središču sodobne krize človek, s tem pa pojmovanje njegove narave in seveda naravnega zakona kot temelja pravne in etične strukture neke družbe. Vprašanje je torej, ali lahko naša civilizacija še naprej vztraja zgolj pri postulatih »znanosti« in »modernosti« ali pa ji je morda potrebno dodati postulate »kontinuitete« in »religioznosti«? S tem se namreč vprašanje družbenega razvoja postavi v drugačen kontekst, kakor pa je zgolj novoveški pogled na človeka. V zvezi s problematiko razvoja bi bilo zanimivo videti, kaj govori o tem zadnja socialna okrožnica Janeza Pavla II. »O skrbi za socialno vprašanje«.

SOJENJE SOCIALIZMU IN KONEC MORALISTIČNE ZGODOVINE

»Človek ne more živeti od nič. To slišimo pogosto, posebno od duhovnikov. Pa vendar je duhovnikom uspela ta umetnija. Krščanstva ni – pa vendar živijo od njega.« Ta Kierkegaardov izrek bi lahko uporabili tudi za socializem. Tudi socializma namreč ni, pa vendar mnogi živijo od njega. Toda če izvzamemo tiste, ki živijo od socializma, bomo danes težko še našli kje pametnega človeka, ki bi slepo verjel vanj. Socializem danes ni več svetla vizija bodočnosti, ampak je obtoženec pred sodnim tribunalom. Tako tožilec kot tudi advokat se strinjata, da ga je obtoženec nekje hudo polomil, da je napravil veliko škode ali pa vsaj ni v redu opravil tistega, kar so pričakovali od njega. Tisto, o čemer se tožilec in zagovornik ne strinjata, so edinole *olajševalne okoliščine*. Tožilec trdi, da je obtoženi kriv, zagovornik pa je nasprotno mnenja, da moramo kljub vsem njegovim nerodnostim upoštevati olajševalne okoliščine in mu dati še eno priložnost. Toda žal postajajo tudi te olajševalne okoliščine danes vse manj prepričljive. Oglejmo si jih nekaj, ki jih najpogosteje navajajo:

1. *Socializem se je razvil v ekonomsko zaostalih deželah brez demokratske tradicije*. Ta argument, ki ga ponavljajo znova in znova, je v najboljšem primeru čuden. Okoliščina, da se je socializem razvil ravno v takih deželah, jemljejo namreč kot nekakšno nesrečno naključje in se sploh ne vprašajo, *zakaj se je socializem razvil ravno tam*. Zakaj je socializem psihološko najbolj ustrezal prav nerazvitim? To je približno tako, kot če bi rekli, da se je krščanstvo izrodilo zaradi tega, ker ga je sprejela barbarska srednjeveška Evropa. Toda zakaj niso barbari namesto krščanstva sprejeli raje antično filozofijo, znanost in umetnost? Po drugi strani pa ekonomska nerazvitost dandanes ne more biti več posebno prepričljiv alibi, če pomislimo na eksplozivno ekonomsko rast Japonske in »štirih malih zmajev« – Južne Koreje, Hong-Konga, Taivana in Singapura. Vse te dežele izhajajo iz podobnih kulturnih tradicij in iz podobne ekonomske osnove kot kontinentalna Kitajska. Pa vendar se slednja ob vseh svojih gigantskih človeških potencialih in ob vsej moči svojega državnega in partijskega aparata ekonomsko nikakor ne more meriti z njimi. Hong-Kong se duši pod pritiskom prebivalstva, v katerem je seveda precej pribežnikov iz rdeče Kitajske. Le malokomu pa pride na misel, da bi emigriral iz Hong-Konga na Kitajsko.

2. *Ideja socializma je dobra, čeprav v praksi ni bila realizirana*. Vsekakor čuden argument za marksista, saj je po Marxu najhujša obsodba neke ideje prav ta, da je ni mogoče realizirati v praksi. »Spor o dejanskosti ali nedejanskosti mišljenja – ko je izolirano od prakse – je čisto *sholastično* vprašanje.« Sicer pa v resnici sploh ne gre za to, da je socialistična teorija dobra, praksa pa slaba. Socialistična teorija je namreč *še slabša* od njene prakse. Kdorkoli in kadarkoli so namreč revolucionarji razumeli socialistično teorijo dobesedno, je bil razultat vojni komunizem, polpotovstvo in podobne strahote. »Prva faza komunizma, ki naj bi bila tudi prva faza nebeškega kraljestva na zemlji, v odnosu do kapitalizma ne predstavlja vic, marveč pekel,« pravi Tine Hribar v svoji *Metodi Marxovega kapitala* (str. 339). Dejstvo, da socialistični sistemi sploh funkcionirajo, gre najbrž v veliki meri pripisati temu, da funkcionirajo *drugače*, kot pa so si jih zamislili njihovi avtorji. Pregarjana in zatirana siva ekonomija mora danes v socializmu reševati favorizirano državno ekonomijo. Sicer pa je na nedavnih Ziherlovih dne-

vih Mencinger prav briljantno pokazal, da socializem že po svojem temeljnem konceptu preprečuje optimalno alokacijo dobrin. Temeljno napako socializma lahko vidimo prav v njegovem prvem postulatu – v zahtevi po podružbljenju produkcijskih sredstev. To podružbljenje se je namreč v praksi še vselej izkazalo kot *podržavljenje*. Iz tega pa izhajata vsaj dve usodni posledici. Prvič se zmanjša ekonomska učinkovitost, ker se investiranje kapitala ne opravlja več po ekonomski, temveč po politični logiki. Drugič pa se povečata politično zatiranje in ekonomsko izkoriščanje, ker se politična in ekonomska moč skoncentrirata v enih samih rokah. Socializem, ki je želel odpraviti politično oblast in izkoriščanje, je torej v resnici dosegel ravno obratno od nameravanega. Podobno velja tudi za jugoslovanski samoupravni socializem. Geslo »tovarne delavcem« je ekonomsko nefunkcionalno, ker ne upošteva, da je interes delavca že v načelu nasproten interesu lastnika podjetja oziroma kapitala. Prav to nasprotje stimulira tehnološki napredek v kapitalistični družbi. Zahteve delavcev po višjih mezdah spodbujajo namreč prizadevanje po nadomeščanju delavcev s stroji. Delavec, ki ga kapitalist več ne potrebuje, izgubi zaposlitev, vendar pomenijo višje mezde tudi večje povpraševanje, višji nivo investicij in s tem tudi odpiranje novih delovnih mest. V socializmu, kjer delavec nima svojega sindikata, ki bi ščitil njegove specifične, delavske interese, pa imamo nasprotno opravka z nizkimi mezdami in šibkimi spodbudami za tehnološke inovacije. Družbena moč delavca, ki je »lastnik« svoje tovarne, se kaže predvsem v lastništvu *delovnih mest*, kar ima za posledico nezaposlenost in nizko produktivnost.

3. *Socializem sicer ni idealen – vendar je še vedno boljši od kapitalizma*. Da je kapitalizem idealen družbeni sistem, si kajpada lahko utvarja le najbolj okorel konservativec. Pa vendar je kapitalizem izpeljal največjo *revolucijo* v človekovem obvladovanju narave in v družbenih odnosih, kar jih pozna zgodovina. Peter Berger – tudi naši javnosti znani soavtor sociološke klasike o družbeni konstrukciji realnosti – pravi v svoji knjigi *The Capitalist Revolution* kar naravnost: »Industrijski kapitalizem je ustvaril največjo produkcijsko silo v človeški zgodovini.« In da ne bi bilo v zvezi s tem nikakršnega nespornazuma, Berger takoj dostavlja: »Do danes ni bil noben drug socioekonomski sistem sposoben ustvariti podobne produktivne sile.« Spričo tega dejstva nas tudi ekonomski dosežki socializma, pa naj bodo še tako veliki, ne morejo prav posebno impresionirati. Še več. Ne pozabimo, da je tedaj, ko se je pojavila prva socialistična država na svetu, kapitalizem že stopil v dobo elektrotehnike. Socializem je torej dobil že na krožniku celo vrsto epohalnih tehničnih iznajdb, do katerih je prišlo v okrilju kapitalizma. Berger ironično pripominja, da se je moral socializem prav posebno *potruditi*, da je napravil iz teh iznajdb tako malo. Socializem ni zaostajal za kapitalizmom samo tedaj, ko se je moral še otepati s svojimi otroškimi boleznimi, ampak se je pustil mirno prehiteti prav v svoji zreli dobi, ko je na svetu izbruhnila informacijska revolucija. Eden najbolj bolečih primerov je seveda Češkoslovaška, ki je bila v svojem kapitalističnem obdobju med prvaki industrijskega in kulturnega razvoja, socializem pa jo je spremenil v zanikrno provinco.

Pri vsem tem pa Berger niti ni posebno originalen. »Buržoazija je v zgodovini igrala nadvse revolucionarno vlogo... Šele ona je dokazala, kaj zmore človeška dejavnost. Ustvarila je še vse drugačna čudesa od egiptovskih piramid, rimskih vodovodov in gotskih katedral, izpeljala je še vse drugačne pohode od preseljevanja narodov in križarskih pohodov.« Vse to je bilo napisano že pred poldrugim stoletjem, in avtor teh vrstic ni nihče drug kot sam Karl Marx. Toda Marx je seveda mislil, da bo sledila buržoazni revoluciji nova, socialistična revolucija, ki bo

še mnogo veličastnejša in bo popeljala človeštvo v resnično kraljestvo svobode. Tu pa se je nekoliko zmotil. Socialistične revolucije so sicer resnično izbruhnile v silovitem obsegu po vsem svetu, vendar ne kot nadaljevanje buržoazne revolucije. Zgodovinska naloga, ki so jo izvedle, je bila predvsem industrializacija in modernizacija družbe, se pravi tisto, kar je že pred njimi izvedel kapitalizem sam. Poleg tega pa je potekala socialistična modernizacija pogosto še manj humano in manj uspešno kot tista v kapitalizmu. Zakaj je bil socializem pri tem manj uspešen kot kapitalizem, ni težko uganiti. Najpomembnejša iznajdba kapitalizma namreč ni niti parni stroj niti elektromotor ali celo atomska centrala. Njegova najpomembnejša iznajdba je *trg*. »Kot je nekoč nekdo izjavil«, pripominja Berger, »je trg s svojim signaliziranjem cen prvi računalnik, kar jih je človek iznašel; do danes ni našel tekmeča v oskrbovanju bistrim posameznikom, ki jim gre za izboljšanje njihovega ekonomskega položaja, z informacijami in spodbudami.« Trg je temelj ekonomske *racionalnosti*, kajti omogoča nam natančno primerjavo med ekonomsko manj učinkovitim in bolj učinkovitim ravnanjem. Šele on nam nedvoumno pokaže, da se nam splača in kdaj se nam splača uvesti neko tehnološko inovacijo. Šele trg omogoča družbo *napredka*, ker nam enoznačno pokaže, da neki produkcijski proces ni samo kvalitativno *različen* od drugega, ampak tudi to, za koliko je *boljši*, cenejši in rentabilnejši. Trg omogoča enoznačno *količinsko* primerjavo množice različnih blag in s tem ekonomsko planiranje, ki ga ne bi zmozel noben birokrat in noben računalnik. Socializem pa se je odpovedal ravno trgu in s tem izgubil poglobitveni kriterij ekonomske učinkovitosti. Še več, odpovedal se je tudi svobodi in avtonomiji posameznika. Čeprav namreč trg sam po sebi še nikakor ne zagotavlja svobode posameznika, je vendar nujen pogoj, da se ta svoboda lahko uveljavi. Čeprav poznamo celo vrsto tržnih gospodarstev, kjer teptajo osebne in politične svoboščine posameznika, bi težko našli primere netržnih gospodarstev, kjer bi bile uveljavljene te svoboščine. Kjerkoli so te svoboščine resnično uveljavljene, gre v bistvu za tržna gospodarstva.

4. *Saj se bo poboljšal!*

Tako advokat socializma na koncu obupa. Zares, socializem ga je krepko lomil, grešil je v mislih, besedah in dejanjih, in za marsikatero njegovo početje bi le težko našli opravičilo. Pa vendar ostaja še ena možnost: dajte mu vsaj še eno, poslednjo šanso! Socializem bo slekel svojega starega Adama, preobrazil se bo, postal bo »resnični« socializem. In prav te poslednje bilke so se oprijeli tudi nekateri diskutanti na okrogli mizi o socializmu. Branko Pribičević bi bil denimo pripravljen žrtvovati celo tako temeljne predpostavke socializma, kakršni sta delavski razred in odprava privatne lastnine, samo da bi rešil tisto, kar je v socializmu resnično dragoceno. Peter Klinar pa je mnenja, da kljub vsemu še vedno ostajajo v veljavi temeljne vrednote socializma, kakršne so humanizem, poudarek na svobodi posameznika in družbena solidarnost. Toda to so seveda tako splošne in abstraktne vrednote, da bi jih z enako pravico pripisali tudi krščanstvu ali pa denimo zoroastrizmu. S tem zapuščamo področje sociologije in stopamo na področje teologije in morale. Tudi če bi socializmu resnično uspelo sleči svojega starega Adama – kar seveda pomeni, da mora sleči svojo lastno kožo – ostaja še vedno odprto vprašanje, koliko bi lahko tistemu, kar bi ostalo, sploh še rekli socializem. Sicer pa to vprašanje najbrž sploh ni več posebno zanimivo. Po Alainu Tourainu ni socializem nič drugega kot neka posebna varianta industrijske družbe, danes pa človeštvo že stopa v obdobje postindustrijske, kibernetike, informacijske družbe: in ta nova družba se ni porodila v socializmu, temveč v kapitalizmu. To je doba novih družbenih gibanj, ki postavljajo povsem nove probleme. Janez Janša je

izjavil na nedavnem protestnem zborovanju pred slovensko skupščino, da prav dobro vemo, za kakšno družbo nam gre – da pa je pri tem popolnoma vseeno, ali bomo to družbo imenovali socializem, demokracija ali pa morda kar kapitalizem. Podobno indiferentne do načelnega vprašanja socializma so se pokazali mladi v nedavni zagrebški raziskavi o javnem mnenju. Med anketiranci v starosti od 17–27 let jih je bilo le 18% mnenja, da je socializem najboljši družbeni sistem, in le 17% jih je menilo, da obstajajo tudi boljši družbeni sistemi. Kar 40% je odgovorilo, da *ni bistvene razlike* med socializmom in drugimi družbenimi sistemi. Starejši anketiranci so odgovarjali povsem drugače. Med tistimi, ki so bili starejši od 60 let, jih je bilo 38% mnenja, da je socializem najboljši, samo 6%, da so drugi boljši, in 28%, da je socializem enako dober kot drugi. (Tistih, ki niso imeli določenega stališča, nismo upoštevali.)* Za mlado generacijo ni značilen samo porast zavze-manja za druge družbene sisteme, drugačne od socializma, ampak predvsem porast *indiferentnosti* do vprašanja, ali socializem ali kaj drugega. Ne gre torej več samo za vprašanje, ali ima socializem prav ali ne, temveč za mnogo bolj temeljno vprašanje, ali so družbeni problemi, kot jih vidi socializem, sploh še relevantni.

In kaj bi rekel na vse to Karl Marx? Marx bo seveda ostal zapisan v zgodovini ne samo kot največji kritik, ampak tudi kot največji analitik kapitalizma. Ostal pa bo zapisan tudi kot človek, ki je napovedal, da bo kapitalizem sam porodil svojega lastnega grobarja. Zmotil se je le v napovedi, *kdo* bo ta grobar. Zgodovina nam pove, da sužnjelastniške družbe niso zrušili sužnji, niti niso zrušili fevdalne družbe uporni tlačani. Tako tudi kapitalizma ne bo zrušil proletarijat. Razredni boj med delavci in delodajalci kapitalizem samo še utrjuje, saj ga sili, da se nenehno prilagaja novim okoliščinam. Poleg tega pa ostajajo vrednote proletariata še vedno v okviru industrijske družbe. Nasprotno pa je novi razred producentov *informacij* kača, ki jo goji kapitalizem na lastnih prsih. Ta novi razred je nosilec novih vrednot. Seveda pa lahko imenujemo te vrednote tudi socialistične. Od takega poimenovanja ni posebne škode – pa tudi ne posebne koristi.

* Š. Bahtijarević – M. Zvonarević: Javno mnijenje Zagreba '87. Naše teme, Zagreb, 1988 32(6), str. 1425–1505.

COSTANZO PREVE

Obnova perspektive socializma

Sogovornik Nadežde Radović, strokovne sodelavke Centra za družbene raziskave pri CK ZKJ je Costanzo Preve iz italijanskega Torina. Rodil se je leta 1943. Študiral je staro grščino in latinščino, zgodovino in filozofijo. Govori deset jezikov: italijanski, angleški, francoski, nemški, grški, španski, portugalski, turški, starogrški in latinski. Je profesor na srednji šoli (znanstveni licej) v Torinu. Deluje v CIPEK (Centru za politično in kulturno iniciativo). CIPEK je znanstveni inštitut parlamentarne skrajno leve stranke Democrazia proletaria, ki se je edina med levimi strankami, ki so nastale v Italiji v šestdesetih letih, obdržala v političnem življenju. Generalni sekretar DP je Mario Capanna. Costanzo Preve sicer formalno ni član te stranke, vendar na volitvah glasuje zanjo in sodeluje v glasilih in revijah, ki so blizu tej stranki. Je avtor vrste esejev in razprav. Njegovo najbolj znano delo je knjiga **La filosofia imperfetta**. Pred kratkim je postal glavni urednik revije Marx 101. (Marx 101. leto kasneje.) Je član mednarodnega sveta revije **Actuel Marx** (Pariz). Na mednarodni tribuni Socializem v svetu v Cavtatu, katere organizator je Center za družbene raziskave pri CK ZKJ, je sodeloval trikrat – leta 1986, 1987 in 1988 s prispevki, ki so vzbudili pozornost udeležencev. Costanzo Preve je zelo komunikativen in neposreden človek. Pripravljen se je pogovarjati o vsem. Pri sobesedniku vzbuja občudovanje s svojim razmišljanjem ter s prostodušnostjo, s katero priznava, da o katerem od zastavljenih vprašanj sicer ni razmišljal, vendar pa bi po temeljitešem razmisleku morda našel dovolj argumentov tudi za drugačen odgovor (op. ur.)

N. Radović: V kakšnem pomenu je kriza marksizma oziroma kriza socialistične perspektive poglavitna značilnost duhovnega stanja današnjega časa?

C. Preve: Lahko bi dejal, da od XIX. stoletja naprej funkcionira marksizem kot veliki konkretni univerzalizem oziroma kot univerzalna misel. S tem nočem reči, da je bil marksizem vselej univerzalna misel. Večkrat je to želel biti, vendar ne na pravi način. Denimo, v Stalinovem času je bil marksizem sovjetocentričen, zamaskiran z univerzalizmom. Navzlic temu je bil marksizem po mojem prepričanju najbolj stvaren in konkreten univerzalizem tega stoletja. In to ni konstrukcija. Zdaj, ko ta univerzalizem pojenjuje, ali bolje, ko je prišlo do njegove krize, ki ni samo kriza v taktiki in konjunkturi, marveč gre za globljo strateško krizo same perspektive, primanjkuje človeštvu univerzalizem bolj kot kdajkoli poprej v zgodovini. Prepričan sem, da je marksizem kot naslednik velikega progresivnega buržoaznega univerzalizma in časov prosvetljenstva veliko sposobnejši kot velike religije v zgodovini človeštva – kot so krščanstvo, islam in druge, biti kulturna baza dejanske mondializacije sveta v nekem neideološkem smislu, ki odpira perspektive človeku in človeštvu. Če bi marksizem izginil, bi to po mojem prepričanju povzročilo enormno krizo perspektive v kulturah vsega sveta. Univerzalizem je velik obet in ne bi bilo prav, da izgine z zgodovinskega prizorišča prej, preden se uresniči.

N. Radović: Upam, da evropocentrizma ne pojmaješ kot osnovo univerzalizma, o katerem govoriš.

C. Preve: Seveda ne. V pogovorih, ki smo jih imeli v Cavtatu lani, sem govoril o tem, da moramo marksizem dojemati kot univerzalizem, da pa je napak, če je evropocentričen. Prepričan sem, da segajo možnosti marksizma mnogo dlje kot evropocentrizem. V tem pomenu ima marksizem trend k procesu resnične in dejanske univerzalizacije, ki bi utegnila biti ta hip blokirana, če bi se npr. Kitajska, Sovjetska zveza, Brazilija, Združene države Amerike, Evropa razšle in krenile vsaka na svojo pot – in ne bi težile k temu, da bi osmislile in uresničile idejo univerzalizma.

N. Radović: Kaj določneje razumeš z univerzalizmom: kakšne značilnosti mu pripisuješ?

C. Preve: Predvsem so to etična načela, saj je marksizem skušal s polno odgovornostjo uresničiti gesla buržoazne revolucije iz leta 1789: Svoboda, enakost, bratstvo. V tem duhu vpliva marksizem na laizacijo vsebin starih monoteističnih religij, seveda tistih njihovih vsebin, ki jih je mogoče laizirati; zaradi tega bi bil morebitni konec marksizma hkrati tudi neke vrste konec največjih religij, vendar samo v primeru, če bi se izkazal za nesposobnega uresničiti kulturni univerzalizem v svetu.

N. Radović: V referatu za okroglo mizo v Cavtatu '88 »Socializem in duhovna situacija časa«, ki si ga naslovil »Proti entropiji sedanosti, za pravico do prihodnosti, kriza perspektive socializma, razumljena kot temeljni element duha časa«, razgrinjaš tezo o absolutni ne-neizogibnosti socialističnega in komunističnega izhoda iz družbenih protislovij kapitalizma, ko trdiš, da je to filozofska podmena dosedanjega načina razlaganja marksistične filozofije zgodovine. Te teze so si bili leta in leta v svesti tudi ne-marksisti. Zakaj je imela tej nasprotna teza tako plodna tla v marksizmu? S čim vsem je mogoče pojasniti njen dolgoletni nekritični obstoj?

C. Preve: Marksizem se očitno ravna, tako kot druge kritične družbene znanosti v zgodovini, po paradigmi postopnosti v svoji evoluciji. Kot fizika, kemija, biologija ali katera od drugih naravnih in družbenih ved. Na primer, nihče se ne čudi, če astronomija prehaja s koncepcijo geocentrizma, po kateri se sonce vrti okoli zemlje, v stadij Galileja, Kopernika, Newtona in potem pride v naših dneh do koncepcije relativnosti prostora in časa. Prav tako nihče ne misli, da je astronomija v fazi odmiranja zato, ker prehaja skoz geocentrični ali heliocentrični model. To šteje za normalno. Zgodovinarji naravoslovnih ved odkrivajo, da je koncepcija evolucijskega razvoja astronomske znanosti isto kot razvoj znanstvene revolucije postopnosti. Zato moremo uporabiti isti diskurz tudi za marksizem. Marksizem se je porajal v metafizični koncepciji zgodovine ali zgodovinskega razvoja, ki se uvršča v kategorijo absolutne nujnosti; to pa pomeni, da je njegov razvoj potekal v ekonomskih protislovljih kapitalizma ter pri tem odkrival nujnost in težnjo k socializmu kot brezkonfliktnem koncu, ki prihaja domala usodno. Kot zdaj gledam na to vprašanje, gre torej za pravi metafizični stadij socialistične zavesti. Menim, da zdaj prehajamo v naslednji stadij, v katerem moramo povsem opustiti kategorije absolutne nujnosti, v stadij, za katerega sta kategoriji verjetnosti ali možnosti veliko ustrežnejši. To pomeni, da nekatera kapitalistična protislovja kot tudi protislovja

»realnega socializma« seveda vplivajo na novi socializem, je pa tudi možnost, da ne bi vplivala. V tem pogledu je aktualna misel Rose Luxemburg o socializmu ali barbarstvu. Vendar moramo odkrito povedati, da se zgodovina ne ponavlja. Zgodovina je za človeka vselej avantura. Je produkt človekove izbire. Ljudje so nenehno pred alternativo. To pomeni, da mora socializem odrasti, pustiti za seboj otroštvo, saj je že zdavnaj dopolnil osemnajsto leto. Ta možnost je hkrati veliko tveganje, saj je veliko udobneje živeti v družini, težavneje pa stopiti v svet, ki je velik in nevaren.

Gre torej za to, ali je ali ni socialistični proces nujen. Menim, da je zavest o absolutni ne-neizogibnosti socialističnega oz. komunističnega izzida iz družbenih protislovij kapitalizma bistvena značilnost duhovnega stanja našega časa. Toda zavest o absolutni ne-neizogibnosti socialistične perspektive družbenega in zgodovinskega razvoja človeštva ni nikakršna teoretična novost niti »odkritje«, saj je bil že leta 1956 večji in najvplivnejši del meščanske filozofske kulture v to povsem prepričan. So pa marksisti tisti, ki bi se morali sramovati, da so se ujeli v to naivno in antropomorfnu teodicejo zgodovine, v to nedokončano metamorfozo judejsko-krščanske eshatologije, v svetovnost s posredovanjem jezika ekonomske politike... Marksisti se morajo »pokesati«, ker so verjeli v takšno neumnost. Danes so se zares pokesali in znova odkrili Maxa Webra, za katerega je kapitalizem jeklena kletka, katere sistemske stene so povsem neprehodne, Friedricha Nietzscheja, za katerega obstaja večno vračanje vselej enake afirmacije Nadčloveka, Martina Heideggra, po katerem nas more rešiti le še bog itd.

To tragično zavest nosijo pogosteje buržoazni kot pa socialistični misleci, katerih sodba je zvečine v tem, da tragične zavesti ne gre prenašati na ljudstvo – kar je v bistvu isto kot trditi, da je ljudstvu potrebna religija. Dokazi za to so podobni tistim pri prvih kristjanih. Ti so ljudem govorili, da bo Kristus spet prišel. Zatorej so zmogli trpljenje, lahko jih je Rimljan ubijal in lev požrl, vendar so bili prepričani v Kristusovo vrnitev. To jim je dajalo neverjetno duševno moč. Vendar je bila to napaka, ker se Kristus ni vrnil. Menim, da je njihov problem tudi naš problem. Tega se moramo povsem zavedati.

N. Radović: Ti pripadaš politični generaciji 1968. leta. Domnevam, da je zgodovinska in politična vsebina upora 1968 zaznamovala tvoj miselni razvoj. Kaj je izmed mladostnih študentskih idej tistega leta 1968 dozorelo v tebi in vplivalo na tvoje življenjske opredelitve?

C. Preve: Italijanski pesnik, filozof in romanopisec Pier Paolo Pasolini, ki je preroško prikazoval strateško pomanjkljivost opozicijske kulture študentov, je leta 1968 zapisal: »Prihodnja generacija ne bo videla okoli sebe drugega, kot meščansko entropijo«. Spričo tega, da pripadam politični generaciji 1968, se zelo dobro spominjam zgodovinske in politične vsebine tistega leta. Kot mnogi drugi zahodni nasprotniki kapitalizma tistih časov, sem tudi jaz gojil neuresničljivo upanje v možno socialistično evolucijo družbenega procesa, ne da bi seveda dojel, da so bile ideološke in družbene osnove gibanja tistih let preveč krhke in nedozorele. Pasolinijeve besede, ki po mojem mnenju povsem pravilno opisujejo sedanje stanje, so bile zame takrat povsem nerazumljive. Vendar bi kazalo začeti pri njih, da bi doumeli ideološko genealogijo sedanje krize socialistične perspektive.

Osemindesetdeseto leto v Italiji je prineslo vsaj dva zgodovinsko na moč prepletene procesa. Po eni strani gre nedvomno za trenutek meščansko-kapitalistične modernizacije običajev, površno premazane z močno rdečo barvo levičarsko-

komunističnega ekstremizma dvajsetih let. To je bila, če naj uporabim pogost izraz Antonia Gramscija, »pasivna revolucija« italijanskega kapitalizma, ki je s posredovanjem osemindesetdesete odkril nove oblike družbenih običajev in modernizacije (množični mediji itd.). Po Gramsciju pride do pasivne revolucije takrat, ko se dominirajočemu sistemu posreči, da za lastno pomlajevanje in lastno reprodukcijo metabolizira kulturne, politične in družbene prvine, ki so prvotno nastajali zunaj njega samega. Po drugi strani je bil to tudi poskus pomlajevanja (verjungen) socialistične in marksistične tradicije, ki se je nameravala subjektivno povezovati s tujimi, na različne načine mitiziranimi revolucionarnimi izkušnjami (Ernesto Che Guevara, Mao Zedong itd.). Z dialektičnega stališča sta ta dva vidika samo na videz protislovna, ker so nasprotja v nujni korelaciji. V sedemdesetih in na začetku osemdesetih let je v kontekstu zelo pomembnih mednarodnih dogajanj (poraz tako imenovane »kitajske kulturne revolucije« in Maove politike na Kitajskem, izčrpanost vsakršnega možnega sklicevanja na sovjetski model pod političnim vodstvom Brežnjeva itd.) drugi vidik postopno zatopil, medtem ko je prvi – kapitalistična kulturna modernizacija – pridobil zelo vidno mesto. Proti koncu sedemdesetih let se je tako rekoč uradno odprla »kriza« marksizma, ki je lahko pomenila celo zelo pozitiven in ploden trenutek spreminjanja in obnove stare marksistične paradigme. Toda ta objektivna kriza je imela stične točke tudi s subjektivno krizo identitete generacije, razočarane zaradi prejšnjih neuspešnih izkušenj, tako da je prišlo do na videz paradoksnega stanja: razočarani in skesani komunisti so sami v marsičem prevzeli kulturno pobudo, katere težnja je bila zanikati tudi sleherno prihodnjo socialistično perspektivo.

To dejstvo je znano, to je poglavje iz zgodovine evropskih intelektualcev dvajsetega stoletja. Veliko manj pa so znane specifične kulturne značilnosti te pobude. Generacija iz osemindesetdesetega leta je zvečine sprejela razlago, po kateri se kaže marksizem kot tehnološka utopija in v okviru katere je sedanost prikazana kot dozorela za uvajanje takojšnjega potrošniškega komunizma, ne da bi bilo za to potrebno prehoditi vso prozaično in turobno fazo socializma. »Socializem« je bil cenzuriran, če smem uporabiti ta psihoanalitični izraz, in odpravljen kot kraljestvo neumnih in nasilnih birokratov. Tako je bila vsa zapletenost marksistične politične teorije o prehodu poenostavljena s tehnološko utopijo hipnega prehoda iz kapitalizma v komunizem.

Poznavalci Marxove teorije spoznavajo, da gre v tem primeru za klasičen primer vračanja k ekonomizmu II. internacionale. »Dozorelost« za revolucijo je definirana predvsem kot dozorelost razvoja proizvodnih sil. Gotovo pa je, da ta ekonomizem ni bil takoj razpoznaven, ker je bil prekrit z ekstremističnimi in anarhističnimi frazami, pa tudi s polemikami zoper znanost, tehniko in tako imenovano »teorijo o ne-nevtralnosti razvoja proizvodnih sil«. Filozofsko oster um pa je vendarle lahko dognal vso krhkost te tehnološke utopije in spoznal, kako majhen korak loči »komunistično« razlago te tehnično-znanstvene revolucije od neposredne in trenutno meščanske in kapitalistične apologetike same revolucije. Samo en korak bi delil Kubo Che Guevare od kalifornijske Silicijeve doline, Vijetnam Ho Ši Minha od Japonske in njene telematike ter računalnikov pete generacije.

Hudo narobe je namreč, če dovolimo, da postane usoda marksistične teorije odvisna od »stanja zavesti« neke generacije intelektualcev.

Očitno so mnoge od idej osemindesetdesetega vplivale na moj miselni razvoj. Zdaj se želim dotakniti le dveh, saj se moram zares omejiti na najbolj bistvene. Predvsem menim, da je to kategorija političnega angažmaja, ali natančneje povedano, legitimnosti političnega angažmaja, drugič pa je to kategorija enakosti.

Prvič, naša generacija je zares iskreno iskala, s tem pa ne trdim, da ga je tudi našla, nek koncept prakticiranja politike, ki ne bi bil zgolj koncept politične partije, njene birokracije, oziroma ki ni v funkciji politične kariere; tak koncept politike je le individualna odločitev za naš osebni egoizem. Politični angažma je prav toliko pomemben kot posel, ki ga opravljamo. Biti zdravnik, inženir, profesor, častnikar še ne pomeni, da se moramo omejiti zgolj na profesijo. Poklicno delo mora biti prepleteno s političnim angažmajem v nekem globljem smislu. Prepričan sem, da moramo ohraniti to idejo legitimnosti političnega angažmaja kot temeljni element duhovnega življenja sleherne človeške individue. Seveda tudi ob upoštevanju vseh specifičnosti sleherne posamičnega življenja, kot so družina, ljubezen, prijateljstvo . . . Vse to, pa tudi politični angažma.

Drugič, enakost. Drži, da živimo v družbi neenakosti, ki so krivične in zoper katere se moramo boriti. Zdaj smo v fazi, ko že izgubljam občutek za krivice v pogledu družbenih neenakosti. Skoraj se šteje za normalno, da so ljudje neenaki, da je tekmovanje med njimi neobzdržano, da so zelo bogati in zelo revni. Vse to se jemlje kot naraven pojav. Naša generacija je sodila, da to ni naravno in ni pravično. Petinštirideset let sem star, pa še vedno verjamem v ti dve vrednosti in upam, da ju bom obdržal: da mora moje poklicno delo spremljati politični angažma in da se na krivice ne smemo navaditi in nanje gledati kot na naravne pojave, kot na dež, nebo ali vihar.

N. Radović: Zanimiva je zgodovinska sorodnost, ki jo ugotavljaš med krizo identitete intelektualcev po revolucijah, ki sta nekako doživeli neuspeh: leta 1905 v Rusiji in 1968 v Evropi. Povej mi kaj o pripadnikih naše generacije, o tipih iskanja opredelitev, ki so jih zastopali leta 1968.

C. Preve: Na idejo o zgodovinski analogiji med letoma 1905 in 1968 sem prišel v času, ko sem študiral filozofsko knjigo Vladimira Iliča Lenina Materializem in empiriokriticizem. Širše analogije pa lahko najdemo tudi v primerih iz let 1848 v Evropi in 1789 v Franciji. Še vedno sem mnenja, da spisa Materializem in empiriokriticizem ne bi smeli proučevati in razumeti samo kot filozofsko delo ali delo iz teorije spoznavanja, ki preprosto reafirmira materializem z vidika »teorije odraza«. Pri razumevanju te knjige se ne bi smeli omejiti zgolj na njeno povsem filozofsko vsebino. Brati bi jo morali tudi kot filozofsko-sociološko analizo krize identitete intelektualcev po revoluciji, ki ni v celoti uspela. Pomembna je za naše samoozaveščanje, ker govori o kulturni krizi generacije.

Ruski intelektualci so leta 1905 hoteli revolucijo. Ker je doživela poraz, so se mnogi med njimi, mislim na Lunačarskega in druge, obrnili k bogu. Drugi, zlasti znanstveniki, so začeli govoriti, da svet ne obstaja – to so bili empiriokriticisti. Če svet ne obstaja, potem je le naša subjektivna predstava. Ljudje svet konstituirajo.

Po letu 1968, torej po letu poraza, je sledil postmodernizem. Analogija med idejama postmodernizma in empiriokriticizma je očitna. Po porazu svet vselej izgine, izgubi ontološko obstojnost, naša zavest se pojavi kot njegov graditelj. To je razlog za vračanje k Nietzscheju, Heideggru, velikim mislecem subjektivitete, ki so se osemdeset let poprej prav tako vračali h Kantovim interpretacijam subjektivitete. Seveda so v vseh teh vračanjih tudi velike razlike.

Začel sem govoriti o svojem razmišljanju o analogiji, ki se mi je porodila, ko sem proučeval Lenina. Nikoli nisem bil zadovoljen z branjem Lenina kot čistega filozofa, ki se ukvarja s filozofskimi gnoseološkimi kategorijami. Sila bistroumno je dojel, da postaja po porazu soočenje s krizo in porazom za intelektualce pravi

iziv. Intelektualci-filozofi na primer transformirajo realno krizo v filozofsko krizo materialnega obstoja sveta.

Z vidika »sociologije inteligence« je lahko dokazati, da so bili kdaj pa kdaj prav intelektualci – »spokorniki« iz osemindesetega leta – najbolj navdušeni zagovorniki filozofske teorije postmoderne (ki šteje zgodovinske procese za vsebinsko končane in ki eksplicitno govori o »post-zgodovini«) in da so bili naravnost naivno radikalni v svojem odkrivanju Nietzscheja in Heideggra. Toda to pot se ne bo ustavljal pri tem dejstvu, čeprav je za definiranje »duhovnega stanja časa« poučen. Samomor zahodnoevropske marksistične kulture je imel namreč neposredno opazen odmev v identiteti drugega zahodnoevropskega kulturnega pola, ki je z marksizmom povezan s sila fino nujno korelacijo, to pa je pol neposredne apologetike meščansko-kapitalističnega sistema. Zdi se mi, da je izraz, ki ga je v zvezi s tem uporabil Pasolini – meščanska entropija – izjemno ostroumen. Namesto evolucije in proizvodnje novega je prišlo do zmešnjave in kolapsa. S povsem kulturnega vidika se tako poraja kapitalizem, ki nima pravih duhovnih nasprotnikov. Povsem naravno je, da se nove možnosti ponujajo tudi religiji, ki nekako zapolnjuje izprazen ideološki prostor (ta pojav je opazen na celotnem kapitalističnem Zahodu).

O tem sem pisal v neki razpravi, objavljeni v italijanščini, v kateri sem interpretiral Leninove filozofske misli (»Lenin filozof«). Čeprav vsi poznamo Leninove filozofske ideje, sem menil, da se jih da razumeti tudi drugače.

N. Radović: Ali so na tvoje sklepanje o zgodovinski analogiji med letom 1905 in 1968 razen Lenina vplivali tudi drugi ruski avtorji – npr. Marina Cvetajeva, Andrej Platonov, Boris Pasternak ...?

C. Preve: Seveda. Očitno ni priporočljivo delati preveč tesnih analogij, saj se zgodovina ne ponavlja dobesedno. Toda problem intelektualcev je zelo pomemben, kajti če se ti ne povežejo s širokimi ljudskimi množicami, z ljudstvom, postanejo velika nevarnost za oblast. Ljudske množice pa odklanjajo intelektualce kot drobne buržuje in se raje podrejajo različnim poenostavitvam, kot je na primer geslo »Homeini ali Stalin«. Napaka je na strani intelektualcev, ker ne iščejo modusov povezovanja z množicami. Poenostavljene formule so pravzaprav izraz teženj množice k pozitivni identifikaciji. Terjajo le preproste, jasne oblike, ki so vsem razumljive, hkrati pa tudi provokativne.

N. Radović: Bistveni pogoj za obnovo socialistične perspektive v našem času je po tvojem mnenju odmik od dveh preživelih idej: od ideje o neizogibnosti socialističnega izhoda in ideje o obstoju ekonomije kot znanosti, ki je nevtralna v razmerju do družbenih ciljev. Sedanja praksa socialističnih držav pomeni prav nasprotni primer. Tudi pri nas iščemo izhode iz družbene in gospodarske krize z uveljavljanjem »svobodnega trga«, »razmahom zasebne pobude«, torej z orožarno ekonomskih rešitev, ki jih je potrdil kapitalizem. Plaho razpravljamo o socialnih korektivih, ki bi bili lahko v nekem prezadolženem gospodarstvu le simbolični. Zanimarjamo, ne povzdignemo do stopnje zgodovinske zavesti ideološke obarvanosti ekonomije. Odmik od aktualnega političnega trenutka Jugoslavije in odpiranja perspektiv socializmu je pri nas postranska stvar. Naš primer uporabljam le za osvetlitev neke dominantne težnje v socializmu. Podobne perspektive odpirajo tako perestrojka kot kitajske reforme. Zanima me, ali lahko identificiraš potencialne socialne nosilce socialistične perspektive, kot si jo definiral.

C. Preve: Tu gre seveda za dvojno vprašanje: za vprašanje o aktualnih težnjah razvoja v socialističnih državah in o vprašanju družbenih subjektov.

Najprej naj povem, da nisem specialist za gospodarstvo socialističnih držav in zato ne morem dajati zrelih odgovorov niti presojeti o problemih »prihodka«, »trga«, »načrta« itd. v Jugoslaviji, v Sovjetski zvezi, na Kitajskem, ker so to tudi vprašanja, ki terjajo zelo natančne in strokovne odgovore. Toda v neki poenostavljeni obliki lahko povem, kaj o tem mislim.

Menim, da se socialistične države še naprej lotevajo teh vprašanj dogmatsko. Najprej so gojile fetiš plana. Zdaj imajo fetiš trga. Najprej dogmatizem plana, zdaj pa dogmatizem trga. Najprej je v govorici socialističnih držav o Zahodu prevladovala kvalifikacija, da vlada na Zahodu beda, kar seveda ni držalo, zdaj pa ne vidijo velikih socialnih problemov, s katerimi se zahodne države ubadajo – z novo revščino, brezposelnostjo, položajem starejših oseb... Zato se mi ponuja sklep, da v kulturi socialističnih držav prevladuje še naprej dogmatizem, da se nadaljuje nihanje med enim in drugim dogmatizmom. To je zelo negativno. Če se bo tako nadaljevalo, ne bo možnosti za vzpostavitev pravega dialoga o stvarnih problemih v politiki in kulturi. Ne rečem, da ni diskusij, diskutira se in to ljubeznivo in potrpežljivo, vendar ni pravega dialoga. Slišati je pravzaprav le monologe.

Naj opišem nekatere svoje bežne vtise o dogajanjih v nekaterih socialističnih državah.

Jugoslavija ima očitno nacionalne probleme, socialne probleme, krizo modela samoupravljanja. To so vaši posebni problemi. Odnosi v Jugoslaviji se pogosto zapletajo s tem, ker se nekateri socialni problemi lomijo skoz nacionalno prizmo. Vendar menim, da socializem v načelu bolje postavlja reševanje nacionalnega vprašanja kot kapitalizem. Sodim, denimo, da je Jugoslavija veliko bolje rešila nacionalno vprašanje kot Španija, ki ima Baske, Katalonce in Kastiljce, bolje kot Francija, ki ima Bretonce in druge narodnosti. Sovjetska zveza bolje ureja zadeve z Armenci, Estonci, Rusi kot pa Amerika, v kateri imajo Indijanci in jezikovne manjšine manj pravic. Po mojem mnenju je nacionalno vprašanje bolje rešeno v socialističnih državah.

S procesi v Sovjetski zvezi so povezane tri besede – »perestrojka«, »glasnost« in »nova miselnost«. Vse tri pojme lahko različno razlagamo.

»Perestrojka« – nekateri jo razlagajo kot vrnitev h kapitalističnemu trgu, nekateri pa kot opuščanje birokratskih in avtoritarnih metod in blokad iz časov Brežnjeva, da bi prišlo do obnove socializma. Sam si želim, da bi bila »perestrojka« to drugo.

»Glasnost« – so ljudje, ki »glasnost« razlagajo kot vrnitev k buržoazni demokraciji, in drugi, ki »glasnost« razumejo kot socialistično demokratizacijo družbe. Sem za drugo, ne za prvo.

»Novo miselnost« nekateri razumejo kot abstraktni univerzalizem, brez elementov razrednega, tisti pa, ki ta pojem razumejo kot jaz, mislijo z njim opuščanje vzorcev sprejete zavesti iz časov Brežnjeva, da bi se razvila nova misel, ki upošteva mednarodni položaj in ki daje več priložnosti miru in razorožitvi. Torej tri besede, trije pojmi in vsakega razumejo tako ali drugače. Bomo videli, kateri razlagi bo pritrčila praksa.

Kitajsko poznam nekaj manj. Imam vtis, da zavija v levo. V času Mao Zedonga je Kitajska krenila povsem levo. Zdaj kot tovornjak, katerega voznik je izgubil kontrolo nad vozilom, udarja zdaj levo zdaj desno... bum... bum... To je moj vtis, vendar nisem sinolog in ne morem soditi. Le na podlagi svojih vtisov lahko rečem, da sem pesimist.

Dejal bi še, da ne gre pozabiti, da je kriza v socialističnih državah odvisna od trenutne silovite krepitve kapitalizma. Vse je treba gledati tudi v luči tretje tehnološke revolucije, ki jo držijo v rokah kapitalisti, kar jim trenutno omogoča popolno hegemonijo.

N. Radović: Costanzo, bi rad še kaj povedal jugoslovanskim tovarišem?

C. Preve: Poslušaj, Italijani, italijanska levica vselej želimo zedinjeno in močno Jugoslavijo. Tega italijanska desnica noče. Ti hočejo razpad Jugoslavije, nastanek ločene Hrvatske, si prigrabiti Slovenijo, ovirati obstoj Jugoslavije.

Ne morem trditi, da razumem vse vaše probleme, niti kdo ima v vaših notranjih razpravah prav. Želim le prositi jugoslovanske tovariše, da razumejo tudi probleme italijanske leve in da se ne pogovraja samo z našimi kapitalisti.

ZDENKO ROTER

Krhka slovenska politična pomlad

Leto 1988 z vsemi dogajanja, tudi z osrediščenim zgodovinskim spominom na vrsto zaokroženih obletnic, neustavljivo sili k temeljitemu premisleku. Leto 1848 z narodnimi prebujanja v Evropi ponovno terja odgovor na vprašanje, ali gre konec osemdesetih let tega stoletja res le za nekatere zapoznele manifestacije pozitivnega nacionalizma ali za novo, zgodovinsko utemeljeno pomlad narodov? Minilo je sedemdeset let (1918) od zedinjenja južnoslovanskih narodov v kraljevino SHS, v novo državno tvorbo v tem delu Evrope. Je bilo prav, da smo zadnjih štirideset let praktično zamolčevali prav vse simbole tega dejanja in šele zadnja leta sramežljivo omenjamo tudi te dogodke? Ali res pomeni v današnjem trenutku spominjanje na prvo Jugoslavijo takojšnje namige na unitarnost in neenakopravnost v novo državo združenih narodov? Štirideset let (1948) je poteklo od spopada nove Jugoslavije s Stalinom in njegovim zahtevkom po omejeni suverenosti v imenu proletarskega internacionalizma. Ali lahko brez zadrege in ostankov trdimo, da smo zamudili enkratno priložnost za popolno odlepljenje od boljševiskega modela vladavine in uničevanja človečanskih in narodnih pravic? Skoraj neopazno je zdrsnila mimo nas tudi 45. obletnica avnojske Jugoslavije. To je le nekaj zgodovinskih navezav na leto 1988.

Leto 1988 pa nas opomni tudi na češkoslovaško pomlad 1968, ki je, kljub kratkemu trajanju, zapustila v nas neizbrisne spomine na socializem s človeškim obrazom, kot smo takrat temu rekli: na radikalno opustitev modela realnega socializma, na človeške pravice v središču, politični in kulturni pluralizem, pravo (in ne t. i. »ljudsko«) demokracijo. Tega leta (1968) je takratni predsednik SZDL Slovenije J. Vipotnik takoj po blestečem Dubčkovem vzponu povabil k sebi skupino sociologov in politologov in jim predlagal elaboracijo nove, bolj demokratične politične ureditve v SR Sloveniji, s pluralno SZDL po vzoru prvobitne OF v središču. Argumenti: Jugoslavija je bila po letu 1948 vedno na čelu gibanja za demokratizacijo socialističnih družb in tudi v tem trenutku demokratične prenove češkoslovaške družbe ne bi smela zaostati. Tako je mislil tudi E. Kardelj, ki naj bi bil pobudnik nove elaboracije.

Pa je v avgustu 1968 prišlo do nasilne ustavitve demokratizacijskih procesov na Češkoslovaškem, sovjetsko orožje je, skupaj z »zavezniškim« vojaštvom, grobo poseglo v dogajanja. Ni pomagala pokončna drža večine prebivalstva, niti samožrtvovanje Jana Palacha, pa tudi ne podpora svetovne demokratične javnosti. Čas je bil zaustavljen. Nasilje in kršenje človeških pravic sta do današnjih dni v tej deželi ostala temeljna načina vladanja partijske elite. Avgustovski dogodki pa so prekinili tudi navdušeno delo skupine sociologov in politologov. Politično vodstvo za opravljeno delo ni več kazalo zanimanja. Še več. Napisane študije in eseji s predlogi za demokratizacijo so ostali v predalih. V ledenih sedemdesetih letih pa je bila večina

sodelujočih preganjana, obtoževana in poniževana. Bili so ključne žrtve v t. i. dogodkih na FSPN, ko je vladajoča partijska elita (resda brez orožja in vojaščine) v svoji samoobrambi brezobzirno zadušila vse pobude za prestop iz realsocialističnega v demokratični družbeni model.

Na mitingu za obrambo človeških pravic 21. novembra letos v Ljubljani je bilo povedano, da tudi morebitna pomilostitev četverice, obsojene pred vojaškim sodiščem, ne bi pomenila kakovostnega dejanja in potrditve trajanja slovenske demokratične pomladi. Pomenila bi le morebitno dobro voljo despota, ki si v svoji vsemočnosti in poljubnosti razpolaganja s človeškimi dušami in življenji lahko dovoli milostno dejanje in razveseli nezadovoljene in prestrašene množice, hkrati pa tudi na ta način izpriča svojo moč, ki ji je dovoljeno prav vse. Nekako tako je tudi s slovensko politično pomladjo, čeprav **nimam v mislih** enačaja med partijsko-vojaškim despotstvom, ki je proizvedlo sintagmo o protirevoluciji in posebni vojni v Sloveniji ter izvedlo sramoten proces pred vojaškim sodiščem ter sedanjim slovenskim političnim vodstvom (da ne bo nesporazumov!). Res je, da je gibanje za demokratizacijo (slovenska demokratična javnost) nastalo »spodaj«, kot izraz neustavljive težnje predvsem novih generacij vseh družbenih slojev slovenskega prebivalstva, kar je kakovostna razlika med sedanjimi razmerami in tistimi iz prve polovice sedemdesetih let. Takrat so bila prizadevanja za demokratični socializem povezana predvsem z ozkimi skupinami intelektualcev, z liberalnim krilom partijske, mladinske in sindikalne politične elite, za katere je prebivalstvo sicer kazalo zanimanje, pa tudi simpatije, a se je že takoj po prvih represivnih ukrepih vodilne partijske elite, tako v Jugoslaviji kot v Sloveniji, unaknilo ali celo podprlo spremembe v pričakovanju »kruha in iger«. Zveza med politokracijo in delavskim razredom, o kateri govori sociolog Županov, je bila ponovno trdno vzpostavljena. Najmanjše tujih posojil pa je tej politokraciji omogočilo lahkotno in množično »korumpiranje« in »kupovanje« prebivalstva. Do streznjenja je moralo priti tudi med najširšimi sloji prebivalstva. In prav to streznjenje je eden od temeljev novega množičnega gibanja za demokracijo, do katerega je na Slovenskem prišlo. Slovensko politično vodstvo se temu gibanju ni zoperstavilo. Nekateri med njimi so ga, vsaj posredno, celo spodbujali, npr. z geslom o socializmu po meri človeka, z zahtevo po političnem pluralizmu, civilni družbi, pravni državi, z oklicanim sestopom partije z oblasti in podobno. In, treba je priznati tudi to, slovenska zveza komunistov je s svojo zadnjo partijsko konferenco to storila tudi na ravni uradnega dejanja. Nekaj podobnega bi lahko našli tudi v dejanjih republiškega predsedstva SZDL in seveda v ponavljajočih se dejanjih in sklepih slovenske mladinske organizacije. Prvi pomen dajem ZK Slovenije preprosto zato, ker ima v dejanskih razmerah največ politične in družbene moči, ker, enostavno rečeno, še ni »sestopila z oblasti«. In tako je predvsem v letu 1988 prišlo v Sloveniji do nove politične scene, do dejanske pluralizacije političnih osebkov in do procesov javne interakcije med njimi.

Pa vendar. Za ravnanje partijskih ustanov in voditeljev, pa tudi ustanov SZDL in njihovih voditeljev na nacionalni ravni (da ne govorimo o ravneh občin in t. i. »terena«) je v nastalih razmerah značilna predvsem **obrambna drža**.

Ob skoraj popolnem pomanjkanju pozitivnih pobud, ki bi bile v znamenju videnja prihodnjega družbenega, političnega in nacionalnega razvoja, pomenijo različna javna dejanja (sklepi, ocene ustanov in javne izjave voditeljev) zvečine le reakcijo (odgovore) na procese, nastale izven družbenega političnega sistema. Obrambnost se tedaj kaže predvsem v dveh oblikah tega ravnanja. Najprej v tem, da se nastopanje omejuje na odgovore na delovanja, ravnanja in vrednote, nastale pretežno **izven** družbenega političnega prostora, v družbenem prostoru, ki ga sicer

uradna politika tolerira (prenaša), a vendar ne uživa privilegijev ustanov uradnega političnega sistema. Ta neuradni politični prostor slovensko politično vodstvo tudi dovoljuje in osebno ne dvomim o dobri volji in prepričanju voditeljev, da je to potrebno. **Pa vendarle ta prostor deluje odvisno od dobre volje.** Druga oblika obrambnosti ravnanja in nastopanja uradne politike pa se kaže v tem, da v polemiki in dialogu z alternativno politično sceno vključuje v svoj lastni program določene vrednote in koncepte, vendar je to zanjo prevladujoči kanal oblikovanja lastne identitete, namesto da bi bila prevladujoča pot lastna ustvarjalnost. Samo na tak način lahko posamezno gibanje ustvarja, obnavlja in razvija lastno identiteto, nika-
kor pa to ni mogoče z obrambnim reagiranjem na izzive, ki prihajajo »od zunaj«. Docela je sicer mogoče razumeti tudi položaj slovenskega političnega vodstva v odnosu do jugoslovanske scene. Izračunati je mogoče čas in energijo, ki ju mora potrošiti za to, da dejavnikom izven Slovenije dokazuje, razlaga in pojasnjuje vse, kar se pri nas dogaja, pa tudi da brani ustvarjeni obseg političnih in drugih svoboš-
čin. Povsem pa je tudi jasno, da ta način funkcioniranja ne more trajati dolgo. Navsezadnje je mogoče, da določeni pojavi na alternativni slovenski politični sceni dokončno »spravijo ob dobro voljo« posameznike iz slovenskega političnega vod-
stva, a od tega do represije ob morebitnih novih pritiskih dejavnikov v jugoslovan-
skem prostoru po ureditvi političnih razmer je samo še korak. To pa bi pomenilo novo zamrznitev demokracije, novo politično »ledeno obdobje«, ki si ga nihče od nas, ki smo nekaj takih obdobj preživeli, ne želi več.

Pridobitve slovenske politične pomladi so potemtakem na zelo krhkih temeljih, čeprav uživajo veliko podporo prebivalstva, kot so pokazale raziskave slovenskega javnega mnenja. Čeprav je za slovensko politično pomlad zaradi enotne podpore večinske javnosti značilna visoka stopnja legitimnosti, je njena pravna varnost v luči sedanje ustavne in zakonske ureditve tako v slovenskih kot v jugoslovanskih razme-
rah dvomljiva. Proces proti četverici pred vojaškim sodiščem je kronski dokaz te dvomljivosti. Zaradi tega sta ta proces in njegov razplet silno pomembna. V tej luči se nenadoma pokaže, da je projekt nove slovenske ustave središčnega pomena. Ta ustava bi lahko objektivirala tako dobro voljo slovenskega političnega vodstva, na ustavni ravni legitimirala težnje slovenske demokratične javnosti, s tem pridobitve slovenske politične pomladi pravno zaščitila ter ustvarila nove možnosti za razvoj. Projekt nove slovenske ustave pa bi lahko povezal vse tako različne politične dejav-
nike, skupine, gibanja in posameznike pri iskanju najboljše rešitve. Hkrati s tem bi bil takšen projekt tudi najboljši pozitivni program v soočanju z razvidnimi težnjami, da bi z novo jugoslovansko ustavo konstituirali novo federacijo, v kateri bi morebit-
na slovenska kulturna avtonomija pomenila največ, kar si lahko mislimo in želimo. Samo v tem smislu je lahko sprejemljiv klic slovenskih voditeljev k enotnosti, se pravi k enotnosti v različnosti: skupno prizadevanje za najboljše rešitve, ne da bi katerakoli skupina ali ustanova na pluralistični politični sceni imela prednosti ali celo monopol nad resnico.

Ljubljana, dec. 1988

ABC našega političnega trenutka v pričakovanju pomladi

A) Nenavadno je v pozni jeseni razpravljati o pomladi, saj so naše misli jeseni običajno usmerjene na prihajajočo zimo: na zmrzali in poledice. Letošnja jesen nam je postregla z zgodnjimi poledicami in na cesti Bratstva in enotnosti drsijo v jarke in se prevračajo številni črni mercedesi, ki prevažajo trdne domače dogovore, zanesljive politično-varnostne ocene ter sodbe, pa številne inflacijske zahtevke ter diplomatsko pošto. To se dogaja oklopnemu furgonu, natovorjenemu menda z nečistimi devizami, ki jih vozijo v smeri od letališča proti bančnim pralnicam, potem pa k skrivnostnim uporabnikom. Podobne premike doživljajo velika osebna vozila, naložena s posebnimi posojili, ki brnijo po naročilu svojih vsemogočnih internih uporabnikov proti morskim vilam. Nič bolje se ne godi praznim Agrokomerčevim tovornjakom. Šolski avtobusi z zlizanimi gumami se komaj držijo ceste. Vozniki prve pomoči zahtevajo od nezavestnih ponesrečencev participacijo, predno se odpravijo na negotovo vožnjo. Tudi vožnje avtobusov z demonstranti s parolami o bratstvu in enotnosti, ki preklinjajo brate iz zahodnega dela države, od koder bojda prihaja zmrzal, niso zanesljive. Zmrzal ogroža jugovzhodne predele, kjer se srečujeta koloni soobčanov in vaščanov različnega rodu, ki korakata brez pozdrava ena mimo druge, vsaka v nasprotni smeri po poledeneli cesti, ne da bi sosed pomagal sosedu. Zamujajo tovornjaki s kruhom, ni soli ali peska za posipavanje, da bi vožnja bila bolj varna, semaforji na križiščih so pokvarjeni.

Šefi zamenjajo nekaj voznikov, čeprav se potniki pritožujejo, eni šefi zmerjajo druge, vendar vozila se kljub temu prevračajo in zamujajo. Eni vozniki podijo druge s poledenele ceste in jim pravijo, naj svoje ljudi in tovore vozijo po bolj vzdrževanih cestah, ki vodijo v tuje kraje. Njihovih tovorov tako nihče ne mara in jih ne bodo mogli iztovoriti. Potniki se bojijo, eni so zaskrbljeni, drugi bežijo, tretji protestirajo in hočejo varno vožnjo. Zaseda proti-zmrzalni svet, svet prijateljev cest, odbor za ceste, sveti in poslovni odbori podjetij za vzdrževanje cest, jesenska in zimska služba, pogrebni zavodi, komunala, republika in zveza, vlada v senci in na soncu, tridomni parlamenti, vse subjektivne sile, ki dajejo javnosti objektivne predloge, nastale v njeni aktivni bazi ipd. Mnogi merodajni odgovarjajo, da bo spomladi posijalo sonce in da se pripravlja predpis o tem, ki bo to zagotovo omogočil. Ni torej čudno, da v pozni poledeneli jeseni mislimo na pomlad, čeprav nas zima šele čaka. Toda o pomladi razmišlja vsak na svoj način, kar je prav, ni pa prav, da eden drugega prav nič noče razumeti. Kaj pa, če se bo zima podaljšala v pomlad in bo promet na avtocesti bratstva in enotnosti predolgo ogrožen, da bo zastal?

B) Ena od verzij razmišljanj o pomladi so slovenska, v »Večernih novostih«¹ piše Aleksander Vojvodič (Delo, 3. 12. 1988 – iz jugoslovanskega časopisja), ko našteva nekatere ideje te pomladi, ki temeljijo na ideji svobode, govora, neformalnih gibanjih, težnjah po večstrankarskem sistemu, na posebnem odnosu do JLA. Pomlad »zdravega razuma« (verjetno zametki združevanja razumnikov), kmečko zvezo kot opozicijsko stranko, pa javno podporo obsojencem pred vojaškim sodiščem šteje med pojave, ki govorijo, da »organizirane« sile ZK in SZDL nimajo vseh niti v svojih rokah. Člankar ne dela napak, ko našteva nekatere pojave, ne pa vseh,

ki odsevajo zametke idejnega in političnega prebujanja v Sloveniji, pri tem pa se seveda ne spušča v izvore teh pojavov in v vzroke za njihov nastanek. Prav tako ni bilo mogoče pričakovati, da bi analiziral družbene okoliščine globoke socialne, ekonomske, politične, idejne, vrednotne, medetnične ipd. krize, v kateri so ti pojavi nastali. Njegova napaka pa je po mojem mnenju, da ne dojema bistva prebujajočih se pluralističnih teženj v Sloveniji, brez katerih ni stvarne demokracije. Te težnje so kritični odgovor na neuspešno monistično politiko organiziranih sil ZK, ki so predolgo skušale držati vse niti v svojih rokah, in tako postale neposredno odgovorne za globino krize, ki jo preživljamo. Voluntaristično »dogovarjanje« in odločanje, zanemarjanje pretoka domačih in tujih idej, neupoštevanje dosežkov znanstveno-raziskovalnega dela, zaviranje spopada idej in konceptov, manko tekmovanja in odgovornosti ipd. – vse to je pripeljalo našo družbo v zaostajanje, vsestransko krizo, ki je že močno preprežena s pojavi socialne patologije. Ljudje, mladina hočejo živeti in ustvarjati v svoji rodni družbi, se zaletavajo nekaj časa v neodmevni, okosteneli sistem, ki ostaja brez odmeva, potem pa se sprožajo neformalne spodbude, ki se razraščajo in začnejo prodirati v nekoliko bolj odprte in tolerantne institucije ter nekatere od njih jih začnejo sprejemati. To poteka v obliki predlogov, zahtev, protestov, pa tudi ekscesov. In tako smo na razpotju. ZK po dolgem času začenja spoznavati škodljivost svoje monopolne spojenosti z oblastjo, SZDL se odpira, mladinska organizacija ubira bolj avtonomna alternativna pota, ekološke katastrofe združujejo privrženca zaščitnikov okolja; kmetje se združujejo, ker doslej njihovega glasu ni bilo čuti in so ostajali brez avtentičnega predstavnštva; brez svobode govora, združevanja, nastopanja ni demokracije, ki je lahko le idejno in politično pluralistična. Zatorej so to gibanja za uveljavitev teh pravic, svoboščin in za njihovo zaščito.

V javnosti hkrati narašča velika občutljivost za kršenje osebnih, političnih, nacionalnih pravic in svoboščin, do katerih prihaja v represivnih institucijah, in sicer zaradi njihovega tabuiziranja in premajhne javne kontrole nad njihovim delovanjem. Iz te kontrole ne more biti izvzeta nobena institucija. Ko se začenejo koraki proti tako zasnovani demokraciji, se takoj pojavi nujnost odpiranja množičnih medijev in njihove večje osamosvojenosti od centrov politične moči, z možnostmi sporočanja alternativnih pogledov. Če so v Sloveniji ta prodor opravili neoficialni, predvsem mladinski mediji in s tem postali vplivni, to ne pomeni nekritičnosti do njih, kaže pa predvsem na izjemno velik interes javnosti za takšno informiranje in publicistiko, ki daje možnosti obstoja pluralističnih informacij in hkrati spodbuja takšne procese v osrednjih tradicionalnih glasilih.

Nič ne kaže, da bi delavci v kmečki zvezi videli svoje nasprotje, kar člankar namiguje, res pa je, da nam mnogi stavkovni pojavi in pojavi izražanja pasivne moči govorijo o njihovem nezadovoljstvu z institucijami, ki se deklarirajo kot zaščitnice njihovih interesov, kar velja tako za partijo, kot za sindikate, kakor tudi za institucije »delavske« države.

V tem začetnem pluralističnem valovanju zahtevati, da bi ZK s pomočjo SZDL spet zagrabili vse niti v svoje roke, bi pomenilo monistično vladavino politokracije, ki bi zaustavila vso energijo in manifestne konflikte potisnila nazaj v eksplozivno latentne. Reforma bi bila odložena in obnovljen bi bil apatični socialni mir. Partiji se z odhajanjem z oblastnega monopola odpirajo možnosti za bolj poglobljeno idejno iskanje bistva sodobnega humanističnega in demokratičnega socializma in za idejno spopadanje z nasprotnimi političnimi idejami. Vendar partija ne more ohranjati političnega in idejnega monopola: dopustiti mora politično izražanje tudi drugačnih idej, ker brez političnega in idejnega spopada ni razvoja, pa tudi ne delovanja ekonomskega trga, konkurence podjetij, lastniških oblik ipd. Brez političnega plu-

ralizma tudi ni pluralizma strokovnega in znanstvenega delovanja, pa tudi ne delovanja socialne države. Navsezadnje si tudi ni mogoče predstavljati razvoja moderne družbe, kakršne so industrijske (ki pa že prehajajo v višje postindustrijske faze) brez celovitega strukturalnega pluralizma, vključno z razvitim političnim pluralizmom. Gre, na primer, za procese specializacije, delitve dela, ki so izhodišče za druge moderne procese, kot so: sinhronizacija – povezano in usklajeno delovanje specializiranih dejavnosti, standardizacija, koncentracija, mobilnost ipd. Enostavno rečeno, artikuliranje posebnosti, posamičnosti v smislu idej in njihovega avtonomnega organiziranja, institucionaliziranja in uresničevanja šele omogoča usklajevanje, povezovanje, standardiziranje, osredotočanje na skupno na podlagi gibljivih, dinamičnih procesov.

Člankarjevo tarnanje o nezadostni moči organiziranih sil v Sloveniji za odločen odgovor na zametke pluralističnih pojavov kaže na izrazito nerazumevanje teh pojavov ali na nestrinjanje z njihovim bistvom. Slednje pa pomeni iskanje izhodov iz krize v obstoječih, voluntarističnih političnih okvirih, ali spremenjenih, vendar nedemokratskih pluralističnih okvirih, ki ne obetajo razvoja k celovitejši modernizaciji družbe.

C) Tako pojmovanje pluralizma in še posebej političnega pluralizma v Sloveniji dobiva vse širše zaledje, hkrati pa doživlja največ napadov s srbskih političnih tribun in od uglašanih medijev iz tega okolja. Politične tendence po enotnosti v smislu sprejemanja močne enotne države ter karizmatičnega voditelja so v bistvenem nasprotju s konceptom političnega pluralizma in celovitim pluralizmom, z doseganjem skupnega na podlagi avtonomije posebnega – narodnega, so politične tendence preživelega in neuspešnega unitarizma. Če se člankar sprašuje, kdo je slovenskega delavca in intelektualca prepričal, da je Beograd sinonim za unitarizem ipd., potem na to retorično vprašanje že sam odgovarja s svojim zavračanjem pluralizma v obliki očitkov, da subjektivne sile v Sloveniji nimajo vseh niti v svojih rokah in da nimajo dovolj moči za odločen odgovor na pojave slovenske pluralistične pomladi. V teh trditvah se namreč zrcali monistični, unitaristični koncept.

Kosovski dogodki v vsej svoji zapletenosti ves čas prizadevajo in angažirajo Slovence, navsezadnje tudi zaradi tega, ker izdatna pomoč Slovenije za hitrejši razvoj Kosova ne daje zadovoljivih rezultatov. Člankar očita Slovencem, da niso v zadostni meri sprejeli prave resnice o kosovskih dogodkih kot kontrarevoluciji. Slovenci so sprejeli resnico o tragediji Srbov in Črnogorcev na Kosovu, hkrati pa vedo tudi za resnico o nasprotnih pritiskih, ki zadevajo Albance, o vedno večjem medsebojnem oddaljevanju Albancev in Srbov, Črnogorcev, o medsebojnih konfliktih, o zaostalosti tega področja, o njegovem slabem političnem vodenju ipd., kar priča o tem, da je resnica o Kosovu celovita in ne enostranska. Zapletenih in kompleksnih kosovskih problemov ni mogoče rešiti čez noč in spričo tega je utopična člankarjeva trditev o pripravljenosti srbskega naroda, da bo v svoji in (naši) državi enkrat za vselej rešil te probleme.

Mitinge po Jugoslaviji slovenska javnost različno ocenjuje. Velika večina Slovencev, kot to sledi iz raziskovanja Slovenskega javnega mnenja 88, ocenjuje kulturni miting v Ljubljani kot manifestacijo zavzemanja za temeljne človekove pravice, saj večinske ocene izražajo dvom o utemeljenosti in zakonitosti sodnega postopka proti četverici obtožencev pred vojaškim sodiščem v Ljubljani, sodbo proti njim pa ocenjujejo kot krivično in protiustavno.

Množične mitinge v Srbiji, na katerih so bile izrečene (poleg izrazov podpore Srbom in Črnogorcev na Kosovu) tudi mnoge žaljivke in grožnje proti albanskim voditeljem na Kosovu, in med drugim tudi proti slovenskim voditeljem, ki jih slo-

venska javnost ocenjuje kot ugledne in jih politično podpira, pa slovenska javnost razumljivo različno ocenjuje. 36% je ocen, da izražajo težnje po nadvladi Srbije, 24%, jih ocenjuje kot izraze socialne ogroženosti množic, 20% je ocenilo, da gre za spodbujanje neredov, in to z namenom, da bi lahko uvedli izredno stanje, 7% pa je ocen, da so mitingi izraz podpore ogroženim Srbom in Črnogorcem na Kosovu. Očitno je, da so heterogene slovenske ocene mitingov v Srbiji drugačne od enotnih srbskih uradnih in verjetno tudi javnih političnih ocen, prav tako kot v obeh okoljih razlikujejo ocene o slovenskem mitingu v podporo štirim obsojencem pred vojaškim sodiščem. Sporočila množičnih dogajanj v obeh okoljih berejo v drugem okolju iz svojega zornega kota, kar govori za pluralizem ocen. Pri tem pa ni nobene bojzani, ki jo izraža člankar, da bi se ofenziva srbskega modela mitingov, ki so očitno kulturno in situacijsko specifično utemeljeni, razširila po vsej državi, kot ofenziva zoper delovanje in zmote celotne državne in politične demokracije. Glede na politično ravnanje v Sloveniji in ugotovljene empirične podatke je očitno, da model srbskih mitingov slovenskega okolja ne navdušuje. Dvomljivo pa je, ali je to dejstvo mogoče označiti že kar kot protisrbsko razpoloženje, kar počenja člankar.

Slovinci so se nesporno odločili za pot novega socializma: utemeljenega na tržni ekonomiji, na politični demokraciji političnega pluralizma, avtonomnih političnih gibanj, na večji politični avtonomiji Slovenije in spoštovanju njene suverenosti v jugoslovanskem družbenem prostoru. To ugotavljajo z do sedaj znanimi metodami in na različne načine razkriti rezultati raziskovanja javnega mnenja v Sloveniji (Raziskovalni inštitut FSPN) in prav bi bilo, da bi tem rezultatom v drugih okoljih v Jugoslaviji namenili večjo pozornost.

MOJCA DRČAR-MURKO

Dva pogleda ali dva svetova?

Glede na to, da je bila oddaja sarajevske televizije *Dijalozi*, z naslovom *Proces*, prvo živo, neposredno vzajemno obveščanje med Ljubljano in (preko Sarajeva) s srbohrvaškim govornim območjem o brizantni pravno-politični temi, zasluži pozornost z več strani: kot medjezikovni komunikacijski prodor in kot hkratna ugotovitev o kratkem stiku med obema jugoslovanskima prostoroma, kot ponujena možnost za začetek vsejugoslovanskega strokovnega pravnega dialoga na podukih ljubljanskega procesa in kot nazoren prikaz sedanjega prepada med dvema načelnima strokovnima pogledoma na odprte dileme.

Kaj je za prihodnost pomembnejše, še ne vemo dokončno. Če je oddaja šele prvič omogočila nepotvorjeno osnovno obvestilo o pravnih spornih točkah in njihovem političnem podtekstu, in če ji bo sledila še ustrezna radovednost časopisja, da bi popravilo, kar je zamudilo, je bilo oddajo pač mogoče gledati kot nov začetek. Lahko pa je bila, kljub moči televizijskega medija, oddaja že prepozna, da bi spremenila nakopičene vnaprejšnje predsodke večine Jugoslovancev zunaj Slovenije. In ko gre za strokovni dialog – če je mogoče domnevati, da so na »neslovenski« strani sodelovali tipični predstavniki strokovne kazenskopravne javnosti – je vzrokov za optimizem še manj. Le poredko je mogoče tako nazorno videti spopad med

dvema šolama mišljenja, med dvema pogledoma na svet im med dvema vzorcema države: na eni realsocialistični model nedotakljive države, ki v varnem zavetju zakonov kazenskoopravno represijo uporablja tudi v političnem in ideološkem soočenju, pri tem pa ne trpi nadzorstva javnosti, na drugi strani pa reformni predlogi, ki vodijo k pravni državi in pozivajo vse državne institucije brez izjeme, naj postanejo javne ustanove sistema, občutljive za mnenja državljanov in dosledne pri izvajanju sprejetih mednarodnih standardov človekovih pravic.

Avtorji oddaje so bili pozorni na pomembno malenkost in niso dovolili, da bi že na začetku nastali dve fronti: strnjena skupina v ljubljanskem studiu in prav tako enotna v sarajevskem. Vendar pa teritorialna prerazporeditev sodelujočih (v Sarajevu je ob sodnikih vrhovnega vojaškega sodišča Šušnjarju in Buturoviću, sodniku hrvaškega vrhovnega sodišča Koraću, beograjskem odvetniku Šoškiću in beograjskem profesorju Lazareviću sedel tudi ljubljanski odvetnik Demšar, v Ljubljani pa je s profesorjema Bavconom in Župančičem sedel predsednik vrhovnega vojaškega sodišča Stanišić) ni prikrila dejstva, da sta nastala dva tabora. Lahko obračamo kot hočemo, en tabor je sestavljala skupina, ki je govorila slovensko, in drugo tista, ki je govorila srbsko in hrvaško. Pri tej je bilo nepomembno, ali je šlo za vojake in civiliste. Je taka vsebinska razporeditev morda dokaz domneve, ki smo si jo ob začetku ljubljanskega procesa večkrat zastavili, namreč, ali so bila sporna ravnanja vojaških pravosodnih organov tipična le zanje, ali pa so del splošnejšega stanja v jugoslovanskem pravosodju nasploh? (Za domnevo, da bi sporne elemente našli tudi v slovenskem pravosodju – zlasti v odnosu do odvetnikov, do zahtev po izvajanju dokazov obrambe – v tej oddaji ni bilo mogoče najti potrdil, ker je slovenske poglede zastopala izrazita reformna ekipa kazenskoopravnih teoretikov in praktikov). Praktično nobeno, s stališča demokratizacije in posodobljenja kazenske zakonodaje relevantno vprašanje, ki ga je odprl proces in so ga ljubljanski udeleženci nudili kot gradivo za strokovni dialog, ni zanimalo nikogar izmed »jugoslovanske« posadke. Dileme, čeprav podprte s citati, s sklicevanjem na domače in mednarodne dokumente, so se odbijale od druge strani in obvisle v zraku, ob določenih je zavladala mučna tišina, rahla zmedenost, užaljena kljuboavnost.

Del spornih vprašanj spada torej tako v okvir reforme kazenskoopravne zakonodaje nasploh in načine dela tako v vojaškem kot v civilnem pravosodju in prav tako v slovenskem kot v ostalih v Jugoslaviji (to je zveza med tožilcem in sodnikom, to so vprašanja politične neodvisnosti sodstva, obseg realno priznanih pravic obdolženih in obtoženih, med drugimi, da velja za nedolžnega, dokler se mu s pravnomočno sodbo ne dokaže krivda, začetek preiskovalnega zapora in drugo).

Velika razlika med »slovenskim« in »jugoslovanskim« pogledom pa zadeva civilizacijska vprašanja v sodobnem kazenskem pravu, kjer ta postajajo del reforme ustavnopolitičnega sistema. To je zlasti vprašanje nadzora nad kazenskoopravno represijo države, onemogočenje ideološkopolitične zlorabe kazenskega prava (odprava ‚verbalnega‘ delikta), vprašanje pristojnosti vojaških sodišč nad civilnimi osebami v času miru, preureditev zastarele zakonodaje po novejših standardih (po načelu določnosti opredelitve kaznivega dejanja, restriktivne razlage in onemogočenja retroaktivnega spoznanja dejanj za kazniva), prilagoditev sprejetim in še neuveljavljenim mednarodnim pogodbenim obveznostim. Vzporedno s tem gre še za vprašanje nadzorstva javnosti in zakonodajnih organov nad institucijami države nasploh, za javno nadzorstvo nad varnostnimi službami, za položaj vojske v družbi. Res je, če nismo slišali slovenskih dogmatikov v teh vprašanjih, to še ni dokaz, da jih ni, toda v slovenskem javnem mnenju so očitno močni nastavki, ki podpirajo progresivni razvoj domačega kazenskega prava in olajšujejo delo strokovnjakov. Teh

zunaj Slovenije – tudi vprašanja občinstva so nekakšna slika razpoloženja – ni občutiti in skupina pravnikov v televizijski oddaji ni od obrambe statusa quo v ničemer odskakovala.

Primeri: Vprašanje nadzora nad organi državne represije, ki vključuje seveda tudi pravico javnosti, da dvomi, če se kopičijo dokazi o neustreznem ravnanju, je profesor beograjske pravne fakultete Lazarevič ohranil na zanesljivi ravnini zakonitosti v ožjem pomenu besede: če je sodišče pravnomočno odločilo, je vse v redu, dokler se ne dokaže drugače. Ogorčeno je očital, da »javno mnenje« v Sloveniji obrne pravilo na glavo in dvomi ter zahteva, naj država dokaže, da ni razlogov za dvom.

Odgovor ljubljanskega profesorja Bavconca – da, seveda, če je država napadena, ona nosi breme dokaza, kajti zaradi svoje moči je dolžna represijo skrajno omejevalno uporabljati – je sodil v svet vrednot, ki ga »jugoslovanska« posadka ni mogla, ni hotela ali ni želela razumeti. Najbrž tudi v tistem delu ne, ko je to načelo primerjal z ravno obrnjenim položajem posameznika, ko se sooči z organi represije. Tedaj on potrebuje vso možno pomoč, da bi se vzpostavila »enakost orožij v postopku«.

Ko je naneso v pogovoru na vprašanje opredelitve kaznivega dejanja na ljubljanskem procesu, ga je profesor Lazarevič banaliziral do komaj še dopustne laične ravni. (Izdaja vojaške skrivnosti so hujša kazniva dejanja »v vseh zakonih po svetu« in »ponekod« se zanje zahteva tudi smrtna kazen.) Opozorila ljubljanskega profesorja kazenskega postopka Župančiča na zastarelost tega člena kazenskega zakona, in na trditev, da vojaško sodišče člena o izdaji vojaške tajnosti ni restriktivno razlagalo, niso naredila razpoke med vojaškimi in civilnimi udeleženci »jugoslovanske« ekipe. Vsem se je ravnanje vojaškega sodišča zdelo neproblematično. Tako kot tudi analiza pripornega razloga, neutemeljeno podaljšanje preiskovalnega postopka, izključitev javnosti, jezik, pomoč odvetnikov: komaj mogoče se je zdelo, da ta strokovna vprašanja niso zanimala nobenega pravnika, pač pa so ves čas iskali, kaj je »zadaj«. (Tako je Lazarevič nekajkrat vztrajal pri »igri«, Stanišić je celo v zahtevi strokovne javnosti, da prisostvuje procesu, videl naročilo »nekoga«, Štošić »ni mogel dojeti«, zakaj bi proces v Ljubljani lahko zaustavil procese demokratizacije, Šušnjar je prikazal vojaško sodišče kot žrtev »organiziranih« pritiskov itd.)

V primeru neusklajenosti domače zakonodaje s prevzetimi mednarodnimi obveznostmi, ko gre za pravico do povsem svobodne izbire zagovornikov, se je besedni dvoboj med profesorjem Župančičem in udeleženci druge strani (Lazarevič, Stanišić, Šušnjar) končal z moralno zmago prvega: z nespornimi, tudi laiku razumljivimi citati ustreznih dokumentov (ustave in mednarodnega pakta o človekovih pravicah) bi bilo v normalnih časih v normalnem okolju v taki strokovni zasedbi treba sprejeti sklep o nujnosti prilagoditve sprejetim mednarodnim standardom.

Toda to le ni bila normalna razprava. Temu načinu mišljenja ni kos noben argument, ker se druga stran pač zanese na to, da je prav tako, kot je. Ko bo prav kako drugače, bo pa spet prav. V tem pogledu se ta domnevna pravna strokovna razprava o vidikih procesa v Ljubljani ni razlikovala od prevladujočega političnega načina mišljenja v naši deželi. Celó več, opozarjanje na neskladnost nacionalnega prava z mednarodnimi obveznostmi se je profesorju Lazareviču zdelo nevarna, kakor tudi trditev, da pravosodni organi ne delajo v skladu z zakoni. Ni nevarno, ali v resnici nista v skladju dve ravnini, ki bi morali biti, ampak dejstvo, da nekdo trdi in dokazuje, da nista skladna. In če ne bi bile zadeve tako resne, bi se človek lahko nasmehnil ob svojevrstnem vrhu oddaje, ko je sodnik vrhovnega sodišča Hrvaške Korač dokazoval, da so vojaška sodišča garancija, da so »občanove pravice boljše zavarovane«, ker so pač »specializirana«. Sta to še dva pogleda ali že dva svetova?

Razmišljanje o univerzi

Spet naj bi bojda stali pred »odločanjem«, kaj naj bi bila univerza, potem ko je dokaj učinkovito demolirana. Ni jasna ne njena fiziognomija kot skupnost »najvišjih« izobraževalnih ustanov, nedograjena je v svoji organiziranosti in nerešeno je vprašanje integracije in razmejitve strok, študijskih programov, financiranje ni povsem razvidno, pa še marsičesa kot jasne rešitve ni na vidiku. Postavlja se kot problem, kako naj povsem osamostaljene in pogosto rivalsko ločene enote spet v univerzi najdejo skupno streho, kako naj se v njej razdelijo kompetence in kaj naj prepustijo »nadfakultetni« oblasti.

Morda nekateri upajo, da bo to rešil kak boljši zakon od tistega, ki je univerzi povedal, da je stopnica v sistemu šol in da so nadziralni in uravnalni vzvodi zunaj nje. Bržkone je tako upanje prazno. Normativizem je namreč prešel vse razumne meje v naši državi in praviloma je zadeve zapletal in ne odmotaval. Zakaj naj bi bilo drugače pri univerzi in z univerzo?

Tako bi bilo prav razpravljati mimo »zakonov« in vzpostaviti globoko zaničevanje do vsakega in tudi do spreminjajočega se normiranja. Taki razpravi v smeri pravega »postavljanja stvari« bi rekli vsebinska, in večji del bistvenih vprašanj bi bilo mogoče urediti brez sterilnega prerekanja okoli takih ali drugačnih zakonov, statutov in podobnih aktov. Zanje je tako šlo preveč energije in seveda sredstev in časa, ki bi jih bilo mogoče koristneje uporabiti.

Razpravo pa bi smeli razdeliti na:

a) pomanjkanje ravnotežja med univerzo in tistimi ustanovami, ki imajo paralelne pretenzije v zbiranju in nabiranju znanja (kar so razni inštituti, raziskovalni centri in kvazicentri itd.);

b) neubranost med pedagogi na univerzi in tistimi iz ranolikih profesionalnih srenj, ki se sploh ne ukvarjajo z mislijo, da je treba nakopičeno znanje transferirati tudi skozi institucionalizirane kanale v šolskem sistemu,

c) neuskkljenost in neuravnovešenost med pedagoškim početjem in raziskovalnimi napori na sami univerzi;

č) nedoločenost in neodločenost javnega mnenja o univerzi, kar se kaže v povsem kontrastnih sodbah in podobah in močno otežkoča ali celo ovira širše družbene kontakte univerze navzven in zamegljuje pričakovanja, ki bi jih ta družba smela gojiti glede tistega, kar ji univerza lahko ponudi;

d) status in vloge univerzitetnega učitelja, ki je doživel hude udarce, ne nazadnje pa je znižanje tega statusa tudi v senci promocij v »univerzitetne osebe« skozi izjemne postopke, v domnevi, da bo pomembneže iz drugih sfer življenja dvig v zvanje univerzitetnega učitelja privolil v resnične habilitacije, kar pa se skorajda ni zgodilo; pri tem ne gre pozabiti tudi na statute tako imenovanih profesorjev višjih šol;

e) normalne napetosti med profesorji in študenti in na razmerja med starejšimi in mlajšimi učitelji;

f) že razvidno demoralizacijo pravih pedagogov, kar ni nujno le posledica slabe pekuniarizacije njihovega dela, marveč je tudi nadstavek nejasne vloge univerze v družbi; res pa je, da si nekateri med univerzitetnimi učitelji znajo najti izhod v učinkovitem pridobitništvu, predvsem zunaj univerze, kar njihove prave dolžnosti stavlja med manj pomembne, je pa seveda to tudi del njihove demoralizacije.

Na zastavljeno problematiziranje univerze bi se dalo odgovarjati skozi tri preseke. Probleme univerze je namreč moč reducirati in sintetizirati okoli tovrstne krize:

- a) kriza identitete,
- b) kriza samozaupanja in
- c) kriza napajanja s sredstvi, ki jim rečemo denar.

Morda je kriza **identitete** med najhujšimi. To se prav gotovo veže tudi za ponižanja, ki jih je univerza pri nas doživljala, še zlasti z odvzemom njene v naši civilizaciji že zagotovljene avtonomije. V tem smislu ostaja nerešeno upravljanje z univerzo. Univerza pa se še zlasti brez avtonomije ne zna in ne more definirati in sebi in celi družbi predstaviti. V čem je to še vedno elitna ustanova? Ali tak elitizem pomeni strogo nadziranje prihoda nanjo, pa naj gre za profesorje ali študente? Največjo kritiko je doživljal skozi prenařeni nadzor prav elitizem, ni pa nobena skrivnost, da ni univerze brez tovrstne selekcije. Kako naj univerza deli diplome nedokazano najbolj sposobnim in hkrati nosi naslov ustanove najvišjega znanja?

Kaj torej univerza je? Je to morda le profesionalna šola, dodeljevalka poklicne kompetentnosti? Kako naj bo to, ko pa smo na pragu družbe, ki bo potrebovala bržkone drugačne kompetentnosti kot so tiste, ki za zdaj veljajo kot pomembne?

Morda pa je univerza le nekakšen podij, na katerem igrajo izjemno nadarjeni, ki iz svojih slonokoščeni stolpov zviška gledajo na profanosti realnih potreb gospodarstva, ki je zaostalo in ne more slediti zahtevam razvitejših držav? Skratka, ali naj se univerza dviga k vrhunskemu znanju v družbenih relacijah, ki takega znanja še ne potrebujejo?

Sama vprašanja torej. Odgovorov je malo, veliko je nestrinjanja. V tem nestrinjanju pa je zapopadeno sunkovito nesorazmerje v znanju in sposobnosti tistih, ki naj bi utirali pravo pot.

Pomanjkanje selekcije, kar je bilo univerzi tako rekoč zapovedano v zadnjem deceniju voluntarističnega podiranja že preizkušenih in delujočih sistemov, je najavljalo svojevrstno katastrofo. Število diplom je postalo pomembnejše od njihove kakovosti. Pri vsem pa je vsekakor najbolj žalostno, da je ta distorzija vezana za »tretjo« omenjeno krizo: pedagog in raziskovalec sta postala (praviloma naj bi to bilo v eni in isti osebi) »iskalca sredstev«, ki se ne dodeljujejo na temelju prestiža univerzitetnega početja, marveč tako rekoč po »kosu« storitve.

Kriza **samozaupanja** je nadstavek takega stanja, ima pa tudi svojo drugačno razvejenost. Naj vzamemo le vztrajno prepričevanje, ki so ga ad nauseam bruhalo politično-oblastveni forumi in zlasti samopooblašenci iz njihovih vrst, da je študiranje potrošnja. Kdor se uči, tako tudi tisti kdor uči, je tako rekoč parazit na telesu narodnega gospodarstva (govorilo se je »združenega dela«, kar pa nikoli ni bilo nikomur jasno, kaj pomeni). Tako zapravljanje nima pravega pomena za družbeno reprodukcijo, je nekakšnem luksusu, razkošje in potrata. Pa še kaki deviantni pojavi v odnosu na pravilne politične linije lahko pridejo na pamet brezdelnežem v šolskem sistemu. Tako torej utegne ta »potrošnja« proizvajati celo škodljive ljudi, vsekakor pa neuporabne.

Če bi pa morda bili proizvedeni intelektualci, je to za družbo že lahko vir kake politične kontestacije.

Univerzitetni učitelji – intelektualci so se čutili seveda ogrožene in kar močno izolirane. Zdi se, kot da jih obdaja celo sovraštvo, ki ga povečuje maščevalnost (ali naj rečemo, ljubosumnost?) tiste politične moči, ki ni bila deležna kakega resnega in sistematičnega študija.

Študenti so se tudi našli v precepu. Tudi njih je zadevala obtožba o parazitizmu na račun tistih, ki »delajo«. Pa še negotovost glede zaposlitve po mnogih letih

študija jim je lahko grenila življenje. Predvsem seveda jemala voljo do študija, ker so povsem jasno videli, da se na delovna mesta, ki zahtevajo formalno in še bolj dejansko izobrazbo, zaposlujejo improviziranci in s pozicije moči nevedneža in nesposobneža postavljajo bariere izobraženim.

Finančna kriza je seveda vezana z drugimi krizami. Neprižnavanja, naj tako rečemo, družbenokoristnega dela povzročata stiskaštvo dodeljevalcev denarja. Pri tem se nekolikanj norčujejo in svetujejo slabo preskrbljenim budžetom šolskih ustanov, naj si same najdejo sredstva skozi tisto, kar so poimenovali »neposredna menjava dela«. Spet gre za izraz, ki je v svojem bistvu neumen, če pa se realizira kot povezava univerze s kakim podjetjem, je to le skozi izforsirano dokazane »potrebe« takega podjetja možno. Seveda so tako ustanovo najlažje izkoristili tisti, ki so kazali visoko stopnjo razvéda skozi odločujoče vzvode, ti pa so praviloma vodili skozi politične forume. Če je prišlo do pravega »služenja« kakega univerzitetnika potrebam kakega podjetja, bržkone to početje ni gradilo univerze razven na njenem obrobju. Je pa to bila pot večanja razlik v nagrajevanju med iznajdljivimi in neiznajdljivimi. Skorajda bi lahko rekli, da je bilo najhuje, ko so iznajdljivi smeli zmerjati neiznajdljive, slednji pa niso bili v ničemur profesionalno inferiorni. Prej je bilo nasprotno.

Izhod je bil lahko tudi odhod v inozemstvo, kjer se niso ukvarjali z eksperimentiranjem naše vrste.

Država, ki ne vlaga v univerzo, je prej ko slej obsojena na zaostajanje. Koga naj v to prepričamo? Družba, ki ne pošilja na univerzo najboljše iz vsake generacije, ne more kumulirati znanja za razvoj? Koga bi lahko taka konstatacija ganila?

Sklenili bi lahko to razmišljanje žalostno. Univerza je iščoč »novo fiziognomijo« in izgublja tisto, ki je že bila spoznana kot primerna in splošneje uveljavljena še posebej skozi njen zelo dolg razvoj, pri nas izgubila »dušo«. Iskati pa bi jo morala prav v vnovičnem dokazovanju, da mora biti glavni zbiralnik pameti in umnosti in pripravljena razdajati jo mimo vseh barier. Mora biti potemtakem na voljo vsem in vsakomur, pa ne za oblastniške posege, marveč z avtoriteto znanja.

Sodim, da nič takega ni mogoče doseči z normiranjem. Pač pa je treba sprejeti, tako rekoč interiorizirati vse tisto, kar je univerza v svetu dosegla. Kriterij take primerjalne kompetentnosti pa ne potrebuje dolgovernih normativnih aktov. Vse bi bilo možno, če že mora biti, reducirati na kake tri člene zavezujoče zaobljube, v kateri bi govorili o znanstveni, pedagoški (deontološki) vpetosti posebnih družbenih pooblaščenec.

LEO ŠEŠERKO

Volitve po butalsko

Neizvolitev Igorja Bavčarja za člana predsedstva SRS kljub časovnemu odmiku ne postaja manj aktualna, hkrati pa ni primerljiva z drugimi volitvami oziroma neizvolitvami v zadnjih letih. Na nobenih drugih volitvah ni bila aroganca in cinizem »delegatskega volilnega postopka« in sistema prignana tako daleč, kot prav na teh. Kakor je danes recimo predvidljivo, da bi Janez Stanovnik tudi na javnih in

direktnih volitvah za predsednika predsedstva v Sloveniji zanesljivo zmagal, tako je zanesljivo, da bi na takšnih volitvah za člana predsedstva Bavčar ne bil poražen.

Le skrajno redki zagovorniki volilnega rezultata so brez javnega sramu zagovarjali izid in z vratolomnimi dokazovanji opravičevali posilstvo ljudske volje. Bavčar je dobil jasno večino glasov v »bazi«, tako da je bilo za »friziranje« rezultata pri glasovanju elektorjev potrebno najbolj nesramno podajanje pod roko in mešetarjenje z glasovi, kot da bi sposamezni kandidati sploh lahko »svoje« glasove ponujali naprej in bi to v resnici ne bili neodtujljivi glasovi samih prebivalcev Slovenije.

Pri tem pa do manipulacij ni prišlo šele tam, kjer so volili elektorji proti volji volilcev, ampak že na samem začetku pred prvimi glasovanji. V krajevni skupnosti v BS3 za Bežigradom sploh ni bilo obvestil, in tudi marsikje drugje ne, da bo volilna kandidacijska konferenca v krajevni skupnosti. To pomeni, da se je že v krajevni skupnosti kandidiranja udeležila le lokalna politična srenja in znanci lokalnih politikov ter nekaj slučajno mimoidočih. Od nekaj tisoč ljudi, med katerimi bi po kateremkoli preračunu ogromna večina volila Bavčarja, in so prebivalci te krajevne skupnosti, se je znašlo na kandidacijskem volilnem zboru vsega približno štirideset ljudi. Čeprav nadvse nereprezentativna skupina, se niso sprenevedali čez vso mero, ampak so začeli kar z razpravo, ali naj sploh poleg Bavčarja kandidirajo še koga drugega ali ne. Njegovo kandidiranje se jim je torej zdelo tako prepričljivo in samoumevno, da so vsako drugo kandidaturo šteli za vprašljivo. Končno so se v težki dilemi odločili, da bodo storili tisto, kar je vsem prebivalcem onemogočeno, namreč da bodo glasovali. In glej čudo, Bavčar je dobil po številu glasov šele tretje mesto med kandidati.

Seveda ta rezultat ne pove nič o podpori prebivalstva Bavčarju, ampak le o strukturah ljudi, lokalnih političnih funkcionarjev in njihovih zaupnikov, ki tako nereprezentativno zastopajo hotenje prebivalcev krajevne skupnosti, da sami sebe povsem presenetijo. Celo njihove diskusije o Bavčarju kažejo, da so ti lokalni politični kralji na Betajnovi in njihovi spremljevalci neavtentična baza volilnega sistema, ki nikakor ne predstavlja volje prebivalstva in da je delegatski volilni sistem gnil že pri koreninah.

Seveda ni bilo povsod tako kot za Bežigradom. V neki upravni službi v Ljubljani so prav tako imeli delegatsko konferenco, na katero jih ni bilo strah povabiti vseh uslužbencev. Na oder je najprej stopil visok uradnik te službe in na dolgo in široko govoril o pomenu zakonitosti in o škodljivosti njenega zlorabljanja, s čemer je pretirano namigoval, da se je s klicem po državljanski nepokorščini Bavčarjev odbor prekršil proti legalnosti. Zaključil je s tem, da tistih, ki imajo nekaj proti našim zakonom, ni primerno voliti. Očitno je meril na Bavčarja, zlasti ker je vedel, koga bi želeli izbrati njegovi podrejeni. Toda na volitvah, ki so sledile v naslednjih minutah, je Bavčar dobil vse glasove, razen dveh.

In tako se je dogajalo iz ene krajevne skupnosti v drugo in iz enega podjetja v drugo. Samo pripetljaje, ki so se dogajali na kandidacijskih volilnih konferencah, bi bilo treba popisati, skupaj s poznejšim pisanjem zapisnikov, spreminjanjem zabeleženih rezultatov, da bi bili dobljeni rezultati bolj neugodni za Bavčarja in bolj všeč višjim instancam, pa spet s popraviljanjem falsificiranih zapisnikov; če bi torej to samo popisali, bi tekst ne zaostajal za Milčinskega mojstrovinami o dogajanju v Butalah.

Tudi na republiški volilni konferenci oholost, aroganca, cinizem in komičnost ni zaostajala. Tu so že skoncentrirani tudi takšni politični predstavniki, ki so se v dolgih letih navadili voditi ljudsko voljo žejno čez vodo, profesionalni lokalni in regionalni politiki, ki cirkulirajo z ene funkcije na drugo. Ti se uveljavljajo tako na

včerajšnji politični sceni kot tudi že v alternativni politiki, povsod kjer se je mogoče dokopati do odločanja čez glave drugih ljudi. Ta članek recimo v Mladini ni bil objavljen, ker je dregnul v anonimni politični aparat tako tradicionalne kot alternativne politike.

Za ta anonimni politični aparat, ne glede na njegovo barvo in orientacijo, je značilno, da ljubi anonimnost, da ima raje ukazovanje kot argumentiranje, ne glede na to, ali ukaze prejema ali jih daje. Predvsem pa ne mara, da bi se javnost neposredno vtikala v stvari, o katerih želi sam odločati, tehtati, kupovati in prodajati, z nepopustljivo besedo v ustih in svetniškim izrazom na obrazu. Ta balast se vleče za tradicionalno in tudi že alternativno politiko.

Posebej značilen politik te prve je Vinko Hafner, čeprav je bil na 17. seji v Beogradu edini, ki si je drznil opomniti Miloševića, naj ne gre predaleč. Pri tem pa ni povedal ničesar artikuliranega, temveč je le grozeče dvignil prst v zrak. In to prav takrat, ko je Milošević upravičeno zatrdil, da ne sprejema kar tako izvagoniranja Čkrebića iz zveznega CK-ja, ampak da bo zahteval preveritev te odločitve v partijski bazi. Hafner torej ni interveniral proti Miloševićevi politiki preferiranja bede v celoti, kot so mnogi v svojem navdušenju napačno razumeli, temveč proti njegovemu obupanemu poskusu, da se v sili zateče po pomoč tudi k svojemu članstvu. Sporočilo, ki mu ga je poslal z moralično dvignjenim prstom Hafner, se je glasilo: Mi znamo, da ti možeš dobiti podršku baze. Ali nemoj to raditi, Sloba! Kajti konec koncev smo v tem aparatu v isti barki, v katero od vseh strani pljuskaajo valovi ljudske jeze. Ne igraymo se s podporo ljudstva, da nas ne bo nekega lepega dne odplaknila. Tega Hafner izrecno seveda ni mogel povedati, čeprav je govoril iz duše aparata. Zato je moral dvigniti prst in je govoril zgolj z njim.

Obsojenci z ljubljanskega procesa ne stojijo slučajno pred vrati zapora v času, ko Bavčar ni bil izvoljen. Ob vsem tem ni le javnost ponižana, ampak ljudi v aparatih prežema skrito zadovoljstvo v tem smislu, da je pač vsak dobil, kar je sam hotel, aparat pa je uveljavil svojo voljo proti posamezniku in na njegovem hrbtu.

V tej perspektivi postaja očitno, da v enem Kučanova politika vendar daleč zaostaja za Miloševićevo. Medtem ko je ta drugi že ves čas, na vsaki pedi, ki jo je osvojil, izvajal brezobzirne personalne spremembe, da je utrjeval svoj politični program, so politični baroni v Ljubljani še naprej mirno sedeli na svojih stolčkih ter sem in tja tolkli po prstih tiste, ki so hoteli s preveliko vnemo uresničevati slovensko pomlad. Tu pride tudi zapor prav. In še posebej jim pride prav načrtanje jasnih mej med »našimi« in »onimi«, pa če partijo zapustijo še zadnji intelektualci in se alternativna politika spremeni povsem v aparat.

VID PEČJAK

Knjiga o idejah

V zadnjih dneh januarja je izšla knjiga dr. Vida Pečjaka Poti do idej (Samozaložba 1989). Knjiga ima 20 poglavij, ki poleg obsežnega uvoda o principih ustvarjalnega mišljenja, ki nas najbolj zanimajo, opisuje 27 tehnik. Poimenovane so: nevihta možganov, sinektika, možgansko zapisovanje, nominalna grupna tehnika, tehnika prisilnih povezav, tehnika W, bionika, razlagalno strukturno modeliranje, lista atributov, morfološka analiza, Delfi idr. Knjiga izhaja iz avtorjevega temeljnega dela Psihologija spoznavanja (Državna založba Slovenije, 1975, ponatis 1977, nagrada Sklada Borisa Kidriča). Nova knjiga se neposredno navezuje na Poti do znanja (Cankarjeva založba 1977), popularno bi ji rekli knjiga o učenju, medtem ko govori tokratno delo o ustvarjalnem mišljenju. Avtor je napisal tudi več drugih knjig in sicer iz zgodovine psihologije ter s področja psiholoških teorij.

Dr. Vid Pečjak je redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani za predmeta psihologija spoznavanja in zgodovina psihologije. Vsako drugo oziroma vsako tretje leto predava na Univerzi v Honoluluju v ZDA.

Ko sva se z dr. Vidom Pečjakom o njegovem novem delu pogovarjala v začetku januarja, je najprej omenil, kako je ta zamisel zorela že vrsto let, pravzaprav odkar je nastajala knjiga Misliti, delati, živeti ustvarjalno. Medtem ko je bila ta knjiga bolj teoretična, je sedanja bolj praktična. Povsem naravno je sledilo vprašanje, kateri vzgibi so ga vodili k pisanju Poti do idej.

V. PEČJAK: Pravzaprav je knjiga Poti do idej zadnji člen v verigi mojih »dejev« (kot bi dejal pokojni profesor Rostohar) v osemdesetih letih. Začelo se je slučajno. Psiholog in novinar RTV Daniel Čakš me je pregovoril, naj napišem scenarij za strokovni film Misliti ustvarjalno. Nalogo sem prevzel zato, ker je bilo pisanje scenarija zame nekaj novega in sem hotel videti, ali ga zmorem. Čez leto dni je bil film »over«. RTV ga je predvajala v štirih nadaljevanjih. Poleg scenarija sem prevzel tudi vodenje oddaje.

Toda kadar človek nekaj zelo intenzivno dela, ne more s tem prenehati. Ne gre le za to, da sem zbral veliko literature, zagrabil me je problem. Začel sem pisati že omenjeno dokaj obsežno delo Misliti, delati, živeti ustvarjalno. Strani tipkopisa so se namnožile na preko 400, knjiga pa je izšla 1987, vendar se mi je zdelo, da je preveč akademska, preveč teoretična, zahteva dopolnitev z bolj praktičnim delom. Čez dobro leto sem imel nov rokopis – za knjigo Poti do idej.

Zdi se mi, da me ta problematika še vedno drži. To poudarjam zato, ker so me problemi, s katerimi sem se ukvarjal v preteklosti, čez čas prenehali privlačiti. Zato vodim tečaje, na katerih vadimo tehnike ustvarjalnega mišljenja. Imamo jih po šolah in delovnih organizacijah, npr. pri Iskri.

Kljub temu pa bi bilo hudo narobe reči, da so bile vzrok za to knjigo samo

subjektivne spodbude. Konec koncev me tudi Daniel Čakš ni pozval k pisanju scenarija čisto slučajno, marveč je s predlogom izrazil družbeno potrebo po ustvarjalnosti. Pomanjkanje idej, to sva čutila oba, je eden od virov naše družbene in gospodarske neučinkovitosti. Med razvitostjo dežele in njeno ustvarjalnostjo obstaja dokaj visoka negativna medsebojna odvisnost. Ameriški zgodovinar Arnold Toybear je v knjigi Zgodovina idej (1966) napisal: »Prvi znak, da neka družba propada, je upadanje novih idej. Brž ko se začnejo ponavljati ene in iste ideje iz prejšnjih obdobj ali ko se spreminja samo še njihova oblika, ne pa vsebina, je njen konec blizu. Takšna družba lahko vegetira še dolgo, a za zgodovino ne pomeni ničesar.«

Če bi vprašali ekonomista, kaj je krivo za naš polom, bi najbrž odgovoril »inflacija, prezadolženost ipd.« Če bi vprašali filozofa, ki se ukvarja z etiko, bi morda odgovoril »kriza vrednot«. Jaz kot psiholog, ki se ukvarjam z ustvarjalnostjo, pa pravim »pomanjkanje idej«. Na isti problem gledamo z različnih vidikov in ga vidimo drugačnega. Verjetno pa govorimo o istem vzroku ali predvzroku, ki se na ekonomskem polju kaže kot prezadolženost, na etičnem kot kriza vrednot itn. In kaj je ta predvzrok? To je politični monopol. Na polju idej politični monopol unificira, selekcionira in purificira ideje tako, da postajajo čedalje bolj revne, enolične, neučinkovite in jalove. Tako kot je dejal Toybear: »Takšna družba lahko vegetira še dolgo, a za zgodovino ne pomeni ničesar.« Ne samo za zgodovino. Za svet, za samo sebe. Ne pomeni ničesar. Amen.

UREDNIŠTVO: Ideja kot psihološki pojav je v središču vašega zanimanja. S katerih vidikov vas je kot psihologa pritegnila, da ste jo začeli obdelovati?

V. PEČJAK: Najprej bi rad povedal, kaj je ideja v psihologiji. Ideja je reintegracija izkušenj, spoznanje novih odnosov, odkritje novega smisla, povezava gradiva na nov način . . . pogledjte, na istem nebu, na katerem je Ptolomej videl geocentrični sistem, je Kopernik odkril heliocentričnega. Vse ideje niso tako vseobsegajoče, toda pri vseh nastopi takšna transformacija gradiva.

Ideja je eden najskrivnostnejših pojavov v psihologiji. Največkrat se pojavi v zavesti nepričakovano in nenadoma, kot pri Arhimedu, ki ga je odkritje specifične teže tako prevzelo, da je nag skočil iz banje in stekel po ulicah Sirakuze. Pojavi se v nenavadnih okoliščinah: med vožnjo z avtomobilom, v postelji, na stranišču, v spanju ali med razgovorom, tako kot je Tesla odkril indukcijski aparat. Ena od njenih lastnosti je, da jo mislec hitro, tako kot sanje, pozabi. Zato jo dobri misleci takoj zapišejo. Ideje ni mogoče spočeti z voljo ali namenoma. Zato so nekateri pisci, npr. Homer, trdili, da jih pošiljajo bogovi. Sodobna psihologija vse te nenavadnosti razlaga z bolj ali manj utemeljenimi in verjetnimi razlogi, npr. podzavestnim razmišljanjem, transferom izkušenj, odsotnostjo introspekcije, kljub temu pa je še daleč od tega, da bi jih kot celoto zadovoljivo razložila, šele na začetku pa so poskusi, kako vplivati nanje.

UREDNIŠTVO: Kakšne so osebne značilnosti ustvarjalnega človeka?

V. PEČJAK: Mnogi ljudje zmotno mislijo, da je ustvarjalnost lastnost, ki je dana samo redkim in izjemnim posameznikom, genijem, ki kraljujejo v umetnosti, znanosti, tehniki idr. To ni res. Bolj ali manj je značilna za vse ljudi. Ustvarjalnost je tako kot večina osebnostnih lastnosti normalno distribuirana. Žal pa je mnogi ljudje ne uporabljajo, ker so na različne načine zavrti in blokirani, zaradi česar je

njihovo življenje revnejše, oškodovana pa je tudi družba, ker so ravno ustvarjalci nosilci napredka.

Začuda med inteligentnostjo in ustvarjalnostjo ni velike zveze, korelacije znašajo kakih 0,20, kar je tako malo, da lahko kar pozabimo nanje. Nekateri psihologi govorijo o posebnih sposobnostih za izvirno in prožno mišljenje.

Sicer pa se visoko ustvarjalni ljudje v marsikaterem pogledu razlikujejo od drugih ljudi. Pri njih so npr. poudarjene nekatere feminilne in infantilne lastnosti, npr. velika občutljivost na okolje in pogosto začudenje, postavljanje vprašanj, za kar jih noben »normalen človek« ne postavlja. Newton se je začudil, ker mu je jabolko padlo z drevesa na glavo.

Glavna lastnost visoko ustvarjalnih ljudi pa je nekonformizem v mišljenju. Ustvarjalci ne pritegnejo drugim ljudem, se ne strinjajo z avtoritetami, gredo po svoji poti, četudi vsi drugi silijo v nasprotno smer. Zato so v vsakdanjem življenju, npr. v delovni organizaciji, dostikrat težki, nedisciplinirani in moteči. Postavljajo nezaželjena vprašanja, hočejo obrniti stvari in spremeniti ustaljeni red. Ker uvajajo novosti in presegajo danost, so nepredvidljivi. Ker so nepredvidljivi, jih ne marata birokracija in politokracija. Prva zato, ker je njena naloga ohranjanje danosti, druga pa zato, ker bi rada slehernega človeka nadzorovala. V njenih očeh so potencialno nevarni ljudje. Zato jih je treba zatreti. Od tod številni konflikti med najbolj ustvarjalnimi ljudmi in njihovim okoljem.

UREDNIŠTVO: Prva predpostavka za prodor individualne in družbene (ne)ustvarjalnosti je javna kritična obravnava. Kako in kakšno socialno okolje spodbuja porajanje idej?

V. PEČJAK: Kar pogledjmo zgodovino. Vrhunec ustvarjalnosti je svet dosegel v Atenah in kasneje Firencah. Zanju kot tudi za druge ustvarjalne države je bila značilna nenavadno visoka stopnja demokracije. Tolerantnost do nenavadnih in nasprotnih idej. Pluralizem mišljenja. Sicer svoboda ni veljala za vse (npr. helote, tlačane in celo tujce), toda za svobodnjake je bila neprimerno večja kot v raznih tiranijah, monarhijah ali oligarhijah. In nasprotno. V državah, kjer so izvirne ideje preganjali, kjer so zahtevali eno samo vero, kjer so morali vsi prebivalci piskati v isti rog, je bila ustvarjalnost mrtva.

Popolnoma iluzorno je pričakovati razcvet ustvarjalnosti v razmerah, kjer lahko oblast katerokoli samosvojo misel proglasi za »vznemirjanje javnosti«. V takšnih razmerah ljudje hitro uvidijo, da je nehygienično misliti s svojo glavo in rajši prikimavajo drugim.

Družba spodbuja nove ideje, kadar dopušča čim večjo različnost v mišljenju. Družba pa jih ubija, kadar dopušča le eno smer v mišljenju. To je glavni razlog miselne jalovosti v realsocialističnih deželah. V nerazvitih državah lahko realsocialistična revolucija mobilizira ogromno delovno silo za industrializacijo dežele. Za to ni potrebna visoka ustvarjalnost, potrebna sta le garanje in poslušnost. Za prehod iz industrijske v informacijsko inovativno dobo pa so potrebne sveže ideje. Do njih z mobilizacijo delovne sile, idejno enotnostjo, priganjanjem in preganjanjem ni mogoče priti. Potrebni so miselni pluralizem, avtonomnost posameznika, idejna različnost. Tega pa te družbe ne dajejo in ne morejo dati, ker so ujete v lasten neučinkovit, prežvekovalni model, iz katerega brez radikalne reforme ni izhoda.

UREDNIŠTVO: Največji del vaše knjige obravnava tehnike ustvarjalnega mišlje-

nja. Ali jih lahko predstavite? Kaj dajejo te tehnike posamezniku ter delovnim in učnim skupinam?

V. PEČJAK: Tehnik ustvarjalnega mišljenja je zelo veliko, nekateri avtorji jih navajajo 50, v moji knjigi jih je približno 30.* Največ jih je prišlo iz ameriške industrije, od koder so se razširile v šolstvo in druge ustanove, celo administracijo, v geografskem pogledu pa v zahodno Evropo. Vendar se na tej strani oceana niso tako razmahnile kot v Ameriki.

Razlikujemo individualne in skupinske tehnike. Nekatere so individualne in skupinske. Prve uporabljajo posamezniki sami pri sebi, druge pa v majhnih skupinah. Primerne so za organizacije dela in šole, seminarje in tečaje, kjer take skupine hitro formiramo iz večje skupine.

Tehnike ustvarjalnega mišljenja delimo na analitične in celostne (holistične) tehnike. Prve temeljijo na analizi gradiva v osnovne elemente ali komponente, ki jih nato sestavimo na različne načine in ugotavljamo, katera kombinacija ustrezno obvladuje problem. Primerne so za premagovanje problemov, ki se dajo razstaviti na elemente, za kar morajo imeti mozaično strukturo. Mnogi psihologi menijo, da analitične tehnike v resnici niso ustvarjalne. Čeprav jim ni mogoče očitati pomanjkanja vsake izvirnosti, pa je izvirnost omejena samo na kombinacije elementov znotraj gradiva. Zato ne moremo dobiti radikalnih novosti. Najbolj poznane analitične tehnike so tehnika prisilnih povezav, lista atributov, morfološka analiza in tehnika vhod-izhod.

Povsem drugačne so celostne tehnike, ki spodbujajo produkcijo celovitih, nerazčlenjenih idej. Zdi se, da obdeluje mislec vse pomembne komponente paralelno. Nekateri psihologi pravijo, da temelji proces na intuiciji. Pri tem prihaja do hitrih reintegracij celotnega gradiva. Najbolj znane sintetične tehnike so nevihta možganov, sinektika in zapisovanje idej.

Večina tehnik ustvarjalnega mišljenja ni namenjena samo produciranju idej, temveč tudi njihovemu razvijanju, izpopolnjevanju, spreminjanju, izbiranju in preverjanju. Nekatere so primernejše za nekatere od teh funkcij, druge za druge.

UREDNIŠTVO: Ali se človek lahko nauči ustvarjalnega mišljenja? S katerimi notranjimi zavorami se človek srečuje? Kako jih obvlada?

V. PEČJAK: Vprašljivo je, ali tehnike ustvarjalnega mišljenja naučijo človeka ustvarjalno misliti. Tistemu, ki nima kapacitet in nagnjenja, gotovo ne pomagajo. Tehnike ustvarjalnega mišljenja delujejo na ta način, da človeka deblokirajo in spodbujajo k produciranju idej.

Vsi ali pa vsaj velika večina ljudi smo zavrti, tako da ne moremo izraziti tega, kar zmoremo. Eden od razlogov so naše šablone mišljenja, rutina, pretirane izkušnje na ozkem področju dejavnosti. Kdor leta in leta opravlja ena in ista dela, postane nesposoben, da bi delal kaj drugega. Da bi presegel samega sebe. Zlasti šola nam s svojim šablonskim delom oblikuje številne bloke, ki nas potlej ovirajo pri ustvarjalnem mišljenju.

Drugi razlog je strah pred okoljem in samim seboj. Ker se bojimo, da so naše

* Knjiga opisuje glavne tehnike ustvarjalnega mišljenja, kot so jih razvili predvsem v podjetjih (npr. v General Electricu) in v izobraževalnih ustanovah (npr. na Harvardu) v razvitih deželah. Učijo nas producirati ideje, ki rešujejo različne probleme na ustvarjalen način. Poleg tega z njimi tudi razvijamo, izpopolnjujemo in vrednotimo ideje.

Knjiga opisuje mnogo resničnih primerov uporabe teh tehnik bodisi v domačih organizacijah dela bodisi v praksi v tujini.

ideje neustrezne, neumne, vulgarne ipd., jih ne izrazimo, četudi jih imamo v glavi. Pogosto jih že v kali zatremo. Žal pa so ravno ideje, ki so navidez najbolj neumestne, dostikrat najizvirnejše in najproduktivnejše.

Bloke je mogoče odpraviti ali vsaj zmanjšati na različne načine, npr. s prostim asociiranjem, ki zahteva od človeka, da popolnoma spontano sledi toku svojih misli. Tehnike ustvarjalnega mišljenja so učinkovite ravno zato, ker odstranjujejo bloke. Pri nevihti možganov je npr. zaželeno, da posamezniki producirajo čim bolj nenavadne, čudne in divje misli. Vodja skupine daje zgled, da povleče za seboj druge. Na neki taki seji smo reševali vprašanje, kako dvigniti materialno stanje šole. Kot vodja sem predlagal, naj učitelji kradejo. Seveda nisem mislil, naj bi zares kradli, temveč sem s tem odprl vrata najbolj divjim idejam, ki se jih ljudje sramujejo, a so lahko produktivne.

Na seje vabimo tudi predstavnike drugih strok, ker niso zaslepljeni z omejenostmi lastne stroke. Na seji tehnikov lahko zdravnik uvidi rešitev, ki je sicer enostavna, a je tehniki zaradi svojega načina mišljenja ne vidijo.

UREDNIŠTVO: Kakšne rezultate si lahko obetamo od bolj množične uporabe teh tehnik?

V. PEČJAK: Tehnike ustvarjalnega mišljenja pri nas redko uporabljamo, čeprav niso čisto odsotne. Zavod za produktivnost dela jih npr. že dolgo prakticira po naših organizacijah dela. Bolj množična uporaba bi brez dvoma dvignila ustvarjalnost v organizacijah dela in šolah in dala mnoge dragocene ideje za izboljšanje poslovanja.

Ne smemo pa si od njih obetati preveč. Kadar uvajamo kaj novega, se pogosto slepimo, da bomo z novostmi rešili vsa vprašanja, kar nas kasneje razočara. To velja tudi za tehnike ustvarjalnega mišljenja. Njihov prispevek je majhen, a pomemben.

Učinkovitost takšnih mikroukrepov, kot so tehnike ustvarjalnega mišljenja, je odvisna od splošnih razmer v deželi. Ta pa ustvarjanju ni naklonjena. Neustrezne razmere znižujejo učinek mikroukrepov, vendar jih nikoli povsem ne izničijo. Tehnike ustvarjalnega mišljenja dajejo v naših razmerah manj, kot bi dale v urejenih in stabilnih razmerah, vendar nekaj vendarle dajejo. V razmerah, ko nimamo veliko tega, česar se lahko oprimemo, se moramo oprijeti vsega, kar karkoli daje.

UREDNIŠTVO: Komu je knjiga namenjena?

V. PEČJAK: Tehnike je mogoče uporabljati na vseh področjih dela, izobraževanja in življenja, npr. v industriji za reševanje razvojnih, organizacijskih, poslovnih, marketinških, kadrovskih in socialnih vprašanj, v šolah za reševanje metodičnih, didaktičnih in učnih vprašanj, uporabljamo pa jih tudi drugod, npr. v znanstvenih organizacijah, zdravstvu, upravi idr. Knjiga opisuje metode dela, ki jih je mogoče prilagoditi zelo različnim vsebinam, kar pa je prepuščeno bralcu. Vendar so v njej opisani mnogi primeri iz tuje in domače prakse.

Prav zato, ker je poudarek na metodi, lahko uporabljajo navodila zelo različni kadri, npr. inženirji, znanstveniki, učitelji, študenti, dijaki, tudi delavci v »krožkih za kvaliteto«. Nekatere tehnike so nezahtevne in primerne za začetnike (npr. nevihta možganov), druge pa zelo zapletene in zahtevajo precej predznanja (npr. Delfi).

UREDNIŠTVO: Zakaj ste se odločili za samozaložbo? Kakšne so vaše izkušnje o poteh od rokopisa do bralca, ker je o založništvu vedno več zelo kritičnih zapisov?

V. PEČJAK: Za samozaložbo sem se odločil s težkim srcem, ker pomeni precejšnje tveganje. Konec koncev sem moral samo za tiskarja plačati več kot milijardo, ki je nisem imel od kod vzeti. Odločil sem se za prednaročila in predplačila in ker nisem vedel, ali bo šlo, sem novembra marsikatero noč od skrbi prebedel. Že v prvem tednu decembra pa sem prejel toliko naročil, da mi je bilo jasno, da bom speljal.

Za samozaložbo sem se odločil iz dveh razlogov: najprej zato, ker so redne založbe silno počasne. Še nikoli mi niso izdale knjige v krajšem času od dveh let, če računam od oddaje predloga do izida. Običajno so potrebovale tri, štiri ali celo pet let. Marsikateri problem v tem času zastara. Zamislite si, da bi takšen bestseller, kot je bila Kavčičeva biografija, izšel šele čez nekaj let! Zamudila bi najaktualnejše obdobje in verjetno bi je prodali pol manj, kot so je. Ko je zletel Nixon, je izšla knjiga o njem po enem mesecu. Če bi zdaj izšla knjiga o Mikuličevih dveh letih in pol, bi bila bestseller. Čez dve leti se bo le malokdo zmenil zanjo.

Pomanjkanje in neustreznost idej sta eden najaktualnejših problemov naše sedanjosti. Zato sem čutil potrebo, da izdam knjigo čim hitreje. Edina pot je bila samozaložba. Bralec lahko sklepa, da mi je šlo za prodajo ali pa za družbeno potrebo. Konec koncev pa to ni važno. Ni pomembno, ali je mačka črna ali bela, pomembno je, da lovi miši, je dejal kitajski reformator Deng Xiao Ping.

Drug razlog za samozaložbo pa je finančen. Avtorji dobijo pri rednih založbah samo majhen delček prihodka. Zgodilo se mi je že, da sem napisal knjigo povsem zastonj. Tudi pri samozaložbi se mi lahko zgodi, da ostanem z dolgim nosom. Vendar bom v tem primeru kriv sam zaradi napačne kalkulacije, propagande idr. dejavnikov, ki vplivajo na prodajo. Pri rednih založbah pa celo pri knjigah, ki gredo odlično v promet, povlečem »ta kratko« zaradi njihovega predragega poslovanja.

Seveda pa samozaložba zahteva poleg velikega tveganja tudi precej več dela, saj moraš vse od opreme naslovne strani do prodaje preskrbeti sam. Samo en primer takega dela: najprej sem razdelil reklamne oglase s pomočjo strokovnih organizacij raznim interesentom. Računalniška analiza je pokazala, da je knjigo naročil en občinski SZDL in tri gozdna gospodarstva. Takoj sem razposlal vabila vsem občinskim SZDL in gozdnim gospodarstvom po Sloveniji. Rezultat je bil, da ni knjige naročil noben dodatni SZDL in skoraj vsa gozdna gospodarstva. Zakaj? Še zdaj nimam odgovora.

Knjiga je prodajno blago in založbe bi jo morale temu primerno tudi prodajati: proučiti trg, ustrezno reklamirati in hitro plasirati to, kar želi. Potem bodo njihove izgube morda manjše.

UREDNIŠTVO: Predlagam, da vse to razmišljanje o premisah ustvarjalnega dela (tudi v založbah) nasloviva najprej bralcem, željnim dobrih knjig, zlasti pa iskanju in iskalcem novih izkušenj, idej, novih osmišljanj dela in življenja. Brez idej ni življenja. Luščimo jih iz naših izkušenj in fantazije.

Z dr. V. Pečjakom se je pogovarjal Ivan Hvala

EMIL MILAN PINTAR

Slovenija in vprašanje visokih tehnologij

*Pametni se svetu prilagajajo,
neumni svoj svet prilagajajo sebi;
razvoj je torej odvisen od neum-
nih.*

G. B. Shaw

Tragična iluzija je prepričanje nekaterih, da so visoke tehnologije tehnično vprašanje. Črno-belo razumevanje družbe se imenuje Černobil.

1. Zaradi izpadanja iz matice toka evropskega razvoja Jugoslavija čedalje težje sledi tudi razvoju visokih tehnologij: v njihovem nastajanju skoraj ne sodeluje več, pa tudi uporablja jih čedalje manj in vedno manj učinkovito.

Jugoslavija je pričela izpadati iz evropskega razvojnega toka sredi sedemdesetih let. Takrat je Evropa, pretresena zaradi skokovitega naraščanja cen energije, odločno krenila v razvoj novih proizvodnih tehnologij, novih izdelkov in predvsem novega tipa družbene organizacije in upravljanja. Celoto teh medsebojno prepletanih in soodvisnih procesov imenujemo tretjo znanstvenotehnološko revolucijo. Njen pojav pomeni v bistvu začetek konca klasične industrijske dobe, njenih organizacijskih modelov, miselnih kategorij in filozofije (stila življenja). Pomeni prehod iz klasične produkcije v inovacijsko družbo.

Jugoslavija tem spremembam ni sledila. V sedemdeseta leta je prišla z najstarejšo politično ekipo v Evropi, preobremenjeno z vprašanji konserviranja »pridobitev revolucije«, nesposobno razumevanja tehnoloških razvojnih zakonitosti sodobnih družb. Reforme so zato v Jugoslaviji krenile v povsem drugo smer kot v Evropi:

– v drobitev proizvodnih procesov (tozdiranje) in s tem disperzijo kapitalskih tokov;

– v monopolizacijo del, nalog in funkcij, torej delovnih mest, kar vodi v uklijanje konkurence in tekmovalnosti na vseh ravneh, to pa v izgubo motiva za izobraževanje, usposabljanje, izpopolnjevanje;

– v upravljalški amaterizem in dilentantizem, ki pomeni ne le korak nazaj glede na kvaliteto sprejetih odločitev, temveč povzroča gigantizem upravnega sistema in nenormalno obsežno angažiranje delovnega časa za odločanje.

Sedemdeseta leta pomenijo zato zapiranje Jugoslavije same vase, ograjevanje od tujih trgov z visokimi zaščitnimi carinami (80–120%), izstopanje iz mednarodnih tehnoloških centrov in organizacij, socializacijo poslovne in razvojne neuspešnosti podjetij, regij in republik itd. Jugoslavija je pričela drseti z ravni srednje razvite države v krog »srednje nerazvitosti«, in to se je izražalo v njeni gospodarski in mednarodni politiki. To drsenje je danes že tako očitno, da se npr. naši kvalifici-

rani delavci v tujini že skoraj ne morejo več vključevati v profesionalne sisteme, temveč kandidirajo za nekvalificirana delovna mesta. Na ravni ekonomske politike pa se čedalje ostreje zastavlja vprašanje: ali so naša podjetja sploh še sposobna uporabljati najnovejše tehnologije? Aleksander Bajt ugotavlja, da ne – to pa potrjuje tudi upadanje zanimanja zanje pri njihovih proizvajalcih oz. prodajalcih (Intertrade, Mikroelektronika, Delta itd.). Kaj sploh so – »visoke tehnologije«?

2. Pojem »visoke tehnologije« (high-tec) je vzet iz komercialnega jezika. Dejansko so to »informacijske tehnologije« v najširšem pomenu besede, nastale kot rezultat organizirane raziskovalno-razvojne dejavnosti, katerih učinkovita aplikacija zahteva visoko koncentracijo specializiranih strokovnjakov in primerno organizacijsko fleksibilnost podjetja oz. družbe.

Tretja znanstvenotehnološka revolucija je dejansko revolucija upravljanja. V tem času je prišlo do spreminjanja osnovnega organizacijskega modela podjetja, zlasti transnacionalnih korporacij, od piramidalnega avtoritativnega tipa v »modularnega«, torej modela, v katerem podsistemi delujejo »relativno samostojno«, aktivno, polnoiniciativno. Še hitreje so transformacije v družbi organiziranosti – uveljavlja se tip inovativne družbe, v kateri je produkcija podrejena stilu življenja oziroma njegovi kakovosti.

Na mikroravni to pomeni opuščanje velikoserijske proizvodnje v korist večje fleksibilnosti proizvodnih programov oz. večje diverzifikacije proizvodov. Hkrati s to osnovno usmeritvijo pa narašča potreba po nadaljnjem zmanjševanju proizvodnih stroškov: ker sta se kategoriji »povečanje delovne zavzetosti« in »zmanjševanje OD« znašli v področju neelastičnosti, iščejo podjetja izhod v smeri racionalnejše organizacije: proizvodnja brez rezerv, poslovanje brez zalog, nič mrtvih kapitalov itd., to so kategorije tega miselnega vzorca.

Prehajanje na modularni tip podjetniške organizacije – ob vztrajanju pri permanentnem zmanjševanju stroškov – zahteva povečano stopnjo samokontrole in samodiscipline vseh, ki so udeleženi v procesih proizvodnje in upravljanja. Proizvodno-upravna samodisciplina postaja ekvivalent družbene samoorganizacije in s tem predmet civilne države in njene operativne zakonodaje.

3. Družbenoekonomski sistem posamezne družbe je postal parameter njenega tehnološkega razvoja. Z njim mora biti uveljavljena fleksibilnost dela (kompetitivnost delavcev) in kapitala (ekonomija realnih cen), podjetniška miselnost v drobnem in zasebnem sektorju ter sodobne oblike družbene pomoči (politike) spodbujanja tehnološkega razvoja.

Dogovorna ekonomija visoke tehnologije ne potrebuje – vprašanje svoje uspešnosti rešuje z »zidavo« cen, kar ji omogoča kompleksna zaščita notranjih trgov, ali s socializacijo svoje poslovne oz. razvojne neuspešnosti. Hkrati pa je z naslonitvijo na parcialne interese uveljavila upravljalški amaterizem, ki je uničil vse oblike samodiscipline in vse motive za usposabljanje in izpopolnjevanje delavcev. To vodi v retardacijo na področju družbene delitve dela, s čimer postajajo take družbe praktično nesposobne za uspešno uporabo zahtevnih informacijskih tehnologij. Oziroma: te tehnologije so tako drage, da jih je treba učinkovito uporabljati, sicer postaja njihova aplikacija ekonomsko neupravičena – tega pa slabo organizirane in še slabše upravljane družbe ne zmorejo. Zato so visoke tehnologije lahko zanje tudi past: tujina nam jih dobavlja po visokih cenah, hkrati pa ve, da jim tudi z njimi ob sedanji družbeni organiziranosti ne bomo konkurenčni. Izraz razvitosti ni število instaliranih high-tec sistemov, temveč ekonomska učinkovitost njihove uporabe po mednarodnih kriterijih.

Obstoječi družbenoekonomski sistem ni samo izraz gospodarskopolične raz-

vitosti posamezne družbe, temveč hkrati njen okvir. Naš družbenoekonomski sistem omogoča in spodbuja uporabo primitivnih proizvodnih tehnologij in upravnih modelov, s katerimi postajamo na svetovnih trgih čedalje manj učinkoviti. Prevedeno v razvojni jezik to pomeni: imamo družbenoekonomski sistem, ki je omogočil razvoj do približno 3.000 \$ dohodka per capita, ne pa več. Ostajanje na tej ravni je drsenje nazaj – padanje vrednosti naših izdelkov na svetovnem trgu pomeni padanje vrednosti našega dela. Vrtimo se v začaranem krogu reform marginalnih faktorjev, v bistvu problema pa ne posežemo. Za prodor v naslednjo etapo razvoja (5–7.000. \$ per capita) potrebujemo tehnološki preskok na novo produkcijsko in upravno paradigmo, ta pa ni mogoč brez bistvenih sprememb družbenoekonomskega sistema; celo nevaren je.

Primer: Ravnanje z radioaktivnimi snovmi – glej Delo, ponedeljek, 10/10 – 1988: ... V zadnjih treh letih se je v Srbiji in na Hrvaškem izgubilo (?) ali bilo ukradenih več deset kapsul z radioaktivno vsebino in ogroženih mnogo življenj, ne da bi kdorkoli, ki je poklican za zaščito pred takimi snovmi, odgovarjal vsaj disciplinsko. Nasprotno, kot ob tej priložnosti so vse poskušali prikriti (in v dobršni meri se jim je to tudi posrečilo).

4. Bistvene točke reforme družbenoekonomskega sistema so:

– sistematično zmanjševanje carinske zaščite na vseh področjih, zlasti v proizvodnji strojev (avtomobilska industrija, bela tehnika, elektrokovinska in strojna industrija);

– sprostitvev trga dela;

– opustitev socializacije poslovne neuspešnosti na vseh ravneh; vključno z zmanjševanjem prispevka za neravzite ter prehod v politiko spodbujanja tehnološkega razvoja (inovativni skladi, razvojni dinar, izobraževalni dinar itd.) in podjetništva;

– sprememba upravnega modela na družbeni podjetniški ravni: na družbeni ravni to pomeni spremembo bančnega in računovodskega poslovanja ter organiziranosti družbenih dejavnosti, infrastrukturnih podsistemov in delegatskega sistema, na podjetniški ravni pomeni spremenjeno vlogo poslovodne strukture in njeno polno odgovornost za kadrovska politika v podjetju.

Slovenija vztraja pri nekaterih stereotipih, izoblikovanih v obdobjih ekstenzivnega razvoja in primernih za zgodnje faze industrializacije. Tak stereotip je zastarela predstava o polni zaposlenosti kot pogoju družbene stabilnosti. V razvitih družbah stabilnost ni več statična, temveč razvojna kategorija: najbolj stabilen družbenoekonomski razvoj imajo dežele OECD, v katerih nezaposlenost dosega v povprečju med 8 in 13%. Kadrovska oz. zaposlitevena nemobilnost je oblika »mrtvih kapitalov«, ki si je družbe, ki žele biti mednarodno konkurenčne, ne morejo več privoščiti; ne le zaradi ogromnih stroškov navidezno zaposlenih, temveč zato, ker ohranjanje te kategorije izničuje vse motive za izobraževanje, usposabljanje in izpopolnjevanje.

Drugi stereotip, pri katerem vztraja Slovenija, je idealizirana podoba delavca kot nosilca razvojnega interesa. Ukinitev zasebne lastnine je pomenila tudi spremembo tistih družbenih odnosov, v katerih je delavski razred nastajal in se kot delavski razred tudi ozaveščal. V Sloveniji danes ni delavskega razreda in govoriti o delavskem razredu je ali nesmisel ali manipulacija. Imamo zelo stratificirano populacijo delavcev, ki se ni formirala niti kot razred niti se ni kot razred ozaveštila, in torej ne deluje ko razred niti ne nosi s seboj zavesti delavskega interesa. V upravljanje vstopajo delavci kot posamezniki, kot državljani, ne kot proletariat; v njem sodelujejo sledeč svoj zasebni, parcialni potrošni ali splošni interes držav-

ljana, ki je občasno in ponekje nacionalno obarvan – nikakor pa ne kot nosilci dolgoročnega razvojnega interesa proletariata. To je iluzija, ki jo drago plačujemo. Na tej iluziji je grajen celoten sistem upravljanja, od delegatskega načela do interesnih skupnosti in »neposrednega upravljanja z dohodkom«. Prav zaradi odsotnosti razredne zavesti je sistem upravljanja zašel v bolezensko deformiran gigantizem. Podmena dogovorne ekonomije je bila razredna in s tem razvojna ozaveščenost delavcev; odsotnost te zavesti pa spreminja dogovarjanje in usklajevanje v dolgotrajen, mučen in v bistvenih elementih jalov proces.

Tretji tak stereotip, ki ga Slovenija umetno ohranja, je prepričanje o naprednosti družbene lastnine. Družbena lastnina je zgodovinsko pomenila napredek nasproti zasebni lastnini takratnega tipa, ki je bila pravni temelj za prilaščanje presežka dela in celo rezultatov tujega dela. Toda tak tip zasebne lastnine v sodobnih družbah ne obstoji več. S številnimi reformami se je ta lastnina bistveno spremenila in socializirala – na drugi strani pa je naša družbena lastnina ostala nerazvita, ideološka sistemska kategorija, zastarela in neproduktivna tako v svojem lastnem ekonomskem sistemu kot v primerjavi z lastnino različnih oblik v razvitih kapitalističnih družbah.

To so samo nekateri ključni elementi, s katerimi se izražata nesodobnost naše družbe, njena vsebinska neprimernost za moderne tehnologije.

5. V družbeno zavest je že prodrlo spoznanje o nujnih spremembah družbeno-ekonomskega sistema. Toda spremembe v tekoči ekonomski politiki, pa tudi večji del tistih, ki jih prinašajo predlogi za novo ustavo, težijo k dograjevanju obstoječega sistema oz. njegovi centralizaciji – in ne izhajajo iz spoznanja, da je, gledano ekonomsko, to sistem produkcijske primitivnosti in razvojne revščine, model, v katerem se visoka načela humanizma mešajo z najhujšimi ekonomskimi omejitvami, ki so ne le posledica sedanje neuspešnosti Jugoslavije na mednarodnem ekonomskem prizorišču, temveč tudi njene izključenosti iz razvojnih tokov.

Visoke tehnologije zahtevajo izjemno natančno, usklajeno delovanje vseh dejavnikov. Ta sinhronizacija ne more biti izraz normativne ureditve družbe ali njene avtoritarne organiziranosti. Točneje, kadar je rezultat avtoritarnosti, deluje to le začasno, predvsem pa za ceno ubijanja ustvarjalnosti. Prav zato so avtoritarni modeli preživeli – ne morejo zagotoviti discipline, ne da bi ubili ustvarjalnost.

Disciplina razvitih družb je lahko le samodisciplina svobodnih, razvitih subjektov. V Marxovi viziji so to delavci kot nosilci zgodovinske razvojne zavesti; v naši praksi se ta zavest v stratificirani populaciji delavcev ne oblikuje in ne uveljavlja. Da bi se oblikovala samodisciplina, pa morajo biti delavci neposredno odvisni od svojega uspešnega vključevanja v proizvodne in upravne sisteme, podjetja neposredno odvisna od uspešne organizacije proizvodnje, in upravljalci v družbi neposredno odvisni od dejanskega razvoja.

Dejanskega razvoja Jugoslavija že desetletja nima več – skrajni čas je, da spremenimo družbenoekonomski model in upravljalce v družbi.

Politični pluralizem kot projekt demokracije

1. Na tem mestu se ne bomo ukvarjali z ugovori klasičnemu konceptu demokracije (kot vladavini ljudstva). Ugotoviti pa moramo, da volja večine ni nikakršno zagotovilo pravilosti političnega delovanja, ne glede na to, ali jo pojmujeemo kot kvantitativno opredelitev (numerično vrsto posamičnih »volj«), ali ji damo metafizična obeležja (v rousseujevski tradiciji), ali jo filozofsko-zgodovinsko zaostriamo (ko se to dogaja v marksistični teoriji, s proletariatom kot nosilcem »obče volje«). Pomembnejša od različnih teoretičnih pripomb je *zgodovinska dinamika procesa demokratiziranja*. Ta pa se je gibala, kot vemo, od boja za institucionalno zaščito interesov večine (t. j. ljudstva) k zagotavljanju pravic manjšine.

2. V sodobnih pluralističnih družbah se učinkovitost osnovnih demokratičnih pravic preverja s tem, *koliko lahko manjšine sodelujejo v družbeni komunikaciji*. Zelo se torej spreminja izvorni naboj pojma demokracije kot voljo večine, ki je predpostavljala homogeno skupnost s kompaktno kolektivno identiteto in jasnim skupnim interesom. Z razpadom teh tradicionalnih predpostavk demokracije se je težišče pojma demokracije premestilo s *ciljev na sredstva*. Demokratična je tista oblika, ki omogoča avtentično izražanje posamičnih interesov, t. j. takšno izražanje, v katerem imajo udeleženci jasno zavest o tem, da lahko prikažejo svojo identiteto.

3. Usmeritev k mehanizmom izražanja »volje« odpira nova vprašanja. Kako naj bo organizirana politična skupnost, da bi posamezne perspektive sploh dobile ustrezno politično težo in da »šibkejši« interesi ne bi bili prizadeti? In z druge strani, kako naj bodo ti interesi oblikovani, da bi bilo možno njihovo usklajevanje, katerega posledice so obvezujoče odločitve? S tega vidika je demokracija takšna ureditev, ki a) *trajno* zagotavlja medij za izražanje individualnih perspektiv in b) razpolaga z mehanizmi za njihovo racionalno usklajevanje (rezultat je *skupna definicija situacije*).

4. V socializmu je proces obrnjen: definicija situacije (to pa pomeni: opredelitev vrednot in ciljev) pomeni zaledje skupnega delovanja. Ne gre torej za stvarno doseganje soglasja (iskanje »večine« za lastni projekt), ampak samo za iskanje svojega mesta v skupnem, že utrjenem projektu. Jasno izrekanje o odločitvah je deklarativno, kar ne vpliva na končni rezultat. *Soglasje* politične množice je *pripisano*, izraža se na javnih prireditvah – ne pa racionalno preverja. Takšen tip soglasja je značilen za vsak radikalni socializem.

5. Kriza organskega pojma skupnosti kot idelološko zaprtega sveta je v Jugoslaviji vse bolj prisotna. Vse jasnejše so meje regulativnih zmožnosti demokracije kot pripisanega soglasja. Obstaja funkcionalna potreba (ob tem, da je naša družba postala kompleksna) po mehanizmu doseganja soglasja. *Vzpostavljeno soglasje* je takšen nov obrazec demokracije, ki izhaja iz predstave družbe kot sklopa socialnih interakcij, usmerjenih po medsebojno različnih interesih in vrednotah. V ospredje stopi vprašanje mehanizma za usklajevanje skupnega delovanja (neposredne volitve).

6. Vzpostavljeno soglasje temelji na predstavi o pluralistični (t. j. kompleksni) družbi. Če rečemo, da je neka družba pluralistična, to pomeni, da »proizvaja« več *normativnih projektov*, kot jih je mogoče realizirati. Od vrste pluralizma je odvisno, ali so vsi ti projekti sploh združljivi. Vendar se tudi v družbi, kjer ni neobvladljivih

konfliktov, kjer so normativni projekti načelno združljivi, zastavlja vprašanje njihove selekcije. Gre za vprašanje doseganja soglasja. *Ali je soglasje predpostavka ali rezultat?* Od odgovora na to vprašanje je odvisno, kako se sistem obnaša do alternativ, ki jih sam spontano ustvarja. V prvem primeru je selekcija izpeljana pred njihovim oblikovanjem v normative projekte (sistem jih lahko integrira ali razglasi za ilegalne). Pogoj za drugačno stanje je »dialoška legislativna zavest« (A. Heller). V tem primeru morajo biti projekti že od samega začetka tako oblikovani, da vzdržijo kritiko. Politični subjekti, ki jih zastopajo, se ne morejo najprej odločiti za normativni projekt, pa potem iskati podporo zanj, ampak mora biti takšen projekt odprt (v iskanju večine se definitivno oblikuje). Takšen projekt je potem kompromis in ne zbir ciljev in vrednot, o katerih se ne sme razpravljati. Posebnega pomena je torej problem zakonitosti, to je procesa, v katerem vsaka jezikovna igra išče pooblastilo svoje »resnice« in s tem nadrejenost ostalim, tekmovalnim jezikovnim igram (F. Lyotard).

7. Ključni problem transformacije jugoslovanske predmoderne »skupnosti« v postmoderni racionalno organiziran sistem je *osamosvojitve politike* od politične nadvlade (dominacije), ne pa predvsem osvobajanje ekonomije. Gre za hipotetični model, v katerem politika postane eden od podsistemov, neodvisen od preostalih (ekonomskega, pravnega, znanstvenega), hkrati pa izgubi sedanji status nadrejenosti in vključenosti v vse preostale razsežnosti družbenosti (t. j. status nadregulatorja); postane torej prostor, v katerem se soočajo in spopadajo različni interesi, neodvisno od strukturalnega položaja političnih subjektov. Politika izgubi vse privilegirane položaje političnih subjektov (predpisovanje, odločanje, izvrševanje), ki se nanašajo na preostale podsisteme; ker jim ni več nadrejena, postaja samostojna in deregulirajoča.

8. Na ta način politika postane legitimen prostor družbenega, ker v njem lahko nastopajo interesi, ki imajo podporo ali pa se izražajo v javnosti. To pomeni, da je *interes z argumentacijo predpostavljen subjektu – nosilcu tega interesa*. Kako se bodo subjekti pojavljali v političnem podsistemu, je odvisno predvsem od tega, kateri interes si bo v določenem trenutku zgotovil legitimnost in s tem postal interes javnosti. (Javnost tu postane temeljni politični subjekt.) Vsak sistem, ki temelji na izražanju interesov, negativno korelira z oligarhijo in je v skladu z množično demokracijo.

9. V takšnih okoliščinah se nujno pojavlja problem, da se še ni izoblikovala strategija formiranja *interesnih skupin* in njihove kolektivne akcije. Ker specifični interes posameznih skupin v družbi tradicionalno ni bil izvor legitimnosti njihovega pojavljanja na politični in socialni sceni, v Jugoslaviji v glavnem niso bile konstituirane (razen ozkih elit). Njihovo pojavljanje v Sloveniji je odprlo problem operacionalne strategije formiranja pluralizma družbenih interesov (formalno obstoječe organizacije namreč ne zadovoljujejo funkcije uresničevanja posebnih interesov posameznih skupin).

10. Za demokracijo je torej nujno, da obstajajo avtonomne družbene skupine (kot subjekti normativnih projektov), toda ne kot kolektivi, ki svoje delovanje usmerjajo z absolutnimi vrednotami. Vezno tkivo takšnih avtonomnih družbenih skupin je to, kar se navadno imenuje *civilna družba*. Avtonomne družbene skupine se konstituirajo v predpolitičnem polju. Politična selekcija alternativ se odvija na višji ravni družbene konstitucije. Zaradi tega legaliziranje avtonomnih družbenih skupin ni identično z večpartijskim političnim sistemom. To je eden od razlogov, ki govori (čeprav negativno) v prid možnosti za reformiranje naše družbe v smeri demokracije kot doseženega soglasja. Funkcionalni smisel alternativnih

normativnih projektov je v deblokadi motivacijskega sklopa (prisila k racionalizaciji).

11. Nič ni bolj naivno kot verjeti, da se lahko družbena energija mobilizira z nekim *novim obrazcem homogenosti* (npr. svobodnim delavskim sindikatom, zborom proizvajalcev itd.). Takšni predlogi temeljijo na nepreseženi metafiziki »proletariata« (industrijskih delavcev). Če naj bo ekonomija racionalno rekonstruirana, so potrebni sindikati vseh ekonomsko relevantnih skupin, in ne samo ene. (Socialistična zveza postane 1. pluralistična 2. demokratična zveza 3. avtonomih političnih sil socializma). Interesne skupine svojih zahtev ne postavljajo v formi političnih deklaracij (smernic, programov), ampak kot predloge zakonskega urejanja relevantnih odnosov, torej v *skupščini*, kjer se odločitve sprejemajo transparentno, v soočanju *interesnih projektov*, katerih nosilci so avtonomne družbene skupine.

12. Interesno delegiranje pa se srečuje še z dvema pomanjkljivostima v našem sistemu. To je odsotnost *formalizacije konflikta* kot rednega načina delovanja sistema znotraj jugoslovanskega modela. In druga je, da je družbena lastnina kot prevladujoča oblika lastnine brez operacionalno definirane mehanizma distribucije ekonomskih dobrin, kar vodi k arbitrarnim političnim intervencijam v ekonomsko sfero.

13. Demokracija je usklajevanje in selekcija različnih normativnih projektov; demokracija je tip socialne konstitucije in ne samo način odločitve za nek politični cilj (decizionizem). Demokratične so torej tiste družbe, ki omogočajo, da se parcialni interesi oblikujejo kot normativni projekti, na podlagi katerih se v procesu racionalne selekcije oblikuje vladajoča ureditev. Najpomembnejše je to, da se politična selekcija začne šele na relativno visoki stopnji konstitucije sistema. Ne posega v sfero avtonomnega oblikovanja normativnih projektov (kot političnih alternativ), ampak se aktivira v procesu odločanja za tiste projekte, ki bodo dobili splošno obveznost, t. j. status vladajoče ureditve.

14. Ne gre funkcionalno pomešati nujnosti takšnih sprememb in splošnih pogojev zanje. Sam po sebi pluralizem ne proizvaja mehanizmov za svoje reguliranje, demokracija je torej njegova predpostavka. Samo s pluralizmom je mogoče preseči politični monopol in vzpostaviti demokratično politično integracijo.

15. Onemogočanje političnega pluralizma na socialni osnovi neizbežno vodi k njegovi patologiji – absolutizaciji nacionalno-državnih struktur. Takšen pluralizem razbija ideološko homogenost, hkrati pa ne vsebuje alterantivnega obrazca integracije. Etnično-nacionalni projekti niso ustrezni za racionalno delovanje.

Prehranska varnost in ruralni razvoj

Prehranska varnost je nedvomno ena osnovnih, če ne kar osnovna potreba in hkrati temeljna pravica vsakega prebivalca našega planeta. Kongresna tema *Prehranska varnost in ruralni razvoj** sama po sebi usmerja pozornost k svojim nasprotjem, to je *nezagotovljenosti hrane*, problemu, ki po podatkih študije Svetovne banke za leto 1980 tare okoli 730 milijonov ljudi iz 87 držav v razvoju.

Znanstveni podatki, zbrani v poldrugem desetletju, osvetlujejo zvezo med razpoložljivostjo hrane, revščino in podhranjenostjo, ugotavlja v svojem plenarnem prispevku dr. Michael M. Cernea, svetovalec za ruralno sociologijo pri Svetovni banki v Washingtonu.

»Prehranska varnost« je razmeroma nov pojem, ki se je uveljavil v zadnjih 12 do 15 letih in ki ga je moč opredeliti kot »dostopnost vseh ljudi v vsakem času do tolikšne količine hrane, ki jim zagotavlja aktivno in zdravo življenje«. Kaj pomeni »dovolj hrane«, je dostikrat zadeva kulturne interpretacije, vendar jo je s prehranskega in zdravstvenega vidika možno opredeliti na osnovi kalorične vrednosti, potrebne za vzdrževanje zdravega in delovnega življenja (Cernea, 1988:5). Nasprotno pa nezagotovljenost hrane pomeni stalno ali prehodno izpostavljenost gospodinjstva pomanjkanju hrane, povzročene z njegovo nezmožnostjo, da hrano pridelava, kupi ali kako drugače zagotovi.

Kronično ali prehodno pomanjkanje hrane ni le analitična abstrakcija na globalni ravni, temveč kruta resničnost za številna gospodinjstva, družine in posameznike. Zato je treba podrobno proučiti vzroke tega pomanjkanja.

Skupna količina pridelane hrane in vzrok njenega pomanjkanja

V zadnjih 20 letih se je proizvodnja hrane večala v nasprotju z vsemi pričakovanimi. Hitrost večanja obsega pridelave je preseгла hitrost naraščanja števila svetovnega prebivalstva. Seveda gre pri tem za skupno povečanje pridelanih količin hrane in hkrati za višje pridelke per capita. V primerjavi s povprečno skupno pridelavo v državah v razvoju za obdobje 1961–1965 se je skupna količina hrane v letu 1979 povečala na 158 odstotkov. V enakem obdobju se je kljub populacijski eksploziji količina pridelane hrane na prebivalca povečala na 106 odstotkov. Le v afriških državah je per capita pridelek hrane 1979. leta v primerjavi s povprečjem za obdobje 1961–65 nazadoval na 88 odstotkov in je lakota v 45 afriških državah še

* Bologna ni bila naključno izbrana kot gostiteljica 7. svetovnega kongresa za ruralno sociologijo med 26. junijem in 2. julijem 1988. Gospodarsko razvito regijo in mesto, katerega univerza letos praznuje 900-letnico, tradicionalno odlikuje zavest o nujnosti solidarnosti in sodelovanja z ljudmi in deželami, ki se, dostikrat v dramatični obliki, srečujejo s problemom golega preživetja, je v svojem pozdravnem govoru poudaril bolonjski župan Renzo Imbeni.

vedno neobvladljiv oziroma vedno težje obvladljiv problem. Povečanje pridelkov osnovnega zrnja v Aziji in Latinski Ameriki se pripisuje predvsem tehnološkim izboljšavam, katerih zasluga je 80-odstotno povečanje pridelkov žit in 65-odstotno povečanje pridelkov riža.

Katastrofe, kot so poplave, suše, vojne in druge naravne ali po človeku povzročene nesreče sicer še vedno povzročajo občasne lakote, vendar ne morejo pojasniti nezagotovljenosti hrane na globalni ravni. Skupna povprečna količina pridelane hrane namreč ne more biti vzrok njenega pomanjkanja pri velikem delu svetovnega prebivalstva. Tudi iz analize Sena (Sen, 1982, cit. po M. Cernea, 1988:9) sledi, da vzrokov lakote in podhranjenosti ni moč zreducirati na demografske vzroke. Ti namreč po Senovi oceni ležijo v temeljih delovanja gospodarskega sistema, ki uravnava možnost ljudi, da si zagotovijo hrano. Sen to možnost pojasnjuje s konceptom »ustrezne menjave«, ki pomeni, da ljudje s slabimi možnostmi, da neposredno pridelajo hrano ali si jo zagotovijo z ustrezno menjavo, hitro postanejo žrtve množičnih lakot ali kronične podhranjenosti. Po Senovi analizi je kupna moč prebivalstva pogosteje vzrok lakote kot pa razpoložljivost hrane. To trditev Cernea podpira z dvema ugotovitvama:

– Prvič, žita so tudi v obdobjih lakote na voljo, le da je njihova cena nekoliko višja, in ljudje, ki je ne morejo plačati, postanejo žrtve lakote.

– Drugič, čeprav že skromno poslabšanje preskrbe s hrano lahko povzroči lokalne lakote, teh ne povzroča v takšni meri zmanjšanje skupne količine razpoložljive hrane, pač pa zmanjšanje dohodkov najbolj izpostavljenih družbenih skupin, ki že ob rahlem povečanju cen prehrabnih izdelkov ne morejo kupiti (Cernea, 1988:10–11).

Ali prehod od usmeritve na preskrbo k usmeritvi na povpraševanje in potrošnjo lahko zagotovi prehransko varnost?

Kako na problem prehranske varnosti reagirajo družboslovne znanosti, kakšno mesto gre pri njegovem reševanju ruralni sociologiji, se sprašuje M. Cernea, ko ugotavlja, da so se znanstveni pogledi na prehransko varnost v zadnjem desetletju bistveno spremenili. Ekonomisti, politologi, živilski tehnologi in drugi so namreč svoja razmišljanja preusmerili od konceptov preskrbe h konceptom povpraševanja in porabe, kar dokazuje naslednja Schuhova analiza:

»Politika hrane in kmetijskega razvoja se danes odvija v popolnoma drugačnem svetu od tistega, kakršen je bil še pred desetletjem. V preteklosti so ustrezali področni pristopi. Danes pa je moč hrano in kmetijski razvoj razumeti le v okviru širšega gospodarstva, nacionalnega in internacionalnega razvoja. Pred desetletjem je bil poudarek na hrani in samooskrbi z njo. Danes pa bi moral biti poudarek na ustvarjanju virov dohodka in ohranjanju konkurenčnosti. Pred desetletjem so oblikovalci politike komaj začeli govoriti o mednarodnem trgu kapitala. Danes pa ne moremo razumeti trga kmetijskih pridelkov izolirano od mednarodnega finančnega trga... Pred desetletjem je bil za oblikovanje kmetijske politike ustrezen nacionalni okvir, danes mora nacionalna politika upoštevati primerjalne spremembe na svetovnem trgu. Pred desetletjem se je pričakovalo, da bo tehnološki razvoj in povečanje dohodka per capita povzročil dolgoročne spremembe v gospodarstvu. Danes pa se ugotavlja, da ima večanje dohodka per capita pomembne stranske učinke prek večanja vrednosti časa« (Schuh, 1987, cit. po: M. Cernea, 1988: 11).

Preusmeritev kmetijske politike od pridelave k porabi, od samozadostnosti posameznih držav k njihovi globalni soodvisnosti na področju prehranske varnosti, je morda res novost v razmišljanju nekaterih znanstvenikov družboslovnih znanosti, vendar takšna preusmeritev vsaj dolgoročno gledano ne pomeni odprave lakote. Zato tudi Schuhove ocene ne gre enostavno sprejeti, temveč jo je treba najmanj dodatno osvetliti. Predvsem izraža uporabo mednarodnega kapitalističnega trga, organiziranega v multinacionalnih in transnacionalnih družbah, ki sicer delujejo na načelih ponudbe in povpraševanja, vendar oboje usklajujejo z interesi svetovnega kapitala in razvitih kapitalističnih držav. To pa hkrati pomeni, da je struktura trga zadeva političnih odločitev najmočnejših in najbogatejših držav sveta.

Sociologija kmetijstva odpira nove poglede na prehransko varnost

Sociologija kmetijstva kot del ruralne sociologije je že konec sedemdesetih let začela opozarjati na odvisnost kmetijstva od družbenih dejavnikov, ki določajo razmere na trgu, te pa konkretno kmetijsko proizvodnjo.

Motiv za večjim dobičkom je spodbujal tehnološke inovacije tudi v kmetijski pridelavi. Posamezne države so uvajale nove tehnologije v tistem delu kmetijskega produkcijskega sistema (zemlja – delovna sila – kapital), v katerem je bilo najbolj občutno pomanjkanje (Petersen, 1985; De Haan H. J.; A. T. J. Nooij, 1985; Barbič, 1987; Busch, Lacy, Bonanno 1988). Tako so že v preteklem stoletju Združene države Amerike, kjer je bila zemlja poceni, delovna sila zaradi njenega pomanjkanja pa draga, uvajale tehnologije (predvsem kmetijske stroje), ki so povečevale produktivnost posameznega delavca. Na Japonskem, kjer je primanjkovalo predvsem zemlje, so uvajali tehnologije, ki so večale produktivnost na enoto kmetijskih površin. Prenaseljen in izčrpan kmetijski sektor Evrope v prvi polovici 19. stoletja pa je zagotovil izreden porast produktivnosti z novimi tehnikami kolobarjenja in gnojenja v kombinaciji s poceni delovno silo. Šele ko je ta začela množično odhajati v industrijo, so se v kmetijstvo začele uvajati nove tehnologije.

Danes, ko so viri za pridelavo hrane vse bolj ogroženi (obseg površin se zmanjšuje, prebivalstvo, posebej še dela sposobno, zapušča podeželje, kapital se vse bolj usmerja v naložbe, ki zagotavljajo čim večji in čim hitrejši dobiček ob čim manjšem tveganju), ponujajo razvojne raziskave na področju novih rastlinskih biotehnologij učinkovite rešitve v pridelavi poceni hrane.

Rastlinska biologija je do nedavnega le redko posegla globlje, kot je raven posamičnih rastlinskih organov ali delov rastlin. Vzrok za to je bil deloma v omejenih finančnih sredstvih za tovrstno raziskovanje, deloma pa v težavnosti dela z rastlinskimi celicami in v izrazito aplikativni naravi znanosti o rastlinah. Konvencionalno vzgajanje rastlin – lahko ga poimenujemo tudi kot stare biotehnologije, temelji na petih osnovnih korakih: 1. odkriti ali oblikovati genetsko stabilne kombinacije zelenih lastnosti, 2. izbrati posamične primerke, ki imajo te lastnosti najbolj izražene, 3. vključiti te lastnosti v željeno kmetijsko podlago, 4. preveriti učinke v velikem številu primerkov in v več sezonah, 5. priznati novo rastlinsko sorto.

V zadnjem desetletju pa je postalo možno prenesti tehnike, razvite za molekularno biologijo, na področje izboljševanja rastlin. Gre za njihov prenos na področje gojenja in na genetsko področje. Nove tehnike gojenja zadevajo obnavljanje rastlin iz protoplazme (iz rastlinskih celic z odstranjeno celično membrano), posamičnih celic ali rastlinskih delov. Prednosti teh tehnik pred konvencionalnimi so

naslednje: 1. omogočajo gojenje izredno velikega števila različnih celic, od katerih je vsaka potencialna rastlina, na majhnem območju; 2. proces spolne reprodukcije je enostavnejši in 3. v zelo kratkem času je možno doseči množično selekcijo rastlinskega materiala. Primer: Določeni kulturi se dodajo škodljive snovi tako, da se lahko razvijajo samo odporne celice. Problem omenjene tehnologije je predvsem v tem, da tisto, kar je učinkovito na ravni posamične celice, morda ne bo učinkovalo na celo rastlino.

V nasprotju s tehnikami sajenja tehnike prenašanja genov delujejo le na ravni posamične celice ali molekule, kjer gre za prenos čisto določenega koščka genetske informacije s kombinacijo tehnologij DNA. Glavna omejitev takšnega dela pa je pomanjkanje informacij o lokaciji in funkciji genov višjih rastlin, čemur je treba dodati še dejstvo, da so vse rastline, zanimive za kmetijstvo, mnogogenske.

Kljub nekaterim težavam in pomanjkanju informacij postaja molekularna biologija razvijajoča se industrija, čeprav še ne bo uresničila vseh napovedanih možnosti v nekaj letih ali celo desetletjih. Vendar so že nekatera dosedanja znanstvena dognanja povzročila pomembne spremembe pri pridelavi hrane:

– Trgi za določene tropske pridelke so že rekonstruirani. Sladkor, nekoč izredno pomemben tropski pridelek, so bistveno prizadela koruzna sladila in sladkorni nadomestki. Zelo malo je verjetno, da si bo trg sladkorja opomogel od sedanje hiperprodukcije in depresije. Posledica tega je ogrožen obstoj 8–10 milijonov ljudi v deželah tretjega sveta. Podobno se dogaja v proizvodnji gospodinjskega olja, v katerem olje iz palm nadomešča koruzno in druga olja. Hkrati pa se palme eksperimentalno goji v rastlinjakih Velike Britanije, kjer se je pridelek olja ob uporabi tkivnih kultur povečal za 30 odstotkov.

– Močno je napredovalo delo na področju proizvodnje sestavin dragih vonjav, začimb in različnih okusov s pomočjo tkivnih kultur. Mnoge od teh sestavin se sedaj pridobivajo iz rastlin, ki se ne gojijo na veliko in pod kontroliranimi razmerami, kar povzroča nezanesljivo oskrbo. Če ji dodamo še klimatske, žetvene in transportne težave, morda celo politične probleme v deželah, kjer takšne rastline uspevajo, je nestabilnost njihovih cen neizogibna.

– Tovarniška proizvodnja farmacevtskih in industrijskih kemikalij na osnovi tehnik tkivnih kultur postaja vse bolj zanimiva. Razvoj gre v smeri nadomeščanja dragih kemičnih snovi, pridobljenih iz naravnih rastlin, v »in vitro« tehnike proizvodnje, ki bodo omogočale njihovo produkcijo »kjerkoli in kadarkoli«, neodvisno od letnega časa.

– Končna stopnja v razvoju biotehnologije zadeva nadomestitev kmetijskih procesov z industrijskimi. Tudi na tem področju je opravljeno že precej začetnega dela. Bombažna vlakna eksperimentalno že rastejo neposredno iz bombažnih celic, in sicer v obeh smereh. Čeprav še ni izgledov, da bo njihova proizvodnja nadomestila prirodno pridelavo, so možnosti zanjo že nakazane.

– Najbolj daljnosežen pa je verjetno predlog, da se kmetijska pridelava v celoti nadomesti s tovarniško proizvodnjo večine rastlin skozi vse leto. Pridelki se pobirajo, kadar se potrebujejo in pretvorijo v sladkor s pomočjo encimov. Sladkorna raztopina se po ceveh napelje v ustrezne tovarne v urbanih centrih, kjer se proizvaja hrana s pomočjo tkivnih kultur, uporabljajoč sladkorno raztopino kot sredstvo za hranilo za rastlinski material (povzeto po: Busch, Bonanno, Lacy, 1988).

Vse to zveni zaenkrat sicer še utopistično, vendar je vse več dokazov za znanstvena prizadevanja in prve dosežke na omenjenih področjih rastlinske pridelave.

Kakšne so možne posledice nakazanih razvojnih smeri v rastlinski pridelavi za

prehransko varnost prebivalcev različnih območij in različnih slojev sodobnega sveta?

Pri iskanju odgovora na zastavljeno vprašanje je nujno izhajati iz dejstva, da postaja svetovni trg kmetijskih pridelkov, vsaj dolgoročno gledano, vse manj zanesljiv, zlasti za države v razvoju. Ogrožen je obstoj velikega dela svetovnega prebivalstva, ki mu je kmetijska pridelava temeljna gospodarska dejavnost in vir dohodka. Ogroženi pa niso le pridelovalci, temveč tudi delavci v predelavi in transportu, ki bodo ostali brez dela, ko se bo zmanjšalo ali celo prenehalo povpraševanje po kmetijskih pridelkih dežel tretjega sveta.

Teza o prehodu od usmeritve k preskrbi s hrano na usmeritev k povpraševanju in potrošnji – skupaj s tezo o prehodu od samooskrbe k vključitvi v mednarodni trg kmetijskih pridelkov – postaja tako najmanj vprašljiva, če ne celo nesprejemljiva. Pričakovano prestrukturiranje svetovnega trga hrane dodaja ekonomskim razsežnostim (ukinjanje virov dohodka velikemu številu prebivalcev dežel v razvoju) razsežnost preživetja tudi, če teh dežel ne bi ogrožale povodnji, suše, vojne in drugi vzroki sodobnih lakot.

Potreba po novi svetovni ureditvi hrane

Ameriška sociologa Buch in Lacy (1986) sta že na 11. svetovnem sociološkem kongresu v New Delhiju opozorila na neizogibnost v prestrukturiranju svetovne ureditve hrane v luči novih biotehnoloških pristopov na področju rastlinske proizvodnje. Letos, na 7. kongresu za ruralno sociologijo, pa sta jo skupaj z Bonnanom dopolnila z zahtevo po demokratski kontroli tehnoloških sprememb. Če je namreč predvideni scenarij prestrukturiranja kmetijske proizvodnje na osnovi novih biotehnologij pravilen, postane vprašanje neenakih posledic tehničnih sprememb za različne dežele in sloje bistveno vprašanje sodobnega sveta.

Proces tehnoloških sprememb, ki temelji na neenakih posledicah, je v nasprotju z demokratičnima vrednotama enakosti in pravičnosti. Kot tak pa je ovira v razvoju človeštva, zlasti še osamosvojitvi njegovih najmanj razvitih delov. Zahteva po demokratizaciji tehničnih sprememb postaja tako eden centralnih problemov sodobnega sveta. Potrebne so akcije v treh smereh: a) natančno spremljanje smeri tehnološkega razvoja, b) participacija vseh držav v razvijanju novih tehnologij in s tem povezana c) nujnost redefiniranja vloge znanstvene skupnosti v tehnološkem razvoju – ugotavljajo Bush, Bonanno in Lacy (1988:13–14). Z drugimi besedami, treba je doseči večje sodelovanje med posameznimi državami in hkrati zagotoviti njihovo večjo samostojnost.

Sodelovanje je nujno predvsem na področju tehnološkega razvoja in predvidevanju njegovih posledic za različne dele sveta kot tudi za celotno svetovno skupnost. V tem okviru se ni moč izogniti odgovornosti znanstvenikov, ki razvijajo nove tehnologije. Od njih je namreč predvsem odvisno, ali bodo znanstveni dosežki človeštvu v prid ali v škodo.

Samooskrba s hrano držav v razvoju

Eden temeljnih pogojev sodelovanja je relativna neodvisnost posameznih držav pri zagotavljanju osnovnega živeža (žita in riž) za njihove državljane. Temu cilju je namenjena tudi pomoč razvitih držav za razvoj najbolj zaostalih ruralnih

območij v državah v razvoju. Povečane količine pridelane hrane, ki bi zadoščale za lastne potrebe in morda tudi za izvoz, naj bi tem državam zagotovile izhodišče za nadaljnji razvoj. Izkušnje mnogih razvojnih projektov pa so opozorile na vrsto ovir, katerih reševanje terja veliko mero tolerance in občutljivosti – tako za probleme držav, ki pomoč nudijo, kot tistih, ki jo sprejemajo. Tako morajo organizacije, ki ponudijo pomoč, svoje delo utemeljiti pred volivci in davkoplačevalci v domači deželi in hkrati zagotoviti vpliv v državi, ki pomoč sprejema. Po oceni Elwerta in Bierschenka (1988:105) imajo največje izgleda za uspeh tisti projekti ali deli projektov, kjer politična potreba po legitimnosti na strani dajalca in prejemnika pomoči sovpadata in se hkrati skladata s sposobnostjo tehnokratske implementacije s strani ekspertov.

Dodatno k temu so načrtovane intervencije same po sebi rigidne in zato dostikrat neučinkovite. Po mnenju Elwerta in Bierschenka (1988:106) neuspeh določene tehnologije vodi v projekt z drugačno tehnologijo, za katero se spet lahko pojavi prva, ne da bi se pri tem upošteval njen prvotni neuspeh. Tako neuspeli projekti vodijo do sprememb inputov, ne pa do strukturnih sprememb.

Ker pa se vsi razvojni projekti izvajajo le za določen čas, pa čeprav ta zaobseže celo desetletje, kot npr. Program integralnega ruralnega razvoja v severozahodnem delu Zambije, ki ga financira Agencija za tehnično sodelovanje Zvezne Republike Nemčije (Crehan, Von Oppen, 1988:113), ostaja vedno odprto vprašanje, kaj se bo zgodilo, ko bo projekt končan in bosta ugasnili tako denarna pomoč kot pomoč strokovnjakov. Ali bodo takšni projekti ostali »nedokončane zgodbe«, ki v danem okolju ne bodo povzročile nikakršnih strukturnih sprememb in se celo tehnološko vrnile ali približale stanju pred projektom, ali pa bo »nedokončanost« nakazovala možnosti za nadaljevanje zastavljenih akcij in že doseženih sprememb, je odvisno od mnogih notranjih in zunanjih dejavnikov, vključenih v razvojne projekte. Verjetno imajo možnost za uspeh le projekti, ki jim uspe, da se vključijo v obstoječe tehnologije in interese v smislu njihove uporabnosti za posodabljanje obstoječih tehnologij in razreševanje konfliktov med lokalnimi skupinami in posamezniki in ki temeljijo na participativnem pristopu.

Po Fals-Bordi participativni pristop danes pomeni, »da je resnični družbeni in gospodarski napredek kmetov ter drugih marginalnih družbenih skupin možno pričakovati le ob uvedbi enakopravnih odnosov, zlasti tistih, ki bodo prelomili tradicionalne forme podrejenosti, izkoriščanja in zatiranja med kmetijskimi delavci ter lastniki zemlje in rodnih virov, med pridelovalci in porabniki hrane in vlaken« (Fals-Borda, 1988:5). Avtor nasprotuje tezi kritikov, kot sta Gustavo Esteva (1987 – cit. po Fals-Borda, 1988:6) in Majid Rahnema (1986 – cit. po Fals-Borda, 1988:6), ki zahtevata »ustavitev razvoja«, češ da ta slabša položaj najnižjih družbenih slojev in povečuje njihovo revščino. Pač pa je prepričan, da so za uspeh kakršnihkoli razvojnih projektov, posebej tistih, ki temeljijo na participaciji (participatory action-research – PAR), potrebni revolucionarni ukrepi, med kakršne spadajo zlasti resnična prerazdelitev kmetijskih površin in agrarne reforme, ki bodo odpravile nepravilne sisteme dajanja zemlje v zakup, kar se je v »obstojećih« razvojnih okvirih le redko zgodilo. Prednost projektov pred drugimi pa je tudi v tem, da njihovi iniciatorji/izvajalci cenijo izkušnje in ideje lokalnih ljudi, ki so se izkazale za neprecenljiv potencial, ki lahko v veliki meri nadomesti pomanjkanje zunanjih (finančnih) virov. Tako je po Fals-Bordi PAR razumeti ne le kot hkratno uveljavljanje novega znanja, spreminjanje izkušenj, gospodarske izboljšave, temveč predvsem kot neprekinjen proces zagotavljanja zadovoljstva v življenjskem in delovnem ciklu (Fals-Borda, 1988:7).

Kljub oviram, s katerimi se srečujejo izvajalci razvojnih projektov v deželah v razvoju, je torej niso nepremostljive. Nasprotno, njihovo identificiranje in iskanje rešitev je spodbudilo tudi teoretična prizadevanja ruralnih sociologov in drugih strokovnjakov, ki se ukvarjajo z razvojem, da dopolnijo ali celo spremenijo teoretske vzorce, ki se niso izkazali kot učinkoviti pri aplikativnem delu.

Ker je zagotovitev prehranske varnosti osnovni problem večine držav v razvoju, je nujno nadaljevati s pomočjo razvitih, ki na ta način pomembno prispevajo k prehranski neodvisnosti manj razvitih držav. Ta je namreč temeljni pogoj tudi za mednarodno menjavo kmetijskih pridelkov, za menjavo, v katero manj razviti ne bodo prisiljeni, temveč se bodo zanjo odločali na osnovi lastnih interesov.

Tržna usmeritev pridelave na družinskih kmetijah

Da bi si država zagotovila samooskrbo z osnovnimi kmetijskimi pridelki, mora seveda spodbuditi tržno pridelavo ruralnih družin oziroma gospodinjstev.

Večina sedanjih držav v razvoju je v predkolonialnem obdobju pridelala dovolj hrane za lastne potrebe ob hkratni skrbi za vzdrževanje in večanje rodnosti kmetijskih površin na načine, ki so se prenašali iz generacije v generacijo in z nabiranjem izkušenj tudi izboljševali. Kolonializem je te naravne procese nasilno prekinil z uvajanjem kultur, ki so jih kot surovine potrebovale industrije razvitih zahodnih družb. V te namene je bilo treba uporabiti vse razpoložljive kmetijske površine, zato so marsikje kolonizatorji celo kaznovali domačine, ki so poskušali gojiti tudi samooskrbno pridelavo. Osvoboditev novim državam sama po sebi ni zagotovila prehranske varnosti ne le zato, ker so tradicionalne pridelave živeža že povsem izginile, temveč tudi zato, ker je nova politika zapostavljala razvoj kmetijstva v prid industrijskega razvoja, napačno pojmovanega kot znak razvitosti. Ob nagli rasti števila prebivalcev je tako deželam v razvoju vse bolj pogosto in v vedno večjih količinah primanjkovalo hrane. Mednarodna skupnost s specializiranimi agencijami Združenih narodov na čelu je v obdobjih največjih kriz sicer priskočila na pomoč, toda z neučinkovitimi ali slabo učinkovitimi pristopi. Ti so namreč na začetku temeljili na tehnologijah kmetijske pridelave razvitih dežel, ki pa jih ni bilo moč preprosto prenesti v druga okolja z drugačno tradicijo pridelave hrane in drugačno družbeno organiziranostjo. Šele postopoma so strokovnjaki, ki so takšne projekte vodili, odkrivali poti za učinkovito pospeševanje razvoja najmanj razvitih predelov sveta in območij znotraj posameznih držav.

Usmerjanje v industrijo je hkrati povzročilo odliv predvsem moške delovne sile s podeželja in iz kmetijstva. Ženske so se zato morale, še bolj kot je to bil običaj, vključiti v obdelovanje polj in rejo živine, hkrati pa niso imele možnosti za pridobitev potrebnega znanja in se vključiti v prodajo pridelkov. Še naprej ostajajo podrejene možu in ekonomsko od njega odvisne, kar pa seveda tudi zaradi večjega pretoka informacij med mestom in podeželjem, med razvitimi in nerazvitimi državami vse težje prenašajo. Da bi prišle vsaj do malo denarja, ženske ponekod preprosto ukradejo možu del pridelkov, jih predelajo in prodajo. Takšno vedenje žensk se je odkrilo šele takrat, ko so moške pred sodiščem obtožili svoje žene kraje (Beoku-Betts, 1988:24). Tako so neustrezna (kmetijska) politika, pomanjkanje delovne sile zaradi zaposlovanja predvsem moških v industriji in neenakopravnost med spoloma kljub vse večji vlogi žensk pri pridelovanju hrane največje ovire za tržno pridelavo na družinskih kmetijah držav v razvoju.

Siromašni kmetje, lastniki majhnih in srednje velikih kmetij v deželah v razvo-

ju uporabljajo lastne, tradicionalne mehanizme preživetja pri prilagajanju novim oblikam izkoriščanja in dela, ki je spremenil družbeno strukturo kmetijstva. Ne da bi izgubili svojo primarno vlogo pridelovalcev hrane, se mnogi upirajo prodoru individualnosti, lakomnosti, koristoborskim razlogom in rasti zaradi rasti – temeljev modernizacijskih tehnologij – to ugotavlja Kolumbijec Orlando Fals-Borda (1988: 4) kot predstavnik dežel v razvoju. Kmetje opazujejo, kako se pretirano izkoriščajo gozdovi in ribja bogastva ter uničujejo s kislim dežjem in drugimi oblikami onesnaževanja; kako lastniki zemlje večajo obdelovalne površine, uporabljajo stroje in kemična sredstva, s katerimi neprekinjeno rušijo ekološko ravnotežje in povzročajo obolevanja ljudi; opazujejo, kako se oblikuje kapital multinacionalk ter kako se bogastvo kopiči in obnavlja na najbolj krute načine; skratka, vidijo vse, kar odpira pot morali nasilja. Kljub temu Fals-Borda vidi vsaj kanček optimizma v prizadevanjih majhnih kmetov, da obvarujejo sebe in okolje z biološkimi preverjanji, delom v skupnosti, v združenem kmetovanju ali kmetovanju v razširjenih družinskih in sorodniških skupnostih kot tudi v različnih oblikah organiziranja.

Rešitve problemov, ki ovirajo večjo in s tem tržno pridelavo hrane, iščejo tudi strokovnjaki, zlasti sociologi, ekonomisti in načrtovalci pri oblikovanju strategij razvoja družinskih gospodarstev. Te strategije, največkrat poimenovane kot »strategije preživetja«, so tako postale nekakšna večna tema kongresov in drugih oblik znanstvenih srečanj, z vedno novimi vsebinami. Celo sam izraz že dolgo ne pomeni več le prizadevanj, kako zagotoviti preživetje kmečki družini, temveč vedno bolj očitno tudi iskanje poti, ki kmečki družini odpirajo nove možnosti za pridobivanje dohodka. Te segajo od tržne pridelave kmetijskih pridelkov do industrijskega dela na domu, s katerim se ukvarjajo posamezni družinski člani.

Sklepna ugotovitev

Razvoj je očitno proces, ki ga ni moč skrajšati z upoštevanjem tujih, čeprav podobnih izkušenj. Ker je določena stopnja razvitosti pogoj za prehod na višjo razvojno stopnjo in ker so razvojni procesi vedno hitrejši, čim višja je stopnja razvitosti določene družbe, se razlike v razvitosti med najmanj in najbolj razvitimi državami večajo, namesto da bi se zmanjševale. Denar, ki ga države v razvoju dobijo kot pomoč, je pogosto plen korupcije. Čeprav finančne injekcije sicer povečajo njegovo kroženje, ta po besedah Elwesta in Bierschenka »ne vodi v povečanje investicij v produkcijske sile, temveč v transformacijo institucij, kot so poroka, ljubezen, zakoni in ne nazadnje tudi vera, v usluge, ki jih je moč kupiti . . . Transformacija družbenih povezav v blago razbremeni ljudi starih obveznosti in daje vtis njihove osvoboditve. Dostop do virov se zdi enostavnejši. Sčasoma pa se seveda pokaže, da institucije, ki so nenadoma izpostavljene dinamiki tržnega delovanja, opravljajo tudi funkcijo zagotavljanja zaupanja. To pa je temeljni pogoj tržnega delovanja. Razširitev korupcije vzbuja nesigurnost, ki skupaj z drugimi predstavami o družbenih zlih vodi ljudi v oblikovanje ali preoblikovanje lokalnih skupnosti, ki naj bi (ponovno) zagotovile pogoje zaupanja . . .« (1988:107).

Neuspehi ali zgolj delni uspehi razvojnih projektov opozarjajo na vrsto ovir v njihovem načrtovanju in izvajanju. S tem ko ovire postajajo vidne, jih je možno tudi obvladati in se jim v prihodnjih akcijah izogniti. V tem smislu je tudi neuspeh projekt lahko določen uspeh v smislu učenja na osnovi izkušenj za domače strokovnjake in tudi za ljudi, ki jih projekt ali akcija zadeva. Solidarnost in sodelovanje pa ostajata nepogrešljivi vrednoti sodelovanja na makro in na mikroravneh.

BARBIČ A., Sociološke opredelitve kmetijstva in podeželja. Skupina avtorjev. *Sociološke teme*. Ljubljana, MCU in FE, 1987, 178-194.

BEOKU-BETTS J., Evolution and Transformation of Agricultural Development Policies in Sierra Leone and Their Impact on the Changing Structure of Gender Roles in Farm Households: A Focus on Rice, the Staple Food Crop. Referat na 7. svetovnem kongresu za ruralno sociologijo, Bologna 1988, 30 strani.

BUSCH L., BONANNO A.; LACY W. B., Science, Technology and the Restructuring of Agriculture. Referat na 7. svetovnem kongresu za ruralno sociologijo, Bologna 1988, 14 strani.

BUSCH L.; LACY W. B., Biotechnology and the Restructuring of the World Food order. Referat na 11. svetovnem sociološkem kongresu, New Delhi, 1986, 19 strani.

CERNEA M. M., *Food Security and Rural Sociology*. Referat na 7. svetovnem kongresu za ruralno sociologijo. Bologna, 1988, 29 strani.

CREHAN K., VON OPPEN, A., Understanding of »Development«: An Arena of Struggle. *Sociologia Ruralis*. Assen, 1988, 2-3, 113-145.

DE HAAN H. J., NOOIJ A. T. Y., Rural Sociology in the Netherlands: Developments in the seventies. *The Netherlands Journal of Sociology*, 1985, 1, 51-62.

ELWERT G., BIRSCHENK T., Development Aid as an Intervention in Dynamic Systems. *Sociologia Ruralis*. Assen, 1988, 2-3, 99-112.

ESTEVA G., Regenerating People's Space. *Alternatives*, 1987, 125-152.

FALS-BORDA O., *Rural participation and Peasant Resistance*. Referat na 7. svetovnem kongresu za ruralno sociologijo, Bologna, 1988, 16 strani.

PETERSON M., What Kind of Agriculture? Sources of Imbalances in West European Agrarian Structures. THORNILEY, D. (ed.) *The economics of Sociology of Rural Communities: East-West Perspective*. Gower Publishing Co. Ltd., 1987, str. 23-76.

RAHNEMA M., Under the Banner of Development. *Development*. Sid, Rim, 1986, 1-2.

SCHUH E. G., *The Changing Context of Food and Agricultural Development Policy*. v: J. P. Gittinger, J. Leslie, C. Hoisington (eds.) *Food Policy, Integrating Supply, Distribution and Consumption*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1987.

SEN A. K., *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford, Clarendon Press, 1981.

FRANČEK HUDEJ

Privid in stvarnost tržnega gospodarstva

O nujnosti uveljavljanja tržnega gospodarstva se v Jugoslaviji v zadnjem času veliko govori in piše. Skorajda ni pomembnejšega političnega dokumenta, ki se ne bi dotikal te teme. O ustavnih spremembah, ki urejajo družbenoekonomske odnose in namesto »dogovorne ekonomije« uvajajo tržno gospodarjenje, je bila dosežena visoka stopnja soglasja v vseh republikah in pokrajinah.¹ To kaže, da je spoznanje o nujnosti uveljavljanja tržnih zakonitosti močno prodrlo v jugoslovansko politično zavest. Temeljni razlog za enoglasno podporo tržnemu gospodarstvu je gotovo treba iskati v neuspehu vseh dosedanjih poskusov administrativnega urejanja gospodarskih tokov.

Verjetno pri ocenjevanju vplivov na tržno usmerjenost jugoslovanskega političnega vodstva ne gre prezreti tudi najnovejših reformnih procesov v državah realnega socializma, kjer se več ali manj vsi spogledujejo s tržno ekonomijo.

Splošno sprejeta usmeritev k tržnemu gospodarstvu pa še ne pomeni, da bomo gospodarsko reformo na temeljih uveljavljanja tržnih zakonitosti tudi v resnici uresničili.

Spomniti se je potrebno zelo široko zasnovane gospodarske reforme v Jugoslaviji iz leta 1965, ki je prav tako temeljila na tržnih zakonitostih. Temeljne postavke takratne reforme so bile zelo podobne sedanjim. V ospredje je bila postavljena »zahteva po intenzivnem gospodarjenju kot pogoju, da se jugoslovansko gospodarstvo širše vključi v svetovni trg, in obratno – širša vključitev jugoslovanskega gospodarstva v svetovni trg je pogoj, da se začne proces intenzivnejšega gospodarjenja, racionalizacije in modernizacije gospodarstva«.²

Tako zastavljeni ukrepi gospodarske reforme so bili že v letu 1968 blokirani, v naslednjih letih pa smo v celoti odstopili od smeri gospodarske reforme, ki je temeljila na zakonitostih trga. Vse kaže, da se jugoslovansko politično vodstvo v šestdesetih letih pri načrtovanju reforme ni v celoti zavedalo globine problemov ter socialnih in političnih posledic, ki jih prinaša tržno gospodarstvo.

Ker smo tudi danes, ko snujemo gospodarsko reformo na temeljih večjega uveljavljanja tržnih zakonitosti, pred enakimi nevarnostmi kot v šestdesetih letih, je prav, da poskušamo odkriti globlje razloge za dosedanje neuspehe pri uveljavljanju tržnega gospodarstva.

Res je, da so nekatere okoliščine danes v primerjavi z obdobjem šestdesetih let drugačne. V šestdesetih letih Jugoslavija ni bila v klubu najbolj zadolženih držav, saj je njen zunanji dolg takrat znašal manj kot 2 milijardi USD, danes pa presega

¹ Dušan Popovski, predsednik skupščine SFRJ in predsednik ustavne komisije: ekspozice na seji zveznega zbora, dne 21. 10. 1988, ob sprejemanju predloga dopolnil k Ustavi SFRJ (Delo, 22. 10. 1988).

² Boris Kraigher, podpredsednik zveznega izvršnega sveta: ekspozice o gospodarski reformi pred zveznim in gospodarskim zborom zvezne skupščine, dne 24. 07. 1965, ob sprejemanju ukrepov gospodarske reforme. (Boris Kraigher: O reformi. ČZP Komunist, Ljubljana 1967).

20 milijard USD. V mednarodni skupnosti je imela Jugoslavija v šestdesetih letih velik ugled, danes pa ima v očeh mednarodne javnosti relativno šibke reference.

Ne glede na navedene okoliščine, ki verjetno ilustrirajo, kakšna je bila cena odstopa od gospodarske reforme v šestdesetih letih, želim v nadaljevanju osvetliti nekatere dejavnike, ki so onemogočili gospodarsko reformo pred dvajsetimi leti in ki lahko zavrejo tudi sedaj začeto gospodarsko reformo.

1. Ideološko blokiranje tržnega gospodarstva

Do zakonov tržne ekonomije je imela naša uradna ideologija vse doslej pomsleke, da ne rečem: odklonilno mnenje. Zakone blagovne proizvodnje so marsikje v Jugoslaviji poskušali razlagati samovoljno. Namesto priznavanja delovanja zakona vrednosti in produkcijske cene, ki jih pozna svetovna ekonomija, so se pojavili pri nas inovatorji novih kvazi-ekonomskih in družbenih zakonitosti. Med njimi so bili zlasti avtorji teorije dohodka in dohodkovne cene, ki pa svojih idej niso znali uveljaviti ne teoretično ne empirično. Dobiček (profit) kot merilo tržnega produkta je izginil iz naše terminologije kot ostanek kapitalističnih odnosov, čeprav je dobiček ekonomsko in družbeno nevtralna kategorija in ga poznajo tako v kapitalističnih državah kot v državah realnega socializma. Iz našega jezika je izginila tudi beseda podjetje, ki ne označuje ničesar drugega kot gospodarski subjekt, ki stopa v menjalne odnose z drugimi gospodarskimi subjekti na urejen, zakonit in legitim način, zato se morajo podjetja v vseh državah tudi registrirati. Primeri, ki sem jih navedel, čeprav izgledajo na videz obrobni ali zgolj terminološki, vendarle ilustrirajo ideološki okvir, v katerem smo se gibali in se še gibljemo, čeprav se kažejo določene spremembe.

Zakoni blagovne proizvodnje so bili pri nas vse doslej sprejeti le kot začasno stanje, dokler ne bodo prevladani z novimi odnosi, zato je po opustitvi ideje o centralnoplanskem vodenju gospodarstva, ki se ni obnesla, prišlo do tako silovitega iskanja novih rešitev, in sicer ne glede na to, ali so se preizkusile v teoriji in v praksi. V teh prizadevanjih so se porodile različne nove zamisli, med drugim tudi tista o »socialistični blagovni proizvodnji«, ki naj bi slonela na novih ekonomskih zakonitostih, vendar jih ekonomska znanost nikakor ni znala operacionalizirati in empirično dokazati.

Kot nadomestilo za tržno gospodarstvo se v sedemdesetih letih razvije model vseobsežnega samoupravnega in družbenega planiranja in dogovorne ekonomije, kar naj bi zamenjalo kupoprodajne odnose. Fetišiziranje celovitega in vseobsežnega planiranja ni slonelo le na negiranju tržnega gospodarstva, temveč tudi na popolnem nerazumevanju zakonitosti kompleksnih, odprtih in nedeterminiranih sistemov, kar gospodarske organizacije nedvomno so. Tako so, razumljivo, vsi še tako skrbno oblikovani srednjeročni plani – tako na ravni gospodarskih organizacij, kot na ravni družbenopolitičnih skupnosti – ostali bolj ali manj mrtva črka na papirju. Življenje ni in ni hotelo slediti lepim zamislim, kar je povsem razumljivo, ker bi bilo takšno planiranje mogoče samo v relativno zaprtih, determiniranih in nizko strukturiranih sistemih. Takšnih možnosti pa očitno ni bilo, ker jih tudi velikim državam, kot je Sovjetska zveza, ni uspelo ustvariti. Teorija o upravljanju odprtih in dinamičnih sistemov ugotavlja, da je odprte, nedeterminirane in kompleksne sisteme možno krmiliti le s stalnim prilagajanjem ukrepov na podlagi povratnih informacij, ki prihajajo iz organizacijskega okolja. Takšnemu modelu krmiljenja gospodarskih organizacij še najbolj ustreza visoka podjetniška avtono-

mija, ki lahko odločitve v največji možni meri prilagodi povratnim informacijam iz okolja. Ideja o celovitem in vseobsežnem planiranju v gospodarstvu še ni presežena, zato lahko v temeljih ogrozi tudi sedaj začeto gospodarsko reformo.

Med ideološke blokade lahko štejemo tudi odnos do lastnine. Dogma o nujnosti odprave privatne lastnine v socializmu je imela v Jugoslaviji zelo močan vpliv. Vse oblike gospodarjenja, ki so temeljile na privatni lastnini, so bile daljše obdobje obravnavane kot ostanek kapitalizma, torej kot nekaj, kar je nesprijemljivo. Ker poskus uvajanja državne lastnine v industriji, trgovini itd. ni dal spodbudnih rezultatov, še manj spodbudni pa so bili poskusi kolektivizacije v kmetijstvu, se je kot vseodrešujoča rešitev ponudila družbena lastnina.

V teoriji še do danes ni bilo pojasnjeno, kaj družbena lastnina pravzaprav je. Ali to pomeni negacijo lastnine ali pa se lastninska razmerja vendarle ohranjajo? Res je, da se je večina teoretikov nagibala k temu, da družbena lastnina ne pomeni odprave lastninskega razmerja, vendar je tudi res, da družbena lastnina ni bila niti ustrezno pojasnjena niti operacionalizirana. Že sam pojem je protisloven, kajti če označuje lastninske pravice vseh članov določene družbe, potem gre v resnici za nelastnino. Nelastnina pa se lahko pojavi samo pri virih, ki niso redki in se torej z njimi ne gospodari, kajti o gospodarjenju govorimo tedaj, kadar so za zadovoljitev ene ali več potreb na voljo redka – omejena sredstva ter omejen obseg aktivnosti.³ Lastnina se torej kaže kot nujnost pri vseh omejenih virih in zaznamuje razmerja med ljudmi – torej družbena razmerja. Vsak tip lastništva ima torej atribut družbenosti, zato pojem družbena lastnina ne pove ničesar, če ga ne operacionaliziramo in ne opredelimo subjektov, ki imajo pravico razpolaganja z določenimi viri, subjekte, ki imajo možnost uporabljati vire, in subjekte, ki imajo pravico upravljanja. Ideološke meje pri razumevanju lastnine so preprečevale tudi normalno vrednotenje produkcijskih faktorjev. Če med glavne produkcijske faktorje štejemo delovna sredstva, denarna sredstva in delovno silo, potem ni težko razpoznati, da je nerazumevanje lastnine porajalo neustrezno in nerealno vrednotenje produkcijskih faktorjev. Na področju delovnih sredstev je bil z uvajanjem realnih amortizacij in valorizacij sicer napravljen napredek. Tudi pri vrednotenju denarnih sredstev se v zadnjem času približujemo realnejšemu razmerju z realnimi in revolucijskimi obrestmi.

Največ ideoloških zavor je v naši družbi še vedno pri realnem vrednotenju delovne sile in pri priznavanju lastništva delovne sile. Lastništvo nad delovno silo je lahko samo privatno. Privatna lastnina delovne sile ne pomeni nič drugega kot to, da človek sam odloča o tem, kako bo aktiviral in uporabil svoje delovne sposobnosti ter na kakšen način in pod kakšnimi pogoji bo vstopal v delovni proces z drugimi ljudmi. Negirati obstoj privatne lastnine delovne sile in ne priznavati, da ima delovna sila vrednost, pomeni negirati temelje za obstoj blagovne proizvodnje. Alternativa privatni lastnini delovne sile je suženjstvo, kar pomeni, da o tem, kje in pod kakšnimi pogoji bo aktiviral svoje delovne sposobnosti, ne odloča človek sam, temveč nekdo drugi (njegov gospodar, ki je lastnik njegove delovne sile).

Če se hočemo izogniti nevarnosti nadaljnjih ideoloških blokad pri uveljavljanju tržnega gospodarstva, potem je treba ne le deklarirati zakone trga, temveč zavestno in organizirano ustvarjati možnosti za to, da bo pričel delovati:

a) trg proizvodov (izdelki za široko porabo, izdelki in surovine za reprodukcijo ter izdelki in oprema za investicije),

³ Max Weber: Privreda i društvo, Prosveta, Beograd 1976.

b) trg denarja (dinarji in devize),

c) trg delovne sile.

Razviti trg blaga, denarja in delovne sile seveda ne pomeni, da ni potrebno razviti tudi družbenih korektivov, ki odpravljajo ali blažijo disfunkcije tržnega gospodarstva. Namesto aktivnega in trajnega ustvarjanja možnosti, da bi trg deloval, smo v naši družbi še vedno v fazi prerekanja o tem, kje ohraniti administrativno regulativo, kje pa dopustiti delovanje trga, ne da bi bile ustvarjene temeljne možnosti za to, da bi trg sploh deloval.

Gospodarski subjekti sami namreč praviloma ne delujejo v smeri pospeševanja normalnega trga, kjer ponudba in povpraševanje težita k točki ravnotežja, temveč narobe, gospodarski subjekti težijo k porušenju tega ravnotežja s tem, da si prizadevajo ohraniti ali pridobiti ugoden položaj, ki ga ponuja monopol ali pa državna zaščita.

V jugoslovanskih okoliščinah gospodarjenja se je praksa zatekanja k državnemu zaščiti ali pa praksa monopolov in kartelov, ki so bili prikriti z zakoni ali pa samoupravnimi sporazumi, tako razrasla, da bo prehod k tržnemu gospodarstvu terjal izreden napor.

Naj med ideološkimi blokadami za razvoj tržnega gospodarstva omenim tudi napačno razumevanje ideje o samoupravljanju. Čeprav je bilo o samoupravljanju v Jugoslaviji napisanih veliko knjig, se uradna razlaga samoupravljanja še vedno zoži na definicijo, ki je bila sicer interpretirana na različne načine, vendar pa še ne presežena, in sicer, da je samoupravljanje »sistem socialističnih družbenih odnosov, v katerem delavski razred, delovni ljudje in občani upravljajo družbene zadeve v pogojih družbene lastnine«.⁴

Če zanemarimo ohlapnost definicije, »da delavski razred, delovni ljudje in občani upravljajo družbene zadeve«, je nesporno, da omejitev samoupravljanja le ne pogoje »družbene lastnine« ne zdrži teoretičnega preverjanja niti z vidika spoznanj teorije sistemov in kibernetike niti z vidika marksističnih in postmarksističnih spoznanj o možnostih človekovega osvobajanja.

V kibernetiki s pojmom »samoupravljanje« označujejo samoregulacijo in samokontrolo procesov v sistemu. S kibernetikega vidika bi se torej v družbenih sistemih ideja samoupravljanja uresničila, če bi člani sistema resnično sami urejali procese menjave med sistemom in okoljem, kot tudi procese sprememb v strukturi sistema.

V družbenih sistemih bi to lahko dosegli le pod pogojem, da so potrebe in interesi članov sistema identični s potrebami in interesi sistema. Empirične raziskave v gospodarskih organizacijah v Jugoslaviji te domneve ne potrjujejo.⁵

Tudi marksistične ideje o osvobajanju človeka v procesu dela ne potrjujejo omejitev v našem dosedanjem razumevanju samoupravljanja. Če je človekova osvoboditev v procesu dela omogočena z eliminiranjem zunanjih akterjev, ki delavcu preprečujejo, da bi odločal o pogojih dela in si prisvajajo njegov produkt dela, namesto da bi ga sam prisvojil, potem je zunanje akterje treba omejiti ali eliminirati.

Na teoretski ravni bi bil najbolj čist model samoupravljanja uresničen takrat, kadar ljudje delajo sami, s člani svoje družine, prijateljske skupine, prostovoljne zadrage ali druge skupnosti s svojo privatno individualno ali po

⁴ Dragutin Desput: Kaj je delegatski samoupravni sistem? (Globus, Zagreb 1974). Glej tudi 1. člen ZZD, ki določa: »Socialistični samoupravni družbenoekonomski odnosi v združenem delu zagotavljajo, da delavci na podlagi pravice dela z družbenimi sredstvi... odločajo o svojem delu in o pogojih in rezultatih svojega dela«.

⁵ Franc Hudej: Odločanje v gospodarskih organizacijah (Delavska enotnost, Ljubljana 1988).

idealnih deležih razdeljeno lastnino in ko tudi sami odločajo o pogojih in rezultatih svojega dela.

Idejo o samoupravljanju bi kazalo teoretično še raziskovati, in to v kontekstu aktualnih procesov v svetu in spoznanj industrijske sociologije.

Nobenega dvoma ni, da koncept tržnega gospodarstva zahteva avtonomijo gospodarskih subjektov, torej mu samoupravljanje ustreza. Razlika med avtonomijo gospodarskih subjektov v kapitalizmu in avtonomijo gospodarskih subjektov v socializmu bi bila morda v tem, da bi podjetja v socialistični družbi morala težiti k popolnejši avtonomiji, kar pomeni doslednejšo eliminacijo parazitov, ki k rezultatom dela v podjetjih ničesar ne prispevajo – niti z vloženi delovnimi sredstvi in kapitalom, niti z delom, o marsičem pa odločajo.

Ključni parazit v jugoslovanskih podjetjih je državna birokracija. Dokler njena vloga v gospodarstvu ne bo v temeljih spremenjena, se samoupravljanje in tržno gospodarstvo ne bosta mogla ustrezno razviti.

2. Pravna in institucionalna neskladnost s tržnim gospodarstvom

Dopolnila k Ustavi SFRJ so sicer deklarativno usmerjena k tržnemu gospodarstvu in pomenijo velik obet za uresničitev večje avtonomije gospodarskih organizacij. Prinašajo tudi nove termine, ki so skladni s tržnim gospodarstvom. Kljub temu pa se bojim, da z ustavnimi dopolnili Rubikona kvazi državnoplanskega gospodarstva še vedno nismo preseгли.

Že prvi zakonski akti, s katerimi naj bi pričeli uresničevati gospodarsko reformo, slonijo na determinističnem in ne verjetnostnem modelu delovnih organizacij.

Regulativna, zaščitna in kontrolna funkcija države je še vedno uveljavljena, in to tam, kjer bi se morala uveljaviti avtonomija podjetij.

Vzemimo samo zunanjo trgovino. Z zunanjetrgovinsko dejavnostjo se v Jugoslaviji lahko ukvarja samo organizacija, ki poleg priglasitve svoje dejavnosti na registrskem sodišču pridobi tudi soglasje Zveznega sekretariata za zunanjo trgovino. Postopki za soglasja so doslej trajali od enega do dveh let. Ali ne bi bilo dovolj, da bi vsak, ki želi opravljati zunanjetrgovinsko dejavnost, dokazal, da za to izpolnjuje pogoje, kar na registrskem sodišču?

Še vedno ohranjene administrativne postopke pri izvoznih in uvoznih poslih, kot so obvezne podrobne in natančno specificirane prijave poslov, razna soglasja, dovoljenja, carinske deklaracije in podobno je težko povezati s tržnim gospodarstvom. Tudi zakonske rešitve o možnostih inozemskih partnerjev pri vlaganju sredstev v jugoslovanska podjetja ter tudi višje oblike gospodarskega sodelovanja slonijo na domnevi, da mora država vse tovrstne aranžmane v podrobnostih spremljati in nadzirati.

Pa ne gre le za gospodarske odnose z inozemstvom. Tudi na vseh drugih področjih še ni opuščena vseobsežna usmerjevalna in nadzorna vloga države. Vzemimo obvezne statistične preglede in poročila z vseh področij, ki jih morajo izpolnjevati gospodarske organizacije, ali pa obvezna poročila in obračune za Službo družbenega knjigovodstva, za Samoupravne interesne skupnosti, za družbenopolitične skupnosti in druge, kar vse bolj ilustrira koncept državno-planskega, ne pa tržnega gospodarstva.

V zakonih je še vedno opredeljena nadzorna vloga družbenopolitične skupnosti od občine, republike in federacije, ki ne ustreza tržnemu gospodarstvu. Usmerjevalna zaščitniška in nadzorna funkcija družbenopolitične skupnosti je še vedno

zelo poudarjena pri usmerjanju in nadziranju finančnih tokov ter pri nenehnem spreminjanju knjigovodskih evidenc. Pri tem se ne kaže le hipertrofirana vloga države, temveč tudi njena vse večja nemoč, ker sama neprenehoma dovoljuje izjeme v sistemu, in tudi zato, ker gospodarski subjekti v vse večjem obsegu iščejo luknje v takšni zakonodaji. Pri tem ne gre zanemariti dejstva, da obsežen usmerjevalni in nadzorni aparat, ki nadzira finančno in knjigovodsko poslovanje podjetij in po obsegu nima primere z nobeno od tržnih ekonomij, ni le drag, temveč postaja tudi vse bolj neučinkovit in tudi za odločanje na ravni družbenopolitičnih skupnosti nekoristen in nepotreben.

Tudi nadzorna vloga družbenopolitične skupnosti pri uveljavljanju samoupravljanja v podjetjih je še vedno prevelika. Družbeni pravobranilci samoupravljanja, Sodišča združenega dela in drugi organi ilustrirajo, da samoupravljanje še vedno razumemo kot od zunaj oktroiran sistem v podjetja. Pred kom naj v tržnem gospodarstvu vsi ti razvejani in številni organi varujejo samoupravljanje? Domneva, da se lahko kršijo samoupravne pravice zaposlenih, je utemeljena, vendar praksa ne potrjuje, da so imeli družbeni organi, ki skrbijo za varstvo samoupravljanja, srečno roko. Afere Agrokomerc, Feni, Lik Savinja in druge lepo ilustrirajo nemoč zakonitih organov pri varovanju samoupravnih pravic zaposlenih.

Vse kaže, da institucionalnih rešitev, ki v temeljih ne ustrezajo tržnemu gospodarstvu, še ne moremo ali ne znamo spremeniti. Torej: namesto neustrezne in še vedno močno poudarjene nadzorne funkcije družbenopolitične skupnosti na področju gospodarstva bi kazalo razviti tiste njene funkcije, brez katerih tržno gospodarstvo ne more funkcionirati, ali pa v primerih, ko so posledice odločitev gospodarskih subjektov lahko škodljive za širšo družbeno skupnost. V tem smislu bi kazalo razviti zlasti tiste funkcije države, ki ustrezajo tržnemu gospodarstvu, kot je reševanje ekoloških problemov in urejanje prostora, načrtovanje in zagotavljanje finančnih sredstev za vzpostavitev infrastrukturnih možnosti za razvoj gospodarstva, preprečevanje monopolov, zagotavljanje enakopravnosti vseh gospodarskih subjektov itd.

Tudi zakonodaja na področju delovnih razmerij še ni prilagojena tržnemu gospodarstvu. Čeprav osnutek zakona o podjetjih obeta nekaj dobrih rešitev pri organiziranju in ustanavljanju podjetij, bodo sedanje ekonomske določbe na področju delovnih razmerij zavrele proces prestrukturiranja gospodarstva, če nekaterih v temeljih ne bomo spremenili.

Naj opozorim le na dve zakonski področji, ki terjata temeljit razmislek.

Najprej na prenehanje delovnega razmerja. V sedanji zakonodaji delavcem delovno razmerje po zakonu ne more prenehati, pa četudi OZD nima možnosti, da bi vsem zaposlenim organizirala delo in jih tudi ne more zaposliti v drugi OZD. Po sedanji zakonodaji se OZD lahko prestrukturira le tako, da gre v stečaj. Postopna sanacija s prestrukturiranjem po posameznih dejavnostih z vidika obstoječega zakona o delovnih razmerjih ni možna. Stečaj v gospodarskih organizacijah pa praktično tudi ni izvedljiv, ker zakonsko še niso urejena lastninska razmerja in tudi ne možnosti za zagotavljanje socialne varnosti zaposlenim v podjetjih, ki so šla v stečaj. Kako torej prestrukturirati gospodarstvo na podlagi kriterijev trga? Zahateve, da je treba poklicati na odgovornost poslovodne organe v tistih organizacijah, ki slabo poslušajo ali pa imajo tehnološke viške zaposlenih in drugih razlogov, problem v ničemer ne rešujejo.

Pri delitvi osebnih dohodkov zakonodaja še vedno izhaja iz napačne domneve, da je možno delo in delovne naloge individualno meriti in ugotavljati ter da je možno v samoupravnih splošnih aktih v gospodarskih organizacijah vse to objekti-

vizirati. Ta iluzija je gospodarskim organizacijam in družbi že povzročila veliko glavobolov, vendar se v zakonodaji te določbe še vedno ohranjajo.

Ureditev delitve osebnih dohodkov v pogojih tržnega gospodarstva mora upoštevati dva temeljna kriterija, ki določata višino sredstev za osebni dohodek posameznika, in sicer:

- a) ceno njegove delovne sile – delovne sposobnosti ter
- b) delež iz dobička podjetja, namenjen za osebne dohodke.⁶

Ideja o osebnih dohodkih iz dveh delov se sicer uveljavlja, vendar še vedno ne upošteva, da je osebni dohodek kot plačilo za delavčevo delovno sposobnost za podjetje strošek in da se šele delež osebnega dohodka iz dobička generira iz ustvarjenega dohodka, torej iz rezultatov, ki jih je podjetje doseglo s prodajo svojih proizvodov in storitev kot skupni rezultat dela. Delitev osebnih dohodkov v podjetjih na podlagi rezultatov dela je torej možna šele takrat, kadar je ustvarjen dobiček kot končni ekonomski učinek. Seveda so pa zaposleni upravičeni do osnovnega osebnega dohodka, in to ne glede na ustvarjeni dobiček. V tržnih gospodarstvih ima izplačilo osnovnih osebnih dohodkov prednost pred izplačili vseh drugih obveznosti.

S takšnim sistemom delitve osebnih dohodkov bi šele ustvarili možnosti za to, da bi lahko primerjali uspešnost poslovanja posameznih podjetij.

3. Neopredeljena vloga poslovnega vodstva

Poslovno vodstvo opravlja v tržnem gospodarstvu posebno profesionalno vlogo, brez katere obstoj tržnega gospodarstva ni možen. V vseh tržnih gospodarstvih se poslovno vodstvo lahko pojavlja v dveh osnovnih pozicijah:

- a) poslovno vodstvo ni lastnik sredstev za proizvodnjo,
- b) poslovno vodstvo je lastnik ali solastnik sredstev za proizvodnjo.

Ne glede na razlike in posebnosti v položaju poslovnega vodstva v različnih tržnih gospodarstvih in ne glede na njegov lastniški položaj empirične raziskave potrjujejo, da ima uspešno poslovno vodstvo posebno profesionalno vlogo, da pomeni visoko stopnjo identifikacije s cilji podjetja, da ima določene psihofizične sposobnosti in ustrezno strokovno znanje. Njegova naloga je predvsem ustrezno predelovanje in posredovanje informacij, ki so za obstoj in razvoj podjetja relevantne. Uspešnost poslovnega vodstva je v prvi vrsti odvisna od tega, ali se ustrezno odziva na informacije iz okolja in ali te informacije ustrezno selekcioniira, predela in posreduje po organizacijski strukturi. Poslovno vodstvo je torej – v smislu kibernetičnega modela – krmilni sistem. Da bi lahko opravljalo vlogo krmilca v sistemu, mora razviti vrsto specializiranih funkcij, ki jih zahteva specifična predelava informacij, kot so: komercialna, razvojno-tehnična, proizvodna, finančna, kadrovska funkcija itd.

Za obstoj in razvoj slehernega podjetja je ključnega pomena uravnotežen proces menjave dela z okoljem. Output, izražen s celoto vseh virov, ki jih okolje sprejema in je zanje pripravljeno kaj plačati, mora biti enak ali večji od inputa. Zagotavljanje in ohranjanje tega ravnotežja je najpomembnejša naloga poslovnega vodstva. Podjetje seveda ne teži le k mehaničnemu ravnotežju, temveč se mora razvijati, kar pa mu omogoča le načelo dinamičnega ravnotežja. Zagotavljanje

⁶ Zvonimir Tanko: Raspedela – diagnoza jugoslovenskoga samoupravnog odnosa proizvodnje, Delavska enotnost, Ljubljana 1988.

dinamičnega ravnotežja podjetij v tržnem gospodarstvu lahko zagotavlja le uspešno poslovno vodstvo. V majhnih zasebnih ali družinskih podjetjih se pri poslovnem vodstvu navadno kažejo težnje po ohranjanju mehaničnega ravnotežja. Pri srednjih in večjih podjetjih ne glede na tip lastništva se največkrat kažejo tendence po dinamičnem ravnotežju. To pomeni, da so takšna podjetja praviloma razvojno usmerjena.

Kakšno vlogo imajo poslovodni organi v jugoslovanskih podjetjih? To je tema, ki je bila v vsem dosedanem povojnem razvoju med tabu temami. Predloge za ustrezno opredelitev vloge poslovodnih organov so politična vodstva večinoma zavračala kot tehnokratske in nesamoupravne. Takšno obnašanje političnih vodstev sicer ni povzročilo, da se poslovna vodstva ne bi oblikovala, vendar je povzročilo vsaj dve negativni posledici, in sicer: poslovno vodstvo je delovalo pretežno nelegitimno, kar pomeni, da se je krepil njegov neformalen in nelegitimen vpliv. To je pospeševalo njegovo neodgovornost. Zaradi nelegitimnosti poslovnega vodstva se je pospeševala tudi negativna selekcija pri izboru ljudi zanj. Nelegitimnost poslovnega vodstva se je kazala v tem, da po formalnem modelu skoraj o ničemer ni moglo odločati, v resnici pa poslovno vodstvo mora odločati, to je njegova temeljna funkcija, sicer ne more opravljati svoje vloge. Če torej po formalnem modelu ni smelo odločati, po dejanskem položaju pa je odločati moralo, da bi sploh lahko bilo poslovno vodstvo, mu je preostala le še možnost nelegitimnega in s tem neodgovornega obnašanja.

V praksi se je tudi pokazalo, da je bila možnost, da bi se poslovno vodstvo osamosvojilo kot posebna družbena struktura v smislu tehnokracije, zelo majhna. Mnogo bolj izražene so bile disfunkcije, da je poslovno vodstvo ostalo kot privesek državni birokraciji ali pa je izrabilo prostor za samovoljo in špekulacije, kar mu je omogočala njegova neopredeljena vloga. Zakonodaja sicer določa pristojnosti in odgovornosti poslovodnih organov in delavcev s posebnimi pooblastili in odgovornostmi, vendar le-te niso v skladu z njihovo dejansko vlogo in dejanskim vplivom. Nedorečenost funkcije poslovodnega organa je še vedno ena najbolj konfuznih določb naše zakonodaje. Nedorečenost je po vsej verjetnosti povezana z napačno domnevo, da je možno podjetja upravljati brez poslovnega vodstva. Ta ideja, čeprav ne v tako skrajni obliki, se je prenašala tudi na raven družbenopolitičnih skupnosti. Upravljalске elite na vseh ravneh so postale bolj ali manj nelegitimne, s tem pa tudi neodgovorne. Formalni model ne upošteva dejanskega stanja v strukturi moči in vpliva, temveč ga – prav narobe – prikriva. Poslovodni organi v gospodarskih organizacijah so po svojem družbenoekonomskem položaju in po svojih interesih formalno izenačeni z vsemi zaposlenimi. Če pa empirično primerjamo interes poslovodnih delavcev z interesi delavcev v neposredni proizvodnji, vidimo, da se razlike ne pojavljajo le zaradi specifičnih vlog, ki jih eni in drugi opravljajo v procesu dela, temveč zlasti zaradi specifičnih vlog, ki jih imajo v procesu odločanja. Poslovodni organi ne morejo uspešno opravljati svoje vloge, če niso do visoke stopnje integrirani v organizacijo ter interesno identificirani s cilji organizacije. Stopnja identifikacije zaposlenih s cilji organizacije je različna, vendar izražajo delavci na bolj zahtevnih delovnih mestih in delavci z daljšim stažem v podjetju večjo stopnjo identifikacije s potrebami in cilji organizacije.⁷

Poleg napačnih izhodišč formalnega modela glede izenačenosti zaposlenih s cilji organizacije, stopnjo njihovega vpliva in moči pri oblikovanju in uresničeva-

⁷ Janez Prašnikar: Jugoslovanska OZD v luči teoretičnih spoznanj in njenega obnašanja v praksi, Raziskovalna skupnost SRS, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča, Ljubljana 1982.

nju ciljev organizacije je ključni vzrok za neopredeljeno vlogo poslovnih organov po vsej verjetnosti tudi nenehno nihanje med tržnim gospodarstvom in državno-planskim gospodarstvom.

Ker formalni model ne določa, da bi poslovodni organi sprejemali odločitve, je razumljivo, da jim tudi odgovornosti za sprejete odločitve ne nalaga. Materialna in disciplinska odgovornost poslovnih organov pa se ne razlikuje od odgovornosti drugih zaposlenih. Pri poslovnih organih se je doslej v praksi uveljavljala predvsem politična odgovornost, ki so jo sankcionirala vodstva na ravni družbenopolitične skupnosti ali na ravni vodstev družbenopolitičnih organizacij. Sankcioniranje politične odgovornosti pri poslovnih organih ni bilo v korelaciji z odgovornostjo za uspešno ali neuspešno vodenje gospodarske organizacije. Politična odgovornost je bila sankcionirana predvsem takrat, kadar so se med poslovnimi organi ter vodstvi družbenopolitične skupnosti pojavile razlike v interesih, vrednotah in ciljih.

Pri opredeljevanju vloge poslovnih organov se s predlogi sprememb zakonodaje nakazujejo nekatere rešitve, ki dajejo poslovnim organom več pooblastil pri odločanju,⁸ s tem pa terjajo tudi njihovo večjo odgovornost, kar je gotovo pozitivno. Bojim pa se, da vloga poslovnih organov v smislu poslovnih vodstev v podjetjih, ki poslujejo v tržnem gospodarstvu, še vedno ni prav razumljena.

V čem je zadruga? Na eni strani se poslovnim organom pripisuje vloga državnih uradnikov, kar pomeni, da morajo v prvi vrsti varovati interese družbenopolitične skupnosti. Takšna vloga poslovnih organov je gotovo utemeljena z močnimi koreninami državno-planskega gospodarstva, ki so se v Jugoslaviji ohranile. Na drugi strani se poslovnim organom pripisuje vloga koordinatorja interesov zaposlenih v podjetju, kar izhaja iz domneve, da so interesi zaposlenih, interesi podjetij in interesi družbenopolitične skupnosti identični, le da jih nekdo pravilno usklajuje. Obe domnevi o vlogi poslovnih organov ne ustrezata jugoslovanski stvarnosti in tudi ne stvarnosti kateregakoli tržnega gospodarstva. V tržnem gospodarstvu se ni možno izogniti interesni polarizaciji akterjev, ki stopajo v menjalni proces.

S stališča temeljnih družbenoekonomskih ali sistemskih razmerij lahko v tržnem gospodarstvu empirično identificiramo potrebe in interese naslednjih akterjev, ki se oblikujejo na podlagi razdeljenih vlog:

- a) potrebe in interesi zaposlenih,
- b) potrebe in interesi lastnikov sredstev za proizvodnjo,
- c) potrebe in interesi poslovnih vodstev.

Kakšne so temeljne potrebe in interesi zaposlenih, ki niso lastniki ali solastniki sredstev za proizvodnjo? Njihove potrebe in interesi so, da bi svojo delovno silo – delovno sposobnost prodali po čim višji ceni. Kako močno in trajno delujejo ti interesi, ne kažejo le mnenjske raziskave, temveč in še zlasti delavski štrajki in druge oblike organiziranih aktivnosti sindikatov v vseh tržnih ekonomijah. Zaposleni v »združenem delu« v Jugoslaviji se obnašajo podobno kot zaposleni v državah s tržno ekonomijo – s to razliko, da nimajo organiziranih avtonomnih sindikatov. Če se morajo delavci resnično sami odločiti, ali naj dajo prednost večjim osebnim dohodkom ali večji akumulaciji, je njihova odločitev vedno na strani

⁸ Osnutek zakona o podjetjih določa, da ima poslovodni organ zlasti naslednje naloge: predlaga poslovno politiko in strategijo razvoja, predlaga plan in program dela in sprejema ukrepe za njihovo izvajanje, izvaja sklepe delavskega sveta in delavcev, ki so jih ti sprejeli z osebnim izjavljanjem, predlaga organizacijo podjetja ter imenovanje delavcev s osebnimi pooblastili in odgovornostmi, odloča o razporejanju delavcev na določena dela in naloge. (Osnutek zakona je ZIS sprejel na seji 16. 10. 1988 in ga posredoval skupščini SFRJ.)

večjih osebnih dohodkov. Sedanji formalni model upravljanja ni upošteval dejanskih potreb in interesov zaposlenih.

Potrebe in interesi lastnikov sredstev za proizvodnjo so v tem, da bi na podlagi svojega vložka (materialna sredstva – objekti, oprema, orodje, now-haw, denarna sredstva) dobili čim večji dobiček. To se ne kaže le neposredno, ko privatni lastniki ali delničarji stalno iščejo možnosti, kako potegniti iz vloženi sredstev kar največji dobiček, temveč se isti pojav kaže tudi v posredni obliki, ko država kot lastnik ali solastnik podjetij počne isto. Kdo je torej lastnik sredstev za proizvodnjo v združenem delu pri nas? Empirično je dokazano, da se zaposleni ne obnašajo kot lastnik; družbenopolitična skupnost je bila v resnici lastnik, vendar pa mehanizmov za zaščito svoje lastnine ni razvila. Kaj ji je preostalo? Svoje potrebe in interese je morala zadovoljiti, zato je posredno neprenehoma in pretirano zajemala sredstva v podjetjih.

Kakšne naj bi bile potrebe in interesi poslovnih vodstev? Njihove potrebe in interesi so najbližje potrebam in interesom podjetja. Potrebe in interesi podjetja kot sociotehničnega sistema so v prvi vrsti potrebe po obstoju in potrebe po razvoju. V industrijsko razvitih državah je že dolgo znano, da samo kratkoročna maksimizacija profita, kar je interes lastnikov, ne zagotavlja dolgoročne stabilnosti podjetja. Empirično je tudi dokazano, da visoki osebni dohodki in visoka stopnja zadovoljstva še niso zagotovilo za dolgoročno stabilnost podjetja. Temeljni interes podjetja in s tem poslovnega vodstva je vspostaviti dinamično ravnotežje v podjetju. To je v prvi vrsti strokovno zahtevna naloga, ki pa mora upoštevati tako potrebe in interese zaposlenih po čim višjih osebnih dohodkih, možnostih napredovanja in strokovnega usposabljanja itd., kakor tudi potrebe in interese lastnikov sredstev za proizvodnjo, ki želijo iz svojega vložka kratkoročno ustvariti čim večji dobiček.

Potrebe in interesi zaposlenih ter potrebe in interesi lastnikov sredstev so protislovni in jih v teoriji obravnavajo kot nasprotje med delom in kapitalom. Domneva, da bomo v Jugoslaviji z zakonom o združenem delu to nasprotje odpravili, se ni uresničilo.⁹ Nasprotje med lastniki delovne sile in lastniki sredstev za proizvodnjo je možno odpraviti le takrat, kadar so lastniki delovne sile – delavci, lastniki sredstev za proizvodnjo in poslovno vodstvo ene in iste osebe. Takšen položaj pa je možen samo pod pogojem, da ljudje sami delajo s svojimi privatnimi sredstvi in jih tudi sami upravljajo. V tem primeru vsaj teoretsko lahko govorimo o *samoupravljanju* v podjetju. Kadar so lastniki delovne sile – delavci, lastniki sredstev za proizvodnjo – vlagatelji in poslovno vodstvo različne osebe, pa lahko govorimo o *soupravljanju*.

Management – poslovodni – organi imajo v soupravljanju pomembno mesto pri odpravljanju nasprotja med interesi zaposlenih ter interesi lastnikov sredstev, saj opravljajo avtonomno strokovno – profesionalno vlogo. Visoka stopnja identifikacije njihovih potreb in interesov s potrebami in interesi podjetij zagotavlja, da svojo vlogo lahko uresničijo. To je najlažje doseči tako, da je materialni položaj, družbeni status in ugled poslovnega vodstva v celoti odvisen od stabilnosti in uspešnosti podjetja. Prehod našega gospodarstva v tržno gospodarstvo brez ustrezne vloge poslovnega vodstva ne bo možen.

⁹ Edvard Kardelj: »Rešitve, ki jih prinaša zakon, omogočajo razreševanje enega od temeljnih protislovij sodobne socialistične prakse, ki se izraža v odnosu med delavcem kot nosilcem delovne sile in živega dela na delovnem mestu z ene strani in nosilcem ekonomske in politične oblasti nad družbenim kapitalom«. (Suština društvene svojine i dalji razvoj socialističkih samoupravnih odnosa – Samoupravljanje št. 6. Beograd 1976.)

BORIS MAJER

Razmišljanje o drugačni Zvezi komunistov

UVOD

Zveza komunistov danes ne more ostati integracijska sila naše družbe na starih osnovah in z metodami, ki jih je čas pretekkel. Takšna tudi ne more biti združevalna sila, ki spodbuja demokratični socializem prihodnjega stoletja. Če tega zveza komunistov ne bo dojela danes, utegne postati jutri prepozno. To dokazujejo tudi težnje po osamosvojitvi od zveze komunistov, ki so prisotne v znatnem delu današnje mlade generacije. V zvezi komunistov, kakršna je danes, vidijo v največjem delu le še organizacijo svojih očetov in dedov, in kakršna je, menijo, da bolj pripada preteklosti.

To dokazujejo tudi vse očitnejše težnje po političnem pluralizmu, ki so zvezo komunistov presenetile in jo našle tako rekoč nepripravljeno. Zato si ZK v njem zaenkrat tudi še ni znala poiskati in si zagotoviti tistega mesta in vloge, ki ji zgodovinsko pripada. Tako tudi ni mogla dati tem težnjam po svoji najboljši demokratični tradiciji smeri in vsebine in jih ustvarjalno vključiti v skupna prizadevanja naše družbe za inavguracijo in udejanjenje razvite samoupravne socialistične demokracije prihodnosti.

Menim, da bi zveza komunistov v teh težnjah ne smela gledati konkurence, še posebno ne konkurence svojemu nekdanjemu in tudi še v precejšnji meri sedanjemu monopolnemu položaju v družbi. Nanje bi morala gledati kot na komplementarne tokove, v katere bi se tudi po svojih članih in močeh sama vključevala, in kar bi ustrezalo njeni novi integrativni vlogi in dejstvu, da si prizadeva, da ne bi delovala več kot »posebna stranka«, temveč kot integralni del celotne družbene stvarnosti.

Prav tako menim, da za našo družbo ne bi bilo smotno, ne napredno in ne zgodovinsko upravičeno obnavljati modela starih klasičnih političnih strank in s tem tudi njihovega boja za oblast. Prepričan sem, da bi nas to vrnilo k starim, jalovim strankarskim razprtijam, za katere vemo, da v preteklosti niso dale nikakršnih pozitivnih rezultatov. Še več: obnavljanje omenjenega modela bi po naravi stvari same sililo zvezo komunistov, da se organizira in da deluje kot klasična politična stranka v boju za politično oblast in s tem za obnavljanje oblastniškega položaja v družbi, ki se mu sicer želi kot zgodovinsko preseženemu odpovedati.

STRANKARSKI ALI NESTRANKARSKI SKUPŠČINSKI SISTEM

Pri oceni večstrankarskega parlamentarnega političnega sistema je, po mojem mnenju, potrebno razlikovati dvoje: boj političnih strank, ki zastopajo interese

posameznih družbenih razredov in slojev za osvojitve politične oblasti, ki stranki omogoča prerazdelitev družbene moči in ustvarjenega nacionalnega dohodka v interesu razreda ali sloja, ki ga politično zastopa – kar je konservativna stran tega sistema, ki v bistvu ovekoveča obstoj razredov, nasprotujočih si razrednih interesov, in tega izvirajoči razredni boj, preoblečen v političnega, kot večno naravno danost. In drugo – napredno stran tega sistema, ki daje možnost konkurence različnih družbenih programov, ekonomskih, socialnih, političnih, kulturnih in drugih, s katerimi nastopajo posamezne stranke, in kar hkrati ponuja možnost izbire med njimi po načelu večinske odločitve z neposrednimi volitvami.

Zgodovinske zmote, ki je po mojem mnenju eden pglavitnih vzrokov dosedanjega neuspeha, pa tudi same krize zgodnjih socializmov, ne smemo ponoviti. Ni namreč nobenega razloga, da ne bi mogli svobodnega formiranja različnih razvojnih družbenih programov, konkurence med njimi in svobodne izbire na neposrednih volitvah vključiti v sistem t. i. nestranskarsko delujoče vladavine skupščinskega sistema. V možnosti demokratične izbire različnih družbenih programov brez diktata ene same stranke in brez nepotrebne strankarskega boja za oblast (v katerem se nekoristno izčrpava velik del ustvarjalne politične energije) vidim pglavitno prednost nestranskarskega skupščinskega sistema – tako pred enostranskarskimi kot tudi pred večstranskarskimi političnimi sistemi.

Bistvo reforme političnega sistema v smislu nestranskarske skupščinske vladavine bi moralo biti po mojem v tem, da bodo imeli vsi državljani – tako posamezniki kot skupine – ustavno zagotovljeno pravico do iniciative in agitacije za različne družbene programe, vključno s pravico do svobodnega političnega združevanja na podlagi takšnih programov. To bi jim omogočilo ustrezno politično težo in vpliv v pristojnih skupščinskih organih in v sami skupščini. Hkrati to ne bi pomenilo klasične politične stranke niti frakcije znotraj posameznih strank, temveč dinamične in fleksibilne oblike svobodnega interesnega združevanja državljanov za uresničevanje alternativnih programov in njihovo demokratično konkurenco. Kateremu izmed teh programov bi bilo treba dati prednost, bi odločalo tajno glasovanje v skupščini, kadar pa bi šlo za pomembnejše in dolgoročneje odločitve, bi bilo treba izvesti referendum, ki bi moral postati v sistemu nestranskarske skupščinske vladavine redna in normalna oblike neposrednega demokratičnega odločanja občanov.

Prednost tako delujočega nestranskarskega pred večstranskarskim političnim sistemom vidim tudi v tem, da se volilci lahko neposredno odločajo o vsakem predloženem programu posebej, ne pa – kot v večstranskarskem sistemu – o celotnem programskem »paketu« političnih strank, o katerem odločajo skoraj izključno njihova vodstva, medtem ko ima volivec na izbiro le to, da sprejme ali pa odkloni ves programski paket v celoti, čeprav bi morda želel določene programske točke podpreti, druge pa zavrniti. Zato menim, da razvit demokratični sistem nestranskarske skupščinske vladavine, od katerega pa smo danes seveda še daleč, zagotavlja vsaj enake, dejansko pa še mnogo širše možnosti za neposredno demokratično odločanje občanov o skupnih in javnih zadevah, v primerjavi s tistimi, ki jih ponuja dejanska praksa v sodobnih, tudi visoko razvitih večstranskarskih političnih sistemih. Glede tega bi spomnil samo na usodo majhnih strank, ki v senci velikih, kakršni sta na primer v Angliji konservativna ali laburistična, ali v ZDA republikanska ali demokratska, ki razpolagajo z velikanskim kapitalom, družbeno močjo in volilno mašinerijo, zelo težko uveljavijo svoje programe in pobude.

Menim, da je prav nestranskarski sistem skupščinske vladavine, ki pa ga je treba, kot rečeno, šele demokratično razviti in uveljaviti – nadvse pomembna

zgodovinska pridobitev našega dosedanjega družbenega razvoja – in to ne glede na krizo, v kateri smo. Nepremišljeno in zgodovinsko neupravičeno bi bilo vreči vse to v staro šaro in se vrniti k starim političnim modelom – bodisi enostrankarskim, bodisi večstrankarskim.

Vzroki, zaradi katerih smo v današnji krizi, so znani. Zato je tudi izhod iz nje, v to sem globoko prepričan, iskati prav v doslednem, radikalnem in demokratičnem razvitju sistema samoupravne socialistične demokracije, katerega bistveni del je tudi razvoj nestranskega skupščinskega sistema.

V zvezi s tem se zastavlja tudi povsem konkretno – in zdi se mi pomembno vprašanje, namreč, kako gledati na nastajanje novih neodvisnih političnih subjektov, kot so npr. nova usmeritev zveze socialistične mladine, alternativna gibanja, kmečka zveza, zveza kmečke mladine, zveze razumnikov, socialdemokratska zveza, odbor za zaščito človekovih pravic itd.? Ali je treba videti v njih začetno fazo nastajanja večstranskega političnega sistema, ki naj bi ga na temelju vsenarodnega referenduma uvedla in potrdila nova ustava, ali pa je treba videti v njih nastajanje novih oblik svobodnega demokratičnega združevanja občanov, v skladu z doseženo stopnjo demokratizacije v naši družbi in na temelju novih idej in programov, ki pomenijo alternativo tako konkretni politiki zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij kot tudi tekoči ekonomski, socialni, kulturni, tehnološki, znanstveno-raziskovalni, ekološki in drugim politikam državnih institucij, skupščin, njihovih organov in izvršilnih teles.

Sodim, da vsebujejo elemente obojega: tako teženj po obnavljanju večstranskega političnega sistema (ki se danes že javno deklarira in brani), kot tudi teženj po nastajanju novih demokratičnih oblik političnega združevanja na osnovi alternativnih idej in programov. Značilno – in novo – pri tem je zlasti to, da sodelujejo v njih tako nekomunisti kot komunisti, kar pa je nezdržljivo tako s klasičnim pojmovanjem partije (ta bi morala, mimogrede povedano, take svoje člane izključiti iz svojih vrst), kot tudi s klasičnim pojmovanjem političnih strank v večstranskem političnem sistemu (ki prav tako zahtevajo od svojih članov poslušnost in disciplino v izvajanju sklepov strankinih central). Sodim, da pomeni nastajanje novih političnih subjektov v naši družbi velik izziv zvezi komunistov, še posebej pa socialistični zvezi delovnega ljudstva.

Pri vsem tem pa je in ostaja SZDL nepogrešljiv institucionalni politični okvir in najširši demokratični politični prostor za konkurenco in verifikacijo, za oblikovanje in promocijo idej, zamisli, pobud in programov, ki jih bodisi posamezniki, bodisi politično ali interesno organizirane skupine občanov ali družbenopolitične organizacije predlagajo v pretres in obravnavo.

Socialistična zveza je izraz najširšega zgodovinsko nastalega nacionalnega in splošno družbenega konsenza o socializmu in samoupravljanju kot ustavni podlagi celotne naše družbene ureditve in vsega nadaljnjega družbenega razvoja. V tem smislu ima socialistična zveza značaj ustavnega loka sodobne zahodno-evropske parlamentarne demokracije, ki prav tako sloni na splošno družbenem konsenzu, ki ga spoštujejo vse legalne politične stranke t. i. ustavnega loka, ki priznavajo obstoječo ustavno ureditev kot podlago in okvir za svoje politično delovanje. Razlika je v vsebini družbenega konsenza (ki je v sodobnih zahodno-evropskih parlamentarnih demokracijah seveda drugačna od našega, ki ima za osnovo socializem in samoupravljanje), ne pa v sami ideji ustavnega loka kot temelja vsake pravne države in demokratične civilne družbe – ne glede na lastninske in družbenoekonomske odnose. Prav v naši družbi že obstoječa vloga socialistične zveze kot najširšega ustavno opredeljenega prostora za demokratično soočanje, konkurenco

in promocijo družbenih programov, kot specifična samoupravno socialistična forma »ustavnega loka« spodbija trditev, da je večstrankarski politični sistem, kakršnega pozna sodobna meščanska parlamentarna demokracija, edina možna oblika demokracije sploh in da je kakršnakoli nestransarska samoupravno socialistična demokracija – ne glede na svoje modalitete – zgolj ideološka fasada političnega monopola ene same vladajoče komunistične stranke, v našem primeru zveze komunistov. Menim, da intenzivna prizadevanja celotne naše družbe, še posebej pa same zveze komunistov za radikalno demokratično reformo celotnega gospodarskega in političnega življenja, nikakor ne opravičujejo takšnega sklepa. Nazadnje to dokazuje vznikanje in vse bolj neovirano uveljavljanje najrazličnejših političnih iniciativ, s katerimi nastopajo tako posamezniki kot organizirane skupine, celo takšne, ki se izrecno in javno postavljajo zunaj ustavnega loka samoupravne socialistične demokracije, kar pa je ne samo v nasprotju s sedaj še zmerom veljavno ustavo in družbenim konsenzom o samoupravljanju in socializmu, temveč tudi in celo v nasprotju s politično prakso sodobne parlamentarne demokracije, ki strogo spoštuje načelo ustavnosti kot podlago in okvir za politično delovanje vseh strank ustavnega loka.

OSEBNA SVOBODA, SVETOVNI NAZOR IN ZVEZA KOMUNISTOV

Svetovnonazorski filozofski pluralizem si je v naši družbi na mnogih področjih že pridobil domovinsko pravico. Tako na primer v znanosti, kulturi, umetnosti, filozofiji in publicistiki, v tisku, pa tudi v družbenopolitičnih organizacijah – v mladinski in socialistični zvezi pomeni že domala način življenja, kar pa še vedno ne velja tudi za zvezo komunistov. To stoji v nasprotju s političnim pluralizmom, ki si pri nas šele utira pot in je, gledano s stališča zveze komunistov, danes ena zelo velikih ovir za vstop prihajajočih mladih generacij v zvezo komunistov. Današnjemu mlademu človeku se zdi nesprejemljivo, če mora svojo opredelitev za socializem povezovati s podrejanjem takšni ali drugačni svetovnonazorski doktrini. To doživlja preprosto kot omejevanje svoje osebne svobode. Posledica tega je, da se mladi člani zveze komunistov, ko vstopijo vanjo, čutijo manj svobodne v razmišljanju, kot njihovi vrstniki, ki so ostali izven nje. To je prav nasprotno od položaja revolucionarnih generacij, ki so se pred desetletji z vstopom v komunistično partijo in z opredelitvijo za ateizem in marksizem, osvobodile svetovnonazorskega pritiska religije, cerkve in meščanske ideologije sploh. Ta si je namreč v tem času z nenehnim pritiskom ideoloških aparatov tako rekoč od rojstva do smrti prisvajala, prikrojevala in omejevala posamezniku njegovo svetovnonazorsko in intelektualno svobodo. Današnja zveza komunistov bi morala upoštevati to zgodovinsko izkušnjo in spremembo in ne bi smela v odnosu do svojih članov uporabljati intelektualne prisile, ki je bila značilna prav za tiste politične stranke in ideologije, proti katerim se je v imenu obrambe človekove svobode upravičeno borila. Samo če bo današnja zveza komunistov ponudila prihajajočim generacijam večjo svetovnonazorsko in intelektualno svobodo, večjo svobodo razmišljanja, neobremenjenega s karkršnimikoli vnaprejšnjimi dogmami, torej če bo lahko ponudila več, kot lahko ponudijo različne religije, cerkve in druge politične ideologije, bo znova postala sprejemljiva in privlačna za sodobne generacije in za sodobno zavest. To pa seveda ne pomeni, da se zveza komunistov odpoveduje marksizmu, mora pa pomeniti, da je potrebno marksizem podvreči konkurenci idej tudi znotraj same zveze komunistov, se pravi med marksisti samimi.

Izvirna Marxova misel sploh ni primerna filozofija za dogmatsko ideološko apologetiko, ki nasilno amputira revolucionarni kritični duh. Ta ostaja živ in ustvarjalen le v svobodnem kritičnem soočanju z drugimi miselnimi tokovi in vsakokratno družbeno prakso. Če je danes marksizem v znatnem delu sodobne zavesti izgubil svojo nekdanjo revolucionarno privlačnost in kritično provokativnost, tiči velik del vzroka prav v tem.

KRIZA IN ZVEZA KOMUNISTOV: TRI ALTERNATIVE

Ko danes razmišljamo o nujni reformi zveze komunistov kot enem od temeljnih pogojev za reformo gospodarskega in političnega sistema, ne moremo mimo vprašanja, ki ga radikalni kritiki naše družbe vse pogosteje zastavljajo: čemu sploh še zveza komunistov, ali ni zveza komunistov taka, kakršna je danes in kakršna bo po njihovem mnenju kljub takšnim in drugačnim kozmetičnim popravkom še dalje ostala, ravno največja ovira za izhod iz krize in prehod v moderno, demokratično, inovacijsko družbo 21. stoletja?

Takšna razmišljanja in takšne teze pri nas nedvomno obstajajo, izhajajo pa iz predpostavke, da tako socializem kot tudi samoupravljanje nista vzdržala preizkušnje zgodovinske prakse, kar naj bi potrjevala tako gospodarska in politična kriza naše družbe, kot tudi kriza socializma kot svetovnega procesa v celoti. Zato se tudi rešitev iz krize ne bi smela iskati v nikakršnem popravljanju, v nikakršni reformi obstoječega gospodarskega in političnega sistema in same zveze komunistov, marveč edinole v radikalni opustitvi same zasnove socializma – tudi tistega »po meri človeka« (ki naj bi bil – kolikor ni le naivna iluzija – zgolj nova ideološka manipulacija).

Ta *prva alternativa*, po kateri je že sam koncept socializma poglavitni vzrok krize, lahko kot opcija dobi podporo le pri najbolj konservativnih desno usmerjenih političnih strankah in gibanjih v svetu. Ne more pa je dobiti, razen mogoče za posamezne izdvojene teze, niti pri socialistih niti pri naprednem delu socialne demokracije, še manj pa v vrstah radikalne intelektualne levice, da ne govorimo o tistih množicah, tako v Jugoslaviji, kakor drugod po svetu, ki so kljub današnji krizi socializma kot svetovnega procesa še zmerom privržene zgodovinski ideji socializma in samoupravljanja v socializmu. Najmanj pa je ta alternativa sprejemljiva za jugoslovansko družbo, saj bi njeno uresničenje pomenilo vrnitev na raven predvojne Jugoslavije, z vsemi protislovji, ki jih je ta nosila v sebi, brez kakršnegakoli stvarnega jamstva, da bi obnova predvojne jugoslovanske družbene in politične ureditve mogla dati v današnjih razmerah boljše rezultate od tistih, ki so tudi pripeljali do zloma stare Jugoslavije.

Kolikor zagovorniki te opcije sploh računajo z ohranitvijo Jugoslavije kot skupne države jugoslovanskih narodov, pri tem pozabljajo, da doslej še nobena dosedanja meščanska politična stranka – bodisi srbska, hrvatska, slovenska, makedonska ali črnogorska itd. – ni (ne bi) imela zadostne združevalne moči, da bi lahko zagotovila obstoj in nadaljnji progresivni razvoj Jugoslavije kot skupne države jugoslovanskih narodov in narodnosti. Če pa že je, potem to nikoli ni bilo drugače kakor na centralistično-unitaristični osnovi, kar pa je danes, tako kot je bilo tudi v preteklosti, za večino jugoslovanskih narodov nesprejemljivo, še posebej, ker so si v času NOB in v povojnem obdobju priborili lastno državnost.

Druga alternativa, tej nasprotna, gradi sicer na izhodišču zgodovinskega izku-

stva in zgodovinske vloge Komunistične partije Jugoslavije, vendar pa s svojo zaverovanostjo v preteklost ni sposobna ponuditi takšnega razvojnega programa in s tem takšnega izhoda iz krize, ki bi bil na ravni sodobnih ekonomskih, političnih, znanstvenih rešitev in s tem tudi sodobnih demokratičnih procesov v sodobnem svetu. Namesto tega ponuja dokaj ceneni demagoški paternalistični populizem, ki protislovja lahko samo za kratek čas odloži, ne more pa jih razrešiti. Pledira za obnovo nekdanjega modela partije in na njenem monopolnem položaju zgrajenega političnega sistema, centralističnega in unitarističnega, ki zmanjšuje ali celo odpravlja dosedanje kompetence republik in avtonomnih pokrajin itd.

Uresničevanje te usmeritve bi nas vrglo daleč nazaj, tudi v odnosu do drugih socialističnih držav in sistemov (Gorbačov in Sovjetska zveza si z vsemi močni prizadevata zapustiti ta socialistična pota), obsodila bi nas na vse hujšo stagnacijo, na nekakšno slabo varianto romunizacije jugoslovanske družbe. Najmanj pa bi tako »prenovljena« zveza komunistov lahko postala nova združevalna sila jugoslovanske družbe. Najmanj naj bi tako »prenovljena« zveza komunistov lahko postala nova združevalna sila jugoslovanske družbe zunaj obstoječih nacionalnih, socialnih in drugih razvojnih dilem in nasprotij.

Nobena od obeh omenjenih usmeritev se ne pojavlja v docela čisti, politično do kraja artikulirani obliki, tako da se tendence, ki nosijo njune cilje, pojavljajo v različnih preoblikah in se, kar je simptomatično, skušajo uveljaviti predvsem z argumentom moči. Zgodovinska izkušnja in obstoječe stanje kažeta, da nobena od obeh tendenc ne more biti tista združevalna in mobilizacijska moč, ki bi lahko povezala vse jugoslovanske narode in narodnosti in združila vse socialne plasti in ustvarjalne sile naše družbe.

To se je jasno pokazalo tudi na nedavni 17. seji CK ZKJ, ki se je od njiju odločno distancirala. Nasproti njima se je opredelila za takšen izhod iz krize, ki dolgoročno gradi na radikalni reformi našega gospodarskega in političnega sistema, vključno z reformo same zveze komunistov, za usmeritev, ki bi jo označil kot *tretjo alternativo* ali tudi novo programsko koncepcijo.

ZVEZA KOMUNISTOV IN NOVA PROGRAMSKA KONCEPCIJA

Objektivne razlike med posameznimi deli Jugoslavije so danes tolikšne, da niso več mogoči enotni, za vse enako veljavni in učinkoviti obrazci delovanja.

Oblik in metod političnega delovanja ni mogoče mehanično prenašati iz enega okolja v drugo: kar je v enem še ali že uspešno, učinkovito ali napredno, v nekem drugem to še ni ali ni več. Kar je, na primer, možno, koristno in progresivno v Sloveniji, ne moremo avtomatično prenašati, na primer, na Kosovo, in še manj seveda obratno. To pa seveda ne pomeni, da ni mogoča in potrebna enotna, dolgoročna politična strategija zveze komunistov – takšna je brez dvoma prišla do izraza na 17. seji CK ZKJ – ki pa mora biti hkrati sposobna upoštevati in absorbirati tudi vso različnost gospodarskih, političnih, zgodovinskih, kulturnih, tehnoloških in vseh drugih pogojev, kar pa zagotovo terja mnogo večjo individualno iniciativo, ustvarjalnost in seveda tudi odgovornost slehernega posameznega komuniste in vsake posamezne organizacije zveze komunistov. Prav nerazumevanje in neupoštevanje različnosti teh pogojev nas često zapleta v nepotrebne jalove in škodljive prepire in konflikte, namesto da bi prav iz različnosti teh pogojev in v različnosti iz nje izhajajočih konkretnih političnih praks videli izziv tako za pretok pozitivnih in negativnih izkušenj, kot tudi za zdravo konkurenco med

njimi. To pa seveda velja tudi za zvezo komunistov na prehodu v prihodnje stoletje.

Današnja zveza komunistov je tako po svojem organizacijskem ustroju, po metodah svojega delovanja, po svoji vlogi v gospodarskem in političnem sistemu in ideologiji, še zmeraj zelo blizu modelu partije leninističnega tipa iz prvega obdobja po osvoboditvi. Z utrditvijo socialističnih družbenih odnosov, posebej pa še z uvedbo samoupravljanja, je ta model začel izgubljati svojo zgodovinsko upravičenost, kar je tudi privedlo do preobrazbe komunistične partije v zvezo komunistov. Ta naj bi se ločila od države, se odpovedala svojemu ideološkemu monopolu ter začela delovati kot avantgardna subjektivna sila znotraj samoupravnega političnega sistema. Vendar pa se zveza komunistov tudi po uvedbi samoupravljanja ni docela odrekla svojemu monopolnemu položaju in vlogi državne partije in se je zato le počasi osvobajala stare miselnosti, starih oblik in metod delovanja, podedovanih iz obdobja svojega ilegalnega obstoja, revolucije in iz prvega povojnega obdobja. Še več: mnoge oblike in metode njenega delovanja, ki so imele v preteklosti resnično revolucionarno, razredno, narodnoosvobodilno vsebino, so se začele spreminjati v okostenele ceremonialne forme, ki so postajale same sebi namen, ali pa so služile ohranjanju prav tiste monopolne pozicije posameznih partijskih in državnih struktur, ki naj bi jim preobrazba komunistične partije v zvezo komunistov spodnesla tla pod nogami. Posledica tega pa je bila, da je zveza komunistov usmerjala delovanje političnega in še posebej skupščinskega sistema predvsem prek vodilnih struktur. Tako ni delovala v zadostni meri znotraj sistema samega, »od spodaj navzgor«, kot idejna sila, ki v demokratičnem dialogu in v vzajemnem sodelovanju z nekomunisti v skupščinskih organih in političnih organizacijah išče najboljše možne poti in rešitve družbenih problemov in protislovij. Odkrito je treba povedati, da pretežni del komunistov, pa tudi vodstev ni bil pripravljen, ne usposobljen – pa tudi usposabljeni se ni hotel – za takšno vlogo in za takšen način delovanja. Raje kot to, se je še naprej oklepal odločanja v ožjih formalnih in neformalnih partijskih okoljih in lobijih. Tako je zveza komunistov sicer še ohranjala monopolno pozicijo in moč v forumih – ta se je s poglobljanjem krize začela tudi vse bolj krhati – hkrati pa je začela vse bolj izgubljati vpliv in moč v javnosti, v strokovnih in znanstvenih društvih, v tisku, v kulturi, skratka povsod tam, kjer sta vpliv in moč odvisna od prepričljivosti in moči novih idej, osebnega ugleda, argumentov in nenazadnje tudi individualne odgovornosti za svoja stališča. Dokler je bila gospodarska, socialna in politična kriza še daleč, je zveza komunistov še lahko ohranjala ta svoj status quo; ko pa je začela kriza vse močnejše kazati svoje zobe, zveza komunistov ni bila sposobna vedno ponuditi prepričljivega in predvsem uspešnega programa, ki bi povrnil vero v samoupravno socialistično perspektivo. Ker ni zmogla novih idej, ali pa jih je zmogla premalo, so se v nastalem praznem prostoru začele uveljavljati ideje in programi, posamezniki, skupine in gibanja ter zahteve, da se neodvisno od zveze komunistov najdejo odgovori in programi za rešitev iz krize, drugačni, kot jih je dotlej ponujala ZK. Znašla se je nepripravljena pred tem izzivom, ki je vseboval vrsto zanimivih, produktivnih in inovativnih idej in predlogov.

Seveda pa je bilo in je v vsem tem vrenju tudi veliko iluzij, prehitevanja stvarnih možnosti, nacionalističnih emocij, nezrelega politikantskega manipuliranja, tudi vsakovrstnih leadrskih ambicij, vendar brez prepričljivega pozitivnega programa. Očitno v strahu pred novim, neznanim, nepreizkušenim in nepričakovanim zveza komunistov ni znala ali ni zmogla ujeti tega pozitivnega vetra v svoja jadra in podpreti tisto, kar je bilo in je v vsem tem vrenju resnično inovativnega,

tvornega in programatskega. In kar je druga stran tega istega procesa: prav tako se često mnogi komunisti, tudi odgovorni med njimi, niso bili sposobni – v strahu pred očitki dogmatizma, stalinizma, konservativizma in kar je še podobnih strašil – upreti javno, s prepričljivo besedo, v argumentirani javni razpravi in v javnem nastopu tistemu, kar je v vsem tem očitno nesocialističnega, nesamoupravnega, nacionalističnega, nedemokratskega in politikantskega. Oboje je izraz tiste krize današnje zveze komunistov, o kateri govorimo, ki pa ima svoj izvor prav v dejstvu, da se je vse predolgo opirala na berglo države in svojega monopolnega položaja v družbi. S tem si je sama znatno otežkočila samostojno hojo v sistemu samoupravne socialistične demokracije, za katero se je opredelila in tudi sama dala zanjo pobudo.

Tudi zato krize zveze komunistov ni mogoče reševati zgolj z izboljševanjem ali prenavljanjem njenih dosedanjih metod – kar je gotovo tudi potrebno – temveč edinole z novo programatsko koncepcijo socializma, ki ne bo več gradil na modelu dosedanjih zgodnjih socializmov nerazvitega sveta, temveč na vseh bistvenih sodobnih civilizatoričnih pridobitvah – ekonomskih, znanstveno-tehnoloških, političnih in kulturnih – razvitega sveta, oplemenitenih s tisto emancipatorično idejo socializma in humanizma, ki je bila vselej v glavah najnaprednejših mislecev sveta pred Marxom, z njim in po njem, in ki so jo nosile v sebi tudi vse velike dosedanje revolucije in narodnoosvobodilna gibanja.

DRUGAČNA ZVEZA KOMUNISTOV – ALI ZA KAKŠEN SOCIALIZEM?

Ko je Marx sredi prejšnjega stoletja razmišljal o socializmu in kapitalizmu kot družbi prihodnosti, je menil, da ne bi imelo nobenega smisla govoriti o tem, če ne bi v krilu takratne družbe že obstajali elementi, zametki novega, stvarne potencialne možnosti za prehod v novo, višjo stopnjo družbenega razvoja, ki jo je Marx opredelil kot prehod iz »kraljestva nujnosti« v »kraljestvo svobode«. Pri tem Marx izrecno poudarja, da se to »kraljestvo svobode«, h kateremu spontano teži velikanska večina človeštva, lahko razcvete le na »kraljestvu nujnosti« kot na svoji podlagi. To pa je vse tisto, kar mora človeštvo uresničiti že v »kraljestvu nujnosti«, če noče, da bi »kraljestvo svobode« ostalo gola utvara. Marx našteva naslednje elemente te »podlage«: takšen razvoj produkcijskih sil družbe (med katerimi so na prvem mestu ljudje, njihova ustvarjalnost in znanje), da bodo lahko zadovoljevali svoje vse večje materialne, kulturne in vse druge potrebe (s čimer pa se po Marxovih besedah »kraljestvo nujnosti« samo širi, ne pa tudi ukinja); razumna ureditev »prometa menjave z naravo« (v nasprotju z brezumnostjo uničevanja narave kot ekološkega temelja življenja); razumna potrošnja energije (v nasprotju z brezumnostjo izčrpavanja energetskih virov in razsipavanja človeške ustvarjalne energije za produkcijo blaga, ki nima nikakršne zveze z resničnimi potrebami človeške narave, in še posebej orožja, ki lahko uniči vse življenje); takšne razmere, ki najbolj ustrezajo dostojanstvu človeške narave (kar pomeni odpravo revščine, zatiranja, izkoriščanja, pravno in socialno varnost, politične svoboščine itd.). Vendar pa vse to še vsej zmeraj ostaja in je le – poudarja Marx – »kraljestvo nujnosti«. »Kraljestvo svobode« se dejansko začenja šele tam, kjer preneha delo, ki je določeno z nujnostjo in vnanjo smotrnostjo, in je torej onstran same materialne produkcije, se pravi, ko delo preneha biti sredstvo za zadovoljevanje drugih človekovih potreb in postane kot »igra vseh človekovih ustvarjalnih sil«, najgloblja človekova potreba. V takšnem delu kot ustvarjalnosti, vidi Marx bistveno karakteristi-

ko »kraljestva svobode«. Takšno delo postaja tudi vse bolj temeljna ekonomska nujnost in hkrati temeljni pogoj nadaljnjega progresivnega razvoja človeške družbe. Sodobna znanstveno-tehnološka revolucija je silovito povečala tehnološke možnosti za prehod k takšni vsebini in značaju dela.

Ali to novo obdobje v zgodovini človeške zgodovine imenujemo postindustrijsko informacijsko družbo ali socializem, komunizem ali še kako drugače, je konec koncev drugotnega pomena. Marx sam ga je ne brez razloga imenoval »kraljestvo svobode«. Vendar pa so največja ovira za prehod v to obdobje prav številni nerešeni problemi in protislovja »kraljestva nujnosti«, ki jih mora človeštvo najpoprej rešiti in katerih rešitev je ravno tista »podlaga«, na kateri se lahko šele razcvete »kraljestvo svobode«. Mislim, da je to Marxovo opozorilo bistvenega pomena tudi za vsako realistično razmišljanje o viziji, značaju in dometu socializma prihodnjega stoletja. To Marxovo opozorilo nas varuje tudi pred skušnjavo, da bi idejo socializma prihodnosti znova spreminjali v ideološko utopični konstrukt, ki danes nikogar več ne more prepričati. Prav tako pa, po drugi strani, varuje pred tistim kratkovidnim pragmatizmom, ki zamahuje z roko nad vsako socialistično vizijo prihodnosti in socializmom sploh in ima »kraljestvo nujnosti« za edini in dokončni človeški svet, svobodo, ki je v njem možna, pa za edino mogočo človeško svobodo.

V skladu s tem menim, da bi moralo razmišljanje o viziji socializma prihodnosti odgovoriti predvsem na tri komplekse vprašanj:

– Kateri koncepti, predstave, teoretične postavke in prognoze so tiste, ki niso prestale zgodovinske preizkušnje v dosedanjem razvoju tako socializma kot svetovnega procesa, kakor tudi v razvoju socializma v Jugoslaviji? Pri tem se ne bi smeli ustaviti pred nobeno še tako v preteklosti sveto in nedotakljivo dogmo.

Hkrati pa mora ta kritična analiza ohraniti in obraniti vse tisto, kar se je v dosedanjem razvoju socializma zgodovinsko potrdilo – kljub mnogim njegovim otroškim boleznim – kar je treba ohraniti in razvijati dalje. Priča smo namreč tudi mnogim koncepcijam in težnjam, ki v celoti zanikajo zgodovinsko upravičenost socializma nasploh, ki vidijo v njem zgolj negativno, nedemokratično, totalitarno, ekonomsko, znanstveno-tehnološko in kulturno preseženo družbeno prakso, ki nima v prihodnjem stoletju nobene možnosti za uspeh in se mora zato umakniti drugačnim koncepcijam in strategijam.

– S pomočjo take analize je potrebno odgovoriti na vprašanje, kako spremeniti (in spreminjati) obstoječi ekonomski in politični sistem, vključno z vlogo zveze komunistov v njem, kako torej ustvariti ekonomske, politične, znanstveno-tehnološke, kulturne in socialne pogoje za prehod v moderno inovacijsko, gospodarsko, politično, tehnološko in kulturno razvito samoupravno socialistično demokracijo. Te cilje moramo oblikovati v Marxovem duhu, realistično in hkrati vizionarsko, tako, da bodo lahko pomenili tudi nov izziv in hkrati izhodišča za prevrednotenje mnogih dosedanjih ekonomskih, političnih, ekoloških in kulturnih vprašanj in pogledov. Vse te je nujno vključiti v rekonstrukcijo same ideje in vizije socializma.

Te vizije socializma prihodnosti – tudi bližnje – ne smemo graditi in pojmovati kot kakšno dokončno idealno rešitev zgodovinske uganke človeštva, kot nekakšen najboljši možni svet – kar je bila vizija vseh družbenih in političnih utopij.

Za takšno odprto in nedogmatično, hkrati pa realistično in vizionarsko koncepcijo socializma prihodnjega stoletja mora biti zveza komunistov še posebej zainteresirana.

Komunisti (ni)so posebna stranka

Menim, da današnja zveza komunistov, tako po svojih organizacijskih principih, kot po svojem organizacijskem ustroju, po načinu in metodah svojega delovanja, ne ustreza konceptu samoupravne socialistične demokracije kot nestrankskega sistema skupščinske vladavine. Zveza komunistov je po svojem organizacijskem ustroju in po principih svojega delovanja še vedno klasična vladajoča politična stranka, ki se sicer želi odtrgati od države in se trenutno tudi ločuje od nje – vendar samo bolj v vrhu – hkrati pa še vedno ohranja tisto arbitrarno vlogo v družbi, kakršno imajo vse vladajoče politične stranke. To pomeni, da imajo dejansko pri nas enostrankarski politični sistem skupščinske vladavine, kar je po svoje seveda protislovno. Da bi bila zveza komunistov v sistemu nestrankske zamišljene skupščinske vladavine dejansko le temeljna integrativna in mobilizatorična sila sistema, ne bi smela biti hkrati organizirana kot klasična politična stranka, v kateri so njeni člani zavezani vsakokratnim sklepom, odločitvam strankinega vodstva, temveč bi morali biti zavezani predvsem dolgoročnemu programu in strateškim ciljem svoje organizacije. S tem bi zveza komunistov tudi dejansko bila – zveza komunistov in ne partija komunistov. Spomnimo se samo znamenitih besed »Komunističnega manifesta« o tem, da »komunisti niso nobena posebna stranka nasproti drugim delavskim strankam, nimajo nobenih posebnih interesov, ločenih od interesov vsega proletariata . . .«, da »vedno zastopajo interes celotnega gibanja . . .«, in da je »njihova teoretska prednost . . . v tem, da imajo globlji vpogled v pogoje, tok in splošne rezultate proletarskega gibanja«. Ko je Kardelj razmišljal o smereh razvoja socialistične samoupravne demokracije, je imel pred očmi prav takšno vlogo zveze komunistov v njej. Očitno ni imel časa, da bi odgovoril na vprašanje, kako reorganizirati in reformirati samo zvezo komunistov, da bi v Marxovem smislu delovala znotraj *političnega sistema in da se ne bi kot posebna stranka postavljala nasproti temu sistemu ali nad ta sistem.*

Neustreznost organizacijske strukture in statutarnih načel

Danes postaja vse bolj očitno, da izhaja del organizacijskih načel današnje zveze komunistov še vedno iz časov njenega ilegalnega delovanja, da ohranjajo organizacijsko shemo leninističnih partij predvojnega obdobja, kakršna je bila tudi sama komunistična partija Jugoslavije, predhodnica današnje zveze komunistov. Drugi del pa izhaja še iz obdobja po osvojitvi oblasti, ko je komunistična partija in poznejša zveza komunistov postala vladajoča politična stranka. Iz ilegalnega obdobja prevzete organizacijske norme in sheme so danes povsem anahronistične. One iz obdobja po osvojitvi oblasti pa so v nasprotju s tisto vlogo zveze komunistov, kakršno naj bi ta imela po izvorni Marxovi misli v političnem sistemu samoupravne socialistične demokracije.

Tako so na primer določbe o sprejemu v zvezo komunistov, o izstopu oziroma izključitvi in o samem trajanju članstva v zvezi komunistov prevzete iz obdobja ilegalnega obstoja in delovanja komunističnih partij; nastale so v teh zgodovinskih okoliščinah in so njim tudi ustrezale, saj bi drugače komunistična partija v takih okoliščinah sploh ne mogla delovati. Večina teh določb pa je v pogojih legalnega

delovanja komunističnih partij, posebej še, ko so postale vladajoče politične stranke, izgubila svoj nekdanji revolucionarni smisel in vsebino, postale prej podlaga za birokratizacijo partije, za pretvarjanje partije v »posebno stranko«, osamosvojeno od proletarskih množic, od svoje razredne baze, kakor pa v takšno vlogo komunistov, kakršno si je zamislil Marx v »Komunističnem manifestu«, in kakršna bi hkrati ustrezala tudi sistemu razvite socialistične demokracije.

Takšna je na primer določba, da odločajo o sprejemu novega člana v komunistično partijo oziroma v zvezo komunistov in prav tako o njegovi izključitvi izključno samo že obstoječi člani osnovne organizacije in višji partijski organi, ne pa tudi in predvsem razredna baza komunistov, se pravi delavci in vsi tisti delovni ljudje določenega okolja, ki so privrženi ideji socializma, ki pa so kot nekomunisti, ali točneje, nečlani zveze komunistov izključeni od kakršnegakoli vpliva in odločanja o tem, kdo zasluži, da postane član komunistične partije oziroma zveze komunistov, kdo ima in kdo nima takšnega zaupanja svoje razredne baze. V pogojih ilegalnega delovanja komunističnih partij je bilo to seveda nemogoče, v pogojih legalnega obstoja in delovanja pa je imel prevzem tega organizacijskega principa številne negativne posledice, od katerih je bila najhujša ta, da se je partija tako postopno zaprla vase, se začela oddaljevati od svoje razredne baze in se spreminjati v tisto, kar naj bi prav po Marxovih besedah komunisti ne bili, v posebno stranko, ločeno od delavskega razreda kot svoje razredne baze. Dokler so v osnovnih organizacijah še prevladovali preizkušeni stari in ugledni revolucionarji, zvesti svoji revolucionarni kritiki in ideologiji, in so komunisti v svojih delovnih okoljih še uživali ugled in zaupanje svoje razredne baze, je omenjeni klasični organizacijski vzorec še deloval. Ko pa se je ta morala začela krhati, ko je začel komuniste razjedati karizem, oportunitizem, stolčkarstvo in so se osnovne organizacije ali vsaj pretežni del njihovih članov »zlizali« s poslovodnimi, upravnimi, državnimi in partijskimi organi, so tudi komunisti v razredni bazi izgubljali svoj nekdanji ugled in zaupanje. Nadomeščati so ga začeli (v svoji bazi) s komandiranjem in vsiljevanjem svojih sklepov in stališč kot nepreklicnih direktiv. Ko so v pogojih legalnega delovanja osnovne organizacije tudi še naprej izključno same odločale o tem, kdo lahko postane član njihove organizacije, je postalo popolnoma jasno, da bodo skrbno pazile, da novi, še posebno mladi člani, ki bodisi ne bi bili pripravljeni upogniti hrbta njihovi samovolji, ali ki bi zaradi svojega znanja, sposobnost in iniciativnosti lahko ogrozili njihove položaje ali vnašali ustvarjalni nemir v zaplan-karstvo in zbirokratizirano okolje, niso ali ne bi dobili prave možnosti za svoje delo.

Večina komunističnih partij, pa tudi zveza komunistov doslej ni našla učinkovitega zdravila proti temu zlu, ker so se krčevito oklepale starih organizacijskih stereotipov, poskušale zdraviti to zlo z individualnimi in množičnimi izključitvami, čistkami, ki pa največkrat niso prinesla zaželenih rezultatov. Niso jih prinesle v največji meri prav zaradi tega, ker so bile uporabljene kot sredstvo različnih manipulacij za utrjevanje prav tistih nedemokratskih, birokratskih odnosov in postopkov, iz katerih je raslo to zlo.

Komunisti in nekomunisti

Tudi praksa, da se posameznik pravzaprav ne more sam kandidirati za člana zveze komunistov, da za to ni zadosti zgolj njegova svobodna odločitev in opredelitev, temveč da mora biti tako rekoč od drugih spoznan za vrednega, da postane

član zveze komunistov, je preostanek samoobrambe partije pred vdorom policije v organizacijo iz obdobja njenega ilegalnega delovanja, za kar pa ni v pogojih legalnega obstoja in delovanja zveze komunistov nikakršnega opravičljivega razloga. To, se mi zdi, je tudi v očitnem nasprotju s svobodo in osebnim dostojanstvom človeka kot posameznika. Seveda ne pomeni, da bi moral biti vsak, kdor izrazi to željo, že tudi avtomatično sprejet v članstvo zveze komunistov, pomeni pa, da mora priti pobuda za to od posameznika kot svobodne avtonomne osebnosti, kot izraz posameznikove osebne opredelitve, ne pa kot izraz presoje in ocene kogarkoli drugega. Opredelitev za vstop v zvezo komunistov mora biti avtonomno, moralno-politično dejanje svobodne osebnosti, ki ve, zakaj in čemu vstopa v zvezo komunistov. Pogojno bi takega posameznika imenoval kandidata zveze komunistov, ki pa naj bi bil sprejet v članstvo zveze komunistov na podlagi tajnega glasovanja ne samo članov osnovne organizacije, temveč celotnega delovnega kolektiva, v katerem ta osnovna organizacija deluje, torej tudi nekomunistov, ki bi želeli dati ali odreči svojo podporo in zaupanje posamezniku, ki kandidira za sprejem v zvezo komunistov.

To bi bil po mojem mnenju izredno pomemben korak k demokratizaciji zveze komunistov, in to na treh ravneh: člani zveze komunistov bi se morali zavedati, da njihov obstoj v zvezi komunistov ni odvisen samo od njih samih, od mnenja njihove osnovne organizacije in od višjih partijskih forumov, organov in struktur, tudi ne od takih ali drugačnih poslovnih, upravnih in partijskih ali državnih lobijev, temveč predvsem od ugleda in zaupanja v njihovi neposredni razredni bazi, preverjena in potrjena s tajnim glasovanjem celotnega kolektiva; obnavljati bi se začelo zaupanje delavskega razreda, delovnih ljudi, delovnih kolektivov v zvezo komunistov kot svojo avantgardo, ker bi bili in ostali v njej samo ljudje, ki bi jim večina s tajnim glasovanjem izrekla svoje zaupanje, ki bi jo zato mnogo bolj avtentično doživljali kot svojo organizacijo, kar pa zdaj mnogokrat ni tako; s tem pa bi tudi zveza komunistov začela izgubljati značaj predstavnika svoje neposredne razredne baze, hkrati pa ločene in nad njo postavljene monopolne partije – in šele tako formirana zveza komunistov bi bila lahko v vseh okoljih sprejeta kot integralni sestavni del političnega sistema prav v smislu znamenite Marxove opredelitve vloge komunistov v »Komunističnem manifestu«.

Drugi organizacijski stereotip, prevzet prav tako iz obdobja ilegalnega delovanja komunističnih partij, je doživljenjsko članstvo v zvezi komunistov. Pravilo, ko enkrat vstopiš v zvezo komunistov oziroma si vanjo sprejet, moraš ostati v njej do konca svojega življenja (kolikor nisi iz nje izključen s sramotnim madežem ali sam izstopiš, kar je prav tako problematično), je bilo v času ilegalnega obstoja partij sicer razumljivo, namreč kot samoobramba organizacije proti vdoru policije v obdobju ilegalnega obstoja, posledje pa prav tako nima nikakršnega smiselnega opravičila. Prav nasprotno, njegov rezultat je nenehno staranje partije, zlasti še, če hkrati zmanjšuje dotok mladih generacij v organizacijo. Menim, da bi se zveza komunistov mnogo hitreje pomlajevala – generacijsko in inovativno, hkrati pa se po humani demokratični poti osvobajala članov, ki bodisi niso ohranili zaupanje svoje baze, ali so se utrudili, ostareli, izgubili motivacijo za svoje nadaljnje članstvo v zvezi ali pa jo žele zapustiti iz takih ali drugačnih osebnih, idejnih ali političnih razlogov – ko bi bila izvolitev v zvezo komunistov povezana na določeno mandatno obdobje, po tem obdobju pa bi moral vsak član, ki želi še nadalje ostati in delovati v zvezi komunistov, obnoviti svojo kandidaturo in biti ponovno izvoljen s tajnim glasovanjem celotnega kolektiva. Seveda pa bi moral imeti vsak član hkrati tudi neodtujljivo pravico, da lahko brez kakršnihkoli posledic kadarkoli

izstopi iz zveze komunistov, tako kot je prostovoljno vstopil vanjo. Menim, da je nedemokratično in za avtonomno svobodno osebnost nesprejemljivo, da bi bilo treba izstop iz zveze komunistov kakorkoli posebej pogojevati ali povezovati s sankcijo.

Zveza komunistov – demokratični centralizem in demokratičnost

Naslednji organizacijski stereotip, prevzet iz ilegalnega obdobja v delovanju komunističnih partij, posebej še Leninove boljševiške partije, je po zgledu vojaške organizacije prevzeta strogo hierarhična struktura partije, načelo podrejenosti nižjih organizacij in organov višjim, do centralnega komiteja in politbiroja kot najvišjih instance, ki usmerja in nadzira delovanje celotne partije, da nepreklicno odloča o strategiji in taktiki partije v obdobju med kongresi, sprejema obvezujoče sklepe in smernice za delovanje vseh podrejenih organov in organizacij, ki jim ostaja samo še naloga, da kolikor mogoče iznajdljivo, požrtvovalno in brezkompromisno uresničujejo stališča, sklepe in direktive najvišjega partijskega vodstva. Posamezni komunist je »vojak revolucije«, ki brezpogojno zaupa svojemu partijskemu vodstvu ter z brezmejno požrtvovalnostjo izpolnjuje naloge, ki so mu bile naložene in zaupane. Simpatično pri tem je to, da je bil tudi besednjak partijskih direktiv in delovanja partije sploh povzet pretežno iz vojaškega in ne civilnega življenja. Ta strogo vojaški način hierarhične podrejenosti je skušal Lenin omiliti z načelom demokratičnega centralizma, po katerem naj bi sklepi in odločitve nastajali po demokratični poti, se pravi od spodaj navzgor, ko pa so bili sprejeti s strani najvišjega partijskega vodstva, postanejo obvezujoči za vse organe in člane partije, vse do zadnjega komunista, kot v vojski povelja vrhovnega štaba.

Ne more biti dvoma, da je takšna vojaška disciplina dajala partiji veliko udarno moč in zagotavljala veliko enotnost v njenem delovanju, kar je bilo zlasti v času ilegalnega delovanja partije, pa v času vojne in revolucije brez dvoma zgodovinsko nujno. To je tudi partiji dajalo veliko prednost pred drugimi političnimi strankami, organizacijami in gibanji, vendar samo toliko časa, dokler so bile tudi strateške in taktične odločitve političnega vodstva zgodovinsko opravičljive, pravilne in nujne. Ker ta tip organizacije ni dopuščal nikakršnega drugačnega mnenja od stališč najvišjega partijskega vodstva ali celo ene same osebe v njem, nedotakljivega in nezmotljivega karizmatičnega voditelja, ker ni dopuščal nobene manjšine, nobene opozicije znotraj partije, ta seveda ni imela na voljo tudi nujno potrebnih kontrolnih mehanizmov, ki bi jo pravočasno opozarjali na zmote in napake ali na deformacije v izvajanju sprejete politike. To pa je seveda na široko odpiralo vrata vsakršnemu subjektivizmu in voluntarizmu političnih vodstev in posameznih vodilnih funkcionarjev, hkrati pa so zaradi tega mnoge hude zablode, zmote in napake (ekonomske, moralne, politične, tehnološke itd.) ostale dolgo časa neopažene ali prikrite, dokler niso pripeljale do usodnih – često nepopravljivih posledic, do neizmerne števila individualnih in množičnih človeških tragedij, kakršne so bile na primer stalinistične čistke in procesi, prisilna kolektivizacija in še cela vrsta drugih deformacij, znanih pod imenom stalinizem.

Ta tip organizacije je sicer omogočal veliko ideološko monolitnost in akcijsko enotnost, kakršni sta bili partiji neogibno potrebni v obdobju ilegalnega delovanja in v času revolucije, pa morda tudi neposredno po osvojitvi oblasti, kar je bila njegova močna stran, hkrati pa je bil – zaradi pomanjkanja mehanizmov demokratične javne kontrole – zelo ranljiv in neodporen za različne oblike voluntarizma,

subjektivizma in birokratizacije znotraj partije – in seveda celotnega, od partije odvisnega političnega sistema. To pa je bila njegova šibka stran, ki ga je prej ali slej morala pripeljati v krizo. Prav vztrajanje pri takšnem organizacijskem modelu in takšnem načinu delovanja je zvezo komunistov v znatni meri onesposobilo, da bi se hitreje in uspešneje prilagajala procesom in potrebam socialističnega samoupravljanja in vse širše demokratizacije političnega sistema in celotnega javnega družbenega življenja.

Danes postaja vse bolj očitno, da ta stara organizacijska struktura in iz nje izhajajoče oblike in načini delovanja zveze komunistov ne samo da ni učinkovita, da obsoja zvezo komunistov na nenehno umikanje in defenzivo, temveč da sploh ni združljiva s sistemom vse bolj razvite samoupravno socialistične demokracije, samoupravno delujočega skupščinskega političnega sistema in vse bolj radikalnimi demokratičnimi zahtevami tako javnosti kot tudi največjega dela samih komunistov. Današnji zapleteni gospodarski, tehnološki, socialni, kulturni in politični procesi sodobnega visoko razvitega sveta, čigar del hoče po najsplošnejšem konsenzu biti tudi naša družba, terjajo tvorno in ustvarjalno sodelovanje in angažiranost vseh subjektov dane družbe in čim večjo ustvarjalno svobodo vsakega posameznika, ki pa mora hkrati temeljiti na znanosti in znanju, ne pa na takem ali drugačnem ideološkem voluntarizmu. Tradicionalni proletarski kolektivizem, v katerem je množica pomenila vse, posameznik pa nič, je ustrezal zgodovinskim okoliščinam, v katerih je bil posamezni delavec brez moči nasproti vladajočemu buržoaznemu kapitalističnemu stroju in v katerem je bilo mogoče le z organizirano združeno akcijo širokih množic izbojevati spremembe v korist delavskega razreda. Danes postaja vse bolj očitno, da je s takšnimi nastopi sicer mogoče izsiliti določene politične in ekonomske spremembe, ki pa ne morejo trajno razrešiti nobenega od zapletenih ekonomskih, tehnoloških, socialnih, kulturnih in drugih vprašanj, ker so za njihovo razreševanje potrebne poglobljene znanstvene analize in na njihovi osnovi izdelani programi, ne pa čustveni izbruhi in ideološke iluzije. Tradicionalni proletarski kolektivizem in populizem lahko pomeni v danih razmerah le manipulacijo z množicami, ki njim samim ne more prinesiti ne boljših življenjskih pogojev ne višje kvalitete življenja, še manj pa več svobode in demokracije.

Populistični kolektivizem ali novi individualizem

Kar je danes zvezi komunistov – po mojem mnenju – predvsem potrebno, ni obnavljanje starega populističnega kolektivizma, v katerem pomeni množica vse, posameznik v njej pa nič, in ki potrebuje vedno iz znova karizmatične voditelje. Nasprotno: potreben ji je novi individualizem, ki pojmuje skupnost kot družbo avtonomnih in odgovornih človeških osebnosti, ki s svojim znanjem, s svojo ustvarjalnostjo, inovativnostjo, s svojim delom, s svojimi osebnimi zgledi in idejami prispevajo k skupnemu reševanju zapletenih družbenih problemov in protislovij, in to na podlagi skupnih, s konsenzom sprejetih razvojnih programov in splošne družbene strategije. Menim, da mora to še posebej veljati za zvezo komunistov, če hoče ostati in postati nova združevalna sila celotne naše družbe. Takšna zveza komunistov mora biti organizirana prav kot skupnost avtonomnih, ustvarjalnih, inovativnih osebnosti, v kateri nastopa vsak posameznik resnično kot osebnost, s polno osebno odgovornostjo za svoja stališča in za svoje delovanje v okviru splošnih in konkretnih družbenih usmeritev, ki ga opredeljujejo kot komunista in kot člana zveze komunistov. Menim, da bi se moral komunista kot avtonomna,

svobodna, ustvarjalna osebnost čutiti zavezanega izključno le v odnosu do dolgoročnih strateških programskih ciljev zveze komunistov – ali še širše, viziji vsestransko razvitega demokratičnega socializma 21. stoletja, ki jo tudi sam sooblikuje in v tem okviru tistim konkretnim programom, ki jih sprejema in podpira s tisto polno prepričanostjo in poznavanjem vseh argumentov, dilem in pomislekov, ki so vedno nujno povezani z vsako konkretno človeško odločitvijo. Ugled zveze komunistov v posameznem okolju bo toliko večji, kolikor večja bo avtonomnost, ustvarjalnost, in inovativnost komunistov v njem.

Drugačna organiziranost: načelo največjega možnega soglasja

Menim, da je treba v tem smislu razmišljati o celotni drugačnosti organizacije zveze komunistov. Kot asociacija socialistično usmerjenih avtonomnih, ustvarjalnih, inovativnih osebnosti zveza komunistov ne bo potrebovala več hierarhično nadrejenih organov, kakršni so bili stari politbiroji ali kakor so tudi še danes v precejšnji meri nižji in višji komiteji, temveč konference, na katerih bi neposredno od članstva izvoljeni delegati izmenjavali svoje izkušnje ter v demokratičnem dialogu iskali sintezo za dogovor o konkretnih programskih usmeritvah za določeno obdobje (kar bi veljalo seveda tudi za kongrese, ki bi programsko usmeritev zveze komunistov opredeljevali za daljše obdobje). Predsedstva naj bi bila samo koordinativni organi v obdobju med dvema konferencama, ki bi na podlagi sprejetih programov in usmeritev usklajevala delovanje komunistov v različnih okoljih, posebej še v političnem sistemu, spodbujala njihovo samostojnost, ustvarjalnost in inovativnost ter jim hkrati prepuščala tudi polno odgovornost za rezultate njihovega delovanja. Vlogo načela demokratičnega centralizma naj bi prevzelo načelo največjega možnega soglasja in načelo večine, tako da bi za sklepe in opredelitve konference (oziroma kongresa) obveljala samo tista stališča, usmeritve in programi, o katerih bi bilo doseženo največje možno soglasje s tajnim glasovanjem, in ki bi imela podporo večine. Uresničevanje večinske usmeritve in od večine sprejetih programov pa bi moralo ostati trajno pod nadzorom manjšine, ki se z njimi ni strinjala, kar bi morala biti statutarno določena pravica manjšine. Seveda pa manjšina ne bi smela preprečevati oziroma ovirati uresničevanja večinske usmeritve, marveč bi imela možnost le kritično spremljati njene rezultate oz. morebitne negativne oziroma škodljive učinke ter nanje javno opozarjati. V primeru večjih odstopanj od pričakovanih rezultatov pa naj bi manjšina imela pravico zahtevati ponovni sklic konference in revizijo večinske usmeritve.

Če se hoče zveza komunistov resnično oddaljiti od modela »posebne stranke« in s tem od enopartijskega političnega sistema, v katerem ima kot edina stranka privilegiran položaj, in če želi hkrati resnično izpeljati politični sistem nestranskar-ske skupščinske vladavine, potem se mora sama odpovedati tistim institucijam, ki jo postavljajo v položaj »posebne stranke« nad sistemom, to pa je prav njena hierarhična organiziranost s centralnim komitejem kot najvišjim partijskim organom, nadrejenim celotni zvezi komunistov in načelu demokratičnega centralizma, ki omogoča in sankcionira takšno njegovo hierarhično nadrejeno vlogo. Demokratično komponento te njegove dosedanje vloge naj prevzame konferenca in kongres, centralistično komponento kot instrument enotnosti akcije in jamstva za realizacijo sprejetih programskih usmeritev pa naj prevzame večinsko načelo kot izraz največjega možnega soglasja same članske baze zveze komunistov, kar je temeljno načelo vsake resnične demokracije. Tako delujoča zveza komunistov bi

s tem izgubila značaj »posebne stranke« nad sistemom, sistem sam pa značaj enostrankarskega političnega sistema, s čimer bi nestranskarstva vladavina skupščinskega sistema šele postala v pravem pomenu besede avtentična.

Kot posebno uspešna oblika demokratičnega nestranskarstva in nehierarhičnega delovanja zveze komunistov so se že doslej uveljavile t. i. problemske konference, ki bi lahko postale nova organizacijska oblika trajnega povezovanja komunistov na osnovi njihovih posebnih in poklicnih nagnjenj, interesov in potreb – namesto dosedanjih vse bolj neuspešnih osnovnih organizacij najrazličnejših poklicev in profilov, ki le težko najdejo skupen jezik, skupno raven razmišljanja in dogovarjanja, posebej še o vprašanih, za katera je potrebno povsem določeno znanje, raven izobrazbe, osebni interes in poklicne potrebe. To ne pomeni, da bi bilo treba kar povprek ukinjati osnovne organizacije zveze komunistov, zlasti ne tam, kjer so učinkovite in potrebne, bolj bi se kazalo odločati za pluralizem in čimvečjo pestrost organizacijskih oblik ter v vsakem okolju iskati take, v katerih bi se kar najbolj uveljavili iniciativa, ustvarjalnost in inovativnost komunistov, namesto da se oklepamo velikokrat že povsem zastarelih in v praksi neučinkovitih organizacijskih shem in modelov. Ne vidim razloga, zakaj se komunisti ne bi mogli organizacijsko povezovati po svojih interesih in nagnjenjih v različne interesne skupine za realizacijo določenega projekta, programa, ideje, umetniške usmeritve, znanstveno-tehnološke inovacije, glede na filozofsko sorodnost in afiniteto, skratka po svojih ustvarjalnih nagnjenjih in interesih, namesto da so prisiljeni povezovati se izključno v tradicionalnih oblikah osnovnih organizacij, ki so tako po svojih zastarelih oblikah dela, kot po svojem sestavu, mentaliteti in še marsičem drugem daleč od tega, da bi lahko zadovoljile njihove ustvarjalne interese, potrebe in ambicije.

Pri tem pa ni niti najmanj potrebno niti koristno, da bi se morali komunisti tudi v teh novih oblikah interesnega povezovanja zapirati v partijske enklave in se ograjevati od nekomunistov, ki bi želeli sodelovati v njihovih programih in načrtih, temveč si morajo za to celo prizadevati, saj vendar nočejo biti »posebna stranka« z nekakšnimi svojimi posebnimi interesi in cilji. Prav tako pa tudi ne more biti za komuniste nobena nesreča, če se nekomunisti pojavijo kot pobudniki programov, ki se jim komunisti v skupnem interesu pridružijo, enakopravno sodelujejo s svojimi idejami in pogledi. Menim, da bi bilo to najbližje tistemu, kar je Marx že v »Komunističnem manifestu« terjal od komunistov.

Vprašanje (nove) motivacije

Prenova, posodobitev motivacijske strukture za vstop in delovanje v zvezi komunistov danes seveda ne more biti več takršna, kot je bila, npr. v obdobju ilegalnega boja ali v prvem povojnem obdobju. Še posebej velja to za mlade generacije, rojene v socializmu, kakršen je pač bil in je danes, ki doživljajo na svoji koži ekonomsko, socialno, politično in moralno krizo naše družbe, ki je niso zakrivili. Njih današnji socializem – s svojimi hipotekami – ne zadovoljuje. Neobremenjeni s preteklostjo iščejo izhod iz krize bistveno drugače od pričakovanih in idealov revolucionarne generacije in njenih načrtovalcev. To mora današnja zveza komunistov upoštevati – ali pa bo ostala brez mlade generacije, kar utegne postati usodno ne samo za zvezo komunistov, temveč tudi za vse tisto, kar je bilo v dosedanjem razvoju vendarle doseženo, kar je potrebno ohraniti, čeprav tudi v marsičem revidirati, da bi zagotovili avtentično vsebino in smer razvoja naše družbe.

Temeljni motiv za vstop v komunistično partijo je bila v predvojni Jugoslaviji opredelitev za brezkompromisni boj proti socialno krivičnemu, izkoriščevalskemu kapitalističnemu družbenemu redu takratne Jugoslavije, proti nacionalni neenakopravnosti, za uresničitev vizije socialno pravične brezrazredne družbe socializma, ki bo vsakemu človeku, posebej pa še delavskim množicam prinesla človeka vredno življenje. V času narodnoosvobodilnega boja je bil poglavitni motiv vstopa v zvezo komunistov boj proti okupatorju, za nacionalno in socialno osvoboditev ter za ponovno združitev v novi Jugoslaviji kot svobodni, enakopravni državni skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti. Ti motivi so bili (in so) hkrati politični in moralni. Skupaj z opredeljevanjem za vizijo sodobnega, razvitega, demokratičnega socializma prihodnjega stoletja ostajajo v določenem delu eden od motivov za vstop v zvezo komunistov tudi še danes.

Vendar pa nobeden od teh motivov za prihajajoče generacije ni več sprejemljiv in prepričljiv v svoji stari doktrinarno-ideološki obliki, saj ne ustreza sodobni, zgodovinski, politični, pa tudi osebni življenjski, eksistencialni izkušnji novih generacij. Ta je ovrгла vrsto dogem in iluzij, ki so bile v preteklosti povezane s temi motivi in starimi doktrinarno ideološkimi črno-belimi predstavami o socializmu in kapitalizmu, ki so se pokazale daleč od življenjske stvarnosti in resničnosti. Prihajajoče generacije iščejo zato neodvisno in neobremenjeno od njih nove poti družbenega razvoja. To je neodtujljiva pravica vsake nove generacije. Zato tudi današnje mlade generacije enako težijo k večji stopnji socialne in politične svobode, k razumnejši družbeni ureditvi, k večji socialni pravičnosti, k hitrejšemu premagovanju zaostajanja za sodobnimi tokovi v svetu, kot vse prejšnje napredne in revolucionarne generacije. Če zveza komunistov ne bo znala absorbirati dejavne energije prihajajočih generacij, bo ne glede na vso njeno današnjo provokativnost, problematičnost in protislovnost, izgubila tekmo s časom, se bo postarala in odmrła. In to se danes deloma že dogaja. Temeljni motiv za vstopanje v zvezo komunistov danes ne more biti več opredeljevanje ali zgolj opredeljevanje za visoke in daljne ideološke cilje, zlasti ne v njihovi dosedanji doktrinarni obliki, temveč predvsem vprašanje, ali in v kolikšni meri omogoča in pomaga posamezniku članstvo v zvezi komunistov, da svobodneje, hitreje in uspešneje uresničuje svoje ustvarjalne zamisli, kakor če bi ostal zunaj zveze, in koliko mu omogoča, da se kot posameznik ali kot skupina uspešneje – z večjo družbeno podporo in odmevnostjo – bori proti različnim deformacijam v naši družbi, proti zaostalosti, primitivizmu, birokratizmu, nesposobnosti vodilnih struktur, za hitrejšo promocijo sposobnih in ustvarjalnih kadrov na vodilna mesta v gospodarstvu, politiki, znanosti, kulturi, za uspešnejše in hitrejše povezovanje s sodobnimi tokovi v Evropi in v svetu na vseh teh področjih, itd. Vsi ti motivi pa so hkrati tudi bistvena gonilna sila gospodarske in politične reforme, za katero se zavzemamo skoraj plebiscitarno v vsej državi in v čemer vidimo tudi edini možni izhod iz današnje krize.

Zveza združenj borcev Slovenije danes

Pisati karkoli o delu organizacije, ki ima okoli 100.000 članov, od katerih ima vsakdo izredno bogato življenje, z mnogimi izkušnjami, je lahko tudi nevhvaležno delo. Kajti vsak član lahko nasprotuje mojim trditvam in ponudi nove utemeljitve za svoja drugačna razmišljanja. Zato je treba sprejeti vse navedbe kot moja stališča in gledanja, na podlagi katerih sem zadnja leta delal v tej organizaciji. Stališča v tem opisu in pa tudi v javnosti sem oblikoval vedno po predhodnem poslušanju razprav na številnih sestankih borcev po vsej Sloveniji.

V preteklih letih so se hitro vrstila razna dogajanja, vsa povezana z obračunom za pretekla desetletja in v iskanju najboljše poti naprej. Še prav posebno v tako razgibanem času je bilo vedno treba iskati neke stalnice in tako preprečevati, da nas valovi razpoloženja ali nerazpoloženja preveč ne premetavajo med bregovi, ali nas ne vržejo celo na suhi breg. To delo v borčevski organizaciji niti ni bilo tako težko, ker smo se vsi skupaj sorazmerno hitro usklajevali ob nekaterih stalnicah: vedno je bilo izhodišče človek, njegova različnost in pravica, da jo uveljavi. Brez tega spoznanja ne bi mogli oblikovati slovenskega partizana. Meje uveljavljanja posebnosti vsakega posameznika pa so bile v iskanju možnosti za uveljavljanje temeljnih skupin pravic in koristi. Ta skupnost pravic in dolžnosti pa je samo narod, slovenski narod. Zato smo se od začetka vstaje resnično čutili kot ljudska, slovenska narodnoosvobodilna vojska in pa slovenska, vendar ljudska oblast. Svoboda nam je bila od leta 1941 prva misel in cilj, ostala je tudi poslej, do danes. Verjeli smo in verjamemo le v oblast, ki jo ljudje-narod uresničuje sam nad seboj in zase. V skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti Jugoslavije smo iskali poročstvo, da svobodo in pravice uveljavljamo, ne da bi za to vedno znova iskali potrditve možnosti ali sposobnosti za uveljavljanje te svobode in z njo povezane pravice. Vedno takrat, kadar se je obrnilo drugače, in smo morali iskati potrditve za – po našem prepričanju že dokončno priborjeno stanje, smo se vedno znova vračali k ljudem, neprestano prisluškovali njihovim modrostim in se tako obogatili in ohrabreni vračali v politične boje. Teh ljudi pa nismo iskali samo na cestah ali v sodobnih revijah, kjer danes veliko pišejo v imenu demokracije in v imenu naroda, ampak povsod tam, kjer ljudje skupaj živijo, delajo in ustvarjajo. Lahko je, da smo kljub temu delali napake. In smo jih. So tudi v mojem delu in razmišljanju. Nič lažje mi ni, ko ugotavljam, da s svojimi mnenji in razmišljanji nisem sam. Kljub temu je treba vse, kar sem napisal, jemati – čeprav sem uporabljal tudi množinske oblike – kot moja razmišljanja in ocene.

Povojna zamenjava generacij

Samo članstvo v borčevski organizaciji ne prinaša članom nobenih drugih pravic, razen pravice delovati v skladu z njenim programom, voliti delegate in/ali prevzemati delegatske dolžnosti v svoji organizaciji, v družbenih in samoupravnih organizacijah, v SZDL in v skupščinskem sistemu. Kot družbenopolitična organizacija imamo borci pravico do določenega števila delegatov v SZDL in v skupščinah. Borce oziroma udeležence NOB pa kot delegate in predstavnike volijo tudi

druge družbenopolitične organizacije, društva in ustanove. Po številu borcev v družbenem ali delegatskem sistemu upravljanja smo lahko še pred leti ugotavljali, da je udeležba tega rodu v javnem in političnem življenju sorazmerno visoka, ni pa že desetletja odločujoča. Borci so se iz javnega življenja umikali postopno in v glavnem skladno s potrebami in sposobnostjo novih rodov. Generacijskega konflikta v naši republiki nismo občutili kot velik družbeni problem. Udeležba borcev v javnem in političnem življenju je bila zmanjševana sorazmerno njihovi sposobnosti za uresničevanje političnih in razvojnih programov. Le posamezniki iz tega rodu so zadržali nekatere vidne položaje na republiški ravni do zadnjih let, vendar so tudi njihove sposobnosti in primernosti bile preverjene tako kot za vse druge funkcionarje, in odločitve o njihovi primernosti za odgovornejše položaje v družbi so bile sprejete na podlagi dela in sposobnosti.

Umik udeležencev NOB, njihova zamenjava z novimi rodovi pa je bila vsa desetletja nazaj, pravzaprav od konca vojne naprej, tudi rezultat političnih odločitev. Te so sledile ugotovitvi, da so bile razmere boja za osvoboditev in po vojni, za gradnjo dežele in uvajanje socialističnih družbenih odnosov tako različne, da je bilo nujno vedno znova spodbujati tako znanje in sposobnost, ki sta ustrezala novim potrebam. Največja sprememba je bila dosežena z demobilizacijo borcev iz partizanskih in NO enot takoj po vojni, ko se je večina slovenskih partizanov vrnila domov v vasi, del se jih je preusmeril v industrijske dejavnosti oziroma v pospešeno obnovo porušene dežele.

Konec petdesetih let je sledil drugi val demobiliziranih partizanov iz vojaških služb. Njim so se pridružili tudi številni vojaški kadri, ki so delovali v službah in enotah za zaščito naroda. Številni partizanski kadri so bili po vojni vključeni v organe ljudske oblasti. Ti so bili do začetka šestdesetih let večkrat spreminjani, okrožja ukinjena, okrajna vodstva združevana. Ob vsaki priložnosti so »najboljši« kadri šli na nove odgovorne položaje, številni »nekvalificirani« so s pomočjo kadrovskih služb dobili novo delo. Bivši partizani so našli zaposlitev tudi v gospodarstvu, kjer jim je v takratnih izrazito administrativnih razmerah odločanja uspelo ustanoviti in razvijati številna podjetja, ki so še danes uspešna.

Ko smo ob raznih spremembah na gospodarskem področju v drugi polovici šestdesetih in v sedemdesetih letih spodbujali hitrejši razvoj gospodarstva na sodobnejšem poslovanju, je ponovno tudi ta generacija, čeprav ob sicer nekaterih uspešnih partizanskih direktorjih, bila zamenjana na podlagi spiskov, narejenih v partijskih komitejih. V tem času je bilo vpeljano tudi načelo obvezne rotacije. Na ta način bi morali biti zamenjani tudi zadnji vojni in tudi prvi povojni kadri. Tudi tisti, ki so odločali o dotedanji zamenjavi partizanske generacije. Zapletlo se je pri tem z raznimi sistemskimi izjemnimi, horizontalnimi rotacijami, zato je ta zamenjava bila upočasnjena.

Del izobraženih udeležencev NOV se je takoj po vojni umaknil iz javnega in političnega življenja in se posvetil svoji stroki v celoti, le redkim mladim partizanom pa je po vojni uspelo z dopolnilnim študijem ali celo na novo pridobiti visoko izobrazbo. Ob njih je del bivših partizanov ostal še do nedavnega v strokah in v aktivnem družbenopolitičnem življenju, velika večina pa je dočakala današnji čas kot upokojena generacija. Udeleženci vojne na strani organiziranega boja za svobodo in revolucionarne preobrazbe družbe so tako tudi v povojnem času neposredno doživljali in občutili vse spremembe in preobrazbo naše družbe. Doživljali so in bili deloma prizadeti z agrarno reformo in nacionalizacijo ter odvzemom imovine, z odkupi na vasi, življenjem na karte, nezaupanjem do tistih izobraženec, ki niso bili še po vojni neposredno vključeni v revolucionarno preobrazbo,

zaradi številnih selekcij – z javno oceno o kvalificiranosti ali nekvalificiranosti za sprejemanje in izpolnjevanje novih nalog – so se včasih umikali posamično ali skupinsko močno prizadeti.

Taka izbira med ljudmi je bila ublažena z ugodnimi možnostmi za demobilizacijo, izbiro novega poklica, z možnostjo za dodatno izobraževanje, z upokojitvijo in ponovno zaposlitvijo v novem poklicu, z ugodnejšimi pogoji za upokojitev. Generacija je ostala delavoljna predvsem zato, ker smo sami bili zagovorniki pomlajevanja v družbi.

Prizadetost in kritičnost borcev pri uresničevanju sistema

V osemdesetih letih smo v vodstvu borčevske organizacije ugotavljali še izredno razpoloženje članov za politično delovanje. Kritičnost, ki je tudi že v prejšnjem desetletju bila značilna za borce, se je v tem času povečala zaradi neuspešnosti našega družbenega in gospodarskega upravljanja. Neodgovorno najemanje posojil in nato nesposobnost vračanja dolgov sta potrdila upravičenost borčevske kritike, ki je že dolgo pred tem bila glasna v našem političnem prostoru. Uveljavila se je predvsem v zahtevi po odgovornosti. Zaradi posebne odgovornosti, ki jo čutimo borci do te družbe in sistema, pa je bila naša kritičnost usmerjena predvsem v nedosledno uresničevanje zastavljenih programskih ciljev, v zahtevo po ustreznih spremembah in dopolnitvah obstoječega sistema in obrambo temeljev družbenega sistema. V takih zahtevah smo bili enotni v Sloveniji in v začetku tega desetletja tudi v jugoslovanskem prostoru, kar je bilo očitno v zveznem odboru Zveze združenj borcev Jugoslavije. Bili smo pri nas in v Jugoslaviji najbolj kritični v primerjavi s preostalimi frontnimi organizacijami (ZK, mladina, sindikati) v SZDL.

Kot rečeno, naša kritičnost je bila izrečena v okvirih družbenega sistema in na temeljnih programskih dokumentih. Čeprav ostra in glasna, saj so borci zahtevali javno odgovornost in zamenjavo vodilnih skupin, obsodbo birokratizacije, s tem vsakega odtujevanja oblasti od naroda in delavcev, je bila naša kritika vzeta kot dobronamerna, nenevarna, blagohotno je bila preslišana ali celo ironizirana. Nekaj več odmevnosti je imela le zahteva španskih borcev po izrednem partijskem kongresu in pa zahteva predsedstva ZZB Jugoslavije, da se v obeh predsedstvih, partije in države, razčisti vprašanje odgovornosti za zadolžitev države in zgrešeno razvojno politiko, da se obsodi vsak etatizem in da s pomlajenim vodstvom dosežemo enotnost v razvojni politiki Jugoslavije. Kljub zahtevam in predlogom, ki jih je izreklo predsedstvo jugoslovanske borčevske organizacije, in predlogu, da bi prenesli borčevsko kritiko neposredno vodstvu partijske organizacije Jugoslavije, do tega ni prišlo. Dosegli smo le to, da je predstavnik partijskega vodstva Jugoslavije od takrat večkrat sodeloval na borčevskih sejah, vendar bolj s ciljem, da pomiri to populacijo s tem, da ji izkaže primerno pozornost.

Zastavljamo si vprašanje, kako to, da ta rod, ki je preživel vojno in si lasti zasluge za to, da smo Slovenci enakopravni z vsemi narodi v Jugoslaviji in v mednarodnem prostoru, v svobodni izbiri življenja in razvoja, ki je tudi po vojni delal požrtvovalno in se nato umikal iz aktivnega dela, saj se je zavedal, da je treba odstopati mesta mlajšim in boljšim, kako to, da je po štirih desetletjih po vojni še vedno zavzeto dejaven v našem političnem življenju.¹

¹ Z anketo smo ugotovili, da je bilo po stanju 31. 12. 1984 v Sloveniji 1011 združenj borcev in vojaških vojnih

Ko so bivši partizani in aktivisti, interniranci in taboriščniki, skratka, aktivni udeleženci NOB, postopno zupuščali delo v armadi, ljudski oblasti, gospodarstvu in družbenopolitičnem življenju, so sprejemali nove zadolžitve največkrat v krajevnih skupnostih in občinah, manj na republiški ravni. Delati so začeli v družbenopolitičnih organizacijah, društvih, manj v interesnih skupnostih in raznih strokovnih posvetovalnih telesih. Velika večina je tako prevzela delo, ki ni bilo plačano oziroma redno nagrajevano. Še v preteklem letu smo ugotavljali, da marsikatera konferenca SZDL v krajevnih skupnostih brez borčevske udeležbe ne bi bilo mogoče sklicati. Uspeh krajevnih referendumov je marsikje odvisen od stopnje zainteresiranosti borcev. Posebno v vaških skupnostih so bili borci najtesneje povezani s prebivalci.

Mislim, da izvira hotenje borcev po aktivnosti »do zadnjega« iz naslednjih razlogov: v njih je velik občutek odgovornosti, še posebej do te družbe, ki naj bi bila samoupravna, socialistična. Čeprav so se predstave, ki smo jih kot mladi ljudje o naši skupni bodočnosti gojili med vojno in neposredno po njej, razblinile pod težo stvarnosti, je naša pripravljenost za delo lahko tudi izraz neizpoljenih pričakovanj in naših obljub; pa tudi vere, ki je vsajena globoko v nas, da moramo ostati tesno povezani z ljudmi, z narodom, kajti če kdo, potem smo mi v partizanih neštetokrat dobili potrditev, da je le organiziran narod močan. Mogoče smo tudi zaradi tega vedno znova iskali in tudi našli zatočišče med ljudmi, v krajevnih in vaških skupnostih, težje v občinah, še težje v republiki in posebno v zadnjih letih, najtežje v federaciji.

ZB in SZDL

Na naših sestankih, pa tudi v vseh napisanih poročilih, se je vedno pokazala naša velika zavzetost za uspešno delo SZDL kor frontne organizacije, katere sestavni del smo se vedno čutili. Mogoče je bilo nekaj paternalizma v tem, ki pa izhaja iz dejstva, da smo se v mladosti oblikovali v OF, pri čemer smo bili toliko uspešni, kolikor so ljudje sprejeli naše pobude oziroma smo bili sposobni, da jih prilagodimo njihovemu razumevanju in potrebam. Odtod tudi borčevska sprejemljivost za pluralizem, za različnost razmišljanja, saj smo bili navajeni na prepričevanje. Vendar je po vsakem prepričevanju sledilo delo, pri katerem smo bili navajeni tudi vztrajati pri izpolnjevanju dogovorjene politike. V SZDL se je v zadnjem času povečala različnost in zmanjšala sposobnost doseganja enotnosti pri delu in, povezano s tem, tudi za ugotavljanje odgovornosti za neopravljeno delo. Ob tej ugotovitvi se vračam na rezultate naše ankete, iz katere sledi, da se borci še danes bolj počutimo v krajevnih skupnostih. Pač zato, ker je tam lažje doseči enotnost pri delu, posebno še, kadar usklajujejo stališča za konkretne in neposredne naloge, kot so npr. zbiranje sredstev za ceste, družbene prostore, šole ipd.

invalidov. V njih je delovalo 102.306 članov ZB. Od tega števila je bilo takrat zaposlenih 6214 borcev ali 6,7%. Članov ZK je bilo 14.065 ali 13,74%. V krajevnih skupnostih dela 25.884 članov (25,3%), v organizacijah združenega dela deluje v delavskih svetih in njegovih telesih še 967 članov (0,94%), v samoupravnih interesnih skupnostih deluje med delegati še 3274 članov (2,06%), članov raznih družbenih organizacij in društev je 37.726 (36,88%), od tega jih je 3639 članov samoupravnih organov, v posebnih družbenopolitičnih skupnostih (mestih in regijah) deluje 589 članov (0,58%), na republiški ravni deluje v delegatskem sistemu skupno 170 delegatov. Po tem statističnem prikazu aktivnosti članov ZZB Slovenije je očitno, da je aktivnih v družbenopolitičnem življenju kar 74.810 ali 73,12%, pri čemer pa moramo upoštevati, da se nekatere, posebno delegatske zadolžitve ponavljajo na različnih ravneh in bi tako ta prikaz dejavnosti moral biti manjši. – Povprečna starost borcev v letu ankete je bila 68 let. Zaradi umrljivosti, v letu 1987 je umrlo 15 članov na dan, in starosti, tudi ugotavljamo, da je že po štirih letih družbenopolitična aktivnost članov ZZB Slovenije dokaj zmanjšana.

Tak naš odnos do SZDL se močno razlikuje tudi od drugih republiških in pokrajinskih borčevskih organizacij. Za nekatere od njih je borcem edina direktivna organizacija Zveza komunistov, SZDL pa prostor uresničevanja njenega programa. Zato se tudi današnje predsedstvo jugoslovanske borčevske organizacije obrača s kritikami in zahtevami le k CK-ju. Odtod tudi vse večje razlike med našimi organizacijami v Jugoslaviji.

Nekaj več kot 10% borcev je tudi članov ZKS. Občasna številnejša izstopanja borcev iz te organizacije so povezana predvsem z ugotavljanjem njene nesposobnosti, da uresničuje program, ne pa zaradi programa. Na X. kongresu ZKS je bila desetina delegatov še borcev, desetina jih je bila med razpravljalci, ki so se zavzemali za prenovo oziroma za radikalne politične reforme v ZK in v družbi. Podprli so sestop z oblasti Zveze komunistov in njeno vračanje k pridobivanju ljudi z argumenti in z zgledom, kar je bila značilnost dela komunistov med vojno. Borci so izražali celo prepričanje, da gredo tudi ti reformni procesi prepočasi.

Številni komunisti borci niso z izstopom iz ZK v ničemer zmanjšali svoje dejavnosti v borčevski organizaciji, kot njeni delegati pa niso zmanjšali niti zanimanja za delo v SZDL. S temi izstopi iz ZK se kaže povečana stopnja različnosti glede iskanja možnih poti izhoda iz težav tudi med borci. Vendar ostaja skupni imenovalec, ki jih druži pri delu v tej organizaciji, skupna dolgoletna usoda, temeljne predstave o hoteni družbi, ki so ostale nespremenjene vseh zadnjih 40 ali celo 50 let in pa spoznanje, da lahko ostanemo povezani z ljudmi edinole z javnim delom.

Številni so bili poizkusi za tesnejše sodelovanje ali vsaj redno izmenjavo mišljenj z mladinsko organizacijo (ZSMS). Medtem ko občasno in tudi redno sodelujemo »v bazi«, je to vse težje tam, kjer bi se morali pogovarjati forumi ali njihovi predstavniki med seboj. Ovira za to je prav gotovo naš nehoten paternalističen odnos do mladih, česar ne moremo odpraviti niti s politično voljo. Vendar sem se v ZB vedno srečeval s hotenjem, da stari razumemo mlade in jih vedno podpiramo. Ne pomnim, da bi med borčevskimi in mladinskimi organizacijami v preteklih letih prišlo do nesporazumov, neprijetnih dialogov ali celo nasprotovanj, vsaj ne takrat, kadar so bila v ospredju načela. Tako stanje razumevanja in strpnosti prav gotovo kaže na modrost, da se nobena dobra rešitev ne more najti, niti ne iskati brez mladih, ki jo tudi edini lahko neobremenjeno uresničujejo.

Še en razlog je bil, da smo vedno iskali čim tesnejše organizacijske povezave s frontnimi deli v SZDL: tako smo vedno preverjali možno uresničljivost naših stališč, njihovo demokratičnost, sodobnost, skratka, njihovo politično vrednost. Zavedali smo se, da smo zaradi let in opevanih pridobljenih izkušenj neprestano v nevarnosti, da ne postanemo nestvarna, vedno manj sprejemljiva družbena organizacija. V naših srečanjih s partnerskimi ali sorodnimi veteranskimi organizacijami v svetu smo imeli možnosti konkretno spoznavati, kako nekatere veteranske organizacije postajajo konservativne in orodja nedemokratičnih strank. Samo sklicevanje na mir in sožitje med narodi, kar je sicer značilno za vse odporiške in večino veteranskih organizacij, še ne daje legitimacije demokratičnosti neki organizaciji, če ni (ni več) sposobna pomagati in biti vpeta v iskanje in ustvarjanje bolj demokratičnih in sodobnih odnosov med ljudmi in narodi.

Prilagoditev vrednot NOB za današnjo rabo

Danes med borci v razmišljanju o našem delu v preteklosti in dandanes skoraj nihče ne postavlja vprašanja, kaj bo z našo organizacijo za nami. Pred desetletjem

je bilo to vprašanje za nekatere v ospredju. V skrbi namreč, da ne bi zamrle tiste dejavnosti, ki so nas zadrževale politično takrat še kar aktualne: to je bila predvsem skrb za nadaljevanje vrednot iz NOB in povojne gradnje ter boja za ohranitev naše neodvisnosti. Tolikokrat je namreč bilo javno poudarjeno, da je delo borčevske organizacije poročstvo za očuvanje in nadaljevanje teh vrednot, da je logično sledilo tudi vprašanje, kaj pa potem . . . Le redki posamezniki so razmišljali in predlagali, da bi pri naši organizaciji imeli organiziran podmladek, to je mladino, ki bi se skupno z nami zavzemala za nadaljevanje našega dela. Verjetno je bil glavni vzrok za razmišljanje praksa v nekaterih organizacijah odporništva po svetu, na primer, Vsezveznega združenja partizanov Italije (ANPI) in pa Zveze koroških partizanov v Celovcu. V obeh organizacijah so ustanovili sekcije mladih, ki se vključujejo v delovanje demokratičnih organizacij mladine v njihovi državi in pa v mednarodnem obsegu, hkrati pa pomagajo pri konkretnem delu nacionalnih odporniških gibanj.

Pri nas je bil o takih razmišljanjih dan pravočasno jasen odgovor: ne iščemo nobenih oblik pomlajevanja in nadaljevanja naše organizacije z neudeleženci NOB in revolucije. Prizadevanja za doseganje naših ciljev so vsebovana v uresničevanju temeljev ustave. Tako imenovane »tradicije« v ožjem smislu so naloga SZDL, pri kateri so organizirani sveti za tradicije, od občin do republiškega vodstva, v katerih delujejo predstavniki vzgoje, kulture, muzealstva in drugi javni delavci. Njihova naloga naj bi bila strokovno proučevanje tega časa, njegova predstavitev na način, ki bo podal domači in mednarodni javnosti pričevanje verno in sodobno.

Kot posledica takega dela je bila v tem času objavljena vrsta pomembnih publikacij, organiziranih mnogo razstav, strokovnih in množičnih prireditve. Sodelovanje borcev pri delu svetov je bilo zavzeto in vsaj v začetku njihovega delovanja lahko prav njim pripišemo zasluge, da so ti sveti zaživel.

Vendar je skrb za sodobno predstavitev zgodovine in vrednot tistega časa še vedno ena od nalog tudi same borčevske organizacije. Velika je zavzetost borcev, da bi bil ta čas pošteno in dovolj natančno predstavljen. Zato poleg tega, da sodelujejo pri delu Svetov v SZDL, tudi v sami borčevski organizaciji ohranjajo vrsto dejavnosti, za katerih uresničitev je treba združevati strokovnost in ljubiteljsko privrženost pri zbiranju neposrednih pričevanj, osebnih, skupinskih doživetij iz tistega časa, razvoja NO gibanja v naših pokrajinah, mestih, občinah, o usodah Slovencev v taboriščih, v prekomorskih deželah ipd. Spominu na posamezne dogodke in dejavnosti iz NOB so posvečene številne javne prireditve. Omenjamo le nekatere, ki so postale nepogrešljivi sestavni del kulturnega, športno-rekreacijskega in javnega življenja. Taki so vsakoletni festival Revolucija in glasba, Festival Kurirček, umetniške razstave umetnikov-udeležencev NOB in povojnih – na temo o svobodi, sožitju ipd., športni maratoni in pohodi so zajeli desettisoče udeležencev.

Razen z založništvom (ZB je ustanovitelj Partizanske knjige in založbe Borec), s časopisom (tedensko glasilo TV-15) in revijo (Borec) se še več kot 130 domicilnih odborov enot in različnih služb, ki so delovale v partizanskem zaledju, zavzeto ukvarja z zbiranjem in urejevanjem gradiva, spominov, usklajevanjem in razčiščevanjem posameznih spornih in še nedorečenih dogodkov. Nekateri avtorji, v veliki večini sami udeleženci NOB, so se dolga leta ukvarjali s posameznimi monografijami enot in služb, prehodili ponovno cele poti posameznih enot zato, da so podali čimbolj verodostojne opise nastanka in razvoja osvobodilnega gibanja po vsej Sloveniji. Več kot 100 že izdanih monografij, vsaj toliko jih je še v rokopisu, poleg številne literature, ki daje romansiran prikaz usode posameznikov in delne

opise enot in služb, ki so zgodovinsko utemeljeni, vse to je predvsem izraz hotenja organizacije in njenih članov, da dogodki tega časa ne gredo v pozabo, da bi odkrili vso resnico o sebi in drugih udeležencih NOB. Vedno večja je tudi njihova zavzetost, da niso odvisni samo od vedno manj zanesljivega spomina. Desetletja že deluje v organizaciji komisija, katere člani so naši najuglednejši zgodovinarji, ki proučujejo zgodovino NOB, ki s pisanjem priročnikov za pisce in zbiratelje zgodovinskega gradiva in nato s strokovnimi recenzijami skrbijo za točnost opisov in podatkov v rokopisih, pripravljenih za tisk. Od leta 1986 deluje tudi Društvo piscev zgodovine NOB z nalogo, da skrbi za strokovno pomoč in večje sodelovanje oziroma pregled in usklajenost vsebine dela številnih avtorjev.

Spraševal sem se vedno znova, ko sem se srečeval s posameznimi vprašanji iz tega vsebinsko tako bogatega dela v zgodovinopisju in z izredno zavzetostjo številnih posameznikov pri tem delu, od kod ta vnema in predanost? Koristoljubje ni posređi, kajti avtorji so prejeli – vsaj do nedavnega – simbolične nagrade. Želja po priznanju je skoraj navzoča pri vseh avtorjih, vendar po priznanju, ki je vezano na ugotovitev točnosti in prepričljivosti podane snovi. Tudi za ugled posameznih avtorjev ali opisanih junakov ni šlo.

Mislim, da je odgovor na to vprašanje treba iskati v vse večji stiski tega rodu, stiski, ki izhaja iz prepričanja, da smo se borili za poštene cilje, da se pa vedno bolj ostro in kritično vprašujemo o smotrnosti in pravilnosti našega boja. Hotenju našega rodu, da moramo pošteno opisati vstajo in revolucijo, se tako pridružuje še potreba, da se postavimo odločno po robu politično motiviranim očitkom, ki po našem prepričanju niso skladni z zgodovinsko resnico in izkušnjo.

Ob srečanjih s predstavniki drugih borčevskih, odporniških gibanj in organizacij žrtev iz pretekle vojne sem primerjal, koliko so v drugih državah objavili del o njihovem odporništvu ali osvobodilni vojni, in ugotovil, da smo Slovenci po izdanih knjigah na to temo ne samo v Jugoslaviji, ampak tudi v svetu največ in najbolj obdelali to naše zgodovinsko obdobje in da imamo obenem še vedno veliko notranjo potrebo po samoizpovedovanju. V ospredju je vedno bolj potreba po opisovanju časa s podoživljanjem različnih usod, ne samo v partizanskem boju, ampak tudi v zaledju, taboriščih, izven matične domovine, in je tako očitno, da sta bila protifašizem in hotenje po svobodi kot možnost ali nuja ponudena za opredelitev in delovanje skoraj vsakemu odraslemu Slovencu.

Partizani, ki so se borili skupno z nami in danes živijo na avstrijskem Koroškem ali v Italiji, nas zaskrbljeno sprašujejo, ali je res, da pri nas bleđi ugled osvobodilnega boja. Ne povezujejo ga s stanjem danes pri nas. Možnost za spremenjeno oceno mednarodnega sodelovanja demokratičnih sil v boju proti nacifašizmu bi lahko vplivala tudi na današnje sodelovanje v tem prostoru. Nerazumljivi so jim zato dvomi o pravilnosti NOB, vloge komunistov, zavezniško naravo celotne NOB, narodni značaj revolucionarne preobrazbe, zato v jasno razmejitev dveh borečih strani: na tisto z narodom – na strani zaveznikov – in na tisto z nacifašizmom. Povojno sodelovanje med demokratičnimi silami pri njih ni nikoli sprožalo dvomov o njihovem partizanskem boju, njegovem odporništvu, razen v redkih obdobjih boja za poveljne meje v tem delu Evrope (npr. med hladno vojno, ob »trikolorizmu« v Beneški Sloveniji in Videmski pokrajini), niti ne o sodelovanju Italijanov pod poveljstvom NOV Slovenije oziroma Jugoslavije, ali Slovencev na avstrijskem Koroškem. Tudi nekatere spomenike, ki jih postavljajo predvsem na pobudo nacionalističnih organizacij ob meji z Jugoslavijo, v Trstu, na Bazovici, v Gorici in Celovcu, namenjajo t. i. deportirancem oziroma »žrtvam nasilne asimil-

latorske« vloge »okupatorske« jugoslovanske armade, ki naj bi jo imela ob osvoboditvi teh krajev in neposredno po vojni. Pri tem pa se ne spotikajo ob sam osvobodilni boj Slovencev, Italijanov, pa tudi ne manjšega števila Avstrijcev, v sodelovanju z nami. Ugledni predstavniki italijanskih partizanov so tudi v zadnjem času večkrat javno spregovorili o svojem sodelovanju z nami, o naši pomoči njihovemu odporu in vtis imam, kot da nam s tem ponovnim javnim priznanjem hočejo pomagati zaradi nekaterih tudi njim znanim očitkom o nekakšni stalinistični in prevarantski vlogi komunistov v OF, o poskusih prekvalifikacije narodnoosvobodilnega boja v državljansko vojno.

Naš odnos do nekaterih perečih in razvojnih vprašanj

Združenja ZZB neprestano zahtevajo, naj republiški odbor oblikuje stališča do vseh perečih vprašanj in našega razvoja. Naši republiški organi so po svoji strani vključeni v različna republiška delegatska in politična telesa in so tako v položaju, da morajo zavzeti stališče praktično do vseh družbenih problemov. Tako je organizacija kot aktivni del te družbe neprestano na prepihu, kar je svojevrsten fenomen. Organizacija, katere člani imajo v povprečju nad 70 let, ki so že skoraj pol stoletja, od leta 1941 glavni akterji, po vojni pa le vključeni v druge strukture družbe in tako soodgovorni za vse težave osvobajanja in razvoja nekega naroda, nastajanja in razvoja neke federativne države, ki je že sama po sebi težka državna struktura, v specifičnem mednarodnem prostoru pa še posebej, – je še vedno klicana k javni soodgovornosti za oblikovanje politike. V zadnjem desetletju in več se to dogaja bolj zaradi spoštljivih odnosov do generacije ali potrebe po sklicevanju na preteklost, v imenu katere naj bi predvideli bodočnost oziroma zaradi zanikanja pravilnosti prehojene poti, zato da bi jo radikalneje spremenili. – Vsekakor pa tisti, ki nas kličejo na odgovornost, to delajo vedoč, da vsaj ogromna večina te generacije že nekaj desetletij ni več v ustvarjalnem delovnem odnosu in da so bile številne slabe odločitve sprejete kljub naraščajoči kritičnosti ravno te generacije.

Zato si že nekaj let v borčevski organizaciji nismo delali utvar o usodnosti našega soodločanja, še manj danes. To pa ne zmanjšuje naše resnosti in odgovornosti, ko oblikujemo stališča. Zaradi naše stvarne družbene moči jih v javnosti sprejemajo tudi z vse manjšo odmevnostjo. Oziroma le-ta je odvisna od tega, koliko lahko naša stališča posamezne skupine koristijo pri njihovih političnih potrebah: ali s ciljem, da nas diskreditirajo, ali s ciljem, da se sklicujejo tudi nanje, kadar jim ustrezajo. Ta moja ocena velja seveda le za tisti del javnosti v naši družbi, ki je najbolj kritičen in glasen, ki mu zato medijska sredstva rada odpirajo viden prostor in najbolj udarne oddaje. Pritrditev, da le še uživamo ugled v javnosti, ne toliko zaradi nas kot delavcev v povojnem času, ampak predvsem zaradi naše udeležbe in prispevka v narodnoosvobodilnem boju, vidim tudi v tem, da je dana večja pozornost posameznikom in skupinam borcev, ki dajejo razne protesne izjave, se vključujejo v politična alternativna gibanja ali v Odbor za varstvo pravic obtoženih pred vojaškim sodiščem.

Dejstvo, da se že kar številni borci vključujejo v politične aktivnosti izven borčevske organizacije, pomeni, da je vsak dosedanji politični prostor postal preozek za izražanje tudi vseh poštenih mnenj. To se dogaja vse pogosteje, še posebno zaradi objektivnih okoliščin, tudi v borčevski organizaciji. Postaja premalo dinamična, da bi spremljala ali sprejemala vsa gibanja in mišljenja. To pa ne pomeni, da bi morali nosilce teh stališč odstraniti iz dela v organizaciji. Že zato ne,

ker člani v njej niso bili nikoli monolitni, ampak smo vedno iskali enotnost v bistvenih vprašanjih našega razvoja.

Naj naštejemo nekatera od teh: naš odnos do slovenske državnosti, do skupnosti narodov Jugoslavije, do JLA, do treh reform.

Na eno od javno zastavljenih vprašanj o tem, zakaj sem šel v partizane, sem enkrat že odgovoril tako, da me (nas) je pri opredelitvi za Osvobodilno fronto slovenskega naroda leta 1941 in za oborožen upor vodilo najprej hotenje po narodni osvoboditvi, nato opredelitev za pravične družbene odnose in nato šele hotenje, da svoboda in bolj pravično družbo ustvarimo v enakopravni skupnosti narodov v Jugoslaviji. Svoboda brez lastne državnosti ni mogoča, zato je samo odločen prehod osvobodilnega gibanja v ljudsko oblast, ki je nato odločala o narodovi usodi, med oboroženim bojem tudi s slovensko vojsko, omogočalo, da smo štiri leta vzdržali izredno težke preizkušnje. V tem času smo postajali vse močnejši samo zato, ker smo hitro razvijali lastno državnost. Moč za tak razvoj smo črpali iz neprestano potrjevane odločnosti ljudi, da so oni sami nova oblast in nase prevzamejo s tem izredno težka bremena. Kdo bi jih sicer prisilil, da bi, na primer, dajali hrano in vsako pomoč tej vojski, če ne bi bili prepričani, da je njihova, ko si bil že samo zaradi izkazanega suma za sodelovanje v NOB kaznovan s smrtjo, preselitvijo ali mučenjem. Udeleženci in priče tega procesa nastajanja slovenske državnosti se zato ne morejo izneveriti tej izkušnji.

Očitani so nam, da se za nas zgodovina začenja leta 1941. Očitek je bil mogoče celo razumljiv, hkrati pa krivičen. Nobena druga generacija namreč ni imela možnosti, da bi tako odločno odpravljala zgodovinske krivice, storjene našemu narodu v pretekli zgodovini, kot ravno partizanska. Vse to smo delali zavestno kot rezultat jasnih političnih odločitev. Tako je bilo s pohodi v Slovensko Benečijo, v zadnje slovenske zaselke severno od Drave, z dobro organiziranim delom v Trstu, Trziču, Gorici in Celovcu. Da smo hoteli po vojni vedno znova dosegati uspehe v tej smeri, je mogoče razlagati tudi s tem, da smo vedno znova skušali dokazovati pravilnost uresničevanja programa OF, njegovo zgodovinsko pogojenost in utemeljenost. Zato smo tudi ves čas vojne v vse, kar smo delali, vključevali vse dotedanje zgodovinske in kulturne dosežke. Čeprav je bil ta naš program uresničen glede enotnega nacionalnega prostora le v omejenem času, je pa vendarle bila s tem ustvarjena možnost, da tudi v novih mednarodnih razmerah na teh temeljih gradimo naprej naš nacionalni program. Vse do danes in še jutri. To velja za ljudsko oblast in iz nje nastalo slovensko državnost, isto velja za slovensko partizansko vojsko in tudi iz nje nastalo jugoslovansko ljudsko armado.

Zelo zavzeto smo v borčevski organizaciji razpravljali o predloženih ustavnih spremembah. Sprejeli smo razpravo o ponujenih spremembah zato, ker je pomemben del predlogov obljubljal povečano učinkovitost delovanja celotnega sistema, osamosvojitve gospodarskih subjektov, večjo možnost za uveljavljanje odgovornosti v družbi. Predlogi v tej smeri so ustrezali našim prej izrečenim kritikam sistema. Za večino udeležencev v naših razpravah je bilo razumljivo, da od nacionalne suverenosti ne odstopamo niti za korak, v pričakovani večji učinkovitosti in povečani odgovornosti v sistemu smo celo videli poroštvo tudi za večje uveljavljanje naše suverenosti. Zato smo ponovno vztrajali pri doslednem spoštovanju AVNOJ-skih načel in pa temeljev ustavne ureditve iz 1974. V primerjavi s številnimi zahtevami v slovenskem prostoru pa so iz naše organizacije prišli pozivi, da moramo jasno oblikovana stališča, skladna s koristmi Slovenije in ne v nasprotju z interesi skupnosti, uveljavljati v jugoslovanskem prostoru z dobrimi utemeljitvami.

Predno so bili v našem tisku objavljeni članki, ki so bili žaljivi do JLA in nesprejemljivi, s katerimi se nismo strinjali tudi v borčevski organizaciji, smo razpravljali o nekaterih vidikih položaja v naši družbi. Spregovorili smo o izredno slabem materialnem položaju starešin in vojaških upokojencev.

Vse borčevske organizacije so redno sodelovale s pripadniki JLA po vsej Sloveniji. Sodelovanje je bilo vsestransko in tako življenjsko, da smo sprejemali vključevanje in sodelovanje naših starešin in vojakov v nekatere naše dejavnosti kot povsem normalno dejavnost. Vojaki so pomagali na osamljenih kmetijah ob meji, kopali, gradili povesod, kjer je bilo potrebno in najtežje. Negovali smo tradicije partizanskih enot in njihovih uspehov. Sodelovali smo pri današnjih obrambnih načrtih. Zato smo imeli v naših razpravah o JLA pred seboj predvsem človeško plat življenja v vojski. Razpravljali smo o zaostajanju življenjskega standarda vojaških starešin, aktivnih in upokojenih, resno in odločno smo opozarjali na hitro upadanje zanimanja Slovencev za vojaške poklice, odprto smo govorili o razlogih za tako stanje. Ugled in dostojanstvo JLA smo obravnavali na isti način kot ugled naše borčevske organizacije.

Vendar pa ugotavljamo, da ostajajo resnični problemi v zvezi z njenim položajem v družbi nerazrešeni. Malo ali nič se ni naredilo zaboljšanje življenjskih in delovnih razmer, ki bi bile sprejemljive za povečanje deleža Slovencev v JLA. Nerazumljiva je odbojnost najbolj odločujočih v JLA do upravičenih zahtev v slovenski javnosti po uveljavljanju slovenščine in simbolov našega naroda na naših tleh (zastava). Najodgovornejši v JLA in Predsedstvu Jugoslavije se zato morajo zavedati, da nam bo tudi borcem vedno težje gojiti zavest, da je nekaj naše, če pa nimamo vsakdanjih, normalno uporabljanih, neposrednih in pa tudi institucionalnih možnosti (v skupščinskih organih), da vplivamo na spremembe in na posodabljanje tega, kar je in mora ostati naše in skupno.

Odločni smo bili in bomo ostali proti vsakim diskvalifikacijam starešin in vojakov, reševanju odprtih vprašanj izven sistema, ustvarjanju ozračja odbojnosti in nezaupanja do naše vojaške uniforme. V razpravah o JLA smo tudi v zadnjem času obnavljali spomin na zgodovinsko pot nastanka JLA in sodelovanja s slovensko vojsko.

Kot enotna organizacija je nastajala že med vojno zaradi potreb po partnerstvu z drugimi zavezniki armadami in je skupno z njimi tudi naša armada osvobajala del Evrope, ne samo Jugoslavijo. Izredna je bila njena vloga pri zaščiti rosno mlade svobode pred zunanjimi pritiski za novo delitev interesov velikih sil takoj po vojni, v obrambi pred Stalinovim pritiskom, v boju za priključitev Slovenskega primorja. V vsem tem obdobju smo tudi Slovenci dali tej armadi številne kadre in naše najboljše moči. Naš cilj zato mora biti, da se odnosi z JLA posodobijo glede na nove, povsem drugačne mednarodne okoliščine, na doseženo stopnjo demokratizacije v naši družbi, predvsem pa glede na hitro uveljavljanje skupščinskega sistema tudi na tem izredno pomembnem področju narodovega življenja.

V organizaciji smo obravnavali tudi vojaško sojenje trem občanom Slovenije. Kot organizacija se nismo vključili v javne pritiske in vnaprejšnje kvalifikacije postopkov, ker smo poskušali razumeti pravno državo tudi, kadar nas obstoječi predpisi človeško ali narodnostno prizadenejo. Vendar mora takemu stanju slediti zahteva po strokovni razlagi predpisov, usklajenosti z ustavnim sistemom in nato po njihovi spremembi, kadar so v nasprotju z njim in z doseženo stopnjo civilizacije. Bili smo pa resnično prepričani, da imamo glede jezika, pravice do njegove uporabe za Slovence v Jugoslaviji in za vse uradne postopke v Sloveniji vprašanje že zdavnaj rešeno. V izredno razvitem sistemu družbene zaščite in splošnega ljud-

skega odpora v Sloveniji smo tudi preživeli potrebo po tem, da vojaška sodišča sodijo občanom. Saj je stopnja podružbljanja tudi nekoč klasičnih vojaških tajnosti v Sloveniji tako visoka, da grožnja s postopki pred vojaškimi sodišči lahko resno zavre sistem podružbljanja. Mislim, da je ta proces odprl vrsto vprašanj tudi v sistemu SLO, zaradi katerih sta postala nujna hitrejša posodabljanje in demokratizacija celotnega obrambnega sistema.

Ob koncu naj razmišljam še o odnosih do že oblikovanih smeri razvoja v gospodarstvu, družbi in organizaciji komunistov, do t. i. treh reform.

Prednost udeležencev NOB je v tem, da se pri iskanju novega vedno naslanjamo na naša mladostna hotenja, slabost je pa v tem, da prenekateri pešamo v sposobnosti dojemanja novih procesov v svetu. Kadar govorimo o slovenskih narodnih interesih, vedno združujemo narodno in razredno, kar pa nekako ni več »primerno« za sodobni pristop, kot je razvidno iz številnih v zadnjem času objavljenih izjav v imenu raznih institucij. Vendar pa je ostal lasten vsem udeležencem NOB, tudi nekomunistom in vernim ljudem. Tako nam uspeva pri našem reševanju aktualnih vprašanj poenotiti razmišljanja v tem smislu, da je uresničevanje vseh naših zahtev možno samo tako, da imamo pravico razpolagati z vsemi rezultati našega dela in nacionalnega bogastva. Tudi samoodločba ni samo pravica, neodtujljiva z narodovim bitjem, ampak nam nalaga tudi vrsto dolžnosti do drugih narodov v jugoslovanski skupnosti.

Zato sem razumel velik del razpoloženja borcev tako, da od vseobsegajoče narodne svobode, dosežene med NOB, v ničemer ne odstopamo, da je le-ta uresničljiva v tej državni skupnosti, da pa moramo zato vedno znova obnavljati in razvijati vlogo našega naroda kot subjekta v tej skupnosti. Zato se neprestano sklicujemo na program OF, na SNOS in AVNOJ in navsezadnje tudi na ustavne temelje iz leta 1974, v katerih naj bi ta program bil vsebovan.

Vse dosedanje in tudi današnje reforme smo vedno sprejemali. Hoteli smo le njihovo dosledno uresničevanje. Nismo gojili nezaupanja v zasebno delo: podpirali smo zaupanje v kmeta in njegovo sposobnost za gospodarjenje brez zemljiške omejitve, zagovarjali smo nagrajevanje po delu ter tako nastale razlike med ljudmi – brez strahu pred bogatenjem; zagovarjali smo učinkovitejšo, vendar tudi tako davčno politiko, s katero spodbujamo širitev proizvodnih možnosti. O tržnem gospodarstvu govorimo že desetletje in upamo samo, da ga bomo dočakali. Skrbi nas predvsem nedorečenost naše socialne zaščite človeka in delavca, ki izvira iz skromnih materialnih sposobnosti družbe, ki je praktično brez vsakih rezerv.

Sočasnost gospodarskih in družbenih sprememb smo zagovarjali že doslej. Udeleženci NOB smo bili sposobni zadržati z OF demokratični duh na Slovenskem živ v časih največje radikalizacije življenja in mišljenja. Zato nas ne motijo pluralizmi, ki se danes uveljavljajo. Očitno pa že postaja, da se z nekaterimi »svobodami« izražanja vračajo v naš prostor tudi že vsiljevanje mnenj, ekskluzivnost in vzvišenost ter nedotakljivost nekaterih novih prerokov demokracije. Prevladujejo zagrizenost, nestrpnost do drugačnega mišljenja od tistega, ki se samo razglašča kot novo in demokratično. Mojemu ali našemu »starčevskemu oportunitizmu« zato pripisujejo zagovarjanje postopnosti, ne pa eksplozivnega preloma v stanje, ki naj bi bilo vsiljeno novo in boljše. Našo odločno opredelitev za radikalne spremembe vseh manifestacij družbenega življenja je zato treba sprejemati ob sočasni skrbi, da nas pri tem lahko spremlja vsaj z razumevanjem tudi jugoslovanski prostor, da zaradi ekscesnih situacij ne zavremo potrebe po večji, vendar v danih razmerah demokratični reformi celotnega sistema.

Na koncu tega razmišljanja se ponovno vračam k vprašanju, s katerim se

pravzaprav ukvarjam neprestano: ali je ZZB Slovenije kot družbenopolitična organizacija še v stanju, da kljub svoji dolgi zgodovini živi v našem prostoru, ne da bi zavirala sodobne družbene procese. Moj odgovor je pozitiven in osebno verjamem, da se ne umikamo s političnega prizorišča kot ovira novemu, niti objektivno niti subjektivno.

JANKO JERI

»Naj živi pripoved«

(Prednovoletni obračun)

Tale predpraznični obračun pred vstopom v novo 1989. leto ni nastal zavoljo česa izjemnega, nepričakovanega; njegovo »spočetje« naj bi zaokrožilo že »vpeljano« in po svoji notranji dinamiki pretežno negibno podobo koroških, pa tudi delno »zveznih« političnih in drugih ravnesij.

Umetniško, teatersko »izpraševanje in mučenje vesti« je začrtala s svojo dramaturško, pogostokrat ostro zasekano ločitveno parabolo Bernhardova drama »Heldenplatz«. Dregnila je v osir avstrijske lojalistične nacistične preteklosti, protisemitske nagnjenosti in meščanske zagovednosti. »Heldenplatz« (trg junakov) ima namreč simbolično svrho: tukaj je namreč marca leta 1938 množica dobesedno v ekstazi eksplodirala, stegujoč roke, okrašene s svastiko v pozdrav »firerju«. Mejnik avstrijske polpretekle politične zgodovine, stvaren in psihološko izostren oris lumpenproletariata, bolj ali manj pokvarjenih srednjih slojev in vršičkov takratne avstrijske družbe, ki jih Bernhard v tem svojem delu biča brez usmiljenja in jih postavlja neprizivno na zatožno klop zgodovine. Ne izbira pri tem prilastkov, vendar je tista o »šestinpolmilijonskem ljudstvu debilnežev« vendarle nemara pretrda in vsepovprek zajemajoča. To pa ne pomeni, da ni večina Bernhardovih puščic zadela v polno.

Prej omenjeni naj bi bil kulturni dogodek, vendar z ostro dimenzioniranim političnim naglasom; drugi, o katerem že velja teh nekaj naslednjih besed, pa je že kar pogubna stresna kriza avstrijske »zelene stranke«, ki jo drastično ponazarja odstop tudi v širši mednarodni javnosti ugledne nekdanje predsednice te stranke Frede Meissner – Blau. Sicer je zeleno gibanje tudi drugod po Evropi že v glavnem prešlo svoj zenit, vendar sem se ob tem ustavil tudi zaradi tega, ker je na minulih splošnih volitvah na svoji listi izvolilo prvega povojnega poslanca slovenske narodnosti v dunajski parlament. Nič nočem predvidevati, vendar sedanji razkrajajoči razplet v stranki skoraj izničuje dejanske možnosti, da bi se izvolitev kakega Slovenca na njeni listi ponovila na prihodnjih parlamentarnih volitvah. Ne bi tudi ponavljal usodnih posledic nepremišljenosti, ko je slovenski poslanec Karel Smolle v navzkrižju tudi s poslanci v lastni stranki in same predsednice glasoval za apartheidsko, ločitveno šolsko zakonodajo, kar mu prav nedavni (20. decembra letos) volilni poziv enaintridesetih slovenskih in nemških javnih delavcev vnova očita ob obtožbi, »da je s tem oslabil široko gibanje za skupno šolo in poziva Koroško enotno listo (KEL), da naj se o tem med drugim jasno in nedvoumno opredeli.

V spregi z zelenimi naj bi KEL skupno nastopila na bližnjih deželnih volitvah 12. marca 1989, kar je zdaj dokončno sklenjeno, da ne bi v poletnih mesecih z volilnimi peripetijami motili »počitniško idilo« na Koroškem. Pa o predvolilni taktiki na koroških narodnostnih okopih: pluralistična razvejanost in izvornost

v vsakdanjem boju za večjo narodnostno enakopravnost koroških Slovencev je lahko le pozitivna, ustvarjalna. Ta prožnost, zagnanost in širina pa ne sme kakorkoli načeti enotnosti glede tega, kar je temeljnega, prelomnega pomena za učinkovito zaščito slovenskega življa. Sem pa sodi tudi obsodba kakršnegakoli dosedanjega in bodočega ločevanja, pa najsi gre za »španske stene« v šolah ali kaj drugega. Do cilja je mogoče priti glede nekaterih stvari tudi po stranskih tirih, vendar mora biti glavna magistrala vedno odprta, ne sme jo blokirati neenotnost glede življenjskih vprašanj manjšinske skupnosti, če že prenekikrat zlorabljenega prilastka »zgodovinskih« nočem uporabiti, saj bo o tem meritorno razsodil čas.

Če se navežem na prej povedano: tri osrednje politične koroške stranke so spet obudile »koroško pedagoško komisijo«, ki naj bi bdela nad uresničevanjem sedanjega »ločevalnega modela«. Njihov namen, koroških nemških strank seveda, je med drugim, kakor to ugotavlja Slovenski vestnik (16. decembra 1988), s ponovnim aktiviranjem te komisije »spodkopavati vrednost in funkcijo zvezne spremljevalne komisije ter doseči popolno ločevanje otrok na južnokoroških ljudskih šolah«. V tem okviru je obljubljena slovenska TV oddaja enkrat tedensko pač le drobtina s sicer dobro obložene »avstrijske mize«.

Prav zavoljo takega stanja stvari je omenjeni poziv enaintridesetih še posebno zlahten, ko zagovarja sodelovanje med obema narodoma, proti jezikovnim barijeram in z jezikovno in kulturno raznolikostjo oplajanje skupne duhovne in kulturne dediščine. »Naj živi pripoved. Pripoved se mora nadaljevati« je zapisal v svoji knjigi 'Ponovitev' Peter Handke, »sonce pripovedi naj za vedno stoji nad deveto deželo, ki jo je mogoče uničiti šele skupaj z zadnjo življenjsko sapico. Nazaj z vami iz tožnega Ponta, izgnani iz dežele pripovedi. Zanamec, ko me ne bo več tukaj, me najdeš v deželi pripovedi, v deveti deželi«. Nekoliko, na prvi pogled, zamotana sintagma, a stvaren odsev koroških »stranpoti«. Nujna pač je dejavna in iskrena vnema.

Sklenil bom beležko z izsečkom iz odgovora na anketo Sodobnosti (1970) pisatelja Floriana Lipuscha: »Mi ne branimo jezika, temveč svojo organizacijo, strankarsko, idejno linijo, krščanstvo, tradicijo, socializem, to branimo, to so naše skrbi. S prekrizanimi rokami, brez dela sedimo in čakamo, da bo Bog dal, česar še nikomur ni dal in bo dal samo nam, poslušamo fraze »narodnih voditeljev«, ob nedeljah pa pridige, odpuščamo kršivcem naših pravic, kar nenehno komu odpuščamo, kar sproti pozabljamo, in ko nas udari po desnem, nastavimo še levo lice, redimo čebele, damo mir, nikomur nismo v spotiko, nismo sitni in vsiljivi, namesto kulturnih dvoran gradimo cerkve, nekaj metrov stran pa garaže, popravljamo župnišča, ustanavljamo nova združenja, namesto da bi delali, začeli delati vsak na svojem koncu, predsedujemo in zasedamo, nismo samo Marijin, temveč tudi kulturni narod, pišemo zapisnike, ognjevito diskutiramo in potem preidemo k dnevnemu redu, ne da bi se s propadajočim narodičem obremenili«.

Takrat sem to anketo, ki sem jo organiziral kot sodelavec in član uredniškega sveta Sodobnosti (glede tega sem se tudi prvič srečal z Lipuschem) poimenoval »Koroška na mrtvi točki«.

26. decembra 1988

Hitri zakonodajni postopki

V sistemu skupščinske vladavine gre med državnimi organi prvenstvo skupščini. Le-ta je v našem političnem sistemu opredeljena kot najvišji državni organ in organ samoupravljanja v posamezni družbenopolitični skupnosti. Iz takšnega položaja skupščine družbenopolitične skupnosti izhaja tudi njena zakonodajna oblast. Sprejemanje zakonov v republiških, pokrajinskih in zvezni skupščini je ena izmed bistvenih funkcij teh organov.

Z zakoni določamo pravice in dolžnosti državljanov in njihovih organizacij. Moderna doba izvaja moč zakona iz ljudske suverenosti. Zato naj bi na vseh ravneh pravnega urejanja pomembnih družbenih odnosov – v pogojih samoupravne socialistične demokracije – postala zakonodajna dejavnost čim bolj lastno dejanje delovnih ljudi in občanov. S tem namenom je v skupščinskem delegatskem sistemu oblikovan demokratični zakonodajni postopek, ki omogoča, da vsak zakonski osnutek seže do delovnih ljudi in občanov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih. S tem se zelo poveča število subjektov, ki soočajo svoje interese z zakonskimi osnutki in ki imajo možnost vplivati na vsebino bodočega zakona. Iz teh temeljnih delovnih in življenjskih okolij morajo prihajati tudi člani zakonodajnega telesa »opremljeni« s stališči in smernicami svojih »baz«.

Omenjeni demokratični model sprejemanja zakonov pa je mogoče uveljaviti samo v rednem zakonodajnem postopku. Sistem skupščinske vladavine in demokratičnost zakonodajne dejavnosti sta ogrožena pri hitrih in skrajšanih postopkih sprejemanja zakonov. Takšnih postopkov je v zadnjem obdobju v Skupščini Jugoslavije mnogo preveč. To potrjujejo sledeči podatki:

Sprejeti zakoni v Skupščini SFRJ v obdobju maj 1986 – maj 1988:

	Redni postopek	Skrajšani in hitri postopek
Zvezni zbor	59	37
Zbor republik in pokrajin	83	37
Skupaj	142	74

(Dnevnik, št. 94, Ljubljana 1988)

V preteklem dveletnem obdobju je torej Skpščina SFRJ sprejela kar polovico zakonov po hitrem in skrajšanem postopku. V vseh teh primerih seveda ni možen normalen stik članov zakonodajnega telesa s svojo »bazo« in s tem ni mogoče uveljaviti potencialnih prednosti, ki jih pri sprejemanju zakonskih odločitev nudi skupščinski sistem.

Pripravljanje in sprejemanje zakonov je resno in relativno dolgotrajno delo. Zato bi smel zakonodajalec odstopiti od rednega zakonodajnega postopka res le v skrajno izjemnih primerih. Posebej z delegatskim skupščinskim sistemom so hitri zakonodajni postopki tako rekoč nezdržljivi. Opravičilo za hitri zakonodajni postopek bi lahko bili samo interesi ljudske obrambe oziroma neposredna vojna nevarnost ali vojna. Po sedanji poslovniški ureditvi pa sme zbor na predlog predlagatelja sprejeti zakon po hitrem postopku tudi, kadar je potrebno preprečiti in odpraviti večje motnje v gospodarstvu ali kadar to terjajo elementarne nesreče ter

druge izredne in neodložljive potrebe države (Poslovnik Zveznega zbora Skupščine SFRJ). V zakonodajni praksi zvezne skupščine so takšna poslovniška določila očitno izredno široko tolmačili.

Takšne tendence pa se nadaljujejo tudi proti koncu leta 1988, ko se pripravljajo novi zakoni, ki bodo nadomestili Zakon o združenem delu in s tem na temelju ustavnih amandmajev temeljito spremenili družbenoekonomsko ureditev Jugoslavije. Pri sprejemanju teh zakonov (o podjetjih, o delovnih razmerjih, o planiranju, ipd.) je nujno treba spoštovati redni zakonodajni postopek.

Pri sprejemanju zakona po hitrem postopku odpadeta vsaj dve fazi rednega zakonodajnega postopka: predlog za izdajo zakona in zakonski osnutek. Pred člani zakonodajnega telesa se znajde na skupščinskih klopeh že kar zakonski predlog. Na isti seji začne ustrezni skupščinski zbor obravnavo zakonskega predloga in odloči o njegovem sprejemu. Pred obravnavo predloga zakona na seji zbora lahko obravnavata predlog zakona še matično delovno telo (odbor) zbora in zakonodajno-pravna komisija. Pri sprejemanju zakona po hitrem postopku je mogoče vlagati amandmaje do sklenitve obravnave o tem predlogu. Matično delovno telo in zakonodajno-pravna komisija morata takoj obravnavati takšne amandmaje in podati zboru poročilo z mnenji in predlogi.

Pri obravnavanju in sprejemanju zakona po hitrem postopku se torej tako rekoč vsa zakonodajna dejanja odvijajo samo znotraj skupščine. Predlog zakona se ne pojavi »na terenu« neposredno med občani in samoupravnimi organizacijami in skupnostmi. Takšno neposredno soočenje zakonskega predloga pa naj bi bilo izvedeno ob doslednem izvajanju delegatskega skupščinskega sistema. Pri normalnem delovanju delegatskega sistema se v zakonodajni proces lahko vključujejo tudi skupščine temeljnih družbenopolitičnih skupnosti (občine) in tudi samoupravne organizacije oziroma njihove delegacije. Zato je mogoče trditi, da je hitri zakonodajni postopek pravzaprav v nasprotju z delegatskim skupščinskim sistemom.

V primeru sprejemanja zakona po hitrem postopku se skupščina ne more uveljaviti kot resnično delovno telo. Vsebina zakona ne nastaja skozi delegatske poglede in razprave, saj je skupščina postavljena pred izvršeno dejstvo že dokaj dorečenega in razčlenjenega zakonskega predloga. Vloga skupščine se pri hitrem postopku v glavnem reducira na ocenjevanje politične primernosti ponujenih zakonskih rešitev. Te rešitve pa v 99 odstotkih predlagajo izvršilni organi. Tako ne more priti do veljave širina družbenih interesov in njihove možnosti za zakonsko institucionalizacijo so zelo zmanjšane. Prav tako pa ob sprejemanju zakona po hitrem postopku ni časa za poglobljeno in studiozno ter strokovno korektno pripravo zakonskega besedila.

Če bomo v nadaljnjem razvoju našega političnega sistema še vztrajali na načelih skupščinske vladavine, bo potrebno hitre zakonodajne postopke radikalno reducirati. V nasprotnem primeru delujejo člani zakonodajnega telesa po čistem reprezentativnem mandatu; tako imenovano »občo voljo ljudstva« potemtakem razlagajo povsem samostojno, zgolj s svojega vidika, brez predvidenega konkretnega sodelovanja z delovnimi in življenjskimi okolji, iz katerih prihajajo.

Dodatno težu temu problemu daje dejstvo, da se po hitrem postopku sprejemajo zelo pomembni zakoni. Če se namreč skrajšani postopek (dve fazi) praviloma uporablja pri manj pomembnih zakonih oziroma pri zakonih, ki ne posegajo bistveno v položaj in pravice pravnih subjektov, so zakoni, ki jih je Skupščina SFRJ sprejela po hitrem postopku, bistveno vplivali na delovanje pravnega in političnega sistema. Pri takšnem sprejemanju zakonov, ki imajo navadno tudi

ogromne finančne posledice, se delegati zavestno odločijo za suspendiranje demokratičnega t. j. rednega zakonodajnega postopka.

Če je torej takšno odločitev mogoče opravičevati le z izjemnimi razmerami, bi lahko zaključili, da so v preteklih dveh letih v Jugoslaviji – z vidika tretjine zakonskih aktov – obstajale izredne razmere. In navsezadnje bi morda celo lahko rekli, da je to tudi res. Se pravi, da so hitri zakonodajni postopki logična posledica gospodarskih in moralnopolitičnih katastrof, skozi katere se je prebijala Jugoslavija v zadnjih dveh, treh letih. Torej: v izjemnih razmerah veliko izjemnih zakonodajnih postopkov! Pravni odnosi pač temeljijo v materialnih življenjskih odnosih (Marx). Zatorej ob gospodarskih pretresih oziroma nervoznem iskanju novih ekonomskih in političnih rešitev tudi ni mogoča dostojanstvena, strokovno dorečena ter po rednem postopku izglasovana zakonodaja.

RAINER EISFELD

Liberalni in socialistični pluralizem – debata med dvema perspektivama (1)*

I. Uporaba demokratičnih norm – spor glede njihovega polja veljavnosti

Ko je bilo v revolucionarnih vstajah 1776 in 1789 razglašeno kot samo po sebi umevno, je načelo, da so vsi ljudje svobodni in rojeni enaki, prav gotovo moralo »vzbuditi čustvo navdušenja med (buržoazijo) in množicami.«¹ Kajti normativni prepad med tem načelom in stvarnostjo res ni mogel biti globlji. Vsak član zaprte fevdalne družbene, ekonomske in politične ureditve je zasedal strogo določen položaj, ki mu je bil pripisan z rojstvom v enem izmed treh stanov. Stopnjevanje privilegijev je ustrezalo vzorcu teh položajev; »politične« pravice so sovpadale s »socialnim« statusom. Če je bil pojem enakosti fevdalizmu tuj, ta tudi ni poznal nobene svobode (v ednini), ampak samo svobode (v množini) v smislu trdno določenih privilegijev.

Splošno načelo svobode in enakosti je predstavljalo prav tisti koncept, ki se je lahko prepričljivo spopadel s fevdalno idejo *posebnih* svobod, in šele od takrat naprej so lahko takšni projekti, kot sta bila socializem ali demokratizacija, ki sta nasproti temni realnosti postavljala svetlo obljubo, sploh postali *sistemsko* smiselni.

Politično je sprejem norm o temeljni enakosti med ljudmi pomenil, ko je šlo za odločitve, ki oblikujejo družbo, da bodo poslej razlikujoče se preference tehtane enako in ne *neenako* in da bodo te odločitve sprejemali v skladu z večinskim načelom.² Ta sprejem pa je tudi pomenil, da je ostalo polje veljavnosti norme o enakosti, kolikor imamo v mislih njeno totalno ali parcialno uporabo glede na odločitve, ki so se nanašale na različne nepolitične ravni družbe, še kako kontroverzno.

Dejstvo, da si na nekem posebnem družbenem področju podrejen avtoriteti, ki zanika tvoje lastne potrebe in uveljavlja preference drugih – ne da bi pri tem to avtoriteto lahko ustrezno razumel ali učinkovito nadzoroval – pa je očitno postalo problem šele potem, ko se je legitimacija oblasti nasploh bistveno spremenila. In šele ko se je načelo demokracije (to je enaka teža preferenc in večinsko načelo) posplošilo na družbo kot celoto, se je lahko postavilo vprašanje, če morda v subsi-

* Referat, predložen na XIV. svetovnem kongresu IPSA, Washington, P. C., 28. 8.–1. 9. 1988. – Dr. Rainer Eisfeld je profesor političnih znanosti na Univerzi v Osnabrücku (ZRN) in je zlasti znan po svojih delih *Pluralizem med liberalizmom in socializmom* (1972), *Socialistični pluralizem v Evropi* (Nastanek in propad na primeru Portugalske) in po večjem številu razprav o različnih aspektih sodobnega pluralizma – op. prev.

¹ Marx, Karl (1962): »Einleitung zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie«, in: is.: *Fruehe Schriften*, Vol. 1, ed. H. J. Lieber/P. Furch; Stuttgart, 488 ss.

² Dahl, Robert A./Lindblom, Charles E. (1953): *Politics, Economics and Welfare*, Chicago/London.

stemih družbe še naprej obstajajo *posebne* hierarhije, ki škodujejo uporabi demokratičnih norm pri odločitvah, ki obvezujejo družbo *in toto*.

Liberalna tendenca je konceptualno ločila politiko od družbe, kot je bil individuum ločen od socialnih, ekonomskih ali psiholoških odnosov; v praksi je liberalizem težil k temu, da je preusmerjal zahteve po večji participaciji od socialnoekonomskega na politično področje; to je storil tako, da je zagovarjal postopno širitev volilne pravice, prerazporeditev sedežev v parlamentu, uvedbo volilnega okoliša, v katerem se izvoli le eden od kandidatov, tajnost glasovanja, učinkovitejšo lokalno upravo, pobudo in referendum, predvolilne in kandidacijske konference in končno tudi regulacijo industrije. Ključna točka liberalizma je bila politična reforma in spreminjanje ter širjenje volilne pravice.

Nasproti temu so se radikalni in socialistični programi osredotočili na demokratsko kontrolo vsake od »različnih skupnosti, katerih del smo«. ³ Njihovi zagovorniki so poudarjali, da sta družba in politika med seboj prepleteni, ne samo zaradi državne intervencije v čedalje večje število zadev družbenega življenja, ampak tudi zaradi tega, ker so politične percepcije, aktivnosti, resursi in vpliv državljanov povezani s položajem posameznika v družbenoekonomskih hierarhijah. Norma politične enakosti je tako kršena v meri, v kateri ostaja »politična oseba poprečnega državljana neučinkovita« ⁴ zaradi podrejenosti in pokorščine na delovnem mestu, zaradi izkušnje nemoči in odvisnosti od drugih v poklicu, zaradi običajnega pomanjkanja informacij, zaradi nizkega dohodka in nizkega družbenoekonomskega statusa. Da bi se družba tega »bolj zavedala«, bi njena osrednja vrednota zahtevala – se glasi radikalnodemokratični argument – »vseobsežno aktivizacijo«, ⁵ ki bi napravila »vse družbene sektorje... bolj odzivne nasproti svojim članom«.

II. Definiranje organiziranih interesov – bistvo korporacije

»Sredstvo spreminjanja je socialno grupiranje... Posameznik praviloma ni sposoben, da bi spreminjal kolektivitete. (Ker se kažejo meje družbenega življenja pogosto pri drugih ljudeh podobnega socialnega položaja, (,) lahko le skupaj aktivirajo povezovanje v skupine in tako spremenijo svoje kolektivno življenje in tudi vsak samega sebe.« ⁶ Ti stavki, ki stojijo pred zgoraj navedenim argumentom, označujejo premik od liberalnega k pluralističnemu načinu razmišljanja. Liberalizem je »atomiziral« družbo: iztrgal je posameznike iz njihovih različnih socialnih položajev in vlog. Ko je zatrjeval, da jih transcendentalni racionalni zakoni povezujejo v »prestabilizirano harmonijo«, je liberalni model preziral »temačne« frakcijske interese in je tudi zavračal organizacijo teh interesov v trajne asociacije. Nasproti temu je pluralizem ne samo sprejemal različnost med seboj konfliktnih družbenih interesov, ampak tudi podpiral izražanje posameznih družbenih potreb skozi asociacije; poudarjal je temeljno asociativno naravo družbe in je zatrjeval, da sta družba in politika povezani s »trajnimi in kompleksnimi interakcijami« »individua, skupine, države«. ⁷ Čimbolj so se interesi začeli – in jim je bilo to tudi dovoljeno – povezovali, čimbolj je pritisk, ki so ga organizirane skupine izvajale, nič manj druga na drugo kot na politične partije, zakonodajne organe in državno upravo,

³ Mason, Ronald M. (1982): *Participatory and Workplace Democracy*, Carbondale/Edwardsville.

⁴ Laski, Harold F. (1921): *The Foundations of Sovereignty and Other Essays*, London.

⁵ Etzioni, Amitai (1968): *The Active Society*, London/New York.

⁶ Etzioni, Amitai (1968): *The Active Society*, London/New York.

⁷ Follett, Mary P. (1920): *The New State*, New York.

postajal očiten – in tudi predmet raziskovanja – tembolj se je pluralizem pojavljal kot hkratni deskriptivni in normativni model.

Če poskušamo povzeti obe dimenziji tega koncepta in ga definirati, potem pluralizem:

- pozitivno priznava obstoj različnosti potreb, interesov (kar hkrati pomeni – sekundarnih – skupin) in centrov moči (torej tudi prostovoljnih asociacij); in
- normativno sprejema zahtevo, da se ta različnost preoblikuje v javne politike, ki oblikujejo družbo.

Pluralizem je tako zamišljen kot skupinska *in* participativna teorija – teorija o individualni participaciji skozi družbeno asociacijo v političnem procesu. Ta koncept pomeni, da skupine izvajajo svojo legitimnost iz predstavljanja individualnih potreb in interesov. To pa postavlja navznoter problem kontrole elit, ki delujejo »v imenu« skupin – kar je trajni in skupni problem vsake oblike »vladanja« – in navzven problem enakosti moči in vpliva posameznih skupin v njihovih medsebojnih konfliktih in pogajanjih.

Liberalni pluralizem – »dominantna oblika teoretičnega pristopa«⁸ in prevladujoča »javna filozofija«, na katero so se »javni ljudje« privadili kot na vodilo in opravičilo za svoje politike⁹ – je skušal izključiti prvi problem s samo definicijo, drugega pa zmanjšati. Ko je bistveno skrčil človekovo obnašanje na skupinsko akcijo, je namreč postuliral, »da sta ‚individuum‘ in ‚skupina‘ . . . samo prikladen način za klasifikacijo obnašanja . . . , ne pa različni stvari«;¹⁰ trdil je, da sta individualna svoboda in splošno soglasje zagotovljena s prekrivajočim se članstvom v skupinah in s preseki individualnih solidarnosti.¹¹ Kar pa zadeva enakost vpliva skupin, je zatrjeval, da obstoji »naravni faktor uravnoveževanja« – »ki se skoraj približuje zakonu«: »Skoraj vsak močan pritisk v eni smeri spodbudi nasprotnika ali koalicijo nasprotnikov, da pritisnejo v nasprotni smeri«;¹² (glej tudi Kornhauser 1961:130). V takšni izravnalni protimoči kot »iz same sebe porajajoči se sili« niso videli le moči, ki – poleg državne akcije – drži v šahu privatno ekonomsko moč; dvignili so jo tudi na položaj »osrednje sestavine stabilnega demokratičnega pluralističnega sistema«.¹³ Ti tekmujoči »mnogovrstni centri moči«, ki izhajajo iz vedno obstoječih tendenc po ravnotežju s protisilami, ki »krotijo, civilizirajo . . . in omejujejo (moč), da ostane skladna z dostojnimi človeškimi smotri«, naj bi razrešili konflikte »v korist vseh strank«.¹⁴

Za socialistični pluralizem – ki ga tudi imenujejo radikalnega¹⁵ ali strukturnega¹⁶ – pa razvoj (če upoštevamo prodajo, kapital in število zaposlenih), ki ustvarja čedalje več multinacionalnih poslovnih korporacij (ki delujejo na čedalje bolj oligopolističnih trgih) in ki jih spreminja v družbene in javne (ne pa individualne in privatne) institucije, čedalje jasneje dokazuje nujnost, da pod etiketo skupine vključimo »vsako organizirano obliko koncentriranega kapitala«.¹⁷ Brez učinkovi-

⁸ Apter, David E. (1977): *Introduction to Political Analysis*, Cambridge (Mass.).

⁹ Lowi, Theodore J. (1967): »The Public Philosophy: Interest Group Liberalism«, *American Political Science Review*, LXI, 5 ss.

¹⁰ Truman 1951: 48.

¹¹ Kornhauser, William (1961): *The Politics of Mass Society*, Glencoe.

¹² Milbrath, Lester W. (1963): *The Washington Lobbyists*, Chicago.

¹³ Apter, David E. (1977): *Introduction to Political Analysis*, Cambridge (Mass.).

¹⁴ Dahl, Robert A. (1967): *Pluralist Democracy in the United States: Conflict and Consent*, Chicago.

¹⁵ Nisbet, Robert (1976): *The Social Philosophers*, Frogmore/St. Albans.

¹⁶ Galtung, Johan (1972): »Pluralismus und die Zukunft der menschlichen Gesellschaft«, in: Dieter Senghaas (ed.): *Kritische Friedensforschung*, Frankfurt, 164 ss.

¹⁷ Ehrlich, Stanislaw (1962): *Die Macht der Minderheit*, Wien/Frankfurt/Zürich.

tega notranjega nadzora (delničarji) in brez ustrezne eksterne (državne in tržne) kontrole naj bi imel prav »korporativni leviathan«, ki izvaja – s svojimi investicijami, z zaposlovanjem, z vplivom na cene, z združevanjem in s tajnimi dogovori, z olajšavami pri transferju in s politiko gibanja kapitala – moč, ki se more primerjati s teritorialnimi asociacijami in bi bil tudi najprimernejši cilj za strukturne, participativne reforme.¹⁸ Cilj le-teh bi bil, da bi v trajnem in težavnem procesu zmanjšale diskrecionarno in kričeče neenako razporeditev organizacijske moči. Pojmovanja pluralističnega socializma so dobila novo podporo v ponovnem odkritju, da je pluralizem »notranja zahteva socializma«,¹⁹ do katerega so se prebili vzhodnoevropski reformno usmerjeni komunisti in zapadne evrokomunistične politične stranke, in ki je kulminiral v jugoslovanski perspektivi, katere cilj je institucionalizirani »pluralizem samoupravnih interesov v družbi«.²⁰

Očitno je, da so se cilj in problemi demokratizacije, ki jih je predvidevala radikalna in socialistična kritika liberalizma, pojavili samo v novi obleki. Enako kot spor med liberalizmom in socializmom se tudi razprava med liberalnim in socialističnim pluralizmom nanaša na temeljno vprašanje, namreč, ali vidimo v demokraciji zgolj omejeni politični ali pa obsežnejši družbeni cilj; ali sta torej konec koncev politična participacija in kontrola sploh možni brez ustreznih družbenoekonomskih institucionalnih aranžmajev. Naslednji razdelki tega referata bodo poskus, da povzamem in tudi soočim nekatera bistvena konstitutivna načela liberalizma in liberalnega pluralizma na eni strani, in (marksističnega) socializma in socialističnega pluralizma na drugi; pri tem bom poskusil dodatno osvetliti najbolj izstopajoče probleme konceptualnega in političnega spora, za katerega lahko pričakujemo, da se bo nadaljeval.

III. Liberalizem – vladavina podjetniškega razreda in konkurenčni *laissez faire* kapitalizem

Ko so liberalni pogledi postajali ravno vse bolj »odtrgani od vsake obranljive teorije družbe«,²¹ je delo Johna Stuarta Milla kot seizmograf registriralo načela, ki so bila za liberalizem osrednja in ki jih je prav sam postavljaj pod vprašaj, pri čemer pa se je obotavljal, da bi jih dokončno zavrgel. Mill je priznaval, da je »dolgoročno« nujen in celo zaželen prehod od omejene (tiste, ki privilegira lastnike) k splošni volilni pravici, ki pa naj bi bila, kakor je zatrjeval, še vedno »stopenjska«, tako da bi imeli bolj izobraženi več glasov; in mar ni po njegovem »delodajalec... v povprečju inteligentnejši kot delavec«? Plačevanje davkov je ostajalo odločilno: sprejemanje socialne pomoči je bilo prepreka za volilno pravico.²² Država naj sicer socialno intervenira: daje naj »pomoč zakona« celotnim »razredom oseb«, kolikor se v sedanjih socialnih razmerah še ne dá vedno uporabljati načelo, »da so posamezniki najboljši sodniki svojih lastnih interesov«. Odstopanja od splošne norme *laissez faire* so tako številna, da diskvalificirajo samo doktrino; toda verbalno se še vedno drži pravila: »Naj stvari tečejo same po sebi... , to naj bi bila

¹⁸ Dahl, Robert A. (1970): *After the Revolution? Authority in a Good Society*, New Haven/London.

¹⁹ Lombardo-Radice, Lucio (1965): *Pluralismus in der gesellschaftlichen Praxis*, Salzburg.

²⁰ Kardelj, Edvard (1979): *Die Wege der Demokratie in der sozialistischen Gesellschaft*, Cologne/Frankfurt.

²¹ Mills, C. Wright (1963): »Liberal Values in the Modern World«, in: id.: *Power, Politics and People*, New York, 187 ss.

²² Mill, John Stuart (1975a): »Considerations on Representative Government«, in: id.: *Three Essays*, Oxford/New York.

splošna praksa: vsaka kršitev tega načela, če tega ne zahteva res kakšno veliko dobro, je gotovo zlo.«²³ Vendar pa je Mill definitivno zavrgel liberalno prepoved sindikatov; čeprav je zelo skeptično gledal na njihovo možnost, da bodo na splošno izboljšali mezde in razmere delavskega razreda, je vendarle uvidel, da bo posamezni siromašni delavec izpostavljen diktatom bogatega delodajalca, tako da so asociacije delavcev »daleč od tega, da bi bile ovire za svobodni trg dela, prej, nujno sredstvo za ta svobodni trg«.²⁴

Millovo obotavljajoče se odstopanje od načel absolutne individualne avtonomije v liberalni filozofiji, od laissez faire za posameznike – povezanega s prepovedjo asociacij – v liberalni ekonomiji in od omejene volilne pravice v liberalni politiki, je še enkrat zelo razločno osvetlilo teorije klasičnega (»integralnega«) liberalizma v izročilu Locka in Adama Smitha. Ker se je na individua gledalo kot na tistega, ki ima tako kronološko kot logično prednost pred civilno družbo in oblastjo, ni imel nobene socialne obveznosti glede odločitev, ki so zadevale njegove osebne sposobnosti in njegovo materialno posest – ki so se nanašale na »travo, ki jo je (njegov) konj pojedel, na travnik, ki ga je njegov sluga pokosil; in rudo, ki jo je izkopal«;²⁵ kolikor bolj se je izvor lastniških in delovnih razredov oddaljeval od naravnega stanja, so »iz družbenih vezi« ljudi »napravili uresničljivo... neenakost posesti«, s tem, da so se »tiho dogovorili za rabo denarja«, s tem da so »svobodnjaki« prodajali »za določen čas svoje storitve... v zameno za plačilo«.²⁶ Šele nato je bil premoščen prepad med dejansko avtonomijo in transcendentalno obveznostjo, in sicer tako, da so domnevali, da obstoji neka vnaprejšnja harmonija med umom pozitivnega prava, ki ga je oblikovala subjektivna človekova volja, in objektivnim univerzalnim »naravnim pravom, ki ga je lahko ugotovil individualni razum«.²⁷ »Ko se popolnoma odpravijo vsi sistemi prednosti ali omejitve, se vzpostavi sam od sebe očitni in enostavni sistem naravne svobode« – »svobode, ne samovolje« v Lockovih slavnih besedah na začetku ‚Druge razprave‘: »Vsakdo je tako dolgo, dokler ne krši zakona pravičnosti, popolnoma svoboden, da skrbi za svoj lastni interes po lastni poti in da tako svojo delavnost kot kapital spravlja v tekmovanje z dejavnostjo in kapitalom kateregakoli drugega človeka ali vrste ljudi«.²⁸

Svobodno, nebrzdano tekmovanje je bilo tako opredeljeno kot samo še en primer objektivirane »vladavine prava«, ne pa arbitrarne »vladavine ljudi«. Vladni laissez faire je tako postal bistvo ekonomskega liberalizma²⁹ in končno nekakšna »vsakdanja maksima«.³⁰ Če je bil v začetku reakcija zoper regulacije merkantilizma, je nato služil kot cement za dosežene privilegije podjetnikov, kot je liberalna prepoved »kombinacij« (združenj) skušala odpraviti pripisane prerogative cehov, pa se je njeno bistvo kmalu pokazalo v omejevanju tistih asociacij, na katere je liberalizem gledal kot na »zlo največjih razsežnosti«:³¹ delavskih sindikatov. Socialni filozofi, parlamenti in sodišča so se strinjali, da je treba prepustiti posameznikom svobodo, da »razpolagajo s (svojim) časom in (s svojim) delom na način in

²³ Mill, John Stuart (1865): *Principles of Political Economy*, London.

²⁴ Ibid.: 563/64, 565.

²⁵ Locke, John (1970): *Two Treatises of Government*, ed Peter Laslett, London.

²⁶ Ibid.: 320, 340.

²⁷ Glej prav tam: 369, 376.

²⁸ Smith 1976:687.

²⁹ Schumpeter, Joseph A. A. (1954): *History of Economic Analysis*, ed. E. B. Schumpeter, London.

³⁰ Keynes, John Maynard (1972): »The End of Laissez-Faire«, in: id.: *Collected Writings of John Maynard Keynes*, Vol. IX: *Essays in Persuasion*, London, 272 ss.

³¹ Bagehot, Walter (1968): *The English constitution*, London.

pod pogoji, za katere so menili, da v največji možni meri vodijo k (njihovemu) lastnemu interesu«; kot naj bi tudi bili svobodni, da »uporabijo kapital, ki so ga podedovali ali si ga pridobili.«³² Šlo je za negativno idejo svobode (svobodo od državne intervencije); rezultat vsega tega naj bi bilo (domnevno) svobodno tekmo vanje, ki se je zdelo tako očitno prav zato, ker je bilo tako po meri podjetniškega razreda, v katerem je srednje velika lastniška firma, ki jo je upravljal posamezni lastnik, predstavljala tipično enoto, tako, da se Mill ni niti potrudil, da bi jo definiral.³³ Česar pa ta koncept ni premislil, je bila razredna delitev, na katero je gledal, kot smo pojasnili, kot na »naravno«, in ne kot na stvar, ki je lastna civilni ali politični družbi.

Tako si je liberalizem lastil univerzalno veljavnost; toda skozi to pretenzijo se je spet in zopet svetlikala artikulacija razrednega nasprotja, namreč omejitve vloge političnega *citoyena* na ekonomskega *burgeoisa*. Ker so bile skrčene na »golo preživljanje«, niso delavske življenjske razmere »nikoli dovoljevale in nikoli ne dovoljujejo tej skupini ljudi časa in priložnosti, da bi se njihove misli dvignile nad to stanje ali da bi se borili z bogatejšimi, tako da bi jih dosegli.«³⁴ To pa je stanje, v katerega mora zaradi razvoja delitve dela »delovni siromak nujno pasti«. »Velika množica ljudstva« bo »na splošno ostala . . . neumna in nevedna« in »popolnoma nesposobna za presojo velikih in širših interesov« njihove dežele.³⁵ Ker nimajo »dostikrat časa za učenje in logično mišljenje«, dninarji – zopet »največji del človeštva« – »ne morejo znati; zato morajo verjeti.«³⁶ Omejevanje volilne pravice na lastnike in sestavljanje zakonodajnega telesa iz delodajalcev naj bi služilo dveh namenoma: ko je varovalo »lastnike v njihovi cenjeni lastnini, ki je bila pridobljena z delom mnogih let ali celo mnogih zaporednih generacij« pred napadom siromakov,³⁷ je izpolnilo »veliki cilj ljudi, ki vstopijo v družbo, da uživajo svojo lastnino v miru in varnosti.«³⁸ Istočasno naj bi to omejevanje preprečilo »nadvlado nevednosti nad izobraženimi in števila nad znanjem.«³⁹ Če »noben del prebivalstva« ni bil reprezentiran drugače kot v »sorazmerju s podporo, ki jo daje javnosti«,⁴⁰ pa bosta razum in homogenost lastniških interesov v zadnji instanci zagotovila, da bodo relativne razlike med »zemljiško-lastniškimi, industrijskimi, trgovskimi in denarniškimi interesi« premagane s kompromisom, ki bo preprečil vsakršno »nepri- merno ali zlobno nakano«, kot je »sla po enaki delitvi«.⁴¹ Zakone, ki jih je sprejela večina vseh predstavnikov, imamo lahko za voljo vseh, ki imajo volilno pravico in kot »potencialno ureditev . . . objektivnega uma . . . , ki se je uresničil.«⁴² Ti zakoni so bili sprejeti potem, ko je po javni in racionalni razpravi resnica zamenjala zmoto: »La vérité se repând par examen.«⁴³ Če bi Lockovi dninarji in Smithov delovni siromak dobili volilno pravico, in bi bila tako socialna homogenost parlamenta opuščena, bi za klasično liberalno misel nastala dilema, ki jo je zopet skušal

³² House of Commons Committee Reports of 1811, cit. in WEBB 1965: 249, 676.

³³ Schumpeter, Joseph A. (1954): *History of Economic Analysis*, ed. E. B. Schumpeter, London.

³⁴ Locke, John (1963b): »The Reasonableness of Christianity«, in: id.: *Works of John Locke*, Vol. VII, Aalen, 1 ss.

³⁵ Smith 1976: 782.

³⁶ Macpherson, C. B. (1965): *The Political Theory of Possessive Individualism*, Oxford.

³⁷ Smith 1976: 710.

³⁸ Locke, John (1970): *Two Treatises of Government*, ed. Peter Laslett, London.

³⁹ Bagehot, Walter (1968): *The English Constitution*, London.

⁴⁰ Locke, John (1970): *Two Treatises of Government*, ed. Peter Laslett, London.

⁴¹ Madison, James (1853): »Federalist No. X«, in: Hamilton, Alexander/Madison, James/Jay, John: *The Federalist Papers*, Hallowell.

⁴² Hallowell, John H. (1946): *The Decline of Liberalism as an Ideology*, London.

⁴³ Constant, Benjamin (1820): »Session de Chambres de 1818 à 1819«, in: id.: *Cours de politique constitutionnelle*, Vol. IV, Part 8, Paris.

razrešiti J. Mill v sklepnih odlomkih 6. poglavja svoje knjige »Representative government«.

Povedano bi lahko povzeli, kot sledi. Liberalizem je:

- teorija individua;
- teorija o dualizmu vlog (bourgeois in citoyen);
- razredna teorija;
- teorija homogenosti interesov;
- teorija konfrontacije (individu/oblast);
- teorija omejene politične participacije (omejena volilna pravica);
- teorija predstavniške (parlamentarne) demokracije;
- teorija najboljšega (občega) zakona, do katerega se dokopljemo z vpogledom v objektivne principe s pomočjo debate;
- teorija negativne svobode (svobode »od«);
- teorija privatne kontrole nad produkcijskimi sredstvi;
- teorija svobodnega tekmovanja;
- teorija laissez faire.

IV. Liberalni pluralizem – politična participacija delovnih slojev in intervencionistični oligopolni kapitalizem

Delo Johna Stuarta Milla in razvoj angleške »žive ustave« v 19. stoletju pričata, da so glede omejitev volilne pravice, pravice do združevanja in državnih posegov v družbo liberalni principi v teoriji in praksi daleč od tega, da bi bili nespremenljivi; še več: problemi, ki so jih prej »zvajali le na individualno razreševanje, so postali družbeni problemi, ki zahtevajo razreševanje na ravni družbe« in »več in več posameznikov se je nujno obračalo na organizacijo«. ⁴⁴ Nikomur drugemu kot Millovemu sodobniku Alexisu de Tocquevillu je bilo pripisano, da je izjavil, da »je bila celo v tistem času« La démocratie en Amérique pluralistična demokracija. ⁴⁵ In Tocquevillovo sklicevanje (pod vplivom »Jacksonove revolucije«) na »splošno enakost razmer med ljudmi«, na »nepremagljivo razširjanje« splošne volilne pravice na bele moške, na »improvizirane skupščine«, ki jim vladata »razum in svobodna volja« njihovih članov ⁴⁶ (mislil je na prostovoljne asociacije) – vse to je dejansko predstavljalo tisto »intelektualno odskočišče, s katerega so izhajali mnogi sodobni (to je liberalno pluralistični) misleci, ko so oblikovali svoje formulacije«. ⁴⁷

Toda ko so asociacije, ki jih je opisoval Tocqueville, postale vzrok za prvo pojavljanje novega konceptualnega pristopa k teoriji družbe in politike, so se »velika industrijska podjetja«, katerih odločilni prispevek k novi »neenakosti razmer« je ta francoski obiskovalec Amerike predvidel, ⁴⁸ v glavnem spremenila v mnogo bolj mogočna in razsežna telesa. Razloge za rast združenj so odkrivali v »večkratnih lojalnostih« ljudi, ⁴⁹ ki povezujejo vsakega posameznika »s celo vrsto asociacij, ⁵⁰ v katerih lahko uresničuje svoje potrebe, razvija svoje sposobnosti in

⁴⁴ Hallowell, John H. (1946): *The Decline of Liberalism as an Ideology*, London.

⁴⁵ Fraenkel, Ernst (1964): *Der Pluralismus als Strukturelement der freiheitlich-rechtsstaatlichen Demokratie*, Munich/Berlin.

⁴⁶ Glej Tocqueville 1953a: 3, 55, 191, 198.

⁴⁷ Connolly, William E. (1969): »The Challenge to Pluralist Theory«, in: id. (ed.): *The Bias of Pluralism*, New York, 3 ss.

⁴⁸ Tocqueville 1953b: 160/61.

⁴⁹ Follett, Mary P. (1920): *The New State*, New York.

⁵⁰ Laski, Harold F. (1917): *Studies in the Problem of Sovereignty*, New Haven/London.

cilje in od katerih moramo, kar zadeva njihovo socialno učinkovitost, zahtevati iste »standarde (kot so tisti), ki jih zahtevamo (od njihovih) individualnih članov«. ⁵¹ Zatrjevano je celo bilo, da je »individuuum, ki živi sam zase«, »fikcija«, in da je v nasprotju s trditvijo, ki izhaja od individualne dejavnosti, treba raziskovati dejavnost socialnih skupin kot tisto, kar je »bistveno tako na začetku, na koncu, kot tudi ves čas.« ⁵² Politične posledice takšne dejavnosti so diagnosticirali tako, da so zapisali, da se je država razvila v »korporacijo za javne službe«, pri čemer naj bi bili njeni zakoni rezultat »medsebojnega delovanja (skupinskih) interesov« ⁵³ – še bolj drastično, rezultat »pritiska in odpora med skupinami«. ⁵⁴

Medtem ko se obe analizi, ki smo ju obravnavali, očitno v marsičem stikata, pa sta se bistveno razlikovali v njunem pristopu k istim pojavom:

– pluralizem, ki ga je razvijal Harold Laski (ki ga je zasnoval na idejah F. W. Maitlanda, J. N. Figgisa, W. Jamesa in E. Barkerja), je pomenil »kritično politično teorijo«, ⁵⁵ kritično najprej nasproti pravnemu monizmu, ki je pripisoval državi »unitarno in absolutno suvereno oblast«, ker naj bi bila edini in neposredni vir tako pravne kot politične avtoritete; ⁵⁶ poleg tega pa je, drugič, ugotavljal, da zavrnitev zahteve države po formalni suverenosti ne bo zadoščala, če individualni človek, ki deluje skoz svoje svobodno vzpostavljanje asociacije, ne bo kot središčna politična oseba sposoben vplivati na politiko, katere moč postaja vse večja in v znatni meri monopol tistih, ki imajo ekonomsko premoč.

Laski je zaradi tega poudaril, da »ne obstoji nobena dejanska politična demokracija, ki ni hkrati tudi izraz ekonomske demokracije«. ⁵⁷ Iz tega izhajajoči normativni koncept pluralizma, ki je bil celo imenovan »pluralistični socializem«, ⁵⁸ bomo povzeli spodaj.

Skupinska teorija *strictu senso*, kot jo je zagovarjal Arthur F. Bentley, je skušala uvesti skupino kot osrednjo analitično kategorijo, pri tem pa je zavračala tako individualizem – češ da so človeške »skupne (skupinske) aktivnosti . . . obleka, če se tako izrazimo, iz katerih so ljudje kot posamezniki izrezani« – kot tudi institucionalizem – češ da »moramo doumeti bistvo političnih institucij . . . jih doumeti kot skupine in s stališča drugih skupin«. ⁵⁹ Bentley je opisoval svoj napor kot »prej in slej in vedno strogo empirično . . . hladno, pozitivno⁴ . . . doumevanje družbenih dejstev kot prav tisto, kar ta dejstva dejansko so«. ⁶⁰ Ponovna oživitev Bentleyevega behaviorističnega poskusa, da »izoblikuje pravo raziskovalno orodje«, v delu Davida B. Trumana, za katerega je Bentleyevo izročilo predstavljalo »glavno merilo«, ⁶¹ je odprla pot za nastanek »analitičnega pluralizma« ⁶² kot nove paradigme, kot nove »javne filozofije«, ki hkrati »absorbira:« kapitalizem in pluralizem. ⁶³ Sedaj je »sprejetje skupin kot tistih, ki so v samem osrčju političnega procesa«,

⁵¹ Laski, Harold F. (1968): *Authority in the Modern State*, Hamden.

⁵² Bentley, Arthur F. (1949): *The Process of Government*, Evanston.

⁵³ Laski, Harold F. (1968): *Authority in the Modern State*, Hamden.

⁵⁴ Bentley, Arthur F. (1949): *The Process of Government*, Evanston.

⁵⁵ Gettell, Raymond G. (1924): *History of Political Thought*, New York.

⁵⁶ Hsiao, Kung Chuan (1927): *Political Pluralism*, London/New York.

⁵⁷ Laski, Harold F. (1968): *Authority in the Modern State*, Hamden.

⁵⁸ Coker, Francis W. (1921): »The Techniques of the Pluralistic State«, *American Political Science Review*, XV,

186 ss.

⁵⁹ Bentley, Arthur F. (1949): *The Process of Government*, Evanston.

⁶⁰ Bentley, Arthur, cit. vir: 214, 56.

⁶¹ Truman 1958: (1951):IX.

⁶² Latham, Earl (1952): *A Group Basis of Politics*, Ithaca.

⁶³ Lowi, Theodore J. (1969): *The End of Liberalism*, New York.

konceptualno »neizogibno«. ⁶⁴ To se je zgodilo potem, ko je čedalje bolj številno raziskovanje skupin pritiska med obema vojnama usmerilo pozornost na vpliv, ki so ga imele profesionalne, ženske, veteranske organizacije ali celo organizacije, ki so se zavzemale za treznost. Poleg tega pa je konfrontacija, ki jo je povzročila hladna vojna, vpeljala v ta koncept bolj ali manj izrecno normativni element: nadzor nad voditelji (elitami) s periodičnimi volitvami kandidatov tekmujočih strank in kotrola med voditelji z organiziranim pogajanjem – sta bila opredeljena kot dve bistveni značilnosti (zapadne predstavniške) demokracije, oba procesa pa zahtevata dokajšnjo količino socialnega pluralizma – med seboj odvisnih, vendar v dokajšnji meri avtonomnih družbenih skupin. ⁶⁵

Politika skupinskega vodenja (group leadership) – zmerni racionalni konflikt »med voditelji skupin, ki so socializirani z dominantnimi vrednotami in asociacijami industrijske družbe« – je služila na domačih tleh kot razmejitvena črta nasproti radikalizmu in množičnemu gibanju, na mednarodnem področju pa nasproti totalitarizmu. ⁶⁶

Liberalni pluralizem se nikoli ni razvil v tako obsežen in zgoščen sklop misli, kakršnega je bil ponujal liberalizem. Ne tako majhen vzrok za to je treba iskati tudi v dolgem »razdobju vretja« tega pristopa med obema vojnama: liberalni pluralizem se je lahko in se tudi je oblikoval na politikah, ki so najprej načele, potem pa končno obvladale klasični ekonomski in politični liberalizem v času dveh velikih depresij – namreč manjše, toda zato daljše krize med leti 1873 in 1896, in strahotne krize po velikem zlomu 1929. Ko so se zgodnji pluralisti zavzemali za pozitivno svobodo – »za moč, da se nekaj doda kvaliteti skupnega življenja« ⁶⁷ in za državno intervencijo – »konstruktivno socialno politiko . . . za posameznega človeka«, ⁶⁸ je komaj minila ena generacija od tedaj, odkar so v Angliji in Franciji dejansko vpeljali splošno moško volilno pravico, odkar so bili sindikati izvzeti iz kazenskih postopkov zaradi zarotništva, odkar so stavke razglasili za zakonite in odkar je radikalno krilo britanske liberalne stranke zahtevalo v svojem »nepotrjenem programu« začetek države blaginje. Čeprav je v ZDA Woodrow Wilson v svoji Novi svobodi zahteval, da »mora biti program svobodne vlade pozitiven, ne pa samo negativen«, ⁶⁹ je minilo še več kot dvajset let, preden je New Deal sprejel kolektivno pogajanje, nekatere ukrepe socialnega zavarovanja in preden je M. J. Keynesova Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja odprla pot za državno fiskalno in monetarno politiko polne zaposlitve. Medtem ko so se prvotni pluralisti normativno še spopadali z laissez faire in negativno svobodo, se je liberalni pluralizem opisno osredotočil na že vzpostavljeno (v ZDA v znatni meri z New Dealom uveljavljeno) interakcijo med državo in socialnimi skupinami, normativno pa je kot »reformistična teorija države« ⁷⁰ sprejel intervencionistično politiko, ki je bila vpeljana v ZDA in v Zahodni Evropi v času 30. let in po drugi svetovni vojni. ⁷¹

Nujen pogoj za vzpon družbenih asociacij je bila postopna nova razredna diferenciacija. Po eni strani je šlo za »skoraj neskončno razčlenjevanje in stopnjevanje« delavcev v ločene skupine, ki so imele vsaka svojo korporativno tradicijo in

⁶⁴ Truman 1958:46.

⁶⁵ Dahl, Robert A./Lindblom, Charles E. (1953): *Politics, Economics and Welfare*, Chicago/London.

⁶⁶ Rogin, Michael Paul (1967): *The Intellectuals and McCarthy: The Radical Specter*, Cambridge/London.

⁶⁷ Laski, Harold F. (1968): *Authority in the Modern State*, Hamden.

⁶⁸ Follett, Mary P. (1920): *The New State*, New York.

⁶⁹ Wilson W. 1914:219.

⁷⁰ Fraenkel, Ernst (1969): »Strukturanalyse der modernen Demokratie«, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B. 39/69, Dec. 6, 1969, 3 ss.

⁷¹ Fraenkel, id.: 25/26.

življenjski standard in svojo specializirano sposobnost in posebne potrebe; to pa se je kazalo vzporedno tudi na podjetniški strani s tem, da se je pojavila »prava hierarhija specializiranih profesionalcev, ... oblikovalcev, inženirjev, trgovcev, menežerjev, predelavcev, ki so bili povrh tega še organizirani v svoje lastne profesionalne asociacije«. ⁷² Oba procesa sta se srečala v razvoju slojev uslužbencev z belimi ovrtniki, katerih število je stalno rastlo, tako absolutno kot relativno, to pa zaradi tehničnega razvoja, združevanja obratov v industriji v vedno večje korporacije in truste, zaradi uvajanja »znanstvenega« upravljanja in »človeških« »javnih« odnosov, zaradi silno močne reklame in zaradi čedalje večjega terciarnega in državnega sektorja. ⁷³

Liberalni pluralizem je napravil korak naprej, ko je zatrjeval, da združevanje posameznikov v različne asociacije prispeva k temu, da se nekako sekajo in v zavešči brišejo poklicne meje tako, da na zahteve, ki izvirajo iz poklicnih interesov, »bistveno vplivajo interesi, ki ne izvirajo iz zaposlitve«, ⁷⁴ tako da »ljudje sprejemajo norme, ki so nekakšen presek velikega števila skupin«. ⁷⁵ Tako nastali »presečni pritiski in protipritiski konfliktnih skupinskih lojalnosti« lahko vodijo v politično apatijo; lahko pa tudi pospešujejo »kompromise s pogajanj« – in »kot vsakdo ve, se v ZDA posamezniki istovetijo z velikim številom različnih skupin«, kar je »brez dvoma eden od vzrokov za velik razmah pojava pogajanj«. ⁷⁶ Tako se, zatrjuje liberalno pluralistični koncept, silno pospešuje »stopnja svobode in konsenza«, in to ravno s članstvom posameznikov v različnih skupinah, ki se prekrivajo. ⁷⁷

Če je vzrok za novo razredno diferenciacijo in razširjanje asociacij treba iskati v prehodu med kompetitivnim in »trustificiranim« kapitalizmom, pa je liberalni pluralizem skoraj prezrl dejstvo, da so novonastale tržne strukture in obnašanje korporacij na trgu ter monopolistična konkurenca tudi »skupinski fenomen«. ⁷⁸ Namesto tega so zatrjevali bodisi na splošno, da »organizacija poraja protioorganizacijo«, ⁷⁹ ali pa bolj specifično, da »privatna ekonomska moč... poraja... nasprotno izravnalno moč tistih, ki so ji podrejeni« in da je »ta izravnalna moč« – katere razvoj, če je potrebno, spodbudi in podpre sama država – tista, »ki na tipično ameriškem trgu regulira moč privatnih odločitev«. ⁸⁰ S to izravnalno protimočjo ali brez nje je prevladala tendenca, da se »administrativne« cene in »kvazi sporazumi«, ki so prizadeli potrošnika na oligopolnih trgih, sprejmejo kot »izvedljivo« in »učinkovito« tekmovanje, pri čemer so poudarjali »dinamične« rezultate, ki se kažejo v ekonomski rasti in tehnološki inovaciji. ⁸¹

Liberalni pluralisti so običajno priznavali, da dohodek, izobrazba in status – položaj skupin in skupinskih vodstev v socialni strukturi – v znatni meri določajo politično aktivnost, kontrolo in dostop do oblastnih pozicij. ⁸² Tudi je bilo priznано, da so ti viri neenako razporejeni med pripadnike biznisa in dela; ⁸³ da pa ta sistem daje »nenavadne priložnosti« tudi za »piramidno strukturo« takšnih resursov, ki se

⁷² WEBB 1965 (1897): 843.

⁷³ Dahl, Robert A. (1967): *Pluralist Democracy in the United States: Conflict and Consent*, Chicago.

⁷⁴ Truman 1958:166.

⁷⁵ Dahl, Robert A./Lindblom, Charles E. (1953): *Politics, Economics and Welfare*, Chicago/London.

⁷⁶ Dahl/Lindblom: *ibid.*

⁷⁷ Kornhauser, William (1961): *The Politics of Mass Society*, Glencoe.

⁷⁸ Latham E. 1965:5.

⁷⁹ Latham, *ibid.*: 31.

⁸⁰ Galbraith, John Kenneth (1956): *American Capitalism. The Concept of Countervailing Power*, Boston.

⁸¹ Clark, John Maurice (1961): *Competition as a Dynamic Process*, Westport.

⁸² Dahl, Robert A./Lindblom, Charles E. (1953): *Politics, Economics and Welfare*, Chicago/London.

⁸³ Gl.: Truman: *ibid.*

ustrezno izraža v družbeni moči, pa se redkeje sliši.⁸⁴ Toda možnost, da »državljan, ki so šibki v resursih«, vplivajo na oblast – v glavnem zaradi združevanja z drugimi – ni bila nikoli postavljena pod vprašaj, ker »verjetno noben resurs ni sam zase in stalno najbolj učinkovit v ameriški politiki«.⁸⁵ Perspektiva liberalnega pluralizma se je omejila na to, da se »razširi liberalna teorija političnega trga«, tako da se nadomesti »pojem individualnega tekmovanja« . . . z mrežo »tekmovanja organizacij, vpliva, odgovornosti in informacij«.⁸⁶ Ta mreža naj bi ne samo konstruktivno vplivala na socialno politiko, ki naj bi pospeševala pozitivno svobodo v smislu – upajmo vedno bolj pravičnih – politik, kot sta pripominjala Dahl in Lindblom, ki sta od sredine 70. let postala bolj skeptična in radikalna v svojih ocenah in ko sta pojasnjevala svoje prejšnje zavzemanje za obstoječi politični sistem: »New Deal ni bil oddaljena zgodovinska epizoda. Dajal je upanje, da se bodo razdobja reform pojavljala z določeno frekvenco tudi v prihodnosti . . .«⁸⁷

Naj povzamem glavne misli tega razdelka. Liberalni pluralizem je:

- teorija individua;
- teorija diferenciacije vlog;
- skupinska teorija;
- teorija heterogenosti interesov;
- teorija o interakciji (posameznik – družba – vlada);
- teorija obče politične participacije (splošna volilna pravica);
- teorija reprezentativne (parlamentarne) demokracije in pogajanja med vodstvi skupin;
- teorija relativno dobrih zakonov, ki nastajajo s kompromisi med strankami;
- teorija pozitivne svobode (svoboda »za«);
- teorija privatne kontrole nad produkcijskimi sredstvi;
- teorija monopolističnega (»izvedljivega«) tekmovanja, in
- teorija državnega intervencionalizma.

Prevedel D. B.
(konec prihodnjič)

⁸⁴ Dahl, Robert A. (1963): *Who Governs?*, New Haven/London.

⁸⁵ Dahl, Robert A. (1963): *Who Governs?*, New Haven/London.

⁸⁶ Apter, David E. (1977): *Introduction to Political Analysis*, Cambridge (Mass.).

⁸⁷ Dahl, Robert A./Lindblom, Charles E. (1976): *Preface*, v: ponovna izdaja Dahla/Lindbloma (1953).

ZDRAVKO MLINAR

ISA v Ljubljani

O mednarodnem posvetovanju »Cross-cultural nad International Research: Theory, Metod, Projects and Organization« in »Centralization vs. Decentralization« ter o sestanku raziskovalnega sveta ISA v Ljubljani, 1.–4. IX. 1988

1. V težnji, da bi prispevali k pospešeni internacionalizaciji našega znanstvenega delovanja, sta FSPN in Inštitut za sociologijo Univerze Edvarda Kardelja povabila Mednarodno sociološko združenje, naj obenem s sestankom raziskovalnega sveta, ki ga ISA redno sklicuje vsaki dve leti, v Ljubljani priredi posvetovanje o primerjalnem in mednarodnem raziskovanju.

Pri izboru te teme (na sestanku izvršnega odbora ISA, Saumur, Francija, marca 1987) je bil upoštevan naš interes, obenem pa tudi potreba same ISA, da izbere takšno vsebino, v katere obravnavo se lahko vključijo vse sekcije (raziskovalni komiteji). Ker pa je težko zvesti takšno konvergentno usmeritev zelo raznovrstnih področij na eno samo temo, je bila kot dodatna tema ponujena še »Centralizacija in decentralizacija«, ki je relevantna tudi za jugoslovanski družbeni kontekst.

Znanstvenega srečanja se je udeležilo 45 sociologov iz vsega sveta, ki so po eni strani nastopali kot predstavniki svojih raziskovalnih komitejev (sekcij) ISA, po drugi strani pa kot referenti na posvetovanju o dveh izbranih temah. Kot gostitelji tega srečanja smo poizkušali prikazati, da je naše okolje zainteresirano in usposobljeno za to, da bi lahko sprejelo nekatere mednarodne aktivnosti ISA kot kontinuirano, dolgoročno dejavnost. V zvezi s tem je bil ugodno ocenjen že uvodni nagovor predsednika predsedstva SR Slovenije Janeza Stanovnika, kot tudi vrsta drugih priprav tega srečanja.

2. Večji del pozornosti je bil namenjen

problematiki komparativnega in mednarodnega raziskovanja, pri čemer so izstopala teoretična in metodološka vprašanja, pa tudi nekatera bolj operativno-organizacijska. Med avtorji jih je bilo nekaj, ki se že več kot dve desetletji intenzivno ukvarjajo s to tematiko in s svojimi deli že sodijo v sociološko klasiko na tem področju. (A. Grimshaw, E. Scheuch, H. Teune). Nekateri prispevki so bili bolj sintetični in so povzemali pridobljene izkušnje v mednarodnem merilu, drugi so se omejili na specifično področje delovanja svoje sekcije.

V predloženih prispevkih je bilo v ospredju vprašanje, zakaj mednarodne komparativne raziskave do sedaj, zlasti v teoretičnem pogledu, niso dajale pričakovanih rezultatov. Tu smo se približali temeljnemu protislovnemu procesu, ki se kaže v istočasnem prizadevanju po vključevanju vse večje raznovrstnosti (razkrivanje različnosti v podobnem, vključevanje raziskovalcev iz različnih okolij, korigiranje enostranskega reprezentiranja univerzalnosti) in obenem v težnji k poenotenju te raznovrstnosti, oboje pa zahteva tako vedenjsko kot kognitivno raven analize.

Za jugoslovanske sociologe in za naš družbeni kontekst je še posebej pomembna razprava o ne-enakosti vlog sodelujočih v mednarodnih raziskavah. Pri tem gre za spoznanje, da asimetrične transakcije z vidika modela »center-periferija« ne pomenijo že eo (EO) ipso nekaj negativnega za »periferijo«; niti ni dopustno statično in pavšalno ocenjevanje vlog in odnosov med raziskovalnimi teami. Upoštevati je treba, kako se te vloge in odnosi spreminjajo s časom in glede na razvojno stopnjo znanosti po posameznih državah. Ravno tega pa ni bilo, ko je v Jugoslaviji v začetku sedemdesetih let nastopila restriktivno-kontrolna intervencija politike v to področje družboslovnega delovanja.

Problematiko centralizacije in decentralizacije so obravnavali še zlasti jugoslovanski avtorji, npr. v zvezi s procesom demokratizacije in družbeno krizo, in sicer glede na

sistem načrtovanja kulturne politike in z vidika procesov odločanja na lokalni ravni.

Podrobnejša vsebinska analiza presega namen in okvir tega poročila. Ob tem je pomembna tudi namera predsednice raziskovalnega sveta, da bo na podlagi ustreznih selekcije (in ob pritegnitvi še nekaterih kvalitetnih prispevkov) pripravila knjižno izdajo, ki bo razdeljena udeležencem naslednjega svetovnega kongresa, in sicer v Madridu leta 1990.

3. Na sestanku raziskovalnega sveta (»business meeting«) so obravnavali večje število organizacijskih, finančnih in drugih vprašaj, ki zadevajo delovanje raziskovalnih komitejev (sekcij) in delovnih skupin (ki si še niso pridobile rednega statusa raziskovalnega komiteja). Pri tem je šlo za nekatera temeljna vprašanja, ki zadevajo celotno strukturo delovanja ISA in njena statutarna določila (npr., ali delovanje te organizacije temelji prvenstveno na individualnem članstvu ali na članstvu nacionalnih združenj itd.). ISA se spopada s finančno krizo, ki jo poskuša odpravljati na več načinov (npr. ustanovitev posebne mednarodne sociološke fundacije, zahteve po radikalnem povečanju članarine ipd.). Takšne razmere zahtevajo »previdnost« v odnosu do akcij, ki bi terjale dodatne finančne angažmaje. Veliko razvejanost delovanja te asociacije obenem spremlja tudi visoka stopnja avtonomije njenih sekcij, ki se že same zase – vsaj nekatere – velike mednarodne organizacije s podružnicami v več svetovnih območjih. V določenem smislu se kaže celo samozadostnost teh sekcij, tako da vodstvo ISA težko zahteva od njih še večje prispevke. To zlasti zadeva razlikovanje med člani sekcij, ki so dostikrat tudi strokovnjaki z drugih področij družbenih znanosti, in člani ISA, ki so le sociologi in jih je precej manj.

4. Ob vrsti drugih vprašanj, ki jih tukaj ne bomo povzemali, naj opozorimo še na predlog za delovanje »letne šole« in »mednarodnega družboslovnega raziskovalnega foruma« v Ljubljani. Dana sta bila dva pismena predloga: za letno šolo ga je pripravila dr. Katja Boh, za raziskovalni forum pa dr. Slavko Splichal. Ob tem smo pripravili tudi pregled infrastrukture, ki bi ga lahko uporabljali na FSPN (pregled in načrt prostorov in okolice vključno s sosednjimi institucijami). Prikazane so bile številne navezave na posamezne raziskovalne komiteje, ki

so že do sedaj organizirali občasna srečanja v Ljubljani. Obe zamisli sta bili predloženi po eni strani kot samostojni, ločeni, po drugi strani pa tudi kot komplementarni. Če bi se namreč v okviru raziskovalnega foruma srečevale manjše skupine raziskovalcev (npr. tri do pet ali več), med katerimi bi računali na tiste, ki imajo plačan študijski dopust (sabbatical), bi rezultate njihovega dela lahko posredovali mlajšim raziskovalcem v okviru letne šole.

Razpravljalci so na »poslovnem sestanku« raziskovalnega sveta na splošno podprli naše predloge in takšen je bil tudi sklep sveta. Naj to ilustriram z nekaj primeri.

R. Andorka, predsednik RC (28) za družbeno stratifikacijo, je podprl »ljubljski predlog« in pokazal interes, da bi, npr., iz Budimpešte pošiljali študente v letno šolo v Ljubljano (pri tem računa tudi na manjše stroške za slušatelje, kot pa bi jih imeli kjerkoli na Zahodu).

J. Trost iz Uppsale, predsednik RC (06) za sociologijo družine, je podprl naše zamisli in predlagal, da bi njihov komite kot prvi začel z letno šolo.

Svojo zainteresiranost za sodelovanje so izrazili tudi trije italijanski kolegi: Alberto Martinelli, RC (02) iz Milana, ki (je že objavil knjigo skupaj z Darkom Bratino, direktorjem SLORI iz Trsta) in je že angažiran tudi v okviru Alpe-Adria; Vincenzo Ferrati, RC (12), sociolog prava, bi se želel vključiti v predloženi mednarodni program; Enzo Mingione, RC (21), za urbani in regionalni razvoj, ki je že sicer prevzel priprave za formiranje mednarodne fundacije za potrebe ISA, vidi možnosti navezave tudi na aktivnosti v Ljubljani. Vrsto dodatnih zamisli je podal in obenem izrazil svojo pripravljenost za sodelovanje pri oživljanju obeh predlogov tudi Felix Geyer, ki ima kot sociolog in bivši sekretar ISA (iz časa, ko je imela svoj sedež v Amsterdamu) bogate organizacijske izkušnje. Tudi Van Meter, RC (33), sekretar komiteja (še prej pa pismeno M. Kuechler, predsednik) za metodologijo, je izrazil podporo in interes za vključevanje v predloženi program.

Ob tem pa se je zastavljalo tudi vprašanje, kaj lahko Ljubljana (po)nudi v primerjavi s številnimi drugimi kraji in družboslovnimi institucijami po svetu, ki bi si štele v čast, če bi lahko postale zbirališče in »sedež« takšnih mednarodnih znanstvenih aktivnosti. Odpr-

ta so vprašanja finansiranja. Pri letni šoli se računa na kotizacijo, raziskovalni forum pa naj bi zadovoljeval čimveč potreb po raziskovalnem delovanju in tu iskal tudi materialno podporo. Nekateri udeleženci konference so že nakazovali možnosti preusmeritve določenih finančnih sredstev iz drugih držav. Pri tem je zlasti pomembna motiviranost sociologov za to, da se vključijo v razsežno mednarodno omrežje, kakršnega lahko zagotovi ISA, tako s svojimi internimi komunikacijami, kot tudi z vidika možnosti objavljanja ter obravnave na mednarodnih znanstvenih srečanjih. ISA omogoča veliko odzivnost in komunikativne učinke.

Na poslovnem sestanku raziskovalnega sveta v Ljubljani so torej predstavniki raziskovalnih komitejev izrazili podporo našim predlogom. Odločitev pa je bila prepuščena izvršnemu odboru ISA, ki se je po tem sestal na Poljskem. Na podlagi pismenih informacij, ki smo jih pred kratkim prejeli, pa vidimo, da se je tudi izvršni odbor odločil podpreti našo pobudo. Obenem izraža zahvalo jugoslovanskim kolegom, ki so se temu pridružili. Sklenjeno je bilo, da naj bi imeli »Ljubljansko letno šolo« in »Ljubljanski raziskovalni forum«.

Torej smo – v tej fazi – zastavljeni cilj dosegli. Obenem se nam nakazujejo velike možnosti, pa tudi obveznosti in nujna nadaljnja prizadevanja.

LEV KREFT

Svetovni kongres estetikov v Nottinghamu

Na nottinghamski univerzi v Angliji je bil od 29. avgusta do 2. septembra lani 11. mednarodni kongres za estetiko (leta 1980 je bil kongres pri nas v Dubrovniku, leta 1984 pa v Montrealu). Kongrese vsako četrto leto organizira Mednarodna estetska zveza, ki jo sestavljajo priključene nacionalne organizacije (pri nas za zdaj Estetsko društvo Srbije in Slovensko estetsko društvo, ustanavlja pa

se že Zveza estetskih društev Jugoslavije) in individualni člani.

V Nottinghamu se je zbralo blizu 300 udeležencev z vseh celin, in ker je večina pripravila tudi referate, je bilo večih tudi do 11 istočasnih enournih predavanj, ki so bila poglavitna vsebina uradnega dela programa. Ker se v estetskih vprašanjih poleg filozofov uveljavljajo tudi komparativisti, zgodovinarji umetnosti, muzikologi, teatrologi in drugi z umetnostjo povezani strokovnjaki, je bil izbor tem in pristopov kot običajno zelo pester. Vendar je bil, za razliko od Montreala, mogoč bolj v ospredju filozofski vidik, hkrati pa tista smer v estetiki, ki ne razmišlja onstran umetniških del in pojavov v posplošenem filozofsko-sistematičnem prostoru. Komunikacija pri razpravih in referatih, kot tudi pri skupnem petdnevnem bivanju v univerzitetnem naselju, je pokazala, da tudi estetike povezujejo skupni problemi, metodološka vprašanja in vprašanja, ki jih prinaša spreminjanje umetniških pojavov in družbene funkcije umetniškega, lepega in estetskega. Če je bil postmodernizem pred štirimi leti predvsem obče geslo, mestoma tudi modno in zato nejasno rabljeno kot priročno pojasnilo za poimenovanje nepojasnjenih neznank, gre zdaj veliko bolj za estetsko analizo funkcioniranja konkretnih umetniških del in teoretsko poglobljanje problematike umetnosti ob koncu tisočletja. Občuten je tudi odmik od radikalnega postmodernizma, ki se je pojavljal bolj kot program-manifest nečesa novega, k spravljuješemu obravnavanju pomodernega obdobja in njegovih predmodernih in modernističnih tradicij. Ta premik med drugim označuje povečano zanimanje za klasične temelje estetike iz 18. stoletja, posebej za Kantovo Kritiko presodne zmožnosti in njegovo utemeljitev estetske avtonomije, kot tudi poskusi premoščanja strukturalističnega in poststrukturalističnega pristopa s pomočjo upoštevanja nekaterih humanistično-modernističnih analiz, ki so bile še nedavno skoraj razglašene za preživele in demodirane. Zlasti v anglosaškem svetu, ki je nekaj let ob analitični filozofski estetiki gojil že skorajda kult Derridaja in delno Foucaulta, se zdaj presenetljivo kot pomembna teoretična novost uveljavljajo dela Mihaila Bahtina. Neomarksistični estetiki (Adorno, Benja-

min, Marcuse, Lukács, Brecht in tudi še Bürger) so še vedno aktualni vir in predmet kritičnega ukvarjanja, zlasti v smeri nekakšnega zaokrožanja zgodovine estetike od Baumgartna (začetnik estetike v 18. stoletju) do danes.

Prisotnost številčno močne delegacije iz Sovjetske zveze je izzvala poseben razgovor o dogajanjih v estetiki in umetnosti pri njih, ki pa razen že znanih političnih ciljev in informacij o 'popuščanju napetosti' med inteligenco in političnim vodstvom ni prinesel nič novega – če programa 'perestrojka' v umetnosti in estetiki seveda ne jemljemo kot senzacija, ki bo v kratkem natresla zanimivejših teoretskih rezultatov. Očitno pa je, da se tudi nekdanja estetika socialističnega realizma (o njem nihče skorajda noče več niti govoriti, še štiri leta nazaj pa predstavniki dežel socialističnega bloka niso govorili skoraj o ničemer drugem), pretežno izolirana od vseh ostalih svetovnih tokov mišljenja, osvobaja zacementiranih kánonov in načinov teoretiziranja, in vstopa v odprto in neobremenjeno komunikacijo z vsemi svetovnimi estetskimi tokovi, med drugim tudi s pomočjo obsežnega in ambicioznega programa prevajalstva.

Na kongresu je prišlo tudi do prenove in utrditve Mednarodne estetske zveze, ki ji je smrt predsednika Harolda Osborna (1987) in nedejavnost nekaterih članov ožjega vodstva v zadnjih letih preprečila tako raven mednarodna dejavnosti in komunikacije, kot bi bila potrebna. Med številnimi kandidati je bil na tajnih volitvah za predsednika izvoljen Goran Hermeren (Švedska), drugi podpredsednik pa je ponovno Milan Damjanović (Jugoslavija). Generalni sekretar je ostal Arnold Berleant (ZDA). V sestav izvršnega komiteja je bilo izvoljenih precej novih in mlajših članov, in tudi Aleš Erjavec (Slovensko estetsko društvo). Zveza bo pričela z izdajanjem svojih sporočil v obliki mednarodnega biltena (nalogo je prevzela nizozemska organizacija), obstajajo pa tudi zamisli o tesnejšem evropskem povezovanju znotraj svetovnega okvira. Naslednji kongres (1992) še ni dokončno lociran, ponujata pa se Madrid ali Moskva.

Aleš Erjavec je imel na kongresu izjemno obiskan in pozorno razpravljan referat »Postmodernizem in kritična teorija«, Lev Kreft pa »Proletkult in poetizem – primer Karla Teigeja«. Kongres je organizacijsko

izredno dobro izpeljala maloštevilna ekipa »Trent Polytechnic« v sestavi nottinghamške univerze z Richardom Woodfieldom na čelu. Že kar preštevilni udeleženci kongresa so se prijaviли tudi za mednarodni simpozij »Subjekt v postmodernizmu«, ki bo naslednjo jesen v Ljubljani v organizaciji Slovenskega društva za estetiko.

r

INGE PERKO-ŠEPAROVIĆ

Globalizacija političnih znanosti

Zdi se mi, da je globalizacija političnih znanosti ena od najbolj pomembnih usmeritev oz. preusmeritev teh ved v 80-tih letih; zato sem tudi v času kongresa poskušala spremljati predvsem razprave, ki so bile s to globalizacijo povezane.

Program 14. kongresa IPSA (Washington, 28. avgusta do 1. septembra 1988) je namenil problematiki globalizacije disciplin s področja družbenih znanosti veliko pozornost. Tej temi je bila posvečena ena od plenarnih sej, tri mini-plenarne seje, štiri seje o podtemah oz. podpodročjih (»sous-themes«, »sub-fields«), tri seje raziskovalnih komitejev, ena seja študijske skupine in tri specialne seje.

Glede na kvantitativne kazalce bi bili lahko več kot zadovoljni. Vendar pa se stvar pokaže v povsem drugačni luči, če se lotimo analize vsebine tega dela kongresne dejavnosti. Program, vsaj kar zadeva to temo, ni bil dovolj koherenten. Tako se je zgodilo, da so hkrati potekale kar tri seje z naslovi: »Ali je lahko teorija Zahoda globalna?«, »H globalni politični teoriji« in »Perspektive nove svetovne ekonomije«. Ker so bile vse tri teme – glede na moj interes – zanimive in privlačne, sem bila v zadregi glede izbire; zato sem vsaj delno sodelovala na vseh treh sejah. Dobila sem vtis, da so naslovi veliko več obetali, kot pa so povedali prispevki posameznih avtorjev. Tako govori npr. prispevek Freda Dallmayra o možnosti nastajanja globalne politične teorije, ki bi izhajala iz resnično globalne civilizacije ali kozmopolisa. Avtor globalno naravnost izenačuje

z univerzalnim pristopom, ki upošteva vse od stoikov pa do Habermasa. Še manj je v tem kontekstu sprejemljiv prispevek Ernsta Vollratha, v katerem se ukvarja s semantičnim razločevanjem pojmov politika («politics/policy») in »politično«. Pri tem je zanimivo to, da so bili pri drugih dveh temah govorniki predvsem avtorji iz vzhodnoevropskih držav. Tako je Andras Bozoki iz Madžarske v okviru teme »H globalni politični teoriji« razpravljal o odnosu med političnimi sistemi in civilno družbo v vzhodnoevropskem kontekstu, Wojciech Kostecki pa o vlogi subjektov pri analizi političnih fenomenov in procesov – pri čemer sta v zahodni teoriji v ospredju subjektiviteta individuov in skupin, medtem ko v znanosti socialističnih dežel prevladuje vloga razredov, nacij in družbenih slojev. Mnogo bliže tej temi je Nansen Behar iz Bolgarije, ki v prispevku »Perspektive (možnosti) nove svetovne ekonomije« poudarja nujnost sprememb v raziskovalnih prioritetah, kar naj bi v kriznih razmerah prispevalo k optimalizaciji ekonomskih odnosov z drugimi sistemi, in sicer na podlagi ekonomskih, družbenih in ekoloških kriterijev. Poljak Pavel Bozyk je pojasnjeval nekatere globalne ekonomske procese kot zunanje zavore za socialistično ekonomijo, ki pa jih je možno odpraviti; to so lakota, nezaposlenost, nepismenost – medtem ko obravnava druge, kot so onesnaževanje naravnega okolja, izčrpanje surovin in energije, inflacija, težave v mednarodnih financah itd., kot posledice civilizacijskega razvoja, katerim se socialistični sistemi sicer lahko upirajo, ne morejo se jim pa izogniti.

Druge teme, ki so bile utirjene v temo globalizacije, se imele sicer manj teoretskih aspiracij, bile pa so bliže dejanskemu soočanju z globalnimi problemi ter možnimi načini za njihovo odpravljanje – bolje povedano – redukcijo. Ena od takih tem je bila namerjana npr. političnemu izobraževanju; večina govornikov se je zavzemala za tako izobraževanje, ki bo močnejše vključevalo mednarodno razsežnost in ki bo omogočalo prehajanje z lokalnih h kozmopolitskim usmeritvam. Z močno sorodno temo so se ukvarjali na specialnem sestanku z naslovom »Implikacije postmaterializma kot teorije modernizacije«; posebej zanimiv je bil prispevek Ronalda Ingleharta, ki obravnava spremembe v kulturi razvitih industrijskih družb oz. vplive ekonomskih in socio-poli-

tičnih sprememb na kulturo – ter obratno – kulture na ekonomijo, družbo in politiko. Za to področje je bil teoretsko tehten tudi prispevek Aarona Wildavskega in Richarda Ellisa, ki v okviru teme o teoretskih inovacijah in o »policy« usmerjenih družbah ter političnih znanostih govorita o rehabilitaciji funkcionalizma ter o njegovem preusmerjanju v kulturni funkcionalizem.

Enako ali še bolj pragmatsko so bile usmerjene seje, posvečene temi o globalni »policy« in globalnemu modeliranju ter vlogi javne uprave v reševanju teh problemov. Na njih sta bila posebej zanimiva prispevka Sturta Nagela in Harolda Guetzkowa. Nagel razpravlja o problemih globalne politike («policy»), za katere meni, da jih je mogoče obravnavati na enak način kot probleme »policy-ja« nasploh – pri čemer se odpirajo možnosti za uporabo že dosedanjih dognanj na tem področju. Guetzkow prispevek prikazuje usmeritve h globalnemu modeliranju po vsem svetu, pri čemer opozarja, da so take usmeritve dokaj zaznavne tudi zunaj družine najbolj razvitih dežel. Temeljni problem je v tem, da so ti modeli doslej mnogo bolj osredotočeni na konfliktna stanja kot pa na tisto, kar najbolj potrebujemo – na kooperacijo. Prispevki o javni upravi ter globalnih problemih so bili prav tako usmerjeni h globalni »policy« na posameznih področjih – kot so npr. AIDS, kriminal, mednarodne komunikacije, zaposlovanje, človekove pravice, uničevanje okolja itn.

Svoj referat («Institucionalna analiza različnosti in enotnosti») sem predstavila na sestanku študijske skupine »Politika (policy), institucije, uresničevanje in ocena«. Bila sem mnenja, da bi moralo sodelovanje v tej študijski skupini – pobuda za njeno dejavnost je delno tudi moja zasluga – prispevati k oblikovanju paradigme, se pravi teoretskega temelja za modeliranje in študije politik (policy), pa najsi bodo globalne ali pa ožje zasnovane. Na žalost niti vsebina referatov niti razprav na sestanku te študijske skupine mojih pričakovanj niso potešile.

Vsekakor je bila udeležba na 14. kongresu IPSA v Washingtonu poučna. Zdi se, da je IPSA ravnala pravilno, ko je postavila na dnevni red kongresa »globalno problematiko«. Sama obravnava problemov, kot si jo je zamislil in koordiniral Programski komite, pa ni bila najbolj posrečena. V prihodnje bo potrebna na tem področju mnogo večja koordinacija.

Kar zadeva politično znanost v Jugoslaviji – vsaj v pogledu teženj h globalizaciji – se zdi, da smo še vedno na samem začetku. Sodim, da bi bilo zelo koristno, če bi spodbudili večje sodelovanje med našimi politologi, Zveza združenj, posamična združenja oziroma društva pa bi morali na tem področju prevzeti iniciativo ter spodbujati pogovore, sodelovanje in usklajevanje.

Izhod iz krize, v kateri smo, bo možno odkrivati le ob maksimalnem angažiranju družbenih ved, pri čemer ima izpostavljeno odgovornost prav politologija. Seveda politologija tega ne bo mogla opraviti, če se bo zapirala v naše »specifičnosti« in ne bo dovolj upoštevala dognanj, ki jih ponuja prav usmerjenost h globalizaciji političnih znanosti.

DANILO N. BASTA

Pravo pod okriljem utopije

(Ernest Bloch i tradicija prirodnog prava; izd. Rad, Beograd 1988)

Avtorja zanimata v prikazanem delu dve bistveni vprašanji: prvič, kako je Bloch vključil reinterpetacijo zgodovine naravnega prava v marksizem, in drugič, v kakšni zvezi je naravno pravo s človeškim dostojanstvom in s pokončno hojo. Volja za človeško dostojanstvo je po mnenju V. Havela, ki je navedeno v knjigi kot moto, samo druga dimenzija volje za samo sebe, za človeško posebnost in identiteto. Avtor najde razlog za interpretacijo Blochovega dela *Naravno pravo in človeško dostojanstvo* v dejstvu, da mu doslej v svetu niso posvetili večje pozornosti. Drugi razlog za nastanek te raziskave je v Andričevem vprašanju, zakaj se balkanske države ne morejo uvrstiti v krog prosvetljene sveta celo s pomočjo svojih najboljših in najbolj talentiranih predstavnikov? Zdi se, da je eden izmed razlogov odsotnost spoštovanja človeškega dostojanstva.

Knjiga je sestavljena iz dveh delov: a) E. Bloch in tradicija naravnega prava (poglavja: Motivacija, Kritika, Hermenevtika, Osvajanje, Izhod) in b) Dodatka (poglavja: Ernst Bloch in morala kot dediščina, Ali je bil Bloch nemški filozof Oktobrske revolucije?). Avtor knjige komentira Blochovo »Naravno pravo in človeško dostojanstvo« v kontekstu drugih Blochovih del.

Marx ni vključil v svojo »revolucionarno misel« teorije naravnega prava, ki je po Blochovem mnenju revolucionarna in bistvena za kritiko stalinizma, ker je utemeljeval osvoboditev človeka na ukinitvi privatne in vzpostavitvi družbene lastnine. Drugi razlog pa je v tem, da je Marxova misel nastajala v senci Heglovega avtokrat-

skega objektivnega duha. Prav stalinizem je bil Blochov motiv za ukvarjanje s teorijami naravnega prava kot »ortopedijo pokončne hoje«. Bloch kritizira v Duhu utopije dvojnost Marxove misli. Po eni strani izganja iz proizvodnega procesa fetišizem blaga, po drugi strani pa mu pripisuje vodilno moč – kot Hegel absolutnemu duhu. Bloch obnavlja socializem v smislu duha konkretne utopije in tako odpira prostor duši in veri. Tako je Bloch sledil teoretičnemu in praktičnemu motivu za nastanek dela »Naravno pravo in človeško dostojanstvo«. Blochov odnos do naravnega prava je kritičen. Meni, da je to ideologija individualnega gospodarstva meščanske blagovne proizvodnje, ki mu je potrebna preračunljivost t. i. formalna enakost. Zato ni sprejemljiva teza, da se ljudje rodimo svobodni in enaki. Vse naše pravice so pridobljene ali pa jih je treba šele pridobiti v boju. Časovno omejene predpostavke naravnega prava so: 1. družbo sestavljajo samo posamezniki; 2. dedukcija vseh določb iz nekaj načel; 3. nivelizatorska ideja o mehanični naravi, ki je soočena s fevdalno samovoljo, despotizmom in heterogenimi neenakostmi; 4. neomadeževana naravnatura immaculata. Zato je naravni človek abstraktno hipostazirano bitje, ki je izpolnjeno z željo po miroljubni in umni skupnosti. H. H. Holz je te štiri predpostavke označil kot individualizem, (racionalni) konstruktivizem, mehanizem in idealizacija narave. Sama divinizacija narave do stopnje prava je bila nezgodovinska. Bloch daje prednost naravnemu pravu pred pravnim pozitivizmom v 19. stol., ki je dosegel vrh v 20. stol. pri H. Kelsenu kot »tehnika in ideologija vladanja«. V pravici je nekaj patriarhalnega in despotskega, ker je večinoma dana od zgoraj. Bloch kritizira Platona in Aristotela, ki sta videla v pravici »dobri duh oblasti«. Tako je bila v srednjem veku pravica spremenjena v temelj oblasti. Blochov dvom v pravico »od zgoraj« je dvom v pozitivno pravo, ki po njegovem nima prihodnosti. Pravici »od zgoraj« je zoperstavil »pravico od spodaj«.

Utopična intenca naravnega prava je v tem, da »ni človeških pravic, če ni konca izkoriščanja – in ni dejanskega konca izkoriščanja brez vzpostavitve človeških pravic«, kot je zapisal Bloch v uvodu v »Naravno pravo in človeško dostojanstvo«. Če se v socializmu pozabi na pridobitve francoske revolucije, tudi socializem ne more biti socializem. Za Blocha ima vsak narod samo tak socializem, kakršnega si zasluži na podlagi pridobljenih meščanskih svoboščin (Politična merila). Ni dvoma, da je bilo naravno pravo revolucionarno v meščanskem smislu. Težava je v tem, da je Marx od socialistične revolucije pričakoval bistveno več kot samo izpolnitev zahtev meščanske revolucije. Marx je bil oster kritik meščanskih pravic, ki se zaradi blagovne menjave spreminjajo v svoje nasprotje. Človeška emancipacija je možna šele z negacijo dualizma na privatno in javno bitje, ne pa tudi onkraj vsake političnosti. Razen odtujene političnosti je še neodtujena, ki jo je pa D. Basta spregledal. Sporno vprašanje je, ali ideali svobode, bratstva in enakosti presegajo meščanski horizont ali ne. Za Marxa ga ne, ker so to »boginje moderne mitologije« in idealizacija meščanskega načina življenja. Po Blochu je ta Marxova kritika samo parcialna negacija. Marx ni negiral svobode, ampak svobodo privatne lastnine. To je sicer po mnenju D. Baste res, vendar Bloch ni spoznal, da Marx ni branil svobode kot človeške pravice. V tem je Blochovo nerazumevanje Marxa, za katerega je svoboda kot človeška pravica samo svoboda izolirane monade, ker ne temelji na zvezi človeka s človekom, ampak na razdvajanju. Zaradi realnosti avtokratskega socializma in stalinizma je Blochovo odpiranje vprašanja človekovih pravic vendarle upravičeno.

Zanimivo je, da se Bloch opira na pojem »človeškega dostojanstva«, ki je specifično novoveška ideja, ne da bi jo definiral. To opredelitev najdemo pri P. de Mirandoli in Kantu. Prvi pa je uvedel pojem dostojanstva v naravno pravo Pufendorfa.

Za Pica de Mirandolo je dostojanstvo človeka v središnji točki kozmosa, v svobodi izbora in sposobnosti, da se postavlja nad stvari. Za Kanta je dostojanstvo v umu, ki avtonomno postavlja zakonitosti. Dostojanstvo je zanj nezamenljiva vrednota in je zato nad vsako (afektivno) ceno. Identična je s človečnostjo v intersubjektivnem smislu.

D. Basta je opozoril, da gre pri teh opredelitvah za dostojanstvo človeka kot gospodarja narave, kar pa danes postaja vedno bolj problematično. H. Schelsky meni, da je Bloch vse ideale podredil principu upanja kot sredstvu. Tudi svoboda se lahko žrtvuje z ugotovitvijo, da bo rehabilitirana v brezrazredni družbi. To H. Schelsky označuje kot »uteho nebeškega socializma«. Kritika Schelskega ni korektna, ker Blochu ne gre za podreditve drugih vrednot upanju, ampak mu gre za označitev še-ne-bitja v upanju, utopiji, svobodi in revoluciji.

Bloch se ukvarja tudi s teorijo o odmiranju države, ki jo postavlja v nasprotje s sovjetsko teorijo države in prava stalinističnega obdobja. Kompleksno vprašanje odmiranja države, pravne države in emancipacijske vloge prava rešuje Bloch z dialektiko reda in svobode. Na ta način skuša preseči aporije naravnega prava in socialnih utopij. Bloch razlikuje dve vrsti reda: red na osnovi prisile in red na osnovi skupnosti, ki bi bil po Marxovi zamisli značilen za socialistično družbo. Red in svoboda sta v dialektični enotnosti, ene brez druge ni: brez reda bi bila svoboda brezciljna volja, red brez svobode pa bi bil zgolj prisila in neomejeno nasilje. V Principu upanja Bloch piše, da je prav težnja po totalni svobodi pripeljala do ortodoksnega reda in da je Marx združil Moorovo svobodno-federativno in Campanellino centralistično v »demokratski centralizem«. V »Experimentum mundi« gre Blochu za red svobode človeškega dostojanstva in vzravnane hoje. Tako je pravna država hkrati dejavnik reda in pobudnik individualne svobode z garancijo njenih materialnih pogojev. Svoboda kot postulat se realizira le s pomočjo prava, ki jo ščiti. Brezrazredna družba ni brezpravna in brezdržavna družba. To je samo družba brez države kot oblasti nad ljudmi in prava kot sredstva oblasti. To tezo utemeljuje Bloch s stališčem, da je poslednje subjektivno pravo: da se proizvaja po sposobnostih . . . , garantira pa z zadnjo normo objektivnega prava: s solidarnostjo. Bloch je pripisal velik pomen razliki med objektivnim, državnim pravom, »norma agendi«, predpisov »od zgoraj«, in subjektivnim pravom, »facultas agendi« kot individualno pooblastilo na nekaj in svoboda za nekaj. »Facultas agendi« je Bloch interpretiral kot pravico do revolucije nasproti vsakemu podedovanemu odnosu gospodarja in sluga,

ne da bi pri tem hipostaziral vlogo subjektivnega prava. Socializem je opredelil kot svobodno ureditev, ki je postala »*facultas agenda*« vseh. Takšen socializem s konkretno ureditvijo imenuje Bloch »*polis brez politike*«. Z naravnim pravom ni mogoče racionalno upravičiti nobene tiranije. Brez teorije naravnega prava pa postane marksizem le ideologija in socializem samo totalitarna oblast.

Bloch je poudaril nenadomestljivo in neizčrpno vrednoto dostojanstva individua v naravnem pravu. V dodatnem poglavju »*E. Bloch in morala kot dediščina*« D. Basta pokaže Blochov odnos do marksizma, ki ga opredeljuje kot »*konkretno utopijo*«. Njegov namen je odkriti prihodnost še-ne-bitu v preteklosti v smislu nove metafizike in humane vsebine religije. Njegova teza je, da je samo »*ateist lahko dober kristjan in samo kristjan je lahko dober ateist*«. Njegove so tudi teze o »*komunistični kozmologiji*«, »*možnem subjektu narave*«, »*bistvu kot upanju in utopiji*«, »*materiji, ki je usmerjena naprej*« itd. V njegovem jezikovnem stilu se kaže paradoksalen, vendar odprt značaj njegove filozofije. Dejanska geneza zanj ni na začetku, ampak je na koncu. Bloch meni, da je Hegel v identiteti uma in dejanskosti sklenil prehitro pomiritev s svetom, Kant pa s tezo o spontanosti jaza preudarja utopične možnosti, s pomočjo katerih mora jaz preživeti. Problem jaza je edini problem in rezultanta vseh problemov sveta. Bloch je sledil impulzu Kantove etike do svojih poznih del. V Kantovem kategoričnem imperativu vidi Bloch tudi slabe strani, ker je notranji, formalen in ideološki kot »*pruska palica in idealizirana meščanska družba*«, vendar to ne izničuje njegove humanistične vsebine v smislu anticipacije neantagonistične družbe. D. Basta sklene, da Bloch ni napisal marksistične kritike praktičnega uma, ampak se je zadovoljil z iskanjem utopičnih vsebin, tj. humanih potencialov moralne tradicije.

Basta je posvetil posebno pozornost vprašanju, ali je bil E. Bloch nemški filozof Oktobrske revolucije v pogledu vsebine njene moralne emancipacije, kakor to označuje O. Negt. Bloch je posvetil v svojih delih Oktobrski revoluciji precej pozornosti. Nekatere njegove ocene so pohvalne, druge pa niso. Na podlagi kritike Lenina in boljševiske diktature bi lahko sklepali, da je Bloch zanikal vrednost Oktobrske revolucije, kar

pa je napačno. Negotova ocena Blocha je preozka. Bloch je bil po mnenju D. Baste filozof še neizpoljenih utopičnih možnosti francoske revolucije. Blochovi utopični misli ne ustreza nobena formula. V knjigi Danila Baste je Blochova misel prikazana s stališča revolucionarnih in utopičnih vsebin in naravnega prava.

Bogomir Novak

IAN BIRCHAL

Bailing out the System

Reformist Socialism in Western Europe: 1944–1985; Bookmarks—London, Chicago and Melbourne, 1986

Povojna zgodovina socialdemokratskega gibanja v Zahodni Evropi je oznamenovana z vrsto pomembnih dosežkov, prav tako pa tudi s številnimi dilemami, protislovji pa tudi z velikimi porazi. Socialna demokracija je dosegla npr. velike uspehe v izboljševanju celotnega družbenega in materialnega položaja delavskega razreda, materializiranega v tako imenovani državi blaginje. Prav tako je v tem obdobju postala politična sila, ki je ni bilo mogoče zaobiti, ko se je v zahodni Evropi odločalo o najbolj pomembnih političnih, ekonomskih in socialnih vprašanjih. Po drugi strani pa je bilo prav malo storjenega na področju stvarne preobrazbe vladajočega družbenoekonomskega sistema. Bistvo produkcijskega odnosa na relaciji delo-kapital ne le da ni bilo omajano, pač pa se je ta odnos prav po zaslugi socialne demokracije uspešno prilagajal družbenoekonomskim spremembam in se ohranjal domala neokrnjen.

Ali bi lahko socialna demokracija lahko dosegla kaj več, zlasti na področju bolj radikalnega in globljega spreminjanja obstoječega družbenoekonomskega odnosa — in če bi lahko, kateri so razlogi, ki so ji to preprečili? To je vprašanje, ki že dolgo priteguje pozornost velikega števila znanstvenikov in raziskovalcev. To je ključno vprašanje, na kate-

rega skuša odgovoriti tudi I. Birchal v svoji študiji »Reševanje sistema« (Reformistični socializem v Zahodni Evropi – 1944–1985). Po besedah avtorja je namen študije v tem, da prikaže povojno zgodovino socialdemokratskega gibanja v zahodni Evropi, vlogo, ki jo je odigralo v razrednih bojih, ter razkrije interese, katerim je socialna demokracija v tem obdobju služila. Študija je razdeljena na šest poglavij: 1. Uvod; 2. 1944–1953: Od svetovne vojne do hladne vojne; 3. 1953–1963: Zasuk v desno; 4. 1963–1973: Novi dosežki; 5. 1973–1985: Vrnitev krize; 6. Kooptiranje leve.

Ko avtor analizira povojno zgodovino socialdemokratskega gibanja, pride do zaključka, da so te stranke v večini primerov (za časa Wilsonove in Callaghanove vlade v Veliki Britaniji, Brandtove in Schmidtove v Nemčiji, Kreiskega v Avstriji ter v novjšem času Mitterandove v Franciji, Gonzalezove v Španiji, Papandreujeve v Grčiji ter Craxijeve v Italiji) izvajala restriktivno ekonomsko politiko, ki je dajala prednost boju proti inflaciji pred problemom zaposlovanja, politiko prelaganja bremen v reševanju iz krize na pleča slabše plačanih slojev in kategorij prebivalstva – kot tudi restriktivno politiko na področju izobraževanja, socialnega in zdravstvenega varstva najširših družbenih slojev. Izhajajoč iz takih ocen Birchal ugotavlja, da je socialna demokracija izdala interese delavskega razreda in se dokončno poslovlila od zamisli o nujnosti odpravljanja obstoječega sistema in graditve novega, socialističnega sistema. Avtor je mnenja, da socialdemokracija ni izkoristila revolucionarnega potenciala in nabojev delavskih stavk ter širših družbenih nemirov, kot so bili npr. generalna stavka v Belgiji leta 1960, družbeni nemiri v Franciji leta 1968, na Portugalskem v letih 1974 in 1975, stavka rudarjev v Veliki Britaniji v letih 1984/85. Namesto da bi ta družbena gibanja socialna demokracija izkoristila, je njihove revolucionarne potenciale preusmerjala ter s tem prispevala k integraciji delavskega razreda in drugih progresivnih slojev v obstoječi sistem. Vzroke za tako naravnost socialne demokracije je treba iskati predvsem v birokratizaciji organizacije in v njeni opredelitvi za parlamentaristično in reformistično strategijo, s katero po mnenju I. Birchala ni mogoče uresničiti družbene preobrazbe. Obstoječega sistema in še zlasti njegovega državnega

mehanizma ni treba reformirati, marveč »uničiti in zamenjati z novim«. Po mnenju avtorja lahko socializem nastane samo kot rezultat samoorganiziranja delavskega razreda oziroma delavskih svetov.

Čeprav so v Birchalovi analizi nedvomno pravilne ugotovitve, posebej tista o birokratizaciji socialdemokratskih strank in njihovi integraciji v obstoječi sistem, o opuščanju nekaterih revolucionarnih ciljev delavskega razreda, neizoblikovanosti realne socialistične alternative politiki meščanskih strank – pa menimo, da bi morala neka analiza, ki si prizadeva podati celosten in vseobsežen pogled na povojno zgodovino socialdemokratskega gibanja, upoštevati tudi »drugo stran medalje«. Glede na namen tega prikaza se bomo omejili le na nekaj pripomb. Tako je npr. povsem točna avtorjeva ugotovitev, da je socialna demokracija s svojo politiko usmerjala razpoloženje delavskega razreda v korist opuščanja nekaterih poprejšnjih revolucionarnih idej delavskega gibanja; prav tako pa je res, da ta vpliv ni bil in tudi ni mogel biti le enosmeren, se pravi, da so bila stališča socialdemokracije tudi rezultat spreminjajočega se razpoloženja delavskega razreda vsled izboljševanja njegovega občega družbenoekonomskega položaja v obstoječem sistemu. S temi spremembami pa se je v delih delavskega razreda začelo krepiti razpoloženje v prid izpopolnjevanja in reformiranja obstoječega sistema, ne pa v prid njegovi radikalni transformaciji in graditvi novega. Zaradi tega bi lahko dejali, da je bilo opuščanje nekaterih revolucionarnih ciljev in idej delavskega razreda v vodstvih socialdemokracije delno tudi odsev svojevrstne politične racionalizacije sprememb v opredelitvah največjega dela volilne baze in članstva teh strank. O tem, v kolikšni meri so bile te spremembe v skladu z razpoloženjem večinskega dela socialne baze teh strank govori dejstvo, da socialdemokracija tudi danes strnjuje v svojih vrstah največji del delavskega razreda zahodnoevropskih držav ter zastopa njihove interese. Pravilno je tudi avtorjevo opozorilo, da se prek parlamentarizma in reformizma ne da priti do socializma, prav tako utemeljena pa je tudi ugotovitev, da se zunaj parlamenta in zunaj reform kot pomembnih elementov širše zasnovane strategije družbene preobrazbe – v razmerah Zahodne Evrope – tudi socializma ni mogoče zamisliti. To nazira-

nje, o čemer govori tudi avtor sam, vse bolj prodira tudi v komunistične partije zahodne Evrope, zlasti v tiste, ki so v sedemdesetih letih zastopale evrokomunistično strategijo.

Kritični presoji bi kazalo podvreči tudi avtorjevo tezo o neizogibnosti uničenja obstoječega državnega mehanizma, posebej v času, ko so to idejo opustile domala vse komunistične partije zahodne Evrope in jo nadomestile s tezo o postopnem transformiranju državnega mehanizma, ki ni le mnogo bolj v skladu z občimi družbenoekonomskimi razmerami, pač pa tudi z razpoloženjem najširših družbenih slojev. Nekoliko abstraktno zveni tudi Birchalova teza o socializmu, ki nastaja kot rezultat samodejavnosti in samoorganiziranosti delavskega razreda. Namreč, ni sporno to, da je lahko socializem le rezultat boja delavskega razreda in drugih progresivnih družbenih slojev, v katerem je samodejavnost delavskega razreda zanesljivo ena od vzročnih točk, vendar si je v pogojih razvitih kapitalističnih držav z njihovimi institucijami parlamentarne demokracije težko zamisliti, kako bi se ta boj dogajal zunaj partij in drugih organizacij delavskega razreda (npr. sindikata itn.). Drugo je seveda vprašanje, če delujejo in koliko delujejo te organizacije v interesu delavskega razreda, vendar pa je povsem zanesljivo, da je ideja o nekakšnem samoorganiziranju in samodejavnosti delavskega razreda, ki bi potekala mimo teh organizacij, politično nerealna in vnaprej obsojena na neuspeh. Razen tega bi morala tovrstna analiza mnogo bolj upoštevati tudi vidik širšega kapitalističnega okolja zahodnoevropskih držav ter njegov vpliv na odmikanje socialdemokracije od nekaterih bistvenih in dolgoročnih ciljev delavskega gibanja. Mnenja smo, da bi s takimi in še nekaterimi podobnimi razmisleki, posebej ko je beseda o pomembnem izboljšanju celotnega družbenoekonomskega položaja delavskega razreda v obravnavanem obdobju, postala študija I. Birchala še bolj kompleksna in vseobsegajoča; s tem bi se izognila nekaterim nedorečenostim, prazninam in poenostavitvam, ki jih lahko v tej sicer zanimivi in koristni analizi zasledimo.

Ognjen Pribičević

LEV MITROHIN

I marxisti e i christiani

Casa Editrice dell'Agenzia di stampa Novosti, Mosca, 1988; italijanski prevod iz ruščine

Na Festivalu de l'Unita v Firencah so letos predstavili italijanskim bralcem neko zelo zanimivo knjigo. Gre za delo ruskega avtorja Leva Nikolajeviča Mitrohina »Marxisti in kristjani«, ki je že z naslovom pritegnila pozornost tistih, ki v nekaj zadnjih letih z velikim zanimanjem spremljajo dogajanja v Sovjetski zvezi.

Tema zagotovo ni nova, saj je bilo o odnosih med marksisti in kristjani že mnogo napisanega. To, kar že na začetku knjige pomeni svojstveno presenečenje, je – glede na okolje, v katerem Mitrohin živi – avtorjeva resonanca z danes v svetu vse bolj izrazito tendenco iskanja skupnih družbenih in človeških vrednot, ki naj bi omogočile zблиžanje med marksisti in kristjani. Tako prizadevanje je po avtorjevem mnenju nujno; najgloblji smisel ima v ustvarjanju pogojev za njihovo udeležbo v dialogu in v morebitnem načenjanju novih skupnih pobud. Pravzaprav celotno delo prežema avtorjeva prva misel, želja in hotenje, da pride v svetu do nadaljnjih premikov »od anateme k dialogu«.

Poleg uvoda ima knjiga šest poglavij: »Il cristianesimo nell' epoca della rivoluzione tecnico-scientifica« (Krščanstvo v epohi znanstveno-tehnološke revolucije); »La natura socio-politica del dialogo« (Družbenopolitična narava dialoga); »Dialogo sul dialogo o una breve escursione nella storia« (Dialog na dialog ali kratek pogled na zgodovino); »Sulle prospettive filosofiche e cosmologiche del dialogo« (O filozofskih in kozmoloških perspektivah dialoga); »Contro l'apocalissi nucleare« (Proti nuklearni katastrofi); »Del dialogo alla collaborazione pratica« (Od dialoga k praktičnemu sodelovanju).

Prvi povojni dogodek, ki je imel planetarne razsežnosti in ki je zблиžal marksiste in kristjane, pravi avtor, je bila manifestacija za mir, ki jo je sprožila skupna bojazen pred

svetovno nuklearno katastrofo. Vendar je to tudi čas, ko je bil dialog razumljen kot srečevanje intelektualcev različnih nazorov, pogovor pa je potekal na ravni filozofskih tem. Po mnenju avtorja je prišlo do bolj konstruktivnega in vsebinsko polnejšega sodelovanja med marksisti in kristjani šele v 70-tih in 80-tih letih. Skupne protijedrske manifestacije, ekološki problemi, narodno-osvobodilna gibanja v »tretjem svetu« – vse to so okoliščine in dogajanja, ki so prispevala k razvoju pravega dialoga.

Prvo poglavje, ki je namenjeno krščanstvu v obdobju znanstveno-tehnološke revolucije, se začneja s citati nekaterih najvišjih avtoritet znotraj krščanstva, s katerimi skuša avtor v najbolj skopih obrisih prikazati položaj religije v sodobnem svetu. Tako npr. citira misel papeža Pavla VI., ki je leta 1966 izjavil: »Zanikovanje Boga se pomika s teoretske ravni na raven prakse – od teze, ki je utesnjena v ozke meje posamičnih sfer spekulativne zavesti, se spreminja v množični mit«. Nekaj podobnega izjavlja tudi Paul Poupard, sekretar vatikanske kongregacije za neverujoče: »Nevernost je postala tipična lastnost moderne kulture«. Protestant Reinhold Niebuhr je to dejstvo označil takole: »Sodobna kultura je iznajdba civilizacije, je dediščina njenih predpostavk, specifičnih in enakih. Zaradi tega ne bi bilo presenetljivo, če bi se v primeru stagnacije materialnega temelja civilizacije, začela tudi degradacija minaretov njenega duha«.

Raziskovanja, ki jih je v zahodni Evropi opravil Francois Xavier, prav tako opozarjajo na procese desakralizacije. Npr., od 90% krščenih Francozov, ki se imajo za katolike, se jih samo 14% redno udeležuje verskih obredov. Podobno je v Angliji, kjer to počne 10–15% vernikov, v Oslu 5%, na Dunaju 20% itn. Kljub tem podatkom pa po avtorjevem mnenju ni treba pretiravati s tovrstnim posploševanjem, kajti v Združenih državah Amerike kar 90% prebivalcev izjavlja, da so verniki in da se več kot polovica populacije odraslih redno tedensko udeležuje maše. Lev Nikolajevič Mitrohin poudarja, da štejejo v ZDA vernost za sestavni del nacionalne kulture. In kar je še bolj zanimivo, smo danes v tem delu sveta priče pravi eksploziji spiritizma, nekakšne »epidemije regresivne religioznosti«. Avtor ugotavlja, da je sociološke razsežnosti tega pojava mogoče pojasniti s tem, da postaja vzročna zveza

med religijo in temelji za njen obstoj vse bolj zapletena in da je vse težje razločevati vmesne člene v teh odnosih.

Mitrohin opozarja, da ne postajajo le religije, pač pa tudi ideologije v vsej njihovi kompleksnosti instrumenti za obvladovanje družbenih procesov. Vladajoči razredi v svetu so zgubili zaupanje zgolj v instinktivno spoznavanje sveta. Zato poskušajo oživiti in osmisliti nov sistem »duhovne manipulacije« v celotni družbi ter s stereotipi vplivati na zavest množic in njihov pogled na svet.

V pisanju prihaja avtor postopno do sklepa, da ustvarja prav meščanska družba neko specifično psihološko in moralno atmosfero, ki bistveno vpliva na pojavljanje mnogoterih iracionalnih ideologij. Klasična formula – ko napravi znanost korak naprej, stopi religija korak nazaj – po mnenju Mitrohina ne ustreza več realnosti. Mnenja je, da kolikor stopi religija korak nazaj, se to posledično pokaže v porajanju »netradicionalnih religij«. Ko skuša utemeljiti in poglobiti to misel, ugotavlja, da v sodobnem svetu »širjenje znanstvenih spoznanj dejansko vpliva na vse bolj konformno življenje«. Vendar pa težnja človeka in družbe k znanstveno-tehnološkemu napredku ni isto kot težnja tega istega človeka, da si pričara lastno vizijo sveta. V tem pogledu se avtor nagiba k Marxu, ki je opozarjal, da »religije ni mogoče pojasniti enostavno kot neznanje in zaostalost ali pa kot kolektivno voljo klera«.

Vojne, lakota in revščina v svetu so vzroki za tegobe milijonov ljudi, ki sprožajo depresije in poglobljajo občutek njihove nemoči. To so po avtorjevem mnenju tisti resnični temelji, na katerih je danes religija vzcvetela v svojem »tradicionalnem in naravnem pomenu«. In kje je v vsem tem mesto znanosti – se upravičeno vpraša avtor. Kakšna je njena prava vloga in vpliv na množice? Ko išče odgovor na to vprašanje, pride do neke paradoksalne ugotovitve: »Penetracija znanosti v družbeno tkivo in njena preobrazba v silno produkcijsko moč – vse to na žalost ne vpliva bistveno na humanizacijo odnosov med ljudmi in na odpravljanje največjih nevarnosti za človeka in družbo«. Glede na svoje raziskave avtor ugotavlja, da se dogaja nekaj prav nasprotnega: »Znanost se v množicah vse bolj percipira kot soudeleženka družbenega zla. Vse bolj jo pojmujejo kot krivca za to, da postaja človek zgolj homo faber, enodimenzionalni človek, robot itn.«

Odtod vse pogostejši pozivi širom zemeljske oble, da se znanstveno-tehnološka revolucija spoji z revolucijo morale, ki bi človeštvu omogočila, da razdiralne družbene procese postavi pod nadzorstvo intelekta.

V tem kontekstu razmišlja avtor tudi o pojavu »netradicionalnih religij«, pojavu naraščajočega zanimanja za izkustvo psihologije in morale na Vzhodu, za okultizem . . . kot sredstvo za »osebno samoopredelitev«.

Za Mitrohina je vse to neizogibna posledica znanstveno-tehnološke revolucije v njeni aktualni meščanski verziji. Zaradi tega sklepa, da ohranja religija še naprej svoje trdne pozicije v sodobni kulturi in se uveljavlja s svojo obče priznano avtoriteto – s tem pa ostaja tudi za prihodnost možno izhodišče za ponašanje milijonov ljudi, kot neodtujljiva ideologija mnogih sodobnih družbenih gibanj v svetu. In prav ta dejstva in okoliščine izostrujejo potrebnost dialoga med marksisti in kristjani.

V drugem delu pojasnjuje Mitrohin samo naravo dialoga; pri tem najprej opozarja, da je »religija sestavni del vrhne stavbe, v kateri se na nek specifičen način odlikuje objektivni položaj družbenih razredov«. Temu sledi kratek oris zapletenih in protislovnih poti modernega krščanstva, ki se prepletajo s sodobnimi protislovji v družbenih razredih, slojih in skupinah. Sem sodi npr. pojav M. L. Kinga in njegove »reformirane doktrine«, teologa »nihilista« Hansa Künga, Edvarda Schillenbeckxa, Theilharda de Chardina, Camila Toresa in »teologije osvoboditve« itn. Ena od bistvenih dimenzij tega dinamičnega procesa je tudi tenkočutna presoja primernosti teh ideologij za množična gibanja in preverjanje njihove validnosti v praksi.

Avtor meni, da danes do dialoga ne prihaja zato, ker bi bila to želja posamičnih marksistov ali kristjanov. Nasprotno – to je rezultat objektivnih potreb prakse, ki terja take programe, ki bodo zblíževali marksiste in kristjane pri reševanju vprašanj, ki so vsem ljudem skupna. Pri tem omenja npr. skupni boj proti možnemu izbruhu jedrske vojne, proti rasizmu, fašizmu, revščini in izkoriščanju. Pri tem je pomembno to, da bodo programi skupno sprejeti, kajti sicer se lahko zgodi, da se dialog izrodi v »zmago neke teorije nad drugo« ali v »opozicijo lastni veri«.

Bistveno vprašanje resničnega dialoga je sondiranje skupne idejne platforme, ki je obojestransko sprejemljiva, ki ne zahteva »obvezne sinteze« niti »kompromisa« in ki tudi ne posega v veljavne koncepcije sveta vernikov ali marksistov.

Knjigo končuje Lev Nikolajevič Mitrohin z neko zelo impresivno ugotovitvijo: »Verjetno se vsaka generacija zaveda tega, da živi v epohi, ki je neponovljiva. Zdi se, da je čas, v katerem živimo, takemu razmišljanju naklonjena. Vsekakor se ni nikoli tako izostreno kot danes zastavljalo vprašanje o bodočnosti s humano vsebino, kot tudi o nujnosti, da se ponovno temeljito premišlja odnos človeka do narave, odgovornost vseh za usodo tega planeta – ne glede na simpatije do posamičnih ideologij, politik in religij. Tak način gledanja na prihodnost vse pogosteje poimenujemo »nov način razmišljanja«. Tema, ki sem se je lotil – marksisti in kristjani –, nima ambicij, da bi označila vse vidike takega mišljenja, pač pa je le vzorec tistih normalnosti v odnosih med ljudmi, ki so se razvijale v dolgotrajnem in mučnem procesu človeške kulture«.

Dragoljub Kraljević

The Informal Economy

(Neformalna ekonomija), eds. L. Ferman, S. Henry, M. Noyman, *The Annals*, September 1987

Razprave o ekonomski aktivnosti v svetu so se v ekonomski misli nekako do začetka sedemdesetih let (morda celo do izbruha tako imenovane energetske krize) omejevale na problematiko ekonomske rasti, ravnotežja, probleme industrializacije in njene strukture, vprašanja terciarnega in kvartarnega sektorja, znanstveno-tehnološke revolucije in temu podobno, se pravi na probleme, ki so posredno ali neposredno povezani s formalno ekonomijo. Toda znanstveniki v Združenih državah Amerike in državah zahodne Evrope so začeli v sedemdesetih letih odkrivati dolgo zanemarjen problem.

Gre namreč za to, da so dobrine proizvajali in storitve opravljali za druge tudi zunaj običajnih ekonomskih enot in na netržen način. Ta pojav so poimenovali neformalna ekonomija. Poglavitna razlika med eno in drugo ekonomijo je v tem, da je neformalna ekonomija *nonwage* ekonomija (ta pojav imenujejo v gospodarskih socialističnih državah vzhodne Evrope »druga« ekonomija). Toda neformalno ekonomijo moramo razlikovati od vzporedne (ali »sive«) ekonomije spričo tega, ker slednja poteka ob denarnem nagrajevanju, ne plačujejo pa se socialne in druge dajatve. Kajpada tako neformalna kakor tudi paralelna ekonomija ustvarjata neke učinke na ekonomskem, socialnem in političnem področju, zaradi česar teh ekonomij v praktični politiki neke države ni mogoče zanemarjati.

Antropologom in tistim, ki se ukvarjajo z ekonomsko zgodovino (Foucault, Vučo, Malinowski, Lewy-Strauss, Polyani, H. Pearsons, Sahlins in drugi) ni bil neznan ta problem, toda sodobna misel (ne na Zahodu ne na Vzhodu) do pred kratkim ni namenjala temu pozornosti, ker je bila zaslepljena z industrializacijo, tehnologijo, napredkom. Domnevali so celo, da bodo ti relikti prejšnjih zgodovinskih obdobij s časom izginili. Toda opravljene meritve deleža neformalne (skrite) ekonomije so pokazale, da se njen delež v družbenem proizvodu držav giba med 5 in 33 odstotki (P. Gutmann, M. Higgins). Velikost tega deleža je v neposredni korelaciji z intenzivnostjo ekonomske depresije oz. krize. Več ali manj je enak položaj tudi s *countertrade* (oziroma barter aranžmaji, kompenzacijskimi posli ipd.) spričo tega, ker je ta pojav povezan s pomanjkanjem deviznih sredstev v državah v razvoju (glej: R. Mirus in B. Yeung, »Countertrade and Foreign Exchange Shortage: A Preliminary Assessment«, *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 123, Heft, 3, 1987). To so tudi razlogi, ki so spodbudili teoretično misel k razglabljanju o naravi tega pojava, njegovem pomenu in učinku, in to tistih avtorjev, ki radi pripisujejo večji ali manjši pomen pojavu samemu (glej: T. Tamzi, *The Underground Economy in the United States and Abroad*, Basil Blackwell, New York, 1982), kakor tudi tistih, ki odločno kritizirajo neformalno ekonomijo kot novo vrst kapitalističnega izkoriščanja (Alejandro Portes, A. Morice, P. Connolly, Davies in drugi). Opravka ima-

mo tudi z avtorji, ki razumejo ta pojav kot eno od socialnih sil, ki bo pospešila družbene preobrazbe v kapitalizmu (Gorz, Szeleyni, idr.).

Dejal bi, da v naši državi ne namenjamo neformalni ekonomiji dovolj pozornosti, ne njenim vzrokom ne njenim implikacijam. Res je, da so se prvega znanstvenega sestanka (Rim 1982), namenjenega neformalni ekonomiji, udeležili tudi znanstveni delavci iz Slovenije. Razen tega je bilo natisnjenih tudi nekaj člankov (I. Svetlik, »Neformalno delo v Sloveniji«, *Teorija in praksa*, 10–11, 1987; S. Kukar, *Obseg sive ekonomije in tendence njenega razvoja v Jugoslaviji*, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana, 1984; V. Rus in drugi, *Kvaliteta življenja v Sloveniji*, Inštitut za sociologijo, Ljubljana, 1984), ki govorijo v prid širokemu preučevanju te problematike (začeni s petdesetimi leti se je netržna poraba zmanjševala vse tja do leta 1979, od takrat pa raste hkrati s poglobljanjem krize tudi netržna poraba; delež neformalne ekonomije v družbenem proizvodu se povečuje, tako da znaša danes od 16,6 do 33,1 odstotka; končno je opazna tudi težnja po eksternalizaciji proizvodnih in neproizvodnih storitev, tako kot so ob formalnem delu na Madžarskem razvite tudi neformalne aktivnosti). To toliko bolj, ker neformalne ekonomije ni mogoče ločevati od ekonomske krize (ljudje skušajo prek neformalne ekonomije oz. paralelne ekonomije kompenzirati upadanje standarda in učinke brezposelnosti). Seveda lahko tudi neformalne ekonomije (vsa del njih) obravnavamo kot pataloške pojave, s katerimi skušajo reševati (ali odlagati) protislovja v družbi sami. Seveda terjajo vsa ta vprašanja odgovor, tako teoretični kot politični. Vendar so za to potrebne natančne empirične analize.

Celotna številka revije *The Annals* je posvečena neformalni ekonomiji, in sicer bolj s stališča strukture konteksta in njegove dinamike kot pa z vidika njene specifične teže v posamičnih nacionalnih gospodarstvih. V prvem članku (»Za razumevanje neformalne ekonomije«) J. Gaughan in L. Ferman zastopata tezo – neformalne ekonomije se lotevata s sociološkega in antropološkega stališča – da je neformalna ekonomija utemeljena v sami človekovi naravi in v družbeni organizaciji. Kajti neformalno ekonomijo lahko marsikdaj (seveda odvisno

od razvitosti neke države) štejejo kot nekakšen protest zoper družbene težnje, protest, ki je vraščen v samo bit človeka in njegov proizvod – tehnologijo; namreč, da si po vsej sili ne podredi narave kot ekonomsko nujnost. Ta sektor temelji, po mnenju avtorjev, (predvsem) na družini, ki sama od tega niti ne pričakuje kakšno finančno korist (vsaj ne neposredno). Tu gre za menjavo, vzajemno pomoč, dejavnost v zvezi z lastnimi potrebami, s čimer se zapolnjuje tista praznina, ki je noče ali pa je ne more (ker ne prinaša dobička) zapolniti formalna ekonomija. S. Miller v drugem članku (»Cilj neformalnih ekonomij«) sodi, da neformalna ekonomija nima enotnega koncepta, tako da se ne da njenega razumevanja zvesti na en sam obrazec. Zato tudi meni, da se oblast problema ne sme lotevati enolično. Problem opazuje s štirih vidikov: ekonomskega, socialnega, fizikalnega in s stališča življenjskih razmer. Skladno s tem naj bi na tem področju izvajali tudi štiri politike. R. Pabl se v članku (»Mar pomeni brezposelnost tudi nedelavnost? Brezposelnost in neformalno delo«) ukvarja z medsebojno odvisnostjo med brezposelnostjo in neformalnimi delovnimi aktivnostmi. Po njegovem mnenju moramo naraščanje neformalnega dela povezovati s prizadevanjem tistih, ki so iz takšnih ali drugih razlogov ostali brez dela (tehnološka rekonstrukcija, večja konkurenca idr.), da bi nekako preživelih krizne čase. Članek vsebuje tudi nadrobno sociološko analizo nekega območja v pokrajini Kent. Tretji članek (Ch. Gerry, Nerazvita gospodarstva in neformalni sektor v svetovni perspektivi) govori o razmerju med neformalno ekonomijo in ekonomskim razvojem v zgodovinski prospekcijski (začenši z 19. stoletjem). Po njegovem mnenju zanimanje za neformalno ekonomijo ne narašča ali se zmanjšuje v sorazmerju s tem, ali je gospodarstvo v fazi vzpona ali recesije (se pravi od razvoja ciklusov). V državah »tretjega sveta« pa lahko vprašanje politike in realnost neformalne ekonomije najbolje osvetlimo v nekem širšem zgodovinskem kontekstu. S. Sampson v svojem članku (»Druga ekonomija v Sovjetski zvezi in vzhodni Evropi«) poudarja, da je »druga« ekonomija rezultat strukturne neuskkljenosti socialističnega planskega sistema – pa tudi zgodovinske evolucije teh držav. Ko kombinira strukturni in kulturalistični pristop k problemu,

nameni posebno pozornost štirim dominantnim vrstam »druge« ekonomije: delu na ohišnicah, *shadow* ekonomiji znotraj samega socialističnega gospodarstva, zagonetki proizvodne enote v Gruzijski republiki in skriti ekonomiji znotraj prodaje na drobno in v sektorju storitev. Spričo »druge« ekonomije postaja manj boleče pomanjkanje potrošnih dobrin in storitvenih dejavnosti, to pa (vsaj delno) otopi tudi negativne učinke birokratske slepe ulice. To omili tudi socialne napetosti. Splošni učinek »druge« ekonomije je po mnenju avtorja daljnoročno koroziven, kratkoročno pa ta ekonomija služi kot surogat reformiranja samega sistema.

V reviji je tudi nekaj člankov, ki se ukvarjajo z udeležbo ženske delovne sile v neformalni ekonomiji (M. Hoyman), merjenju neformalne ekonomije (J. Smith), politični ekonomiji neformalne ekonomije (Stuart Henry) ter problemom in možnostim preučevanja neformalne ekonomije (L. Ferman, S. Henry, M. Hoyman). Na koncu je priobčen tudi pojmovni indeks. Navsezadnje bi lahko trdili, da je vsebina celotne revije spodbudna, čeprav bi ji lahko očitali, da je težišče postavljeno (pretežno) na razvite države, pa tudi to, da ne poda kategorične razmejitve med neformalno in paralelno ekonomijo (ki se razlikujeta tako po vzrokih nastanka kot tudi po različnih učinkih).

Dušan Pirec

FRANC HUDEJ

Odločanje v gospodarskih organizacijah

Knjigo je izdala Delavska enotnost v septembru 1988. Celotno besedilo na 199 straneh je mogoče razdeliti na dva dela. Prvi del, ki obravnava teorijo odločanja, in drugi, ki poroča o empiričnem preučevanju odločanja o nekaterih zadevah v gospodarskih organizacijah pri nas.

Odločanje Hudej opredeljuje kot umsko dejavnost, povezano z reševanjem proble-

mov. Takšna aktivnost poteka najprej na individualni ravni, vendar se odvija tudi v skupini in v širšem družbenem okolju. Zato je tudi širše družbeno pogojena in določena.

Splošno analizo procesov odločanja začne avtor s kratkim prikazom fizioloških podlag teh mentalnih procesov. Pri tem posreduje novejšo izsledke glede povezovanja preteklih izkušenj in sedanjih zaznav pri posamezniku v procesu odločanja. Posameznik sedanje zaznave primerja s shemami, ki jih ima vskladiščene v svoji podzavesti in ki pomenijo povzetek njegovih preteklih izkušenj. Proces odločanja pri posamezniku poteka preko dveh temeljnih procesov, to je analize in sinteze. Zaznani problem najprej poskuša reševati na podlagi že oblikovanih prejšnjih vzorcev. Šele če ti niso ustrezni, pride do oblikovanja novih. Analiza in sinteza povezujeta posameznikov filogenetski razvoj z aktualnim miselnim procesom. Pri tem imajo pomembno vlogo tudi človekove potrebe. Skratka, proces odločanja pri posamezniku je sorazmerno kompliciran proces, katerega številne sestavine so takšne, da se jih niti ne zaveda. So pa tudi protislovne, na eni strani težijo k stabilnosti, k že oblikovanim obrazcem – na drugi pa k prilagajanju stvarnosti in oblikovanju novih rešitev.

Odločanje poteka obenem v družbenih sistemih. Da bi lahko preučeval te procese glede na njihovo sorazmerno sestavljenost, predlaga najprej poenostavitve oz. osredotočenje na tri najbolj relevantne procese: proces izmenjave med sistemom in okoljem, proces diferenciacije v sistemu ter proces integracije v sistemu. Že ta navedba pokaže, da je avtor uporabil pojmovani aparat sistemske teorije in sistemski pristop k analizi procesov odločanja v družbenih sistemih.

V okviru obravnave problematike odločanja v družbenih sistemih Hudej posebej podrobno analizira povezanost odločanja z družbeno močjo. Preučuje predvsem štiri dejavnike porazdelitve moči: fizično premoč, ekonomsko odvisnost, odvisnost od znanja in informacij ter čustveno odvisnost. Zanimiva so zlasti njegova opozorila o pomenu fizične moči, na katero v sodobnih družbah že kar preveč pozabljamo, spomnimo pa se je – hote ali nehote – v kriznih razmerah.

Obravnavanje splošnega modela odločanja zaključuje z analizo problema odgovornosti pri odločanju.

Naslednje poglavje vsebuje analizo procesov odločanja v gospodarskih organizacijah. Ta redukcija celotne problematike odločanja avtorju omogoči, da proces odločanja obravnava nekoliko podrobneje in konkretnije. Pozornost nameni zlasti naslednjim vidikom:

1. Pojmovanju gospodarske organizacije kot sociotehničnega sistema.

2. Razčlenitvi procesa odločanja na posamezne faze in podrobnejšemu opisu strukture teh faz.

3. Organizacijski strukturi kot formalni podlagi procesov odločanja. Največ pozornosti nameni linijski organizacijski strukturi, ki je najstarejša in pri nas še vedno prevladujoča – čeprav se vse bolj kažejo potrebe tudi po drugih (Hudej obravnava še interakcijske in kombinirane organizacijske strukture).

4. Informacijskim podlagam odločanja, ki jim namenja dokajšnjo pozornost. Tolikšna pozornost informacijam je utemeljena, saj so bistvena determinanta kakovosti procesov odločanja.

Zadnji del tega poglavja je namenjen obravnavi možnosti uporabe računalnikov in kibernetizacije procesov odločanja v naših gospodarskih organizacijah.

Drugi del knjige vsebuje prikaz avtorjeve empirične analize procesov odločanja v naših gospodarskih organizacijah. Podrobnejši opis uporabljene metodologije zainteresiranim omogoča, da se podrobneje seznanijo s problematiko takšnega proučevanja; strokovnjakom pa daje obenem tudi okvir za presojanje veljavnosti njegovih izsledkov.

Ključna hipoteza Hudejevega empiričnega proučevanja je, da se razkorak med formalnim modelom odločanja in dejanskim potekom odločanja v naših gospodarskih organizacijah povečuje. S tem pa se ohranjajo in razraščajo neligitimne oblike moči in vpliva. To pa generira dve pomembni posledici: prva je neodgovorno obnašanje akterjev v procesu odločanja, druga pa odpor, ki nastaja med zaposlenimi zoper nelegitimno moč in vpliv. Njegovo eksplicitno izhodišče ni, da je mogoča popolna skladnost med normativnim in stvarnim, vendar pa je problematičen njun prevelik razkorak.

Empirično analizo odločanja je opravil na dveh problemskih področjih. Prvo opredeljuje kot tisto, ki neposredno zadeva zaposlene. To so zlasti osebni dohodki in napredovanje na zahtevnejša in privlačnejša

delovna mesta v organizaciji. Drugo pa se nanaša na poslovanje in razvoj gospodarskih organizacij. Na tem področju analizira prodajo, stroške poslovanja investicijske odločitve ter pridobivanje strokovnih kadrov. V tem delu posreduje tudi obilico empiričnih podatkov, ki jih je povzel predvsem iz svojih raziskav.

Zadnji del knjige je namenjen oblikovanju alternativnih rešitev. Gre za poskus oblikovanja predlogov za reševanje neustreznih sestavin v procesih odločanja pri nas. Empirično preučevanje avtorja ni zapeljalo

v ponujanje nekega splošnega modela odločanja, ki bi razreševal vse praktične dileme in bi bil univerzalno uporaben. Takega modela ni. Hudej je ubral drugo pot in predlaga nekatere možnosti, kako izboljšati odločanje pri nas, kako ga napraviti učinkovitejšega v danih družbenih razmerah.

Knjiga je nedvomno zanimiv in vspodbuden tekst za bralce, ki jih zanima problematika odločanja. Tudi strokovnjakom s tega področja bo dala marsikako novo spodbudo.

Bogdan Kavčič

Sociološki pregled (Beograd)
št. 3/1988

Teoretski pluralizem v teoriji (tematska številka, posvečena 50-letnici Sociološkega društva Srbije in izhajanja revije Sociološki pregled); MILOVAN MITROVIĆ: Družbeni pogoji za nastanek in razvoj jugoslovanske sociologije v predvojnem obdobju; ALEKSANDAR A. MILJKOVIĆ: Pluralizem v srbski sociologiji do leta 1941; MILAN BRDAR: Kritika kot neosholastika (anatomija metode ukinjanja teoretskega pluralizma); MIODRAG RANKOVIĆ: Sociološka obča teorija v domačih univerzitetnih učbenikih; STJEPAN GREDELJ: Družba, javnost in sociologija; VJERAN KATUNARIĆ: Teoretski pluralizem v sodobni sociologiji; Članki: BENJAMIN PERASOVIĆ: Emancipatorski potenciali novih družbenih gibanj; MARIJA POPOVIĆ-BABOVIĆ: Poskusi rekonstrukcije marksistične teorije revolucije; *Pogledi in prikazi*.

Naše teme (Zagreb)
št. 5/1988

Pogledi: RADOVAN VUKADINOVIĆ: Jugoslovanska zunanja politika in svet prihodnosti; *Naša tema*: Perspektive socializma; PREDRAG VRANICKI: Strateško napačne usmeritve socializma; VOJMIR FRANIČEVIĆ: Izzivi restrukturacije: ZKJ pred spremembami; BOGOMIR KOVAČ: Libertarno demokratska socialistična alternativa; VUČINA VASOVIĆ: Socialistična »pozaba« ustavnosti; MARIJA OBRADOVIĆ: »Partijska država« – element »narodne demokracije« v Jugoslaviji (1945–1952); *Intervju*: IVAN PRPIĆ: Družba in država (Civilna družba, meščanska družba, politična država, pravna država, pojem socializma, odmiranje države in družbe, partija); *Studije*: ERMA IVOŠ: Ameriški neokonservativizem (Homo oeconomicus – »naravni« zakon ekonomskega neoliberalizma); *Gra-*

diva: IVAN KRTALIĆ: De rebus »Rerum novarum« (1); *Pogledi, recenzije, prikazi*.

Politička misao (Zagreb)
št. 2/1988

Zagrebski politološki pogovori: Jugoslavija v sodobnem svetu; RADOVAN VUKADINOVIĆ: Jugoslovanska zunanja politika: nov čas in nove naloge; RANKO PETKOVIĆ: Novi poudarki v zunanji politiki Jugoslavije; RADOVAN PAVIĆ: Jugoslavija v širših regionalnih in balkanskih odnosih; VLATKO MILETA: Konceptijski problemi jugoslovanskega mednarodnega ekonomskega sodelovanja; ŽARKO MRKUŠIĆ: Položaj Jugoslavije v procesih ekonomskih integracij; *Politična filozofija in zgodovinsko izkustvo*: ANTE PAŽANIN: Filozofija politike in originarno izkustvo zgodovinskega življenja; DAVOR RODIN: Semantična spona med političnim dejanjem in političnim izkustvom; IVAN PAĐEN: Nastanek makroetike; *Politična zgodovina*: ŠTEFICA DEREN-ANTOLJAK: Temeljne značilnosti političnega razvoja Finske 1809–1917; *Filozofija in politika*: ZVONKO POSAVEC: Pomen Aristotelove politike; *Vidiki*: IVAN BERNIK: Obseg in funkcije množične politične participacije v socialističnih sistemih; *Predavanje*: EVGEN PUSIĆ: Znanost – izkustvo, spekulacije, paradigma; *Pogledi, prikazi, recenzije*.

Marksistička misao (Beograd)
št. 5/1988

Tema številke: Kaj spremeniti v ustavi SFRJ; ALEKSANDAR IVIĆ: Ustavne spremembe in preseganje krize; PAVLE NIKOLIĆ: Prispevek k razpravi o značaju jugoslovanskega federalizma; NAJDAN PAŠIĆ: Ustavna reforma: usmeritve in prepreke; LIDIJA R. BASTA: Ustavna blokada kot blokada ustavne države; SLOBODAN SAMARĐIĆ: Prispevek k rekonsti-

tuiranju federacije; DRAGOMIR DRAŠKOVIĆ: Znanost med oportunistom in kritično zavestjo; ZDRAVKO TOMAC: Glavni vzrok krize – neracionalna poraba družbenih sredstev; MILAN MATIĆ: Problemi uresničevanja skupščinskega sistema; MILIVOJE M. ANDREJEVIĆ: Ustavna projekcije skupščinskega sistema in njeno uresničevanje; MIĆO CAREVIĆ: Delegatski in skupščinski sistem; VLADIMIR KILIBARDA: Prispevek k zahtevi za odpravo ustavne dekompozicije SR Srbije; STREZO KOLOSKI: Spremembe ustave in problem obče volje; *Okrogla miza*: Ekonomski vidiki ustavnih sprememb; *Članki*: RADOSLAV STOJANOVIĆ: Tretja tehnološka revolucija in organizacija političnega sistema Jugoslavije; MIROSLAV MILOJEVIĆ: Ekonomska kriza in nujnost modernizacije ekonomskih zamisli; *Prispevki*: TOMISLAV BOGOVAC: Mesto marksizma v srednjem usmerjenem izobraževanju; *Esej*: BRANISLAV VUKOVIĆ: Populizem – fikcija ali stvarnost; IVAN TOŠEV: Oblike socialistične morale in zaščita integritete osebnosti; ALEKSANDAR MINIĆ: Znanost in gospodarstvo na skupnem delu; *Priказi*.

Opredeljenja (Sarajevo)
št. 7–8/1988

ZKJ in družbena stvarnost: LJUBIŠA MITROVIĆ: Aktualna kriza in vprašanje obnove revolucionarne identitete ZKJ; KRSTAN MALEŠEVIĆ: Program ZKJ med vizijo in družbeno stvarnostjo; RATKO NEŠKOVIĆ: Fragmenti o oportunizmu; *Marksizem in znanost*: MUJO SLATINA: O empirični osnovi Marxove metode; BRANKO BALJ: Marxova metoda politične ekonomije; GLIGORIJE ZAJAČARANOVIĆ: Filozofija znanosti; *Znanost, tehnologija in produktivnost*: DAMJAN ŠEČKOVIĆ: Nove tehnologije in preobrazba načina proizvodnje; SLOBODAN CVETANOVIĆ: Država kot vir financiranja znanosti v državah visoko razvitega kapitalizma; VIDOJE STEFANOVIĆ: Produktivnost znanja; SLOBODAN V. STEFANOVIĆ: Mladi kadri in prihodnji razvoj; *Združeno delo in samoupravno odločanje*: JOVANKA BABIĆ: Kako krepiti vpliv združenega dela

na odločanje v skupščini SFRJ; MILAN POPOVIĆ: Samoupravno odločanje delavcev v organizacijah združenega dela prek referenduma kot oblike osebnega izjavljanja; *Razprave in članki*: ILJAS HADŽIBEGOVIĆ: Problemi nastanka in političnega organiziranja delavskega razreda v BiH; NOVO PLAKALOVIĆ: Odnosi poslovnih bank z gospodarstvom in prebivalstvom ter učinki na mobilnost sredstev; DUŠAN PIREC: Kriza reprodukcije in ekonomske reforme v nekaterih socialističnih državah vzhodne Evrope; VLATKA KRSMANOVIĆ: Revolucionarni potencial komunikacijske evolucije; DOBROSAV BJELETIĆ: Pogled na nazore M. Popovića o idejnoteoretskem boju v socialistični samoupravni družbi; NIKOLA KOVAČ: Roman in njegov družbeni kontekst; DRAGOLJUB B. ĐORĐEVIĆ, PAVIĆ J. OBRADOVIĆ: Študenti, religija in družbena samozaščita; ISMET DIZDAREVIĆ: Prostovoljno delo staršev »za« in »z« otroki – stvarnost ali fikcija?

Kulturni radnik (Zagreb)
št. 3/1988

Program ZKJ 30 let kasneje: VELJKO CVJETIČANIN: Vprašanja in problemi Programa ZKJ; BRANKO PRIBIČEVIĆ: Program ZKJ – mednarodna dimenzija; MISLAV KUKOČ: Kritika Programa ZKJ; IVICA MAŠTRUKO: Antidogmatizem in ateistično-ideološki monopol; TOMISLAV VUKINA: Program ZKJ in družbena lastnina; RADE KALANJ: Ekonomistična in ideološka redukcija Program ZKJ; TOMISLAV ŠAGI-BUNIĆ: Tematizacija religije v programu ZKJ; NENAD KECMANOVIĆ: Ali bo Program vzdržal? VLADIMIR ŠTAMBUK: Program ZKJ in koncept sodobnega socializma; RADOVAN RADONJIĆ: Dometi in omejenosti programa ZKJ; NIKOLA VISKOVIĆ: Revolucija in kriza – deset tez; *Razgovor*: IVAN ŠIFTER: Ideologija kot zavora; *Islam v preizkušnji*: J. J. G. HANSEN: Vera Sadatovih ubijalcev (Analiza vsebine »Zanemarjena dolžnost«); MARIO NOBILO: Ideologija in politična platforma islamskega fundamentalizma; *Esej*: ERIC HOBBSBAWM: Delo v velikem mestu; *Ideje, pogledi, mnenja*.

Pogledi: SLOBODAN INIĆ: O nekaterih mejnih problemih reforme Zveze komunistov (Kompartijo, mirisavo cvijeće, cio narod za tobom kreće); *Iz zgodovine KP Hrvatske:* MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ: Delavsko-socialna politika KPH; GORDANA VLAJČIĆ: Kominternina o bistvu fašizma in njemu nasprotujoče taktike do 1934; IVAN JELIĆ: Anindolski razglas in njegov programski pomen; SLOBODAN ŽARIĆ: KPH in strategija Enotne narodnoosvobodilne fronte 1941-1945; BILJANA KASIĆ: Teoretske predpostavke in družbena pozicija KPH/ZKH v 50-letih; VILIM RIBIĆ: Ekonomske koncepcije KPJ; *Gradiva:* IVAN KRTALIĆ: De rebus »Rerum novarum« (III); *Naša tema:* Ekonomske zakonitosti v socializmu: NADA ŠIŠUL: Ekonomske zakonitosti in socialistična samoupravna družba; BOGOMIR KOVAČ: Ekonomske zakonitosti v socializmu; ZDENKO MANCE: Odnos socialistične države in ekonomije; BOGOMIR KOVAČ: Blagovna proizvodnja v socializmu; ZORKA ZOVIĆ-SVOBODA: Ekonomske zakonitosti v konstituiranju dohodkovne teorije; DAG STRPIĆ: Združeno delo, zasebna in družbena lastnina; NADA ŠIŠUL: Zakonitosti kapitala kot ekonomske zakonitosti socializma; *Studije:* IVAN PADJEN: Pravne predpostavke znanosti o modernih družbah; NIKOLA VISKOVIĆ: Norberto Bobbio kot teoretik prava;

NORBERTO BOBBIO: Promocijska funkcija prava; *Aspekti:* Stanovanje II: MIO-DRAG FERENČAK: Variacije na deset urbanističnih tem; SLAVKO DAKIĆ: Zgodovinsko središče in stanovanjski predeli; FEDOR KRITOVAC: Kvaliteta stanovanja in kvaliteta bivanja; NADA DEŽELIĆ: Zdravstveno stanje prebivalstva in življenjsko okolje; *Pogledi, recenzije, prikazi.*

Opredeljenja (Sarajevo)
št. 9/1988

Tokovi družbenih sprememb: ADOLF DRAGIČEVIĆ: Temelji in oblike družbenega revolucioniranja; STOJAN T. TOMIĆ: Marksistične in druge koncepcije in teorije potreb; SVETOZAR GRUJIĆ: Komunizem kot razodtujena družba; BESIM SPAHIĆ: Uporaba prostora v turizmu in marketing v funkciji varstva človekovega okolja; VOJIN SIMEUNOVIĆ: Um in svoboda; EMINA KEČO-ISAKOVIĆ: Komunikacijske kontroverze; *Teoretske osnove socializma:* ISMET GRBO: Leninov koncept socialistične revolucije in oblasti delavcev; FUAD SALTAGA: Titova teorija partije; ŠAHIDA OVČINA: Tehnokracija in samoupravljanje; BORIS MAJER: Razmišljanje o drugačnem socializmu; *Pri-spevki k razpravam o ustavnih spremembah:* DUŠKO MILIDRAGOVIĆ: Položaj mesta v ustavnem sistemu; EMIR KAHRIMANOVIĆ: Sindikat in ustavne spremembe; *150-letnica rojstva Vase Pelagića:* VELJKO BANĐUR: Življenje in pedagoški opus Vase Pelagića.

bibliografija knjig in člankov

Iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

I. SOCIOLOGIJA

- BENSON-VON der Ohe Elizabeth: First and Second Marriages. New York: Praeger, 1987
- EISENSTADT Shmuel Noah: Society, Culture and Urbanization. London: Sage Publications, 1987
- ORGANIZATIONS and Institutions. Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure. American Journal of Sociology, 94(1988) Supplement (tematska številka)
- PLURALIZEM: A Paradigm of Social Science. Revue internationale de sociologie, (1988)1 (tematska številka)
- PUSEY Michael: Juergen Habermas. Chichester; London; New York: Ellis Horwood, Tavistock Publications, 1987
- RELIGIJA i društvo. Sociologija, 30(1988)2-3 (tematska številka)
- THE SOCIOLOGY of Involuntary Migration. Current Sociology, 36(1988)2 (tematska številka)
- ULE Mirjana: Mladina in ideologija. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988

II. POLITIČNE VEDE

- AUSTRIA. New German Critique, 15(1988)1(43) (tematska številka)
- BERGER Raul: Federalism: The Founder's Design. Norman: London: University of Oklahoma Press, 1987
- CRICK Bernard: In Defence of Politics. Harmondsworth: Penguin Books, 1986
- ELEMENTS pour une theorie de la nation. Communications, (1987)45 (tematska številka)
- EPSTEIN David F.: The Political Theory of the Federalist. Chicago; London: University of Chicago Press, 1986
- GOODSELL Charles T.: The Case for Bureaucracy: A Public Administration Polemic. Chatman: Chatman House Publishers, 1985
- IONESCU-STEHL Ion: Potemkins Nachfahren: Die Demaskierung der Ostblockgesellschaft. Stuttgart: Bonn Aktuell, 1987
- POLAN A.J.: Lenin and the End of Politics. London: Methuen, 1984
- SMITH Anthony David: The Ethnic Origins of Nations. Oxford; New York: Basil Blackwell, 1988
- STAATSTAETIGKEIT. Politische Vierteljahresschrift, 29(1988)19-Sondernheft (tematska številka)
- TADIĆ Ljubomir: Nauka o politici. Beograd: Rad, 1988
- THE STATE in Comparative and International Perspective. Comparative Political Studies, 21(1988)1 (tematska številka)
- VINCENT Andrew: Theories of the State. Oxford; New York: Basil Blackwell, 1987

III. POLITIČNI SISTEM SFRJ

- PROGRAM SKJ 30 godina poslije. Kulturni radnik, 41(1988)3 (tematska številka)

IV. MEDNARODNA POLITIKA. MEDNARODNI ODNOSI

- REGIONALISM in European Politics. London: Policy Studies Institute, 1987
- STALJINIZAM i destaljinizacija. Socijalizam, 31(1988)7-8 (tematska številka)

V. KOMUNIKOLOGIJA, NOVINARSTVO, MNOŽIČNI MEDIJI

- DEVELOPING Student Autonomy in Learning. London; New York: Kogan Page, Nichols Publishing, 1988
- LANCASTER Wilfrid F.: If You Want to Evaluate Your Library... London: Library Association, 1988

VI. METODOLOGIJA

- WATKINS Leslie: Private Opinions - Public Polls. London: Thames and Hudson, 1986

VII. FILOZOFIJA

- FILOZOFSKO nasleđe kritičke teorije. Gledišta, 29(1988)7-8 (tematska številka)
- IL FILOSOFO e l'effettuale. Aut aut, (1988)226-227 (tematska številka)
- WITTGENSTEIN Ludwig: Tractatus Logico-philosophicus: s uvodom Bertranda Russella. Sarajevo: Veselin Masleša, 1987

X. PRAVO

- AMNESTY International Report 1987. London: Amnesty International Publications, 1987
- ČETVRTI kongres pravnika Jugoslavije. Arhiv za pravne i društvene nauke, 74(1988)1-3 (tematska številka)
- NEW DIRECTIONS in Liability Law. Proceedings of the Academy of Political Science, 37(1988)1 (tematska številka)
- VARSTVO človekovih pravic: Razprave, eseji in dokumenti. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988

XI. EKONOMIJA, EKONOMSKI ODNOSI,
MEDNARODNO GOSPODARSTVO

- BAJT Aleksander: Samoupravna oblika družbene lastnine. Zagreb: Globus, 1988
- HUDEJ Franc: Odločanje v gospodarskih organizacijah. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988
- PJANIĆ Zoran: Anatomija krize. Beograd: Ekonomika, 1987
- POTOČNIK Vekoslav: Trgovina v sodobnih tržnih razmerah. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988
- SCHARPF Fritz W.: Sozialdemokratische Krisenpolitik in Europa. Frankfurt: New York: Campus Verlag, 1987
- SOCIOECONOMIC Stress in Rural Families. Lifestyles, 9(1988)2 (tematska številka)
- VOGT Wienfried: Theorie der kapitalistischen und einer laboristischen Oekonomie. Frankfurt; New York: Campus Verlag, 1986

XIII. ZNANOST, TEHNOLOGIJA, EKOLOGIJA

- BHASKAR Roy: A Realist Theory of Science. Harvester Press, Humanities Press: 1978
- ZUR LAGE der Welt-87/88: Daten fuer das Ueberleben unseres Planeten. Frankfurt: Fischer, 1987
- SRIČA Velimir: Što je informatičko društvo. Zagreb: SŠH »Josip Cazi«, Radničke novine, 1988
- TECHNOLOGY and Aging. American Behavioral Scientist, 31(1988)5 (tematska številka)

XIV. UMETNOST, KULTURA, JEZIK

- HELBIG Gerhard: Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1986
- POSTMODERNISM. Theory, Culture and Society, 5(1988)2-3 (tematska številka)

XV. IZOBRAŽEVANJE, ŠOLSTVO

- L'ECOLE en croissance. Revue française de sociologie, 29(1988)3 (tematska številka)

XVI. MEDICINA, ZDRAVSTVO, SOCIALNA POLITIKA

- SOCIAL Concerns for the 1980s: Thought and Action in Social Policy. Vienna: European Centre for Social Welfare Training and Research, 1984
- TIME to Care in Tomorrow's Welfare Systems: The Nordic Experience and the Italian Case. Vienna: European Centre for Social Welfare Training and Research, 1986

XVII. RELIGIJA

- NEW MARXIST Readings on Religion. Social Compass, 35(1988)2-3 (tematska številka)

XVIII. ANTROPOLOGIJA

- L'ANTHROPOLOGIE politique aujourd'hui. Revue française de science politique, 38(1988)5 (tematska številka)

UDC 323.1(47)

**STANIĆ, Janez: National Tensions and Conflicts in Soviet Union
Teorija in praksa, Ljubljana 1989, Vol. XXVI, No. 1-2, p. 6-17**

In the Soviet Union has – within the context of perestroika, discussions on constitutional changes and federalism, etc. – been increasingly sharpened the question of nationalities which until recently has been considered as a taboo issue, is the conclusion the author comes to in his article. The main cause of the sharpening of the national question is, according to the author, the almost complete subordination of the republican economies to Moscow, i.e. the centrally planned bodies. The greatest dissatisfaction in this respect has been expressed by the Baltic republics. The second cause is considered to be the hegemonist status of the Russian nation, its language and culture in relation to all other – formally in all respects equal nations and nationalities. To the hardest “ russification” have, so far, been exposed the two Slav republics: Byelorussia and Ukraine. The article concludes with a discussion on open national conflicts in the Caucasus area and sheds light on the genesis of the past and current conflicts among the three largest national groups: the Georgians, Armenians and Azerbaijanians.

UDC 612.391:316.334.55

**BARBIĆ, Ana: Food Security and Rural Development
Teorija in praksa, Ljubljana 1989, Vol. XXVI, No. 1-2, p. 169-177**

The author seeks to answer the question how to guarantee food security, as a basic need and essential right, to the one third of world population in 87 states facing malnutrition and famine. The total amount of food produced in the world today can no be longer the cause of its deficiency. However, even the proposed reorientation from the food supply to the demand and consumption, as some authors suggest, cannot prevent the contemporary famines. New biotechnologies offering new solutions in food production, will effect the developing countries even more, for they will loose the markets for their agricultural products. Thus, food self-sufficiency must become the main goal of the developing countries, with market production on family farms supported by the financial and professional help in their development projects as the strategy for reaching it.

UDK 323.1(47)

STANIČ, Janez: Nacionalne napetosti in konflikti v ZSSR
Teorija in praksa, Ljubljana 1989, Vol. XXVI, No. 1-2, p. 6-17

Avtor v prispevku ugotavlja, da se v ZSSR – v kontekstu perestrojke, razprav o ustavnih spremembah, federalizmu itn. – bistveno zaostrojuje tudi nacionalno vprašanje, ki je bilo še do nedavnega največja tabu tema. Prvi vzrok zaostrovanja nacionalnega vprašanja vidi v skoraj popolni gospodarski podrejenosti republik Moskvi oz. centralnoplanskim organom. Na drugo mesto postavlja hegemonistični položaj ruskega naroda, njegovega jezika in kulture v odnosu do vseh drugih – formalno sicer enakopravnih narodov in narodnosti. Najhujši »rusifikaciji« sta izpostavljeni obe slovanski republiki – Ukrajina in Belorusija. Na koncu razpravlja o odkritih nacionalnih konfliktih v Zakavkazju ter osvetli genezo preteklih in sedanjih sporov med tremi največjimi nacionalnimi skupinami: Gruzinci, Armenci in Azejbardžanci.

UDK 612.391:316.334.55

BARBIČ, Ana: Prehranska varnost in ruralni razvoj
Teorija in praksa, Ljubljana 1989, Vol. XXVI, No. 1-2, p. 169-177

Avtorica išče odgovore na vprašanje, kako zagotoviti prehransko varnost kot osnovno potrebo in temeljno pravico ljudi tretjini svetovnega prebivalstva v 87 državah v razvoju, ki jih ogrožata podhranjenost in lakota. Skupna količina pridelane hrane sicer ne more biti več vzrok njenega pomanjkanja, vendar tudi prehod od usmeritve na preskrbo s hrano k usmeritvi na povpraševanje in potrošnjo, kot predlagajo nekateri, po avtoričini presoji ne vodi k odpravi sodobnih lakot. Nove biotehnologije, ki ponujajo nove rešitve v pridelavi hrane, bodo dežele v razvoju še bolj prizadele, ker bodo izgubile trg za svoje pridelke. Samooskrba s hrano mora zato postati glavni cilj držav v razvoju, tržna usmeritev družinskih kmetij ob nadaljevanju finančne in strokovne pomoči razvitih v razvojnih projektih pa sredstvo za njegovo uresničitev.

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

V želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosi uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana.

2) Znanstveni in tehni strokovni prispevki naj ne presegajo 15–20 strani (s 30 vrsticami na stran z dvojnimi razmakom med vrsticami; pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.

4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in po možnosti tudi v angleščini.

5) Vrsten red znanstvenih in strokovnih prispevkov naj bo naslednji: naslovna stran (ločeno), tekst, opombe, seznam literature v predpisani obliki.

6) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafikoni morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.

7) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:

a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije. Ljubljana, Delavska enotnost.

b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradigma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70–86.

c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj. V: Kregar Peter et. al., Neformalno delo. Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33–82.

8) Vključevanje referenc v tekst; če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).

9) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznanijo z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.

10) Zaradi tehničnih razlogov prosimo avtorje, da se izogibajo zapletenim matematičnim izrazom ali uporabi simbola v drugih črkopisih (npr. grške črke).

11) Prispevkov ne vračamo.

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

FRANCI GRAD: Delegatski in volilni sistem v luči amandmaja XXVI. k ustavi SFRJ

DANICA FINK-HAFNER: Prenova SZDL in nova družbena gibanja

VLADO BENKO: Vojna med neuvrščenimi državami

FRANCE VREG: Demokratizacija družbe in obramba SFRJ

CVETA MLAKAR: Nekaj tez o socializmu 20. stoletja

PETER JAMBREK: Svoboda znanosti in njenega pouka v luči univerzitetne samouprave

MARJAN SENJUR: Odnosi med gospodarskim razvojem in razvojem visokega šolstva

ANDREJA ČIBRON: Ocenjevanje uspešnosti poslovodnih organov

JANEZ PLANINA: Nekateri ekonomski problemi razvoja turizma v SFRJ

SLAVA PARTLIČ: »Znanost« v agrarni politiki Jugoslavije

ANA BARBIČ: Položaj in prihodnost družinskih kmetij na Slovenskem

RUDOLF HILF: Uporaba zahodnega principa »nacionalne države in večinske demokracije« v strukturalno nehomogenih državah

JANEZ STREHOVEC: Državna in naddržavna produkcija telematične kulture

COLIN SPARKS: Britanske kulturološke študije